
UNIVERSITY OF TORONTO DUPL
3 1761 00320916 0

1797

עמוד

של התחרות. (קסו—קעב). — חקוי של חברה או אומה שלמה ביחס לחברתה. מתי הוא מביא לידי התבוללות ומתי עוד מוסיף חזוק לרגש ישותה של המחקה. (קעב—קעד). — מפני מה לא נתבולל ישראל בעמים, למרות נטיתו לחקוי? „השתלמות הישות הלאומית ע"י חקוי של התחרות". ההילניסטים בא"י ובמצרים. התקופה הערבית. העת החדשה. הסכנה לעתידות עמנו היא לא התבוללות, כי אם התפרדות. ההצלה: — התחדשותו של „מרכז החקוי הקדמוני". (קעד—קעז).

ח. כהן ונביא. (תרנ"ג) . . . . קעה

התנועה הבינונית היוצאת משתי תנועות מתנגדות. ההרמוניא השמימית. ההרמוניא הנפשית. ההרמוניא החברתית. „כל המורכב יפה ומרובה צדדים אינו אלא התוצאה הבינונית מתוך התנגשותם של כחות מקוריים", בעוד שהכחות המקוריים עצמם הם „פשוטים ונוטים לצד אחד בהחלט". כהן ונביא. הנביא הוא נושא הכח המקורי, והכהן — נושא „ההרמוניא המורכבת". (קעה—קפב). — נביאי ישראל. רעיונם האנושי: ממשלת הצדק המוחלט. רעיונם הלאומי: לעשות את עמם לנושא הכח המקורי שברעיונם האנושי. „מי יתן כל עם ה' נביאים". מתוך התנגשות הרעיון הנבואי הכפול עם כחות אחרים יצאה „תורת כהנים". ההבדל שבין „תעודת ישראל" הנבואית ובין „תורת התעודה" של יהודי המערב. (קפב—קפד).

לשאלת הלשון:

א. הלשון וספרותה. (תרנ"ג) . . . . קפה

התפתחות לשון עברית בימי הבינים על יד התפתחות ספרותה. „אז היו צרכי המחשבה המניעים הראשיים להרחבת הלשון והספרות", ושתיהן „נעשו לקנין לאומי באמת". הספרות החדשה לא הגיעה למעלת קנין לאומי, מפני שעשתה את המחשבה טפלה לרגש היופי. ההבדל בין לשון חיה בדבור ולשון חיה רק בכתב. לשון רומאית בימי הבינים. חיי הלשון העברית וספרותה מימי המשנה ועד עתה. (קפה—קצג). — הרחבת הלשון בדרך מלאכותית. איך מתרחבות הלשונות בדרך מבעית על ידי התרחבות המחשבה. היצירה הפיוטית ויחוסה אל המחשבה. „סלסלו את המחשבה, והיא תרוממם את הלשון". (קצג—קצו).

ב. הלשון ודקדוקה. (תרנ"ד) . . . . קצו

איך נקלטת הלשון בנפשו של הילד שלא מדעת. למוד הלשון ושמושה. דרך השתנות הלשונות מדור לדור. לא ע"י מדקדקים וחוקרי הלשון, כי אם על ידי העם עצמו שלא מדעת. (קצו—קצט). — קוצר לשון עברית לא רק מצד חמרה, כי אם גם מצד צורתה. ההתנגדות בין לשון עברית החדשה ודקדוקה הישן. לשון העבר ולשון ההוה. „שגיאות" דקדוקיות שכבר נתקבלו אינן שגיאות עוד. משלים לזה. הצורך לברוא דקדוק חדש ללשון עברית של ההוה. (ר—רו).

על דבר אוצר היהדות בלשון עברית:

מאמר ראשון. (תרנ"ד) . . . . רח

„ידיעת היהדות היא היסוד היותר מוכרח לקיומנו". על כן בכל עת צרה התרו גדולי האומה להציל את „התורה" משכחה. בזמננו ידיעת היהדות עוד

מלואים לאמת מארץ ישראל:

דרך הרוח:

תוכן מפורש[1]

עמוד

---

[1]) דברים הבאים כאן בסימני־העתק לקוחים מגופי המאמרים בלשונם.

ובאנחה עמוקה מלב קרוע ויגע השלכתי עטי לארץ, ואת כתבי אלה — לאמתות הכתבים הבלים".

ואני אחד העם, בבואי היום להזכיר נשכחות, בהעלותי מתהום הנשיה כתבים כאלו, שנבראו „בין השמשות", בתקופת המעבר, לתתם עתה שלא בזמנם לפני הקוראים, לא לכבודם ולא לכבוד כותבם אני עושה זאת, כי אם לכבוד הימים ההם, רבי העלילה, שבהם נכתבו. ימים כאלה, ימי מבוכה ותנועה, ימי מחשבות גדולות והרגשות חזקות, יקרים הם בחיי עם ועם כי מהם תצא תורה לדורות רבים אחריהם. על כן ייקר לנו כל רעיון, כל הגה אשר מהם מוצאו, אשר יועיל להפיץ אור על רוחם ותכונתם. ימים כאלה היו לנו בני ישראל בדורנו לעינינו; „היו" — ואינם עוד . . . נשתנו העתים ונשתנו בני האדם, וגם בעל הכתבים נשתנה עמהם. לא אוכל אמנם לספר את כל אשר עבר עליו ואת אשר הגה והרגיש מאז ועד היום; אבל זאת אוכל להגיד בשמו: כי המקרים אשר ראו עיניו מני אז עשוהו לתלמיד בנסיונות. נתנו צורה חדשה לדעותיו ורגשותיו ושנו את טעמו ומשפטו בדברים רבים וביניהם — גם בדבר אברהם השוטה. האיש הזה, אשר רדף אז אחריו כצל בלהות, בשבתו ובקומו, בהקיץ ובחלום, עמד כמו חי לנגדו, — האיש הזה היה לו כרבות הימים לאידיאל גדול בממלכת הרצון והמעשה. מפני שבהתבוננו אל מנהגו של עולם נוכח לדעת, כי כל זמן שהיה השוטה שוטה, היטיב להלוך נגד החיים לפי תומו, ולולא פגע בו איזה פקח אשר עצרו בחצי דרכו ורפה את ידיו בחכמתו; לו רץ אברהם הלאה כאשר החל, בתקוה ובטחון, מבלי בקש חשבונות רבים, — אז קרוב להאמין, כי היתה דרכו צלחה, כי „אהניה ליה שטותיה" ובצע את אשר זמם בכח הבטחון הזה עצמו . . .

ואמנם כן הוא, ומשלים הרבה לדבר יוכל כל קורא מבין למצוא על נקלה, איש איש על פי דרכו: אם תלמיד חכם הוא — בספר התולדה, ואם אדם מן השוק — בשוק החיים. כי גם פה וגם שם כך היא המדה: לתבונה התפארת וההוד, ולבטחון הגדולה והגבורה; החכמים שוקלים בפלס חכמתם שכר כל דבר כנגד הפסדו ואינם זזים ממקומם עד שידעו סוף מעשה במחשבה תחלה, ובעוד הם יושבים ומעמיקים חקר, — והנה בעלי בטחון „באו וראו ונצחו" . . .

ילד קטן הייתי בשעה ששמעתי ספור זה, ובכל זאת הבנתי, ששוטה גדול היה אברהם, בשימו לב רק לרצונו בלבד ולא שקל לעמת זה רצון מתנגדו הגדול ממני, על כן שחקתי אז בכל פה. ואולם עתה — עתה לא שחקתי, כי לא עת שחוק היא . . .

לא שחקתי, אך גם לא בכיתי, כי לא נואשתי עוד מתקוה. מה חפץ היחידים האלה, אמרתי אל לבי, לעמת חפץ העם? העם הכם ורב אונים הוא מכל חכם, גביר ועשיר, ובכל המכות אשר הכוהו שונאיו מבחוץ, עוד כחו גדול לעמוד בפני אוהביו מבפנים, וחכמתו מרובה להוציא אל הפיעל, למרות כל המכשולים, את חפצו בארץ אבותיו. הן כזה וכזה עשו עוד אחרים מעמי הארץ, לא ברוב חילם ועוצם ידם, כי אם ברצונם הכביר ובעצה ותחבולה, ואנחנו בני ישראל, המתהללים ביושר הגיון, בכשרון המעשה ובסבלנות — אנחנו לא נוכל עשוהו? אפשר לאמור כן? ואע"פ שידעתי, כי בהוד פלאות כדורנו קשה להבחין עוד בין אפשר לנמנע, שהרי כמה דברים שנחשבו לנמנעים נקרו ויאתיו לעינינו, בכל זאת לא נתנני לבי להשיב, כי גם זה עתיד להיות כאחד מהם, עד . . . עד שבאה פתאום הבשורה המעציבה, המעוררת שחוק מכאיב לב, כי לא תתן ממשלת תוגרמה לבני ישראל להאחז בארץ אבותיהם. כרעם אדיר, כאבני אלגביש מן השמים הלמה ומחצה הבשורה הזאת אלפי לבבות, אך אנכי הוכיתי כפלים מדה: כי מלבד שעל פיה נהרסו רגע אחד כל מגדלי אשר בניתי בדמיוני, עוד היתה בעיני כמשפט מות על רוח בת עמי . . . היתכן? — שאלתי את עצמי ופני אדמו מבשת — זה שנה תמימה אנחנו מדברים, מתוכחים, בונים עולמות ומחריבים, זה שנה תמימה שלא מָשה ארץ אבותינו מפי המון חכמים וסופרים; כמה תקוות טובות, כמה רגשות חמים התעוררו כבר בלב העם ועד כה — היאומן? — לא עלה על לב איש מאתנו, שקודם כל צריך לדעת, אם חפץ בנו (או להשתדל שיחפוץ בנו) מי שהארץ שלו, לתת לנו אחוזת נחלה בתוכה?!!

עוד הפעם אברהם השוטה. אך עתה לא אנשים פרטיים, לא יועצים אצילים שרגלם האחת חוץ לתחום, כי אם אלפי ישראל עם חכמיו וסופריו אשר מקרבו יצאו, ה ע ם, אשר על כחו וחכמתו שמתי כל תקותי — ה ו א היה הפעם לאברהם השוטה, ומה אוחיל עוד? — — —

וכן תמו הכתבים האלה . . .

„שאלתי האחרונה — כה נמצא כתוב בידי המחבר — היתה שאלה לדורות. עליה לא קויתי עוד לקבל תשובה לא מאת הספרות והפובליציסטיקה ולא מאת האומה והחכמים. כי אם מאת הזמן העושה נפלאות גדולות לבדו . . .

גם באפשרותו, מצד עצמו ומצד האמצעים. והאמונה עוררה את האהבה, והאהבה את הדמיון, עד שדמיתי באמת, כי עוד מעט ויושע ישראל תשועת עולמים ולא יוסיף לדאבה עוד. החלום הנעים הזה לקח את כל לבי ביפיו והדרו, ששכחתי את מצבי הנורא והייתי אך שמח. — הן אמנם לפעמים, כשגבר השכל הקר על הדמיון, התעורר בי עוד הפעם הספק הישן בנוגע אל „השער", ודנתי קל וחומר בעצמי: ומה אם „החברה לעבודת האדמה" שעמדו בראשה „יועצים מדינים", אשר שמם לבד דיו להעיד הרחת כבוד כלבות אילי הכסף הקטנים עם הגדולים ובכל זאת כך עלתה לה, קל וחומר לישוב הארץ, אשר ידעתי כי אין לב „היועצים" אליו. — האיכל לקוות כי המון העשירים, סוחרים ממדרגה השניה, יעיזו פניהם לעשות בזה קטנה או גדולה למרות עצת היועצים? . . . אך מחשבות מעציבות כאלה לא יכלו לעמוד בי זמן רב כי לא היה לי הכח והיכלת להרוס נפשי עד היסוד, להכרית בלי חמלה את התקוה האחרונה אשר עוד נשארה לי; על כן האמנתי. אף התאמצתי להאמין בכל ההבטחות הטובות, אשר פזרו הסופרים בכה ע ביד רחבה ולא הרביתי להקיר ולדרוש; באופן שגם האספה אשר קראו אצילנו בעיר הבירה, אע"פ שנקל היה לראות מראש כי הרתה שקר ותלד רוח, נתנה גם היא שמחה בלבי ועוררה בי תקוה חדשה, כי סוף סוף יפקחו גם הם עיניהם לראות ואזניהם לשמוע, כי סוף סוף גם הם בני אברהם יצחק ויעקב הם רחמנים בני רחמנים. —

אבל לא ארכו הימים וחלומותי הנעימים כעוף התעופפו אחד אחר אחד. היועצים ונשיאי כלידם הדחיקו בשתי ידים את הרעיון משאת נפשי, וטעמם ונמוקם עמם, כי גדולה האהבה אשר יאהבו המה את עם הארץ מן השנאה אשר ישנאם הוא, כי הם מצדם רוסים גמורים הם יותר מן „הגמורים" עצמם, ואם אלה האחרונים לא כן יחשבו עליהם להביא ראיה, לא ביד חזקה וזרוע נטויה, כי אם ראיה פשוטה, הגיונית, כדרך שהחוקרים עושים . . .

זכורני, כשהייתי תינוק של בית רבי, שמעתי חברי מספרים מעשה באברהם השוטה (איש תם ידוע בעירנו), שראוהו פעם אחת רץ בכל כחו ומקלו בידו. פגע בו פקח אחד ושאלו: „מאין ולאן, אברהם!?" —

— רץ אנכי להכות את פלוני עד שפך דם, כי דבר עלי סרה — ענה אברהם ויחפוץ לרוץ הלאה.

— אבל, הוסיף השואל, האם בטוח אתה כי יתן פלוני את גוו למכים? הלא גדול ועצים הוא ממך, ואיך לא תראה פן יקח מקלו גם הוא וירוצץ את גלגלתך?

אברהם עמד משתומם, ואחרי השבו מחשבות מעט ענה ואמר: „אמת נכון הדבר!" — וישב לביתו.

היועץ מכתב גלוי מאת אחד מגדולי הסופרים האלה, כענין תשובה על עצתו של המו״ל, ובו יוכיח בראיות ברורות, כי הדבר זה כשר וישר הוא, ולא עוד אלא שכל ישראל עומדים ומצפים מתי תבוא לידם מצוה זו ויקיטוה . . .

האח, קראתי, התירו סופרים את הדבר, ומה לי עוד!

אבל שמחתי היתה עד ארגיעה. כי תיכף אחר זה יצא הצורר היועץ לפרש את דבריו, שלא כך היתה כונתו כאשר חשבתי אני והסופר ההוא, שהבעל העברי יהגה מוכיות אשתו, אלא, ככל עבד שרבו נותן לו בת חורין, די לו שיהיה מתכבד בכבודה ואין לו רשות לדרוש שתכניס לו עוד גם נדוניא.

לא ידעתי איזה רושם עשה הפירוש הזה בלב אותו סופר וכל כת דיליה, אבל אני, עם כל חפצי הטוב לכלות זרעו של אברהם אבינו לשם „אהבת ישראל״, לא יכלתי, לפי מצבי אז, לעסוק בצרכי צבור בלבד, בלי תקוה טובה גם לפרנסה נקיה וקלה, ועל כן, כששמעתי את הפירוש הזה, נרתעתי לאחורי, ועוד הפעם חזרה השאלה למקומה: מה אעשה?

ו.

אחר מחשבות רבות ושונות מצאתי, שאין דרך אחרת לפני, כי אם ללכת לעבוד את האדמה בארץ ישראל. עוד ימים רבים בטרם באתי לידי החלטה זו הרבו כה״ע לשאת ולתת בשאלת „ישוב א״י״ והפליאו לתאר עתידות עמנו שם בצבעים נעימים מרהיבים לב. אך אנכי לא שמתי לב לכל אלה מפני שלשה דברים: ראשונה, לפי שעבודת האדמה דורשת עמל ויגיעה רבה בזעת אפים ואיננה איפוא פרנסה נקיה וקלה לפי כבודי; שנית, מפני שידעתי כי אין לארץ אבותינו שום מבוא זולתי דרך שער הזהב, והשער הזה סגור ומסוגר הוא לכל הדמין הרב והיהודים המאושרים שבידם המפתח — מדעת קונם יש בם ואינם מוסרים אותו לאחרים; שלישית, כי נפל פחד היהודים הירושלמים עלי ויראתי שמא יכפו עלי הר כגיגית, ומבלי תת כבוד להשכלתי ידרשו ממני שאשים צוארי בעול מצות להזהר במצוה קלה כבחמורה, כחסיד שוטה שלא ראה מאורות מימיו . . . אבל מעט מעט, מרוב קריאתי בכה״ע, ומפני שלא היתה לי תקוה אחרת לאחוז בה וראיתי שסוף סוף לא אוכל להמלט מעבודה קשה גם פה, ישב לי איפוא לעבוד עבודתי זאת על הרי ישראל, לשם אהבת ישראל, ועם זה הגיעו לאזני בשורות טובות, כי סר פחד היהודים הירושלמים מעל אחינו המשכילים העולים משבי הגולה, והם עושים מה שלבם חפץ בחוצות יהודה וירושלים ואין מוחה בידם. — מפני כל הסבות האלה שניתי את משפטי על רעיון הישוב והתחלתי להאמין

ירים לפני ואנשים בת מעט וכפרים קטנים עם גדולים יסובבו עיר מולדתי מכל עברים. כלם מלאים טוב ה׳, דגן תירוש ויצהר, והנני אין . . . העין רואה והלב חומד. רק הדלת סגורה בעדי. עתה הנה זה בא ומשיא לי עצה הוגנת: לישא בת הורין לאשה, ואז הלא בלי ספק תגן זכות אשתי המיוחסת גם עלי. כי מדת הדרך ארץ היא שלא תהא האשה יתרה על בעלה בזכיותיה, וגם איך יתכן שתהא היא יושבת בכפר והוא בעיר? ואוכל אז איפוא למצוא לי על נקלה אותה „פרנסה נקיה וקלה״ אשר בקשתי עד כה לשוא.

לא אכחד אמנם, שמתחלה לא נתנני לבי לעבור גבול שגבלו ראשונים. ואע״פ שמצאתי היתרים שונים לדבר, כי התורה לא אסרה החתון אלא בשבעה עממין, ובית דינו של שם או של חשמונאים שגזרו על הדבר — הלא „גם אלה לחכמים יבינו מדעתם״, שלא היתה כונתם אלא על הגוים הקדמונים. אבל „העמים שלנו לאו עובדי ע״ז הם״ וגם לא כל מה שהיה ראוי והגון בדורם ראוי והגון גם בדורנו, וכדומה. אך למרות כל אלה לא ערבתי את לבי לעמוד על דעתי בענין גדול כזה, ויצאתי לבקש לי סמוכים בספרותנו ולפי שידעתי מראש, כי מספרותנו הישנה אין לי כל תקוה, ומי מקדושים אשר אפנה אליו בשאלה כזאת יורני באמת הבנין, לכן שמתי פני תיכף אל הספרות החדשה, ומצאתי אמנם זעיר שם רמזים קלים אשר מהם הבנתי, כי לו פניתי אל הסופרים האלה בשאלתי, היו מראים לי פנים שוחקין דוחים בשמאל ומקרבים בימין כאלו אומרים: הלכה ואין מורין כן . . . בכל זאת לא נחה דעתי ברמזים כאלה, ובסופרים העברים חרה אפי, על כי מוגי לב הם כשפנים וביראה ורעד יכחדו מחשבות לבם תחת לשונם, בעוד שעליהם החובה להרים נסים בעד „האמת ולהלחם כגבורים משכילים „מלחמת האור עם החשך״ . . .

אבל רוח והצלה עמד לי ממקום אחר — מספרות „בעלי דת יהודית בלשון המדינה. הספרות הזאת שגיב בכמות ויפיה, המחברים לעבריה בלשון שמלאכי חבלה נזקקים לה, רפינים לצד זה ומכוונים לבם לצד אחר, היו בעיני תמיד כאנשים המתלחשים בקול דממה גסה, כדי שישמעו אחרים ויחשבום למסיחים לפי תומם ויאמינו בם; אבל „האחרים שומעים ומבינים את הערמה התמימה, „רוקקים ושוחקים״, אך לא מאמינים . . . השקפתי זאת מנעתני עד כה מלשים לב הרבה להכירהם, אך עתה נבא לי לבי כי מהם אושע, ועל כן השקעתי עצמי בקריאת מאמריהם וספריהם בשקידה עצומה. אף אמנם תקותי לא רמתני, כי מצאתי בהם די והותר לחזק בלבי את החלטתי; מצאתי לא רמזים דקים כחודו של מחט כי אם פתח פתוח כפתחו של אולם . . . ממילא מובן כי שמחתי על המציאה הזאת כעל כל הון, ושמחתי גדלה עוד שבעתים, במצאי אחר איזו ימים במכה״ע של הציר

עשה שאול המלך לכל האוב והידעוני, בדעתו כי הבל הם ואין בם מועיל, ובכל זאת, בצר לו, כמה יגיעות יגע עד שמצא אותה הרמאית, אשר כבבתהו בכחש ובמרמה והוא האמין בה! — לפיכך, אחר שחזרתי על כל הצדדים ולא מצאתי גם צל תקוה ואהי אובד עצות, השלכתי יהבי בעל כרחי על כה"ע וסופריהם והגיתי בשקידה רבה בכל עצותיהם והצעותיהם, בתקותי לבור מהן דרך ישרה לעצמי. ואיזהו דרך ישרה שיבור לו אדם כמוני, איש מחשבות ואוהב ישראל, או בלשון אשתי — בטלן? הן נקל להבין, כי לא מלאכה שיש בה עבודה קשה בזעת אפים, דבר שלא הורגלתי בו מעודי, כי אם „פרנסה" נקיה וקלה, המחיה את בעליה במנוחה ובכבוד. אבל דרך ישרה כזו לא הצלחתי למצוא בכתבי־העת העברים, וכל עמלי ושקידתי בקריאת מאמריהם ופלפוליהם הועילו רק לבלבל את מוחי בהצעות והזיות מינים ממינים שונים, עד שכמעט נטרפה דעתי ויאוש נורא מלא את לבבי. אז זכרתי את ר' שמעון בן גמליאל ואת עצתו הטובה והפשוטה אשר יעץ לבני הגולה: שלא ישאו נשים ולא יולידו בנים, כדי שיכלה זרעו של אברהם אבינו מאליו. ומיד נתמלאתי חמה עזה על כל הדור ההוא והבאים אחריו, אבות ואמהות יחדיו, אשר לא שמעו בקול חכם שראה את הנולד ופרו ורבו כבני אדם. ורעיון זר ומוזר עלה על לבבי, לגרש את אשתי, כדי שלא אוליד בנים ולא יתרבה זרעו של א"א על ידי. ועם זה גם לעורר את אחי בני עמי בכל מקום שהם, בדבור פה ובמאמרים בכה"ע, שיעשו כן גם המה, כדי להחיש את הקץ . . .

אך בעוד אני חושב מחשבות על הדבר הגדול אשר אנכי אומר לעשות, והנה בא לידי במקרה גליון אחד ממכה"ע „צרה חדשה": ראש המדברים לבני־בלי־שם ומה השתוממתי לראות כי תחת להרף מערכות ישראל, כדרכו יום יום, רוח אחרת היתה אתו בפעם הזאת ויהי לנו ליועץ גם הוא, כאחד משלומי אמוני סופרינו אורבינו! ולא עוד אלא שהעצה היעוצה מאתו, אף כי כבר קדמו בה בלעם בן בעור ושניהם לדבר אחד נתכונו: להבליע את ישראל בנעימה ולהמיתו מיתת נשיקה — לא נופלת היא, בכל זאת, גם בחדושה, גם באפשרותה, מכל עצותיהם המה . . . ומה גם בעיני אני, שהיה עם לבבי לגזור על כל קהל הגולה גזרה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה, כדי שיכלה זרעו של אברהם אבינו, — בעיני עוד עלתה העצה הזאת על כלנה, וגם על עצת רשב"ג, לפי שעל ידה נשיג את מטרתנו באמצעים יותר קלים: כל ישראל ישאו נשים ויולידו בנים ואעפ"כ יכלה זרעו של אברהם אבינו מאליו . . .

ובכן, הריני, מתחטא לפניך, הקורא, כבן שמתחטא לפני אביו, ומודה ומתודה, כי באותה שעה התגבר עלי יצרי, חפץ החיים שב ויתעורר בקרבי בכל עוז, ותקוות מתקוות ישנות החלו לפעמני עוד הפעם: רק הארץ רחבת

מדותיו של דור דעה שלנו, ויתנו דופי בהשכלתו. אך כמעט לקחתי עטי בידי, — וקול צוחה הגיעה לאזני מכל פנות העיר. מהרתי החוצה לדעת מה זה ועל מה זה, והנה לעיני „מלחמת הקיום" בכל הדר גאונה!... לשמע אוזן שמעתיה עד כה, ועתה עיני ראתה. —

מרוב הבהלה נבוכו רעיוני, ותחת אשר היה לי לקרוא: „הס, אחים! גזרה היא מלפני הטבע, שאיש את רעהו יבלע חיים, ואין לכם רשות להרהר אחריה", — תחת זאת קראתי בקול מר: „אהה! מה היה לחנותי?" וכחץ מקשת מהרתי אל המקום שממנו לחמי נמצא. אך לא מצאתי עוד מאומה, כי אם את אשתי שמתיפחת ומיללת על סחורתה, אשר שדדו ורמסו השודדים מבלי השאיר שריד.

לא ארבה לספר בזה כל פרטי הדברים, איך נשארנו בערום ובחוסר כל, איך חשו לעזרתנו אלופי בני עמנו... כי כל אלה נודעו ע"י כה"ע.

ממילא מובן, שלא השבתי עוד לכתוב מאמר התנצלות בעד המאה הי"ט. כי עתה, בשנגע הדבר אל עצמי ואל בשרי, לא יכלתי עוד להסתפק באותה התשובה שנחה דעתי בה לפנים, לפי שאחר כל הטענות והמענות של הסופרים האנטיסמיטים, עמדה לנגד עיני השאלה הגדולה והנוראה — שאלת העתיד: מה אעשה לביתי ולחנותי? ומאין אקח מעתה לחם לאכול ובגד ללבוש?

ה.

„מה אעשה?" — אני „הסופר הנכבד", שיכלתי לפנים למצוא תחבולות רבות ושונות, איך להחיות שלש מאות רבוא נפש אדם מישראל — אני, כשבאתי לידי נסיון, לא מצאתי ידי ורגלי להציל את נפשי וביתי מחרפת רעב! הייתי בעיני כקריסוס המלך, בשעה שהוטל למדורת אש, וכמוהו קראתי: „הוי, סולון, סולון! אמת דברת, שכל זמן שהנשמה בקרבנו אין אנו יודעים מי ומה אנחנו".

אך בקריאות כאלה לא תשבע הקיבה ולא יאוחו הקרעים שבבגדי ובגדי אשתי. צריך הייתי לעשות איזה צעד ממשי ולצאת ביד חזקה מאותו המצב שהייתי בו — זאת ידעתי היטב. אבל קשה היה עלי למצוא את הדרך הנכונה, ובכל פנות שפניתי הורה השאלה למקומה: „מה אעשה?"

אע"פ שביחד עם האמונה כי ובחכמתי אבדה ונכרתה מלבי גם אמונת חכמים וסופרים בכלל, וכל מאמריהם של סופרי ישראל היו בעיני כדברים של מה בכך, שנאמרו רק משום „יגדיל תורה ויאדיר"; אך בשעה שחרב חדה מונחת על צוארו של אדם אינו שומע עוד בקול השכל וההגיון, ובמקום שהסכנה קרובה תחדל ממשלת התבונה והדמיון יקח מקומה. צא ילמד, מה

נקמה אחת גם מן הספרות, גם מן התו"ל והקוראים כפוירשוכה, בחדלי שהם עד עולם את מתקי ואת תנובתי.

ה.

אך בעוד אני עושה כה וכה, לרפא שברי חנותי ולחבש לפצעיה, והנה קול רעש גדול נשמע במחנה העברים. מערים רבות באו בשורות מרגיזות לב, כי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזים, ובכל מקום אשר דבר השמועה מגיע — אבל גדול ליהודים. שבת כל מסחר בעיר, החנויות סוגרו על מסגר, ואיש אל רעהו יביט בעינים מפיקות פחד ובהלה, כדגים שנאחזו במצודה. באותה שעה שכחתי את אשתי והנותה והייתי כאיש נדהם, כמתעורר משינה ארוכה ועמוקה, שאינו יודע היכן הוא ומביט על כל סביבותיו בתמהון. מה זאת? האמנם שבו ימי הבינים בעצם תקפם? ימי הבינים באחרית המאה הי"ט? אם כן מה פעלה החכמה? מה עשה הפרוגרס? ולמה זה איפוא להבל כחו כליתי לדבר על לב בני עמי שיאחזו מעשי אירופא בידיהם וילכו גם הם לאור השכלתה, אם כל האור הזה אור מתעה היה, וכל עצמה של הציוויליזציא אינה אלא אבעבועה של בורית, שבנשיבת רוח כל שהוא היא מתבקעת מאליה? — השאלות והתמיהות האלה היו כאבן מעמסת על לבי ולא יכלתי לדפטר מהן אפילו שעה אחת.

אבל גדול כח ההרגל! כשעבר הרושם הראשון ויכלתי לשפוט ולהתבונן על החזיון הזה בישוב הדעת, מצאתי, שבאמת צדקו כה"ע האנטיסמיטים במשפטם, שאין שום יחס ודמיון בין מסעי הצלב ובין „התנועה האנטיסמיטית" שבזמננו. כי אז, בימי הבינים ימי החושך והבערות, הכו והמסו את היהודים בשביל שהם יהודים, בעלי אמונה אחרת המתנגדת לאמונה השלטת; אבל עתה, בימי הדעת והחירות הנה מכים וחומסים את היהודים לא על אמונתם, כי אם על אכילתם, שהרי אלמלא היו גם הם אוכלים ושותים כבני אדם, היה חלקם נשאר בידי שכניהם, ונמצאו הם חומסים תחלה. ואע"פ שהדכאה והחמס, מאיזו סבה שתהיה, הם דברים שאין הדעת סובלתם, בכל זאת אין לכחד, כי לעמים נאורים ומשכילים נאה יותר להכות ולחמוס בשם „אֶקספלואַטַציא" ומלחמת הקיום, טענות שיש להן על מה לסמוך בהלכות האֵיקונומיא וחכמת הטבע, מאשר לרדוף אנשים נקיים בשם הפנטיסמוס הדתי, שזה נגד החירות והסבלנות.

תשובה זו הניחה את דעתי מעט וגמרתי בלבי (למרות החלטתי לבלי שוב עוד אל הספרות) להפיצה בישראל, כדי להפיס דעתם של בני עמי, למען ידעו על מה המה מוכים, ולא יחשבו שישבו להם ימי החושך, ודמם שמכים הותר כפשוטות בלי שום טעם כלל, ויבואו הלילה לידי הרהור אחר

אחת ליום מלצאת לשוק לא שרק ולא פרנס — התוכלנה הן לעבוד עבודה בשדה כבנות הערלים?

מובן מאליו, שאני, כסופר אוהב עמו, לא יכלתי לעמוד מרחוק. שערוּרוֹת נעשׂות בישראל ואני אשב ואחשה? — תפשתי מיד את עטי בידי וישבתי מתחלה לכתוב פוליטיקא ארוכה נגד שני הצדדים גם יחד: נגד העשירים, הקופצים ידיהם מאחיהם האביון, ונגד ההמון, שרוצה לאכול ואינו רוצה לעשות. אבל אחרי כן נחמתי ונגמרתי בדעתי לבלי הרגז את העם ממנוחתו. כי מה אעשה, אמרתי אל לבי, אם יבוא מאמרי ליד ראובן החנוני, שחנותו סמוכה לחנות אשתי, והוא מתגרה בה בכל יום בשביל איזה קונה שהספיקה להוציא מידו או הוא מידה, ועתה בשמעו, איך אני צועק ככרוכיא. שכל החנונים הקטנים צריכים לעזוב את משאם ומתנם וללכת לקולוניות לעבוד את האדמה, הלא יחשוב בודאי, שאני אהיה מן הראשונים לעשות כן, ומה אענה אם יבוא וישאלני: מתי נכון אני למכור את חנותי כדי לצאת לקולוניא? הן אמנם אני ואתה, הקורא המשכיל, יודעים אנחנו כי לנו „אוהבי ישראל" חלק ה׳ עבודה אחרת, רוחנית, להיות צופים לבית ישראל, ועל כן אין אנו יכולים לעבוד עבודה גשמית, כי העובד אינו יכול להשגיח על אחרים. אבל ראובן, כאיש פשוט לא יוכל להבין תשובה זו. ואהיה בעיניו כנאה דורש ואינו נאה מקיים. לפיכך מצאתי יותר לנכון לפני לעזוב את המון העם לנפשו ולהסתפק רק בתוכחת־מוסר אל העשירים שיש להם ואינם רוצים. לפי שבזה אינני מביא את עצמי בסכנה. כי מי יודע אם לא רוצה אני, מאחר שאין לי . . .

התוכחה הגדולה ההיא, אעפ״י שלא נראה פעלה על אלה שבשבילם נאמרה, רשומה היא היטב בזכרוני ויקרה לי שבעתים על כל אשר כתבתי לפני זה, כאשר ייקר בן זקונים ליולדת השבעה. לפי שזה היה הנטע האחרון אשר נטעתי בכרם ספרותנו, ומני אז נפקד מקומי בתוכה. כי בעת ההיא נהיתה רוח אשתי בחוסאי, שעסקיה נבוכים ומסובכים ולעזרתי היא צריכה, וגם ענין נכון לשאת מדברותי עליו לא נמצא לי. לכן החלטתי בדעתי להסיר מעלי עטרת סופרים לזמן בלתי מוגבל, ולשוב ולהיות חנוני הדיוט כמאז. החלטתי זאת היתה קשה עלי מתחלה כקריעת ים סוף. בדמיוני ראיתי את הספרות העניה יושבת ומבכה על בחיר בניה כי איננו, את המור״ל האומלל קורע את בגדיו וממאן להתנחם על איש מלחמה כמוני אשר עזב את המערכה, והקוראים יסובבוני כדבורים ויקראו כאיש אחד: חוס נא, רחם נא, עשה לנו מטעמים כאשר אהבנו. על כן המו מעי להם והביטו בכליון עינים, מתי אפנה מעסקי ואנחמם מיגונם. אבל כעבור זמן מה וראיתי שעולם כמנהגו נוהג ואין איש שם על לב את האבדה הגדולה — עלה עשן באפי, ואגמור אומר להנקם

שלום בינינו, כי מבקרי נפל פתאום למשכב ימת מיתה חטופה. יהי זכרו ברוך, כי סוף, סוף „סופר נכבד" היה גם הוא.

ג.

הרבה הרבה עמלתי מן העת ההיא לטובת עמי באהבתי אותו, הרבה מאמרים כתבתי, הרבה עצות יעצתי, עם הרבה מבקרים נלחמתי, אך ביחוד זכור אזכור את העת שנתיסדה בעיר הבירה החברה המפורסמת „להרחבת עבודת האדמה בין היהודים". האח, אמרתי אז בלבי, פרה חולבת הזמין לי הקב"ה, שעתידה לתת מזון ומחיה לעטי זמן רב, ולא אצטרך עוד לחפש ברוב עמל איזה ענין לנושא מאמרי. לפיכך, באותה שעה שהגיעה לאזני השמועה על דבר החברה, חשתי ולא התמהמהתי להכין מאמר גדול ורחב ידים בו תארתי בצבעים חיים את הטוב הצפון לבני עמנו בחברה זו והאושר העתיד לבוא לרגלה. „באה עת הזהב לישראל! — קראתי ברגש — עתה תוסד הצלחת עמנו על יסודות נאמנים. הנה אצילנו ואדירנו, העמודים החזקים אשר כל בית ישראל נשען עליהם יוצאים לישע עמם, ומי רואה אלו יוצאים ולא יצא אחריהם להשתתף במצוה זו, איש איש כאשר ברכו ה'? מהרו איפוא, אחים, פשטו מעליכם את בגדי השרד, ונשיכם תסירנה את עדיין מעליהן, כי עוד מעט ונצא השדה לחרוש ולזרוע!

אבל עד שהספקתי לשלוח את מאמרי אל המו"ל, ועד שהספיק האחרון להוציאו לאור ולשלוח לי את העלים שנדפס בם — כבר עבר זמנו ובא לידי כאתרוג אחר החג. לפי שבין כה וכה נודע לי, כי רוב „העמודים החזקים" לא יצאו לישע החברה אפילו באצבע קטנה, ומעוטם, שלא יכלו להתעלם מפני כבודו של „המשכיל דמתא" אשר בא לביתם לבקש נדבתם, מצאו את עצמם מחויבים להתוכח עמו תחלה על גוף הענין, אם באמת תצא איזו תועלת לישראל מחברה זו, ואחר שהגידו דעתם, כי הכל הבל ורעות רוח, נתנו מה שנתנו בצרות עין, כאלו כפאם שד. ומצד אחר, לא נראה כל אות שמחה על פני המון העם אשר בשבילו טרחו כל הטורח הזה. החנונים הקטנים לא מצאו שום נחת רוח להמיר מאזני מרמה במחרשה, הסרסורים והפקטורים הרבים אין בלבם כלום על האדונים הטובים שמתפרנסים מהם, אם בכבוד או שלא בכבוד, אחת היא להם, ואלה שמחזירים על הפתחים, בעצמם או על ידי אחרים, ידעו על פי הנסיון, שישראל רחמנים בני רחמנים הם, ומקרא מפורש מצאו: כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, על כן אין להם כל סבה לעזוב פרנסתם הקלה לאחרים וללכת לעבוד עבודה קשה. ואם בגברים כך, קל וחומר לבנות ישראל היפות, שגם העניות אינה מגלהן שמוטב להן לאכול פת במלח

יחד, נסיתי בשני להציע הצעות שונות שעל ידן יושע ישראל, ישבע לחם ויהיה מכובד על הבריות. ואעפ״י שידעתי, כי למען הוציא אל הפועל את רעיוני החריפים, צריך שיבוא אליהו ויקרב את הכתות הרחוקות ויוריד איש מן השמים להחם את לב אדירינו ושפטינו, בכל זאת לא נמנעתי להציעם לפני דעת הקהל, כי חשבתי בלבי: הלא דברי מצד עצמם טובים ונכוחים הם. ואם לא יוכלו לצאת אל הפועל מסבות שאינן תלויות בי, — מה איכפת לי? אני את נפשי הצלתי ומלאתי חובתי לאהבת עמי. מובן מאליו, שכל זאת חשבתי רק בלבי, אבל לא גואלתי להגיד כן גלוי במאמרי; אדרבא, שם השתדלתי להוכיח, שכל עצותי נראות כקשות ובאמת קלות הן מאד, כמשחל ניטא מחלבא והכל תלוי רק ברצוננו הטוב. על כן הרימותי קולי ואקרא: „הבה, נתאחדה כלנו תחת דגל אהבת ישראל ושלובי זרוע נצא לישע בני עמנו, כי קרוב אלינו הדבר מאד!" . . .

כשנדפס מאמרי זה השני, יכלתי להעביר ידי על כרסי ולקרוא: ישישו בני מעי! הריני מעתה „סופר נכבד" לעולם ועד. וכל הרוחות שבעולם לא יזיזו עוד את כבודי ממקומו. וכאשר בא אחרי כן אחד המבקרים והעיז פניו להטיל ספק בי ובהצעותי, מצא המו״ל את עצמו מחויב לבקש ממני אלף מחילות על שנתן מקום לדברי מתנגדי. „כי מכ״ע הוא רשות הרבים, שהכל שוים בו ברצונם ואין רשות להמו״ל לנעול דלת בפני מי שיהיה, הבא להגיד דעתו בקהל".

האיש הטוב! הוא לא ידע בתומת לבו, כי שמחתי על הבקרת הזאת מעל כל הון. כי על ידה יכלתי לצאת עוד הפעם ממחבואי, ובגבור כהריתו שלהבה התעוררתי לענות להמבקר כאולתו. פה לא ידעה עוד סטירתי כל גבול, והריקותי כמעין המתגבר להמציא מבטאים מחוכמים, שיש בכחם, כפי שחשבתי, להכניע את מתנגדי עד לעפר ולתתו לשחוק ולשנינה לפני כל קהל הקוראים. ככה קראתיו: מבקר אשר על אמת שקר יכבר, ועיני הקוראים ינקר. ומה לו ולכתוב בבקורת? יבחר לו מלאכה אחרת, יהיה חרש עץ או ברזל או תופר, אך נא אל יקרא בשם סופר! — נקל להבין, שלא חפץ המבקר להיות מן הנעלבים ואינם עולבים והשיב לי חרפתי אל חיקי, אך גם אני לא טמנתי ידי בצלחת, וביד ה׳ הטובה עלי, הוספתי לו חרפים וגדופים כהנה וכהנה. וכה נולדה בינינו פולימיקא עזה, שהעשירה את ספרותנו עושר רב. כי במשך חצי שנה לא היה גליון מאותו מכ״ע שלא נמצא בו מאמרי או מאמר מתנגדי, ולפעמים גם הערה מאת המו״ל, בה עשה עצמו כאלו בא לעשות שלום בינינו, כאלו נלאה כבר לשאת טרחנו, משאנו וריבנו; אבל היודע לקרוא בין השורות הבין מיד, שהמו״ל הנכבד „יתיב וקא חייך", ולא בא אלא לחזק ידים רפות. . . ומי יודע עד מתי ארכה מחלוקת זו, אלמלא בא מלאך המות ועשה

לצדקה . . . ומה ימנעני איפוא מלהיות גם אני באוהבי ישראל ולמסור מודעה מראש, כי כל מה שעתיד אני לדבר אל בני עמי, בין לשבח בין לגנות, רק מאהבתי אותם אעשה זאת?

פתחי שעריך, ספרות עזובה, ויבא לך אוהב ישראל חדש, יועץ ומוכיח חדש! . . .

. . . .

ב.

מאותה השעה שבא בלבי הרעיון, כי אוהב ישראל אני, הרגשתי בנפשי כי הייתי לאב ולמורה לבני עמי וכי יש צדקה לדבר באזניהם דברי תוכחה ומוסר, כאב המוכיח את בנו, כרב המיסר את תלמידו, שהרי אוהבם אני . . . גם עלי החובה להורותם את הדרך ילכו בה ולשית עצות ביחד עם יתר הסופרים אוהביהם, איך „לרומם קרנם בכבוד", להצילם מרבת עם ולהמציא מזון ומחיה לאביונים שבהם. לכן התחלתי להדפיס מזמן לזמן בכה"ע העבריים „מאמרים" שונים תחת השם הכולל: „פתרון שאלת היהודים". קודם כל יצאתי לגלות למוסר אוזן אחי בני עמי וספרתי אחת לאחת את כל חטאותיהם כי לוקחי נשך הם, סרסורים גנבים, אנשי מרמה, קנאים חשוכים; „ועוד תבקשו לכם אהבת העמים הנאורים! — קראתי בהתלהבות — אל תבקשו, עד אשר תסירו את בלויי הסחבות אשר נטפלו עליכם במשך ימי הבינים והייתם כאחד האדם, אז תצליחו ותמצאו חן בעיני עם הארץ ובעיני הממשלה, שזה כל ישעה וכל חפצה". — אך כדי להמתיק מעט את הדברים המרים האלה הפכותי פני פתאום כנגד המשחיתים, ותוך כדי דבור התחלתי להמטיר אש וגפרית על ראש ביסמרק ושטֶקר ויתר האנטיסמיטים עוכרי ישראל, „האורבים לנפשנו על לא דבר" . . . ואעפ"י שידעתי כי רוב האנטיסמיטים גברים הם ולא ידעו קרוא עברית, קויתי בכל זאת שיגיעו דברי לאזניהם על ידי חבריהם היהודים, ועל כן הייתי שבע רצון כי נקמתי, נקמת עמי מהם, ולא אני בלבד, כי אם גם המו"ל היה שבע רצון והוסיף בשולי מאמרי הערה של חבה בה יעטרני בשם „סופרנו הנכבד", ויביע לי את תקותו, כי המאמר הזה הראשון לא יהיה האחרון, „כי על בעל כשרון מצוין כמוך החובה והמצוה לתמוך בידי כה"ע העברים, וכי יבואו דבריך וכבדנום, כי ברכה בם".

תקותו של המו"ל לא נשארה מעל. כי בראותי גברא רבא כמהו מטה חסד עלי ועל כשרוני, ואנכי טרם אדע אז, שיש לו להמו"ל שני מיני סופרים: סופרים לשם אהבת ישראל, כמוני, וסופרים לשם דבר אחר, וכי הראשונים חביבים עליו ביותר, ואיננו מדקדק עמהם כחוט השערה, — על כן האמנתי באמת בכשרוני המצוין, ומהרתי לכתוב מיד מאמר שני, גדול מן הראשון גם בכמות גם באיכות. תחת אשר בראשון נשאתי משא בכלל, על גוי ועל אדם

עומדות: האשים עלי טלית שכלה הסידות או התנגדות או השכלה? — בכל אופן הלא הרחקתי אז מעלי בעצמי שני שלישים מן הקוראים. ואני הפצתי שיהיו מאמרי אהובים וחביבים על כל הבריות, בלי הבדל בין כתה לכתה; אי האפכן בעצמי ללבוש טלית בעלת גונים שונים. עד ששום כת לא תוכל לאמר: „כלה שלי"? — כי אז יראתי פן אעורר עלי חמת כלן יחד. הן אמנם לא נעלם ממני, שרבים עשו כן ועלתה בידם, אך אני רך לבב אני מטבעי ולא מצאתי עוז בנפשי לעזוב כבודי בידי המקרה.

ככה עמדתי ימים רבים על מפתן הספרות העברית בקשתי עצה ותחבולה לבוא שעריה, בקשתי ולא מצאתי. כמעט נואשתי כבר מלנחול כבוד סופרים בישראל, והנה באה לי בקשתי פתאום בהיסח הדעת, כי כבואי באחד הימים לבית מכירי, איש חסיד תמים, מצאתיו הוגה בספר ושקוע בקריאתו כל כך, עד כי לא התבונן בי בקרבי אליו. שמתי עיני על הספר הפתוח, ואראה והנה כתוב עליו מלמעלה: „ספר אוהב ישראל". כברק הופיע כרגע רעיון חדש בלבי. וכארכימדס לפנים קראתי בעליצות נפש: מצאתי מצאתי! אוהב ישראל — זה פתרון החידה! ומבלי שום לב עוד למכירי, אשר נבהל לקולי, מהרתי כחץ מקשת אל ביתי, אל שלחני, לאחוז עטי בידי, „לכהן פאר במקדש הספרות". כי עתה ידעתי מה אני לקורא ובמה אפטר רגע אחד מכל שאלותיהם: אוהב ישראל אני, קוראים יקרים! — כה אומר לבית יעקב. תאר זה יהיה לי למגן ומחסה מפני כל הכתות, ואיש לא יוסיף עוד לדקרני בשאלות ולהג הרבה. לפי שאחת מן המדות הטובות שנצטינו בהם בני עמי — היא, שמכבדים את אוהביהם ומכירים להם טובה, בין שהם בני ברית, בין שאינם בני ברית, בין שהיו ואינם עוד. — לא אכחד אמנם, כי בעבור השמחה הראשונה, בא עוד הפעם מורך בלבבי ויראתי פן ישאלוני קוראי: „במה אהבתנו? מה טוב עשית לעמך כי תתפאר באהבתו?" — אך כאשר שבתי והתבוננתי בדבר בישוב הדעת ראיתי, כי פחד שוא פחדתי, כי כנסת ישראל אהובה טובת לב היא, לא תקשה לשאול מאוהבה, שיקריב את גופו וממונו על מזבח אהבתה, אלא מסתפקת רק בנשיקת שפתים, בשחוק חן מלא געגועים של אהבה . . . צא ובדוק, כמה אוהבים עמדו לעלובה זו מיום שגלתה מביתה ונחלתה. כמה רבנים שרצו לזכות את נפשה והרבו לה תורה ומצוות, כמה צדיקים שהטו על ממונה וקבצוהו ברחמים גדולים, כמה מקוננים שבכו על שברה וצעקו בקול מר: „אחת בת יעקב!" כמה פרקליטים שהרבו להלל את יפיה ואת חכמת לבה באהבה גלויה, וכמה מוכיחים שהטו בחרפה את לחייה מאהבה מסותרת. — האם דרשה היא מאחד מאלה לתת אות על אהבתו אותה, לעשות למענה איזו פעולה גשמית, ממשית? הן לא דרשה ולא בקשה לה מאומה, בלתי אם אהבה בלבד, ויחשוב להם את אהבתם

שקר תרחק' כתיב? — כבר נשנו וגמרו סופרי ישראל. ישנה רק לענין בטוי בשפתים, אך לא לדברים שבכתב ובלי ספק מצאו סמך לזה בספרי דיינים מומחים . . . במלה אחת, לו גם נניח שמצד זה אפשר למצוא תחבולות שונות כדי לצאת מן המבוכה בשלום, אבל מה אשיב לקוראי על שאלתם האחרת, בנוגע אל הכתה אשר אתחשב עליה? שאלה שלא אדע לפתרה. לא רק לאחרים, כי אם גם לי לעצמי. ידעתי אמנם שבילדותי גדלתי על ברכי חסידים, הטפתי „שירים", ושתיתי „לחיים" באחד מהם; אחרי כן, כשנשאתי אשה והייתי סמוך על שלחן חותני, שהיה למדן גדול ו„חצי מתנגד", הייתי גם אני כמוהו, קניתי לי סדר תפלה בנוסח אשכנז והייתי מתפלל עם הנץ החמה תפלה קצרה ועוסק כל היום בגמרא; אחרי כן, כשראיתי שיצרי מתגבר עלי, לא הלכתי למקום שאין מכירין אותי, אלא לבשתי שחורים על גבי לבנים, קצרים על גבי ארוכים, והייתי למשכיל; — כל זאת ידעתי, אבל מה אנכי עתה? משכיל? לא אוכל להגיד זאת בהחלט. הן עוד גם עתה, בצאת השבת, משעה חמה עד שמדליקים את הנר, אוהב אני לישב בחשך בקרן זוית ולצלול בתהום רגשותי. אז ארגיש כאלו נפשי מתרוממת אל על, כאלו נשמתי ה„יתרה" יוצאת מקרבי בקולי־קולות, וזכרונות שנים מימי נעורי יעלו על לבבי, זכרונות מעוררים שחוק, אבל נעימים — נעימים לי מאד... לפעמים תפתחנה אז שפתי כמו מאליהן וזמר ארמי ידוע בנגון ידוע מפורש יוצא מפי בקול דממה דקה, וכל עצמותי תגלנה ברעדה, ואגלי דמע נוטפים מעיני, לא אדע על מה ולמה . . . ובלילי טבת הארוכים, בשעה שיושב אני בחברת משכילים ומשכילות אל השלחן הירוק ועוסק בפרק „טרף בקלפי", ולבי שמח ופני מאירות כי השעה משחקת לי, ופתאום — לא ידעתי איכה נהיה הדבר — והנה לנגד עיני שלחן גבהרגלים ישן נושן, והוא כלו מכוסה ספרים בלים, קרועים ומטולאים, ארבע אמות ועבים טפחים ואני יושב לבדי ביניהם וקורא בם בקול לאור נר כהה, פותח את זה וסוגר את זה, ועיני לא תלאה להביט אל האותיות הדקות, ונפשי לא תשבע להתענג על המשפטים העמוקים, וכל העולם כגן עדן לפני. אז אשכח כרגע את „המלך והמלכה" ואת השעה המשחקת לי, פני צוהבים, עיני נוצצות, ומפי יתמלטו מלים ניבים זרים, אשר מוצאם מארץ אחרת, מלשון אחרת, מעת אחרת, ואיש מכל המסובים לא יבינם; חברי נותנים עיניהם בי בתמהון, העלמה היושבת מולי תפרוץ בשחוק אדיר. — ולי מה טוב ומה נעים! . . .

הכזה יהיה משכיל תבחרוהו, קוראים ומשכילים?!

ובכן, אם אמת יהגה חכי, לא אדע נפשי גם אני; אך אם אומר להעיר גם פה באותה הלכה שנתחדשה לי מדברי סופרים, לשים מסוה על פני ולהתלבש בטלית זרה של אחת הכתות — עוד גם אז השאלה במקומה

כתבים בלים*).

(מאמתחת מי שהיה סופר).

א.

„כל התחלות קשות", אך קשה מכלן התחלת סופר עברי בבואו בפעם הראשונה לדבר אל אחיו בני עמי, אחת היא אם רכות או קשות, תשבחות או תוכחות, כי בכל אופן, יודע הוא מראש, שאצל הקוראים העברים „מי" קודם ל„מה", ועל כן אם חפץ הוא שיהיו דבריו נשמעים צריך להודיע להם מיד בהתחלה את מהותו, מעשהו ומקום כבודו בישראל, וביחוד — את הכתה אשר בשטה יגול. המחברים שבסופרים נוהגים להודיע גם את יחוסם עד עשרה דורי ולהזכיר בלאחרי יד גם את מוריהם הרבנים או ידידיהם החכמים למען תפוש את הקוראים בלבם, כי עמי אהבו כן.

לפיכך בשעברה עלי רוח קנאת סופרים וחפצתי להיות גם אני במוני הרבים העוברים „בכרם שפת עבר", באתי במבוכה ולא ידעתי מה לעשות למען אמצא חן בעיני קהל הקוראים. הן מנע ממני ה' מורים וידידים מפורסמים אשר יהיו לי לכסות עינים. ובשאלי לעצמי מה אני? הנני הדיוט, אף יהודי נבון, בעל אשה חנונית, כי אשתי היא המוציאה והמביאה, ובמה איפוא אוכל להתכבד על פני כל עמי? — אך לו גם נניח שאין עלי החובה בכלל לספר לקוראי דוקא דברים כהויתן, שיכול אני לקרוא בשם „ידיד נפשי" את החכם פלוני, אשר ראיתיו פעם אחת בעברו דרך עירי ונתתי לו שלום והחזיר לי שלום; ואולי יש לי גם רשות להמנות בתלמידי הרב ר' אלמוני, אשר ישבתי בבית מדרשו שני ימים ולילה אחד ואעפ"י שלא זכיתי לראות פניו אפילו פעם אחת כי חלה אז את חליו אשר מת בו, אך הוא הלא ינוח כבר על משכבו בשלום, ואיך יכול המת להכחיש את החי? שמא תאמר: „מדבר

---

*) הספורה הזאת נדפסה ראשונה במאסף „כורת" (אודיסא תר"נ), ובעת ההוא היתה באמת כבר „כתבים בלים", כי נכתבה בעיקרה עוד שנים אחדות קודם לכן. ולפי שנוגעת היא גם באיזו שאלות שרוב הקובץ הזה מוקדש להן, מצאתי לנכון לתת לה מקום פה, עם היותה משונה בצורתה מכל השאר.

לישראל: רדיפות, הגבלות, עלילות וכו׳. ההולכות ומתחדשות כמעט בנוסח אחד בכל הארצות מיום שגלינו מארצנו ועד עתה. הראשונים, שהם גופי היהדות מצד עצמם, צריכים להתבאר באוצרנו באופן שלם ומפורט. בעוד שהאחרונים, המתיחסים אל היהדות רק בתור סבות חיצוניות לאיזו מחזיונותיה הפנימיים, די שיסופרו בדרך כלל: תולדות כל אחד בכל הארצות ותולדות כלם בכל ארץ בפני עצמה, במדה מספקת להבנת רשמיהם ברוח העם וחייו.

אנשי השם שקנו להם מקום מאיזה צד בתולדות היהדות הם גם כן משני סוגים. יש מהם שיוכלו להחשב באמת כחזיונות היסטוריים לעצמם, שנגלה בהם רוח העם באופן מיוחד או שפעלו עליו מצדם פעולה ניכרת; ויש שאינם אלא פרטים נכבדים מאיזה חזיון כללי שהשתתפו בו רבים ביחד. בהסכם עם זה צריך האוצר להקדיש להראשונים מאמרים מיוחדים, המספרים חייהם ומעשיהם בפרטות, ולהזכיר את האחרונים בדרך קצרה, כל אחד במקום שידובר על אותו החזיון הכללי שהוא נחשב כחלק ממנו.

החכמות ה„חיצוניות" והמלאכות היפות לא תפסו מקום גדול בחיי עמנו הלאומיים ברוב הזמנים, ועל כן יוכל האוצר להסתפק בהשקפות כלליות על תולדותיהן בקרב העם מבפנים ומדת השתתפות בני ישראל בהשלמתן אצל אחרים.

ארץ ישראל היא מצד עצמה אחת הסבות הראשיות שיצרו רוח ישראל בצורתו המיוחדת ושהגבילו מהלך התפתחותו בתקופתו הקדמונית. על כן יכניס האוצר את ידיעתה הפרטית, הטבעית וההיסטורית, עם המפות והציורים הנחוצים.

העמים הקדמונים, מן המצריים והבבליים עד היונים והרומאים, וכן הדתות שיצאו ממקור ישראל, הנוצרית והמושלמנית, נמצאו בזמנים ידועים ביחס תמידי ועסק עם רוח ישראל, פעלו עליו או נפעלו ממנו בדרכים שונים. על כן ראוי שיקדיש האוצר לתולדותיהם וביאור תכונותיהם העקריות מאמרים מיוחדים, במדה הדרושה להבנת היחס ההוא, המפיץ אור על כמה מחזיונות היהדות.

שרידי־קדמוניות צריכים למצוא מקום באוצרנו רק במדה שיוכלו להחשב כהארות מוחשיות על חזיונות היסטוריים נכבדים לנו".

החזיונות ההיסטוריים, הרוחניים והגשמיים, התמידיים והזמניים, שבהם נגלה רוח ישראל הלאומי מימי קדם ועד עתה. וגם ביחס להזיונות כאלו יהיה הגדר הזה לקו המדה למדוד בו את ערכם למחלקותיהם השונות, בשביל לדעת במה להאריך ובמה לקצר.

הלשון היא בדברים רבים המפתח היותר נאמן להבנת רוח העם. על כן יתן האוצר, מלבד השקפה כללית על תכונות לשון עברית ותולדותיה, גם מאמרים מיוחדים על ראשי חזיונותיה בתמונות המלות וחבור המשפטים, על תולדות הכתב והנקוד, דרכי השירה והסגנון, וביחוד על אותם מחזיונות הלשון, בהוראות שרשים ובמנים ידועים, המפיצים אור בהיר על התפתחות המחשבות ודרכי החיים. וכל זה בדרך היסטורית, על יסוד ההשואה עם שאר לשונות בני שם ואחרות, ובשים לב גם ללשון המשנה והספרות שאחריה.

הספרות היא מחלקה של חזיונות ממין מיוחד: קבוץ כל הצורות השונות שבהן התאמץ רוח העם להלביש תוכן מחשבותיו הפנימיות בצאתן החוצה. מלבד זה היא גם המקור הראשי לידיעת כל שאר החזיונות למיניהם. על כן ראויה היא לפנות לה מקום נכבד באוצרנו. אבל הבדל יש בין הספרות הקדמונית, בעברית, ארמית ויונית, ובין הספרות המאוחרת, מימי הבינים ועד עתה, בעברית ובלשונות אחרות. הראשונה — כתבי הקדש בראש, ואחריהם משנה, בריתות, תלמודים, מדרשים, תרגומים אפוקריפין וכו׳ — בהיותה ביסודה פרי העבודה התמידית של רוח העם, צריכה על כן להתבאר בפרטות כל הזיון נכבד בפני עצמו, בדרך הויתו והתפתחותו עם כל גלגולותיו העצמיות. ואולם האחרונה, שהיא על הרוב רק פרי התקוי של הספרות הקדמונית או של ספריות זרות, די לה בהשקפות כלליות על תולדות כל אחד מענפיה וראשיים (שירים, ספורים, חקירה, בקרת, מוסר, דרוש, פסקים, ובוחים וכו׳), עם מאמרים מיוחדים על הספרים היותר מצוינים במקוריותם או בפעולתם.

התורה, כלומר, סכום כל האמונות והדעות עם החקים והמשפטים, שנתקבלו באומה בתור יסוד לחייה הדתיים, המוסריים והחברתיים, — היא המסוגלת ביחוד להבינגו רוח העם מצד תכונו הפנימי, מצד השקפותיו על העולם והאדם כמו שהם וכמו שצריכים להיות. על כן יכניס האוצר אל תוכו כל ראשי עניניה, לא בשביל להורות הלכה למעשה או לאמונה, כי אם רק בשביל להתבונן אל רוח העם המתגלה בהם. בעזבו איפוא את המין הפרטים הטפלים שאין להם אלא ערך הנגמני, ישתדל ביותר עז לבאר את היסודות הכלליים במקורם וכבותיהם ומהלך התפתחותם במשך הדורות, בשים לב בכל ענין לכל התוספת לו אצל עמים אחרים. בכלל זה, כמובן, גם השיטות השונות בביאור עניני התורה (קבלה, פלוסופיא דתית וכו׳) ששלטו בזמנים שונים.

דרכי החיים התמידיים, כמו שהם בפועל, מראים לנו רוח העם בהשתדלו להגשים את תכונו הפנימי בפעולות מוחשיות ובהתפשטו עם העולם החיצוני העומד לשטן לו. גם המקצוע הזה הוא על כן חלק עיקרי מאוצרנו ויבואר בפרטות לכל חזיונותיו: מנהגי־הבית, חנוך הבנים, טובות הצבור, עסקים חמריים, מדות מוסריות וכו׳: כל הזיון בתולדותיו מראשיתו ובכל צורותיו השונות שקבל בארצות ובזמנים שונים.

קורות העם כוללות מאורעות בלתי שוים בערכם. יש מהם שרוח העם נטל חלק במהלכם, בתור סבה פועלת, והם: א) כל התנועות הפנימיות, הדתיות והחברתיות, שמצאו מקום בישראל בכל הזמנים; ב) רוב המאורעות החיצוניים מראשית ימי העם עד תום חייו המדיניים. ויש שאינם אלא פעולות של עמים אחרים ביחוסם

תאמר לעשות, ואני הנה שלמתי נדרי היום ימלאתי חובתי ככל אשר השיגה ידי . . .

ובכן נגזר איפוא על „אוצר היהדות" להתגלגל תחלה באוצר ישנתי[1])...

יש אומרים „גם זו לטובה", ולפי דעתם, הדרך הזאת, הנראית כארוכה, היא היותר ישרה ובה היינו צריכים לבחור מראש, גם בטרם יצאו מתנגדינו להרעיש עלינו את העולם. ואולם, כשאני לעצמי, איני בוש להודות ברבים, כי לולא ההתנגדות הנלהבה מימין ומשמאל, שרביאה מודך בלב מיסד המפעל, לא היה עולה על דעתי לבקש דרכים כאלו. אם טובה איפוא הדרך החדשה, הרי חייבים אנו לברך את מתנגדינו על הטובה שהביאו לעניננו שלא במתכון; אך אם טובה ואם רעה — ישמחו „המימינים" ויגילו „המשמאילים", כי דבריהם עשו רושם במדה ידועה.

כ"א טבת תרנ"ה.

הוספה.

מאחר שנדחתה הוצאת האוצר הכללי לזמן רב, ואין איש יכול לדעת עתה איזה דרך יבחרו לו עורכיו ומנהיגיו אז, הנני מוצא לנכון להעתיק פה לזכרון מתוך אותה „הפרוגרמא הכללית" שהזכרתי למעלה (מאמר שלישי) את הדברים הנוגעים לבחירת החומר, אשר על פיהם יוכל הקורא לעשות לו מושג יותר ברור מתוכן האוצר כמו שעלה במחשבה לפני, ועי"ז יבין אולי יותר, בשביל מה טרחתי כל הטורח הזה.

„במושג היהדות אנו כוללים כל מה שמלמדנו להכיר עם ישראל ותכונת רוחו הלאומי. — כאדם הפרטי כן גם העם ניכר בשלשה דברים: א) במחשבותיו והשקפותיו היסודיות כן מצד תכנן וכן מצד צורתן; ב) בדרכיו ומנהגיו התמידיים בכל ענפי החיים; ג) באופני התפעלותו ממקרים פתאומיים ופעולותיו הבאות לרגלם. ובהיות כל אלה הדברים בין באדם בין בעם, הולכים ומשתנים מתקופה לתקופה מסבות פנימיות והיצוניות, על כן אין ההכרה שלמה ואמתית אלא אם כן נדע כל דבר בתולדותיו מראשית הויתו, עם כל השנוים שנעשו בו במשך הזמן, וסבותיהם.

אוצר היהדות צריך לכלול איפוא לא כל החומר הרב המקושר באיזה אופן לשם ישראל, כי אם רק מה שנכנס במושג היהדות לפי הגדר המבואר, בלומר,

---

[1]) [גם המחשבה הזאת נתבטלה אחרי כן, והאוצר השנתי לא יצא].

על פי מומחים, והמאמרים כלם יהיו כתובים בסגנון בהיר וקל ויתנו בכל ענין את „המלה האחרונה" של הדרישה המדעית בזמננו, עם הוראת המקורים הראשיים שמהם יוכל הקורא להוסיף דעת, ובלי חקירות ופלפולים בפרטים שאין להם חשיבות אלא לספיציאליסטים; — בקצרה, מאמרים מעין אלו שעתיד לכלול האוצר הכללי בבוא עתו, רק בלי קבלנות ואחריות הקשורות בסדר א״ב. האוצר השנתי הזה יהיה מצד אחד כפרוזדור לפני האוצר הכללי כי בו יאסף הרבה חומר נכבד אשר יועיל מאד להקל את העבודה אחרי כן ומצד אחר יהיה לנו כבית־ספר להתרגל במלאכה וללמוד לדעת על פי הנסיון את הכחות אשר לנו ויחס העם לעבודה זו. ובעבור איזו שנים (נאמר חמיש) וכבר יצאו על ידינו ספרים רבים ממין זה, וכבר באנו בברית עם החכמים והסופרים והקוראים וכו׳ וידענו תכונות כלם וטעמיהם השונים, — אז לא נצטרך עוד להשען על אמונה ותקוה, כי אם בראיות נסיוניות נוכל לדעת היש יכולת להקים דבר האוצר הכללי אי אין. באופן הראשון נגש אז לפעולה בלי מורך לב, בדעתנו מראש, כי נעשה ונצליח. ובאופן השני נדע לפחות, כי לא מדאגה בלבד נסוגונו אחור, אלא מהכרח אמתי. וגם אם זה יהיה סוף הדבר, לא נצטרך לתהות על הראשונות, כי האוצר השנתי יהיה גם מצד עצמו אוצר רב טובה ויועיל הרבה להפצת ידיעת היהדות בקרב העם, אשר אך זאת כל מגמתנו. ואפשר מאד, כי נמצא אז לטוב להוסיף ולהוציאהו שנה שנה בתור ספר לעצמו, לא רק כהקדמה או כסניף להאוצר הגדול.

ועתה, אם טובה הדרך הזאת בעיניך, עליך לבחור הנהגה תמידית, אשר תהיה שלטת לבדה בכל המפעל, על פיה יצאו ויבאו כל הכספים והיא תפתור כל השאלות המתיחסות לזה עתה ואשר תולדנה לאחר זמן. בין חברי ההנהגה ימצאו גם איזו סופרים, אשר יעסקו בעריכת האוצר ומזמן לזמן יחברו רשימה מנושאי המאמרים שימצאו לנחוץ להכניס אל האוצר ויחלקו את העבודה בין המומחים לה. מלבד זה תפקיד ההנהגה גם מזכיר תמידי, איש נבון דבר, שינהל בהשגחתה כל פרטי עניני ההוצאה והעריכה והקורספונדנציא וכו׳. ובעבור חמש שנים מראשית העבודה, תחליט ההנהגה על פי נסיונה, אם יש אפשרות להוציא אל הפועל דבר האוצר הכללי או לא, ועם זה — אם יש נחיצות להמשיך הוצאת האוצר השנתי או לא. וכאשר תחליט כן יקום.

על המכתב הזה נשאר לי רק להוסיף, כי הסכים ה׳ וויסאצקי להצעתי זאת, וכבר גם בחר „הנהגה" בעלת שבעה חברים, אשר בידה עתה גורל הענין ועליה אחריותו. ההנהגה תודיע בודאי, בבוא העת לזה, את אשר

אמרתי עם זה מפורש — כי התכלית הראשית, החגיגית, שאנו מתכונים אליה, תראה פעולתה בהכרח על צורת הספר, וברוב מאמרי לא נוכל להסתפק באותו הסגנון היבש שרגילים להכתב בו ספרים כאלה, כשתכליתם היא שמושית בלבד. אבל בהשארו עם זה נאמן לתוצאות הדרישה המדעית בזמננו, לא יוכל שנוי הצורה להחשב כמכשול גדול על דרך השמוש בו גם למטרות מדעיות". הרי שידעתי והגדתי, כי לא יהיה אוצרנו דומה בצורתו לשאר אֶנציקלופדיות וכי שנוי הצורה יהיה למכשול, אם גם לא גדול, על דרך השמוש בו. אבל מתנגדינו העלימו עיניהם מן הדברים המפורשים האלה ובקול ענות גבורה יצאו לגלות עמוקות מני חשך, שכל שאר האֶנציקלופדיות אינן אלא ספרים שמושיים ליודעים ולא ספרי למוד למתחילים וכו'. ובאותה עת שהם גלו לנו רז זה, כבר נמצאו בידי ראשי פרקים מפרוגרמא כללית לאוצרנו, שבה השתדלתי להגביל את התכלית המבדילה אוצרנו מכל שאר האֶנציקלופדיות ואת השנויים הנחוצים מפני זה גם בעצם הספר, כן מצד החומר וכן מצד הצורה. כי לא כל הנכנס בגדר חכמת־ישראל הפילולוגית יובא אל האוצר במדה אחת בשוה, אלא כל מקציע רק באותה מדה שיש לו ערך ידוע להבנת רוח עם ישראל והתפתחותו ההיסטורית, וכי עם זה צריך יהיה לחלק את החומר באופן מיוחד, „שכל מאמר יוכל להחשב כדבר שלם לעצמו, כתתו מושג מספיק מאיזה ענין חשוב, מבלי להפריד שום ענין (כדרך האֶנציקלופדיות השמושיות) לחלקים קטנים ביותר ולפזרם בהמון „ערכים" נפרדים, שבכל אחד רק שברי־ידיעות בלתי מספיקים להניח דעת הקורא". ועוד פרטים כאלה, היוצאים בהכרח ממושג הספר הנועד לתכלית כזו, שאין באמת בינו ובין שאר אֶנציקלופדיות אלא דמיון חיצוני בלבד.

הקדמתי כל זה בשביל להראותך, כי סדר האלף־בית, אשר למטרתנו העיקרית אינו אלא דבר טפל וחיצוני, הוא שעמד למתנגדינו לעַוֵר עיני הקהל בראיות והיקשים משאר אֶנציקלופדיות — כאלו היה הסדר הזה מחיב אותנו ללכת בעקבותיהן גם בכל יתר הדברים — והוא שגורם גם לך לדאוג מראשית הבר לאחריתו: אם לפי המצב עתה יש לנו רשות לעשות התחלה כאלה, המטילה עלינו חובה לגמור עד תיו.

אל נא נתחיל איפוא כאלה! — זאת היא, אדוני, הצעתי החדשה. אם לבך מהסס לקבל עלינו עתה התחיבות גדולה לשנים רבות בתוך המון האויבים המביטים בעין צרה על הענין, נדחה נא לזמן ידוע את הוצאת האוצר הכללי בסדר א"ב ונתחיל עתה להוציא בלי סדר מיוחד, רק בקובצים נפרדים, אותם הפרקים מידיעת היהדות הדרושים ביותר למטרתנו. בקובצים האלה, אשר יצאו פעם אחת או שתים בכל שנה תחת השם הכולל „אוצר היהדות" יבואו רק מאמרים על הנושאים היותר נכבדים מעניני היהדות, שיבחרו מראש

הסופרים, שעתידים גם הם להתנגד לנו או להתרחק מאתנו), כי מקבלים עליהם את העבודה באהבה ורצון ורואים בה כמונו דבר גדול ונכבד לתועלת האומה. אבל יחד עם זה הנה באה בלבך דאגה גדולה לרגלי ההתנגדות הזאת והיא: שמא לא יסתפקו מתנגדינו במה שעשו עד כה, אלא ישתדלו גם לעתיד, בגשתנו לפעולה, להצר צעדינו מצדדים שונים. ואחר שהענין קשה מאד גם מצד עצמו ודורש השתתפות כחות רבים ועזרה מוסרית מצד כל טובי העם ואם תחת עזר וסעד נפגוש עוד על כל צעד במפריעים מלאכותיים, נוסף על אלה שמטבע הענין מסובב – מי יודע אם במצב כזה נעצור כח להמשיך את המלאכה בלי הפסק עד סופה ולהוציא מתחת ידינו דבר מתוקן? ואם חלילה לא נוכל עמוד ונצטרך להפסיק באמצע או לסור מן הדרך שהתוינו לנו בהסכם עם מטרתנו, הלא טוב שלא נתחיל משנתחיל ולא נגמור או משנברא בריאה שאין לנו חפץ בה.

והנה אני כבר אמרתי לך פא"פ, כי אמונתי החזקה בכח האמת והטוב היא האמן תקותי ובטחוני, כי עשה נעשה ויכול נוכל על אף כל הקמים על פעלנו. אך הן לא אוכל לתת לך עתה, בטרם נגשנו לפעולה, מופת מוחשי על כי תתקים נבואתי זאת ואתה חרד מאד על כבודנו וכבוד הענין כלו . . . כי על כן באתי בזה להציע לפניך, אהובי, הדרך החדשה, אשר תובילנו אל מטרתנו בזהירות ומתינות ותתן לנו גם יכולת לסגת אחור, אם נראה לאחר זמן, כי מגורתך באה.

אך קודם כל מוצא אני לנחוץ לשוב ולהזכירך את הרעיון הראשי אשר הונח כיסוד לכל הענין. הרעיון הזה היה, כמו שתזכור בודאי מתוך מכתבי הראשון, לתת בידי העם ספר חדש, „אשר יהיה כתוב בלשון עברי קלה ויכליל ידיעת היהדות לכל מקצעותיה, כל מקצוע מאת חכמים מומחים לו, באופן שנוכל לאמר עליו מעין דברי הרמב"ם על ספרו, שאדם לומד לקרוא עברית תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו כל היהדות כלה“. אלא שלפי מצב זמננו מצאנו לנכון לערוך את הספר הזה לא בסדר הגיוני, כי אם פרקים פרקים נפרדים, שכל אחד יבואר בפני עצמו בענין מיוחד, „באופן ששום ענין לא יהיה למוד מסודר וארוך בשעות קבועות יום אחר יום – אלא אדם לוקח בידו את הספר בכל עת שירצה, ואיזה ענין המושך לבו באותה שעה – הוא מוצא מבואר לפניו כל צרכו והולך וקורא בלי הכנות קודמות עד שגומרו“. — אך ספר כזה, הכולל בקרבו רבים המון ענינים נפרדים שאינם מקושרים זה לזה בקשר הגיוני, הלא בהכרח יהיה איזה סדר חיצוני, שיקל על הקורא למצוא מבוקשו תמיד. ועל כן השבתי למשפט כי טוב לסדר אותו על פי אלף-בית, ועל ידי זה יגדל עוד ערכו בהביאו גם תועלת שמושית להעוסקים בחכמת-ישראל, נוסף על תועלתו החנוכית לכלל העם. „אין ספק אמנם —

על יסוד מכתבים שונים שקבלתי במשך הירחים האחרונים, יש לי רשות לחשוב, כי זעיר שם נמצאו יחידים, גם בין הקוראים וגם בין הסופרים אשר הענין הזה לקח לבם כל כך, עד שלא יכלו לשכחו מהר ולא רצו להאמין, כי במקרה כל ההצעות יקרהו גם הוא. היחידים האלה לא הרפו ממני בשאלותיהם על דבר „מתי", „איך", „מי" וכו'. אך בדאבון לב הוכרחתי עד כה לעבור על כל השאלות בשתיקה או לתת תשובות כלליות וסתומות, אשר ידעתי מראש, כי לא תוכלנה להניח דעת השואלים. וזה מפני שגם אני בעצמי אף כי לא נתיאשתי מן הענין ולא חדלתי מלעמול בו, לא יכלתי עד כה לדעת מה אחרית עמלי.

עתה הנה סוף סוף הגיעה השעה שיכול אני להאמין, כי לא לשוא עמלתי, הגיעה איפוא השעה למלאות חובתי לקהל הקוראים — כלומר, לאלה מהם שהענין קרוב אל לבם — בהודיעי אותם אחרית הדבר כמו שהודעתים ראשיתו. וכאז כן גם עתה, תחת לכתוב „מאמר" מיוחד, הנני נותן בזה לפניהם גוף מכתבי לשר וויסאצקי (מיום כ"ו מרחשון), אשר על יסוד האמור בו קבל הענין צורה חדשה. מתוך המכתב הזה יראו הקוראים מצב הדבר בהוה ויבינו מדעתם דרך השתלשלותו עד שבא לידי כך . . .

אדוני הנכבד! בעת שפרסמתי בדפוס, לפני חמשה ירחים, את מכתבי הראשון אליך על דבר אוצר היהדות ואת הסכמתך להצעתי, ידעתי אמנם מראש, וגם הגדתי מפורש, כי „הדבר יעורר תמהון וגם תלונה בלב רבים"; אך לא פללתי אז ולא עלה על לבי, כי יעורר רעש גדול כל כך, כאלו בקיומו או בבטולו תלוי כל גורל עמנו לעתיד לבוא. האם לא נפלא הדבר לראות ברית כרותה בין מקנאי קנאת הדת מצד אחד ובין סופרים ומלומדים מצד השני, להלחם יחד באחוה ורעות נגד הצעה ספרותית אחת? הראשונים נלחמים על פי דרכם, באמצעות מכתבי־גדופים המופצים במחשך, והאחרונים נלחמים גם הם על פי דרכם המה, בכלי־נשק ספרותיים העשוים לפי טעם הפולימיקא בזמננו . . . בדעתם היטב, כי אף אחד מאלף קוראים לא יטריח עצמו לשוב ולקרוא את מאמרי, כדי לראות אם כך אי כך נאמר שם, לא חשבו הסופרים האלה גם הם לנחוץ לדקדק הרבה, במסרם לקוראיהם את תוכן דברי, ויחסו לי דברים שלא חשבתי מעולם ושלא ימצא במאמרי שום אדם היודע לקרוא עברית כהלכה. והכל בשביל התכלית הרמה: להפר מחשבתנו בדבר האוצר.

ואולם, לשמחת לבבי ראיתי משיחתנו פא"פ, כי כל תכסיסי־מלחמתם לא הועילו לשנות דעתך בעיקר הדבר, ומה גם אחר אשר באזניך שמעת, בהיותך בחו"ל, מפי רבים מגדולי חכמינו המערביים (אשר עליהם נתנבאו

של סבות ומסובבים, שכל טבעותיה קשורות זו לזו על ידי חקים היסטוריים כלליים. וחוקרים כאלה, שכל חקירתם היא לא לגלות פרטים חדשים, כי אם להבין את הגלויות מכבר, לא יוכלו להשאר תמיד בגבול ענינם הצר, אלא יוצאים פעם בפעם לבקש בשדה אחר דוגמאות ופרטים היכולים להפיץ אור על נושא חקירתם, והם צריכים על כן בהכרח להעזר לפעמים בספר שמושי, „שיעמוד במקום בקיאות" באיזה מקצוע שאינו נכנס בחוג חקירתם העיקרית. ככה, למשל, חוקר כרנן, בעסקו בעניני המקרא, מוצא צורך לפעמים לבקש עזר בתלמוד, ואני מוצאים אז בהערותיו ציון המקור התלמודי, המסכת עם דף בדיוק. ואחר שידעתי כי ידיעתו בתלמוד היתה קטנה מאד, אין ספק כי הציונים האלה באו לו ממקורות אחרים, אלא שלא היה מחויב להזכירם בשם, מפני שעל ידיהם יכול אח"כ לקרוא את הדברים בתלמוד עצמו, והיתה לו על כן רשות לציין את המקור הראשון. באופן כזה יכול לפעמים ספר שמושי לעמוד במקום בקיאות, מבלי להשאיר שום רושם בספרו של החוקר ומבלי להביא איזה נזק לעומק החקירה. ועל כן מאמין אני גם עתה, כי חוקרים כלליים היו מקבלים בשמחה „אוצר היהדות" הכללי ולא היו בושים גם להודות, שיוכלו לפעמים להוציא תועלת ממנו. ואם באמת צריכה כנסת ישראל לבקש רחמים שישמור ה' את „חכמתה" מחוקרים כאלה — איני יודע: גם זה תלוי בנקודת המבט.

כ"ה תמוז תרנ"ד.

מאמר שלישי*).

איני יודע איך פתרו להם אוהבים ואויבים את שתיקתי הארוכה בדבר „אוצר היהדות". יכול להיות אמנם שרובם לא ראו כלל בזה שום חידה הדורשת פתרון, כי אם רק „מנהגו של עולם". שהרי באמת כך דרכנו בכל הצעה גדולה: בקולות וברקים יוצאת לאויר העולם, מולידה ספרות שלמה של „איפכא מסתברא", ואחרי כן חוזרת ומשתכחת ומפנה מקומה לאיזו הצעה אחרת שסופה להשתכח גם היא, מבלי להביא לידי מעשה כל שהוא. אבל,

*) נדפס ב„המליץ" ד' שבט תרנ"ה. ופה נשמטו הרבה דברים הנוגעים לאנשים פרטיים.

השקפתנו, מצד קיום היהדות, טוב לנו „פלוסוף" כזה, החי מפי „מורה הנבוכים" ויודע את היהדות כמו שהבינו אותה טובי בני עמנו לפני עשרים דורות, יותר ממאה בחורים המגודלים לרוח הזמן ואינם יודעים מן היהדות אלא מה שכתוב בקטכיסמוס חדש מחודש, שאין בו שום שגיאה מדעית . . .

הוא אשר אמרתי: הכל תלוי בנקודת־המבט היסודית. ואחר שמנקודת מבטנו אין טענות המחבר מוכיחות כלום, הייתי יכול להתום פה את דברי, לולא השיאני השטן להוסיף במאמרי הראשון איזו שורות גם על דבר התועלת המדעית שיביא האוצר. את התועלת הזאת ראיתי משני צדדים. ראשונה, הנה יש לנו, כידוע, „לומדים" רבים, שבקיאותם בספרותנו העתיקה גדולה מאד, אולי יותר מזו של הרבה „חוקרים", ולא חסר להם, בשביל להיות להוקרים היסטוריים גם הם, אלא איזו ידיעות חיצוניות, המתיחסות לתולדות ישראל, ביחד עם המיתודא המדעית, הנופחת נשמת חיים בחומר היבש; ובכן, כאשר תהיה לאל ידם למלאות החסרון זה על ידי האוצר, הלא תמצא לה הכמת ישראל באלה המון עובדים הרישים שאי אפשר להכחיש בתועלתם. וזאת שנית, הן גם החוקרים עצמם יוכלו לפעמים להעזר באוצרנו בתור ספר שמושי, „שיעמוד במקום בקיאות ויפטור מעמל החפוש באיזה פרט הדרוש במהלך החקירה".

ופה, כלומר, בדבר התועלת השניה — על הראשונה לא השיב כלום — מצא המחבר את עוני, כי מלאני לבי להשיב מחשבת פגול על החוקרים, כאלו ישתמשו לפעמים בספרים שמושיים! „ישמור האל את הכמת ישראל — יקרא המחבר — מ„חוקרים" כאלה העובדים עבודתם עם אֶנציקלופידיא בידיהם". ואני אינני מסופק, כי ר ב י ם מן החוקרים יענו אמן אחר תפלה זו, אך לא כולם. מה שנקרא „הכמת ישראל" הוא באמת קבוץ מקצועות שונים שלכל אחד מהם עובדים מיוחדים, הבקיאים בהלכה בי בלבד ויודעים כל השאר רק ידיעה שטחית. חוקרים כגֵיגר, גרֶץ וכו', שכל היהדות כולה היתה שדה עבודתם, הם חזיון יקר מאד; וסוד גלוי לכל הוא, כי רבים מחוקרי ישראל, העובדים, למשל, בתולדות ימי הבינים, אינם בקיאים הרבה בתלמוד. וכן הדבר בחוקרי המקרא שכמעט כולם נוצרים ובקושי גדול יכולים לקרוא את התלמוד והספרות שאחריו. חוקרים למקצוע אחד כאלה, אם כל חקירותיהם מוסבות רק על ד פרטים שבמקצוע שלהם, אין להם צורך לצאת חוץ לגבולם, ועל כן תספיק להם בקיאותם ויחשבו לחרפה להעזר בספרים שמושיים, והם המה אשר אמרתי כי יענו אמן אחר תפלת המחבר. אבל יש עוד מין חוקרים, שידיעת המון מעשים נפרדים, אפילו בכל דקדוקיהם ופרטיהם, אינה נחשבת עוד בעיניהם להכמה, אלא אם כן אפשר לעשות מכל הפרטים שלשלת אחת

מיסרי. לאלה „לא המדרש עיקר אלא המעשה", כלומר, לא הידיעה העיונית מצד עצמה, כי אם פעולתה על התפתחות רוח האדם ועל דרכיו ומנהגיו בחיים. ולפי שגם חכמת הטבע של אריסטו, עם כל שגיונותיה, מספיקה לשנן לו לאדם את המושג הכללי של אחדות הטבע, של סדר קבוע במנהגו של עולם, ולהסיר עי"ז את לבו מאחרי הזיות שונות המוליכות בעליהן בדרכי תהו, — לכן יבחרו הם יותר להשתמש גם בבאור כהה כזה, אם אין טוב ממנו, בשביל להגיש את החושך המוחלט. גם בעינינו נראה את המחבר, כמלומד ספיציאליסט, חרד ודואג על אותה ה„חכמה" היקרה לו, שמא ילמדוה בני אדם לעתיד לבוא שלא כהלכה על פי ספר שנתיישן. הוא מוצא על כן לטוב, לתועלת החכמה, שלא יחובר הספר המועיל בהוה, כדי שלא יביא לה נזק בעתיד. אבל אנחנו, מנקודת מבטנו המעשית, יש לנו רשות לחשוב, כי אף לאחר שיתיישן אוצרנו ויפין בפרטים רבים שגיאות קטנות וגם גדולות — כי גם אז יותר טוב לקיום היהדות שתהא יכולת לבניו לרכוש לה ידיעתה בצורה חסרה כזו מאשר לא יוכלו לדעתה כל עיקר.

המחבר מפחידנו, כי בארצות שונות ישנן עתה חברות, העוסקות בשקידה בקבוץ חומר חדש לבנין „חכמת ישראל", והן עתידות בודאי לגלות עמוקות מני חושך, „להפיץ אור חדש על תולדות היהודים". אבל, אם נקיש מן הכרכים הרבים שהוציאה עד כה החברה הצרפתית, הקודמת לכולן בזמן, יש לנו צדקה להאמין, כי „האור החדש" הזה לא יגע אלא בפרטים שונים, מבלי לשנות הרבה את השקפתנו הכלליות על דבר ההויות הראשיים בתולדות היהודים והתפתחות היהדות. אם, למשל, באשכנז או בצרפת הכו את היהודים עוד עשר מכות מלבד הידועות לנו מכבר, אם פלוני ואלמוני מסופרי ימי הבינים כתבו עוד איזו ספרים או שירים שלא נודעו עד כה, וכדומה מן החדשות, לא יפעל כל זה הרבה להפיץ אור חדש על סבות השנאה שבין ישראל לעמים או על תכונת ספרותנו בימי הבינים בכלל, וכן בשאר הדברים. ולמטרתנו החנוכית הלא הסבות והתכונות הכלליות הן הנכבדות לנו ביותר.

אך ליתר ביאור נביא עוד משל אחר יותר בולט. כידוע, נמצאים עוד גם בזמננו הרבה בחורי ישראל, ביחוד בערים קטנות, המעמיקים חקר בספרי הרמב"ם ויתר ספרי הספרדים ורואים בהם את „המלה האחרונה בחכמת ישראל". והנה אנחנו יודעים, עד כמה נתישנו כבר כל הספרים האלה ועד כמה רחוקים המושגים המדעיים עתה מכל ה„חקירות" שבמורה נבוכים, עקרים, עקדת יצחק וכו'; באופן שאפילו מחברנו יסכים כמדומה לי, שגם לאחר מאתים שנה לא יוכל אוצרנו להיות רחוק כל כך ממצב החכמה אז. ואם כן, לפי השקפתו של המחבר, יותר טוב היה לבער אחר „הפלוסופיא הקדומה" הזאת, אף במקום שאין ביכלתנו לתת לבעליה ידיעה יותר נכונה בענייני היהדות. אבל לפי

הדל, במקום שאחרים מוצאים לפניהם באמת אמצעים פשוטים ומנוסים, ילא להנם אומרים: „העני עשיר בהמצאות".

זה הוא כל מה שמצא המחבר להגיד מן הצד החנוכי, יתר דבריו סובבים כלם רק על הצד המדעי שבענינו, ועיקר תוכנם הוא רק טענה אחת שתמציתה היא זאת: ידיעת היהדות עודנה חסרה וקטועה בהרבה מענפיה והיא הולכת ומשתלמת מעט מעט על ידי החוקרים העובדים עבודתה. ההשתלמות הזאת תגרום כודאי, כי האוצר אשר יחובר עתה יתישן במשך הזמן, ובפרטים רבים לא יהיו דבריו מתאימים עוד לתוצאות החקירה בימים ההם. דבר כזה יקרה אמנם לכל האֶנציקלופידיות היוצאות בלשונות העמים. אבל אלה יש להן מולים עשירים, המוציאים מזמן לזמן מהדורות חדשות מהן, מתוקנות לפי מצב החכמה בכל דור; בעוד שאנו אין אנו יכולים לקוות, כי בכל דור יעמוד נדיב לב ויתן היכולת לחדש פני האוצר בהוצאה חדשה, ובכן חושש מחברנו, שמא ישאר האוצר בצורתו הראשונה לעולם ובמשך מאות שנה יֵחָשב כאבטוריטט שאין לזוז ממנו, „כמלה האחרונה בחכמת ישראל" ויהיה למקור תמידי, אשר ממנו ישאבו „דילטנטים" שונים את למדנותם כמו שעושים היום להיסטוריא של גְרֶץ שמעתיקים דבריו עם שבושיו ומקבלים כל השערותיו כאמת ברורה, מבלי שים לב להתקדמות החקירה אחריו.

על הטענה הזאת יכול הייתי אמנם להשיב תשובה קצרה אף לפי השקפתו של המחבר: אם אי אפשר יהיה להוציא בכל דור את האוצר כלו במהדורא חדשה, אפשר ואפשר יהיה להוסיף עליו בכל דור כרך או שנים של „מלואים ותקונים" ולהחזיק בכך על מרום הדרישה המדעית במשך איזו דורות. וגם אם אחרי כן תפסק העבודה לגמרי הנה יהיו המלואים והתקונים האלה כאזהרה לכל המשתמשים בו, לבל יאמינו באי־שגיאתו ונצחיותו וישתדלו להשלים ידיעתם על ידי ספרים מאוחרים לו. אבל, כמו שאמרתי למעלה מגמתי בזה לא להתוכח בפרטים כי אם לברר את נקודת־המבט היסודית שבה אני נבדלים ממחברנו. ועל כן נניח נא כי כדבריו כן הוא, כי באמת ישאר האוצר בלי שום תקון כאבטוריטט למאות שנה ויהיה סבה ברבות הימים להפצת ידיעות מוטעות בפרטים רבים — היש בזה סבה מספקת לחדול מהוצאתו עתה? אם נשאל לאחד הספיציאליסטים באיזו חכמה: מה טוב יותר, חסרון ידיעה מוחלט או ידיעה מעורבת בשגיאות גדולות? — קרוב בעיני שיתן היתרון לחסרון הידיעה. חוקר הטבע, למשל, יחשוב בודאי, כי לתועלת החכמה טוב שלא ילמוד אדם חכמת הטבע כלל מאשר ילמדה מעל ספרי אריסטו. לפי שהראשון יודע לפחות שאינו יודע, בעוד שהאחרון יֵחָשב למלומד בעיני ההמון ויפיץ בנקל את מושגיו הכוזבים. אבל לא כן יחשוב הכם מדיני אי

האלה: מצד אחד הוא חושב כי אעפ״י שיועיל האוצר הרבה להפיץ הידיעה בקרב הרוצים לדעת, הנה לא יהיה בכחו לעורר את הרצון עצמו; ומצד אחר מוצא הוא, כי „להשגת מטרה זאת יש אמצעים אחרים, יותר פשוטים ונאמנים. כדי לגדל בנים נאמנים לעמנו ולעורר בלבם את האהבה להיהדות בכלל ולשפת עבר בפרט צריך לתקן כל ענין החנוך בקרבנו ולהעמידו על בסיס יותר נכון. צריך להוציא ספרי חנוך טובים ומועילים, ליסד בתי ספר מצוינים, להכין מורים מוכשרים ונבוני דבר, לברוא ספרות קלה ונוחה למקרא וכו׳. אלה הם הדברים אשר בכל מקום יחשבו כאמצעים היותר נאמנים להשגת המטרות החנוכיות ואשר בכל מקום יביאו פרי רב״.

היש צורך להרבות בתשובות על שתי הטענות האלה? — בנוגע להראשונה, הנה אחר שמודה המחבר, כי מציאות אוצר כזה תקל את הידיעה על הרוצים לדעת, אינו יכול עוד לכפור בפעולת ההקלה הזאת על התעוררות הרצון אלא אם כן יכפור מקודם באותה האמת הפסיכולוגית הגלויה בכל ענפי החיים, שהישרת הדרך להשגת איזו תכלית היא עצמה אמצעי נאמן להגדיל את האהבה לתכלית זו ומגלא גם להרבות מספר המשתדלים בהשגתה. הדבר פשוט כל כך, עד שאינו צריך לראיות ומשלים. ובנוגע להטענה השניה, על דבר מציאות אמצעים יותר פשוטים, לא אכחד, כי חושד אני את המחבר שרצה רק לצחק בנו. מפני שקשה עלי להאמין, כי איש חכם חושלה דבריו אלינו לא מעל הרי הלבנה, אלא יושב בתוך עמו ויודע היטב מה כחנו ומה מצבנו, — כי איש כזה יחשוב באמת ובתמים דברים כאלו לאמצעים „יותר פשוטים״ או אפילו אפשרים בלבד. על טענה זו די יהיה להשיב: כי בחפץ לב נכונים אנו לעזוב רעיון האוצר, אם אך יורנו המחבר, איך להוציא אל הפועל בכחנו הדל כל אותם הדברים הטובים שמנה: להעמיד כל ענין החנוך בקרבנו על בסיס יותר נכון, ליסד בתי ספר מצוינים ברוח היהדות, להכין מורים הגונים ללמודי היהדות, לברוא ספרות עברית טובה וכו׳; ועם זה גם — איך לפעול על לב האבות והבנים שיבכרו בתי הספר האלה על אחרים, אעפ״י שתועלתם הפרטית תרוש התפך; שיקחו מורה מפי המורים במחיר ודרישה בשביל לדעת את היהדות (לא רק שפת עבר) ידיעה הגונה, אעפ״י שעל ידי זה יאחרו לבוא לבית הספר הכללי; שיקראו בשעת הפנויות ספרים עברים טובים, אעפ״י שספור פלוני בלשון אחרת נראה להם יותר נאה, וכן הלאה. ואם לא יוכל המחבר להורותנו כל זה, הרי הוא לועג לרש, בהציעו לפנינו אמצעים „פשוטים״ כאלה ועושה עצמו כאלו לא ידע כי (כמו שבארתי כל זה ברצעתי) רק מפני דלותנו הנראה מכל הצדדים מוכרחים אנו להתחכם ולהמציא דרכים חדשים, המתאימים לכחנו

לחפור בו", להשתמש בה בהור אמצעי להשגת מטרתנו הראשית. ועל כן, תחת אשר בהצעתי אני היו רוב הדברים מוקדשים לבירור מצב החנוך בקרבנו ולהתועלת החנוכית הגדולה שיוכל להביא לנו „אוצר היהדות", ורק בסוף דברי הקדשתי שורות אחדות גם להתועלת המדעית, שבאמת אינה בעיני אלא טפלה להראשינה, — הנה עשה בעל המאמר להפך: כמעט כל דבריו מכוונים רק כלפי הצד המדעי, אם יש צורך להכמת ישראל באוצר כזה, אם יביא לה תועלת או נזק — כאלו כל עיקר הפצנו היה להביא תועלת במובן זה — ואת הצד החנוכי פטר בדברים אחדים, כדבר טפל.

נגיח איפוא להמחבר את הקדמתו הארוכה על דבר תכונת יהודי רוסיא לבקש להם גדולות, ואת מוסרו הטוב על כי אנחנו (כלומר, יהודי רוסיא) חושבים להוציא אוצר כללי להכמת ישראל, בעוד שאין אנו ליקחים חלק בבנינה על ידי חפוש הפרטים. כל אלה הדברים והתוכחות אינם ענין לכאן, אחר שאנחנו (כלומר, לא יהודי רוסיא כי אם מר וויסאָצקי ואני), באמרנו להוציא אוצר כללי לידיעת היהדות, לא באנו כלל למחשבה זו מדאגתנו להרחבת „חכמת ישראל" לשמה, אלא עיקר מגמתנו הוא להפיץ ידיעת היהדות בקרב העם, בשביל לחזק את הקשר בינה וביני. ולמטרתנו זו נחוץ לנו דוקא אוצר כללי, שיוכל אדם מישראל לשאוב מתוכו מושגים נכונים על דבר רוח היהדות ותכונת עמנו ומהלך חייו ההיסטוריים; אבל דבר אין לנו עם החקירות בפרטי פרטים, המיוחדות לחוקרים שמלאכתם בכך ואין להם שום ערך חנוכי לכלל העם. בין שצדק איפוא המחבר בתלונתו על מעוט המלומדים ביהודי רוסיא או לא, בין שמצא את הסבות האמתיות לזה או לא — בכל אופן לא היתה לו רשות לדבר כל זה אל אנשים כמוני, כמו שאין לאנשים כמוני רשות להתלונן על המלומדים, מדוע יבלו ימיהם באבק הבבליותיקות בשביל למצוא איזו פרטים בתולדות אנשי שם ופדומה, בעוד שלפי מצבנו עתה היו יכולים להביא תועלת יותר גדולה לעמנו, אם היו כותבים ספרי חנוך טובים החסרים לנו מאד. טענות מעין אלה אין להן ישחר. לכל אדם ולכל מפלגה הרשות לבחור מטרה ידועה, עיונית או מעשית, וכל מה שיוכלו אחרים לדרוש הוא רק זה, שיהיו מעשי האדם או המפלגה מכוונים היטב אל המטרה שבחרו להם בעצמם.

השאלה העיקרית, שממנה היה צריך המחבר להתחיל, היא איפוא: ראשונה, אם יוכל האוצר להחשב באמת באמצעי נאמן למטרתנו החנוכית; ושנית, אם לא נוכל אולי למצוא אמצעים אחרים, שיביאונו למטרתנו בדרך יותר קצרה וקלה. אבל, כאמור, הקדיש המחבר לשאלה כפולה זו רק דברים אחדים בסוף מאמרו, שבהם הוא מבטל דעתנו בתנופת־יד קלה משני הצדדים

מוצא אני את עצמי מחויב לברר פה את ההבדל חזה שבינינו בדבר נקודת־המבט היסודית מבלי לדון עם המחבר על כל פרטי דבריו, לראות עד כמה הם צודקים אף מנקודת מבטו — וכזה שהיה דורש אריכות יתרה ולא היה מביא תועלת הרבה.

„אין ספק — אומר בעל המאמר בהמשך דבריו — שקיום היהדות והפצת ידיעתה צריכים להיות אחת ממטרותינו הראשיות". ובמשפט הקצר הזה מונח אותו ההבדל היסודי שאמרתי. הוא רואה בקיום היהדות רק אחת ממטרותינו הראשיות, ויש איפוא, לפי דעתו, לכלל ישראל עוד מטרות ראשיות אחרות, העומדות ברשות עצמן, ואינן כפיפות לפני מטרת הקיום; בעוד אשר לפי השקפתי, קיום היהדות בצורה נאותה היא המטרה הראשית היחידה לפעולותינו בעניני הכלל וכל יתר המטרות שניכל להציב לנו בתור בני ישראל אינן אלא שניות לה ואינן חביבות אלא במדה שתוכלנה להחשב כאמצעים להשגתה. המחבר, מנקודת מבטו, יכול על כן לחשוב (כנראה מכל דבריו) את החקירה בתילדות היהודים והיהדות כמטרה ראשית לעצמה, שאנו חייבים להשתדל בהרחבתה והשלמתה בכל הדרכים הגאיתים לזה ולהמנע מכל דבר שיוכל להביא לה איזה נזק בלי שום יחס לשאלת קיום היהדות. לא פה המקום לנתח את ההשקפה הזאת (שהיא גם השקפת רוב העוסקים ב„חכמת ישראל") ולהציע מה שיש לטעון עליה. העיקר הוא, כי רק מנקודת־מבטו זו כתב המחבר מה שכתב ולא שם לבו לראות, כי כל הצעתי בדבר הוצאת „אוצר היהדות" נוסדה על השקפת אותה המפלגה, הרואה בקיום היהדות והתפתחותה את המטרה העליונה לכל השאיפות והפעולות בעמנו, וממילא גם „חכמת ישראל" חביבה עליה לא מצד היותה חכמת עיונית, אלא רק מצד היותה אחד הדרכים המובילים אל המטרה המעשית ההיא. כי מפלגה כזאת נמצאת בקרבנו, כי גם אני גם הנדיב הנכבד שאליו פניתי נתחשב על דגלה ורק מתוך הנחתנו זו יצא רעיון „האוצר" — זאת הלא יכול בעל המאמר לראות כמעט בכל שורה מהצעתי, וכשבא לחלוק עלינו צריך היה איפוא קודם כל לבטל באופן מספיק את הנחתנו היסודית, או, אחרי שלא עשה כן, מחויב היה להתיצב עמנו על יסוד השקפתנו ולהראות לנו משם את טעותנו. אבל גם את זאת לא עשה. בהיותו, כנראה, תלמיד חכם שתורתו אומנותו, הרואה כל עולמו רק בפרטי אותם הלמודים שהוא עוסק בהם — אינו יכול לעזוב, ולו גם רגע, את מרום העיון המדעי, בשביל לרדת אלינו ולהבין נפש אנשים פשוטים כמוני, אשר שאלות מעשיות, הנוגעות לקיום האומה והתפתחות רוחה, קרובות אל לבנו הרבה יותר מהתקדמות החקירה העיונית בפרטי תילדותינו עד שאנו נכונים גם לעשות זאת האחרונה קרדום

ואולם, לטיבת הענין, מבקש אני מכל נבוני דבר שיש להם מה להעיר, כי יואילו לשלוח דבריהם אלינו במכתבים פרטיים ולא יעשו מהם „מאמרים" בכתבי העת. כי באופן האחרון ירא אני, שלא יהפך גם עניננו לאחת ה„שאלות", המעוררות וכוחים ופלפולים ולהג הרבה אין קץ ויהיה תועלת יביאו בכה רק מבוכה ובלבול מושגים.

כ"ה סיון תרנ"ד.

מאמר שני.*)

במשך השנים המעטות שהנני עוסק בצרכי צבור ולוקח חלק בספרותנו, הכריחוני המקרים פעמים רבות להתוכח עם מתנגדי בשאלות שונות בכתב ובע"פ, והנסיון הזה הורני, כי ברוב הוכוחים באיזה ענין פרטי אין שני הצדדים יכולים לבוא לידי הסכמה, מפני שבאמת צדקו יחדו בטענותיהם, כל אחד מנקודת־מבטו הכללית, שעל פיה הוא דן על הפרטים. אם לאחד, למשל, ייקר איזה רעיון או מפעל מצד עצמו, ולאחר — רק כאמצעי לאיזו תכלית אחרת, אז יביאו בהכרח לידי מחלוקת באיזה מפרטיו, וכל אחד יביא ראיות על צדקת דעתו מנקודת מבטו, והשומע הפשוט ישמע טענותי של זה ונדמה לו שהדין עמו, ישוב וישמע טענותיו של זה ונדמה לו שהדין עמו, יבכה יתבלבל ויתמה ולא יבין, איך אפשר שהדין עם שניהם. — כי על כן כשפרסמתי בקהל את הצעתי בדבר „אוצר היהדות" בקשתי מאת הסופרים שלא יעשו את הענין הזה לנושא מאמרים בכה"ע, מפני שידעתי מראש, כי על ענין מרובה־הצדדים כזה אפשר להביט מנקודות רבות ושונות ולבלבל בנקל דעת הקהל על ידי וכוחים מן המין הנזכר. אבל, להאבון לבי לא נעשתה בקשתי. אחד מסופרינו הרוסים, אשר מסגנון דבריו ניכר שחכם הוא, מצא לנחוץ להדפיס מאמר ארוך נגד הצעתי, שבו היא משתדל להוכיח, כי „אין לנו חפץ באוצר היהדות". המאמר בנוי מראש ועד סוף על הנחה שונה ורחוקה מאד מזו שהיתה לי ליסוד בהצעתי, אך בהיות ההבדל היסודי הזה בלתי נראה כל כך לעיני הקוראים הפשוטים, אינני מסופק, שרבים מהם נתבלבלו למקרא הטענות, הנראות כצודקות. ועל כן, למרות חפצי לבלתי התוכח בזה בדפוס,

---

*) נדפס ב„המליץ" ה' אב תרנ"ד.

ואולם מוציא אני את עצמי מחויב להוסיף, כי החשבון הזה הוא רק השערתי הפרטית אשר בעיני היא קרובה אמנם מאד, אך לקבל עלי את אחריותה אינני יכול ואינני רוצה. אפשר שטועה אני בחשבוני עד היסוד, וההפסד יגדל כל כך, עד כי בתום האוצר יתם גם הכסף עמו. כי על כן הגדתי לך מראש שאינני מציע זאת לפניך לא בתור עסק הרחוק מהפסד, כי אם כצורך לאומי גדול ונכבד . . .

על ההצעה הזאת השיבני מר וויסאָצקי במכתב כדברים האלה:

„מכתבך היקר מן ג' סיון במועדו קבלתי, ואם כי אמרתי לך שצריך אני להתיישב בדבר הגדול הזה . . . אך אחרי שקראתי הצעתך ושניתי ושלשתי בעיון רב אמרתי לא לדחות הדבר הנכבד הזה ולאמר לך שאני מסכים להצעתך בכלל ולהקדיש למטרה זו עשרים אלף רו"כ . . . ומעתה תוכל להתחיל להמציא את הדרך הנכונה בכל הפרטים הנצרכים למפעל גדול כזה".

וכבן, על ידי הדברים המעטים האלה של האיש המצוין הזה, הונח איפוא היסוד החמרי לבנין גדול ורם, אשר אי אפשר לשער מראש כל תוצאותיו הנכבדות. אינני מעלים אמנם עין מכל המעצורים אשר יפגוש הענין עוד גם מן הצד הרוחני; יודע אני, כי לא נקל יהיה לעבור בשלום בין „האש והשלג" האוכלים עתה את עמנו משתי קצותיו; כי עמל רב וזהירות יתרה דרושים ביחוד בצעדים הראשונים, בחבור הפרוגרמא הפרטית, בבחירת העובדים וחלוקת העבודה וכו'. אבל, למרות כל זאת, בוטחני, כי עד עתה היה רפיון היסוד החמרי תמיד הסבה הראשית שהפילה למשואות כל מפעל נכבד בספרותנו הנה יש לנו תקוה, כי אחרי שיעלה מפעלנו להסיר את המכשול הזה, יוכל להתגבר גם על יתר המכשולים, וסוף סוף נזכה לראות את „החלום הנעים" — אוצר היהדות בלשונה — יוצא אל הפועל בתמונת ספר בעל כרכים רבים אשר יכלול תמצית עבודת אלפי שנה של עם עני ומדוכא. ואשר יהיה גם בנו לעד, כי כמוני כאבותינו עוד כח בנו להתרומם על פגעי הזמן ולדאוג להיינו הרוחניים בתוך כל התלאות הגשמיות.

כמובן, יעבור עוד זמן רב עד שאפשר יהיה לגשת לעצם ההוצאה, ובינתים אחרי שנקבעו סדרים בהנהגת הענין יצטרכו עוד העומדים בראשו לבוא במשא ומתן ישר ופרטי עם החכמים והסופרים שעזרתם תהיה נחוצה. ובכל זאת חשבתי לנכון לפרסם הדבר כבר עתה, בטרם נעשה עוד מאומה. לא רק בשביל שישמחו עליו כל המבינים ערכו, כי אם עוד יותר — בשביל שיתבוננו בו כל המומחים לאיזה מענפי העבודה הקשה הזאת. יהיו לנו לתועלת בראשית המעשה על ידי הערות טובות מאיזה צד שיהיה.

אירופית שמחו לקראתו כל החכמים העוסקים בחקירות אלו והבטיחו לו עזרתם. הדבר נשתקע אחרי כן. אך כנראה היתה הסבה חמרית בלבד ולא עצם הענין אשם בזה. אין ספק אמנם, כי התכלית הראשית, החנוכית, שאנו מתכונים אליה, תראה פעולתה בהכרח על צורת הספר. וברוב מאמריו לא נוכל להסתפק באותו הסגנון היבש שרגילים להכתב בו ספרים כאלה, כשתכליתם היא שמושית בלבד. אבל, בהשארו עם זה גם נאמן לתוצאות הדרישה המדעית בזמננו, לא יוכל שנוי הצורה להחשב במכשול גדול על דרך השמוש בו גם למטרות מדעיות. ועל כן מאמין אני, שאם אך יהיו ראשי סופרי האוצר חכמים ידועי שם, ימצא לו מהלכים בין כל אוהבי חקירות היהדות והעוסקים בם עד בתי המדרש הגדולים באירופא שהיהדות נדרשת בהם. והנני שמח מראש, בראותי בדמיוני מורים עם תלמידים מתרגלים במקרא הלשון העברית החדשה על ידי השמוש באוצר זה. ושמחתי תגדל כפלים, בזכרי את הכבוד אשר יחוש אז לשפתנו לב אותם מבני עמנו המכבדים רק מה שמכובד בעיני אחרים . . .

נשאר לנו איפוא להתבונן עוד על אפשרית הדבר לצאת לפעולה מן הצד הרוחני והחמרי, כלומר, אם ימָצאו חכמים וסופרים במדה מספקת, אשר מעבודתם יִבָּנה האוצר, ואם לא תדרוש הוצאתו קרבנות חמריים גדולים ביותר.

על השאלה הראשונה כבר הקדמתי חצי תשובה למעלה. כי אחר שראינו, שחכמי ישראל מודים בחסרון אוצר כזה ונכונים לעזור בעבודתם למי שיבוא למלאות החסרון, אין לנו סבה לחשוב, שלא יעשו כן גם לאוצרנו העברי. הן אמנם רובם אינם מורגלים בשמוש הלשון העברית, אע״פ שיבינוה, וכותבים מאמריהם איש בלשון ארצו; אבל המכשול הזה אינו מיוחד להעברית בלבד. גם בשום לשון אירופית לא היה האוצר יכול לצאת בלי עזרת חכמים הכותבים בלשונות אירופיות אחרות, ובכל זאת לא נחשב הדבר למעצור. לפי שבזמן הזה, שכל העמים והלשונות משתתפים יחד בעבודת החכמה והספרות, ההעתקה מלשון ללשון היא דבר מוכרח ומעשים בכל יום. ואין שום רע איפוא אם גם לאוצרנו העברי יקובלו מאמרים בכל לשון ויועתקו לעברית על ידי מעתיקים מומחים, ובמקום שאפשר — בהשגחת המחברים עצמם.

ובנוגע לצד החמרי, הנני מאמין, כמו שאמרתי לך בע״פ, כי אם תואיל להקדיש למטרה זו עשרים אלף רו״כ, אז יוכל הספר לצאת בלי מעצור עד תומו, במשך שבע או שמנה שנים (אני חושב שיחזיק 12—15 כרכים בקירוב, כארבעים בוגן בכל אחד) ויש תקוה שיגמר בלי שום הפסד[1].

[1]) פה בא חשבון ההוצאה וההכנסה בפרטות, שחשבתי למותר לפרסמו. [בחשבון זה כללתי גם ההכנסה ממכירת הספר, שתתחיל אחר צאת החוברות הראשונות. וע״כ דרשתי רק עשרים אלף רו״כ, להוצאות הראשונות בלבד.]

כמו תכונת ארץ ישראל ותולדותיה, פרקים שונים מקדמוניות בבל ואשור ומצרים וכו׳. וכמו כן יש עוד לדבר הרבה על אדות הדרכים המדעיים והספרותיים שצריך האוצר ללכת בהם. ככה, למשל, צריך יהיה, לפי דעתי, לבחור בדרך ההשואה, כלומר, להשוות כל חזיון בחיי היהודים והיהדות לאותם החזיונות הקרובים לו בחיי עמים אחרים, כדי שיובן כל ענין בסבותיו הכלליות שיסודתן בטבע האדם, ולא תהיה עוד היהדות בעינינו כעולם הפוך העומד בנס ודבר אין לו עם חקי החיים בכלל. — אבל, כאמור, אינני מכניס עצמי פה בחבור פרוגרמא, וכל מגמתי לא היתה אלא לתת ציור כללי, אשר ממנו נוכל ללמוד, מה רבה תהיה פעולתו החנוכית של ספר כזה על העם בכלל ועל בני הנעורים בפרט. אם ידיעה שטחית בלשון עברית תמסור לבעליה המפתחות לשערי היהדות כולה, והשערים האלה יִפָּתחו על נקלה לכל הרוצה להכנס מאיזה צד שיהיה, אז תהיה לנו צדקה לקוות, מצד אחד, כי יתרומם ערך שפת עבר בעיני הכל ויתרבו לומדיה, ומצד אחר, כי כל הקוראים עברית לא יוכלו להמלט מלשים עין גם באוצרנו, ולוּ גם בדרך עראית, זעיר שם זעיר שם, ורכוש להם ככה באופן בלתי מורגש השקפה רחבה ומושכלת בפרקים שונים מחיי עמנו ופעולותיו והלך רוחו, אשר תביאם סוף סוף להוקירו ולאהבו אהבה בדעת . . .

הנני מקוה, אדוני, כי התועלת החנוכית הזאת שהשתדלתי בביאורה עד כה, גדולה היא גם בעיניך, כמו בעיני, יותר מכל שאר הדברים. ובכל זאת, לא למותר אחשוב להעיר עוד על תועלת אחרת מדעית, אשר יביא המפעל הזה. לפי מצב הדברים עתה, נחלקים לומדי תורה וחוקרי היהדות לשתי כתות נפרדות. הראשונים אוחזים מעשי אבותיהם בידיהם מפלפלים בהלכה על פי הדרכים הישנים ואין להם שום מושג מן העבודה הרבה שעובדים האחרונים בלשונות העמים זה כמאה שנה ושכבר הביאה פרי רב ומוסיפה להביא בכל שנה. ולעמת זה, האחרונים, בהיותם מוכרחים להקדיש חלק גדול מזמנם לידיעות האחרות הנחוצות לחקרי היהדות, אינם יכולים לרכוש להם אותה הבקיאות הגדולה בספרותנו הישנה, שהראשונים מצטינים בה, ויטעו לפעמים בפרטים קטנים מפני שאין להם פנאי באותה שעה לחפש ולאסוף ממקורות שונים את החומר הדרוש לאותו דבר. לשתי הכתות האלה יחד יביא איפוא אוצרנו תועלת בלי גבול, בתתו לכל אחת את אשר יחסר לה: להראשונה — השקפה מדעית, היסטורית, בעמקי רוח היהדות, ולהאחרונה — ספר שמושי שיעמוד במקום בקיאות ויפטור מעמל החפוש באיזה פרט הדרוש במהלך החקירה. ואם הלומדים אינם מרגישים בחסרונם ושמחים בחלקם, הנה החוקרים באמת מרגישים ומרגישים זה כבר רוב נחיצותו של אוצר כזה. וכשקם לפני איזה שנים ה׳ זינגר בפריז ואמר להוציא אוצר היהדות בשפה

אם לא תפָּסק מאליה, במות עובדיה החרוצים ואחרים לא יקחו את מקומם. כי מאין יבוא החפץ בלב בנינו להקדיש חייהם לעבודת עמם זאת, אם לא ידעו את רוחו ולא יבינו את ערכו? — וככה, לאיזה צד שאפנה, אראה לנגדי תמיד את השאלה „הארורה" הזאת: איך נביא את בנינו לדעת את היהדות ידיעה מושכלת וחודרת, עד שיאהבוה ויכבדוה וימסרו נפשם עליה?

ופה הגעני, אדוני, לעצם הענין שהצעתי לפניך. כי אחר שהפכתי והפכתי בשאלה זו, באתי לידי הכרה, שאם יש דרך לפתרונה, אינו אלא זה שהלכו בו ר' יהודה הנשיא והרמב"ם ור' יוסף קרא לפתרון שאלת התורה בזמנם: ספר חדש נחוץ לנו עוד הפעם, אשר יהיה כתוב בלשון עברית קלה ויכלול ידיעת היהדות לכל מקצעותיה, כל מקצוע מאת חכמים מומחים לו, באופן שנוכל לאמר עליו מעין דברי הרמב"ם על ספרו, שאדם לומד לקרוא עברית תחלה ואח"כ קורא בזה ויודע ממנו כל היהדות כולה. אבל בשני דברים צריך שיהיה ספרנו שונה מספרו של הרמב"ם והדומים לו, כהשתנות זמננו מזמנם. ראשונה, הנה בדור כדורנו, שאהבת התורה חלושה בלבו ושעתו ודעתו נתונות ללמודים אחרים, אין אנו יכולים להשיג מטרתנו על ידי ספר למודי הערוך בסדר הגיוני ודורש זמן קבוע וסבלנות ארוכה ללמדו על הסדר פרק אחר פרק, כי אם רק על ידי אוצר כללי ערוך בסדר אלף־בית, שכל ענף מידיעת היהדות יחולק בו לענינים קטנים ונפרדים זה מזה, וכל אחד מהענינים האלה יבואר בפני עצמו, בערך מיוחד לשמו, בדרך קצרה ונוחה למקרא ומושכת את הלב, באופן ששום ענין לא ידריש למוד מסודר וארוך בשעות קבועות יום אחר יום עד כלותו, אלא אדם לוקח בידו את הספר בכל עת שירצה, ואיזה ענין המושך לבו באותה שעה — הוא מוצאו על נקלה מבואר לפניו כל צרכו והולך וקורא בלי הכנות קודמות עד שנגמר. — ושנית, לא נוכל להסתפק עתה, כאמור למעלה, בידיעת ההלכות בלבד, אלא צריך שידע העם את עצמו מכל הצדדים באופן מתאים לרוח זמננו. ועל כן, מבלי להאריך פה על דבר הפרוגרמא הפרטית (זאת יעשו גדולים וטובים ממני בעת שלא יחסר עוד כלום חוץ מפרוגרמא), אוכל להגיד בדרך כלל, כי האוצר המדובר, בשביל שישיג תכליתו, צריך לכלול את המקצועות הראשיים האלה: א) תורת ישראל לכל מחלקותיה (אמונות ודעות, חקים דתיים ומוסריים, משפטים ומנהגים וכו') בדרך התפתחותה ההיסטורית מראשית ימי קדם עד עתה; ב) תולדות ישראל, בארצו ובגולה, בקרבו פנימה וביחוסו לעמים אחרים ויחוס העמים אליו; ג) גדולי ישראל, תולדותיהם ופעולותיהם בחיים, בספרות או בחכמה; ד) ספרות ישראל מן המקרא עד היום, תכנית הספרים היותר נכבדים ותולדות פעולתם בחיי העם. — מלבד אלה, ישנם עוד ענפים צדדיים שצריכים למצוא מקום באוצרנו,

ולפנים, אוכלות כל שעות היום והלילה של בני הנעורים ואינן מניחות ללמודי היהדות אלא שירים מעטים, רגעים ספורים ומפוזרים, אשר בקושי מספיקים ללמוד מעט עברית עד כדי להבין פרשה במקרא או קריאה קלה בספרות החדשה. אך גם זה המועט האפשרי לא יושג בלי רצון אמתי מצד הבנים ואבותיהם, והרצון הזה, כאשר עינינו רואות, הולך ונחלש בלבות שניהם יחדיו. סבת הדבר היא, כמדומה לי, מה שהידיעה המצומצמת הזאת לא תתן לבעליה שום יתרון שיוכל להחשב כשכר מספיק בעד הזמן והעבודה הדרושים להשגתה. תלמידים שהורגלו לקנות להם במחיר עמלם וזמנם ידיעה נכונה באיזו חכמה המרחיבה את דעתם או באיזו לשון הפותחת לפניהם שערי ספרות עשירה, — הם ידרשו בהכרח גם מאת הלמוד העברי, בהקדישם לו חלק מזמנם ועמלם, שיתן להם בעבור זה אחרי כן איזה מזון חדש לשכלם ולבם. ומה תתן להם אותה הידיעה בשפת עבר שאפשר להם להשיג? את המקרא יחשבו שאפשר לקרוא בכל לשון, להבנת התלמיד ויתר ספרותנו הישנה לא יגיעו לעולם והספרות החדשה, — עניה זו בודאי לא תוכל למשוך לבבם עד שיתרצו לעמול בעבורה בלמוד שפה קשה. ועל כן אנו רואים, כי גם רבים מבני הנעורים שלמדו עברית באופן כזה, עד שהגיעו להבנה קלה במקרא ובספרות החדשה, בראותם אחרי כן שאין ידיעתם זאת מספקת לפתוח לפניהם אף שערי היהדות עצמה במדה הדרושה, מצטערים הם על אבוד זמנם לשעבר בלמוד שפה זו ויושבים ומסירים אותה מלבם עד ששוכחים גם את המעט אשר ידעו.

כללו של דבר — „תבן אין נתן לנו ולבנים אומרים לנו עשו". מצד אחד דורש מעמדנו מאתנו בחזקה להרחיב ידיעת היהדות ולהרבות מספר יודעיה, ומצד אחר אין תנאי החיים ניתנים להקדיש לידיעה זו יותר מרגעים מקוטעים, שאינם מספיקים אלא לידיעה קלה בלשון, וגם לזה המעט — מפני זה עצמו שמעט הוא — יחסר הרצון מצד הבנים ותחסר ההשתדלות מצד האבות.

המצב הנורא הזה מעסיק מחשבותי בלי הרף וזורק טפת מרה בלבי בכל עת שאני רואה את האידיאליסטים שלנו צוהלים ושמחים למראה הפרוגרס של האידיאה הלאומית בזמננו. „למי אנו עמלים? — אשאל ואחזור ואשאל לנפשי. הספרות העברית מתרחבת ומתיפה מעט מעט ויש תקוה כי בעוד דור אחד או שנים תלביש צורה הגונה. אבל עד שתגיע השעה המוצלחת ההיא מי יודע אם יהיו עוד קוראים לה. „חבת ציון" מתפתחת גם כן לאט לאט, פושטת מעליה צורת הבהלה ומתקרבת יותר ויותר אל הטופס הראוי לעבודה קשה וארוכה לדורות. אבל עד שתתקרב העבודה הזאת ותגיע לאיזו מטרה ממשית יעברו דורות אחדים ובין כה וכה מי יודע

מה שאין כן עתה. אחת היא, אם טוב הדבר בעינינו או לא, אך להכחיש אין אנו יכולים, שכח הדת המעשית הולך ורופף מיום ליום. בנינו חיים עתה מנעוריהם באויר אחר לגמרי. אין צריך לאמר בני „המשכילים", שאינם רואים בבית אבותיהם שום מעשה המזכיר את היהדות, אלא אף בני אורתודוכסים גמורים, ביחוד בערים הגדולות, אינם יכולים עוד לקלוט רוח היהדות בדרך מעשית, כי תנאי החיים הסובבים אותם מחוץ לבית הוריהם מסוגלים להמית בלבם כל רגש כבוד למעשי אבותיהם, אם אך אינם מבינים את המעשים האלה בסבותיהם ההיסטוריות ואינם רואים אלא חיצוניותם בלבד, שעל הרוב אינה מצטינת ביופי ובשאר התכונות המושכות לב כזה, אשר רוב מושגיו ורגשותיו באו לו מבית מדרשו של יפת. — אם יש איפוא עוד תקוה לחבב את היהדות על בנינו אלה, אין זה אלא אם כן ידעו את ערכה ויבינו כל הטוב הצפון בה, באופן שהידיעה הזאת מצד עצמה תברא בלבם רגש לאומי, אשר קיומו לא יהיה תלוי עוד בדרכי החיים החיצוניים. אם אבותינו אמרו: „תלמוד גדול שמביא לידי מעשה", הנה אנחנו מוכרחים לאמר: „תלמוד גדול שמביא לידי אהבה". וההבדל הזה שבינינו ובין אבותינו ביחס לתכלית הידיעה מוליד בהכרח הבדל עיקרי בינינו וביניהם גם ביחס לכמותה ואיכותה. בשביל להביא לידי מעשה מאמינים בני מאמינים, די להודיעם פרטי המעשים הדרושים, כגזרות בלי טעם; אבל לעורר את האהבה לעמם בלבות בנים משכילים — זאת תוכל רק ידיעה מושכלת בתכונת רוח העם ומהלך התפתחותו ההיסטורית, ידיעה שתחדור לעמקי היהדות ותגלה את המאור השכלי והמוסרי שבה. ומפני סבה זו עצמה מרובים צרכינו מצרכי אבותינו גם בנוגע למספר היודעים. כי אחר אשר קשר פנימי עם היהדות יוכל להולד רק באמצעות שמירת המצות או באמצעות ידיעת התורה, הנה כל מה שמספר שומרי מצוה הולך ומתמעט — והוא הולך ומתמעט לעינינו — כן מחויבים אנו להוסיף השתדלות, שמספר יודעי תורה ילך הלוך ורב.

ב) ובאותה מדה שנתרבו צרכינו בנדון זה, כה במדה נתמעטו עתה, לעומת זאת, האמצעים הדרושים להספקתם. בדורות שעברו היו „התלמידים מתמעטין והולכין" רק מפני „הצרות המתחדשות ובאות", אבל בתוך העם מבפנים היתה התשוקה לתלמוד תורה חזקה מאד. הגדולים רצו לבית המדרש בחבה יתרה, והקטנים הרגישו חובתם ללמוד תורה בבית רבם, בראותם שכל קרבן לא יגדל בעיני אבותיהם לתכלית זו. לא כן אנחנו היום. אהבת הלמוד שירשנו מאבותינו חזקה עוד אמנם גם בקרבנו, אבל נושא האהבה הזאת אחר הוא לגמרי. החכמות, שהיו אבותינו קוראים להן „חיצוניות" ולא התירו לעסוק בהן אלא בשעה שאינה לא יום ולא לילה, הן נכנסו עתה לפני

בהיות בלבם הכרה ברורה, כי ידיעת היהדות היא היסוד היותר מוכרח לקיומנו בתור עם אחד, מפוזר, אך לא מפורד. כן עשה ר' יוחנן בן זכאי, בעזבו את ירושלים ברגעי־גסיסתה האחרונים והלך ליבנה ליסד בית מדרש; כן עשה רבי יהודה הנשיא, בכתבו את המשנה. „לפי שראה — אומר הרמב"ם בהקדמת „משנה תורה" — שהתלמידים מתמעטין והולכין והצרות מתחדשות ובאות ויישראל מתגלגלין והולכין לקצוות, חיבר חבור להיות ביד כולם, כדי שילמדוהו במהרה ולא ישכח"; כן עשה גם הרמב"ם עצמו בראותו (כמו שאומר שם) „כי בזמן הזה תכפו הצרות ודחקה השעה את הכל", עמד וחבר ספר כולל כל תושבע"פ בלשון צחה וקצרה ובסדר נכון „עד שאדם קורא תורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תושבע"פ כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם" (שם). ואחריו עשו כן עוד רבים אחרים, בעצם חשכת ימי הבינים, עד ה„שלחן ערוך", שנתחבר גם כן לתכלית זו בדור שני אחר האסון היותר נורא שקרה את עמנו בגלותו, אחר שנתדלדלו הכחות בגירוש ספרד ויתר הפלטה נפזר לכל רוח.

אינני צריך להרבות דברים בשביל להוכיח, כי גם עתה הגיעו לנו ימים „שהתלמידים מתמעטין והולכין והצרות מתחדשות ובאות ויישראל מתגלגלים והולכים לקצוות". כי גם עתה איפוא מחויבים טובי העם הרוצים בקיומו לשים לבם קודם כל למצב ידיעת היהדות בקרבנו ולהשתדל בהטבת המצב הזה על ידי אמצעים מתאימים לתנאי החיים בזמננו. אבל החובה הזאת תגדל עוד בעינינו שבעתים, בזכרנו את ההבדל הגדול שבינינו ובין אבותינו בשני דברים עיקריים:

א) להם היתה הדת המעשית יסוד חייהם הלאומיים. כל העם היה מדקדק במצוות ובית כל איש ישראל היה כעין מקדש מעט, שלא פסקה בו העבודה בשום זמן. על כן לא היתה אז התקשרותו של כל אחד אל היהדות תלויה הרבה במדת ידיעתו אותה. כי גם בלי ידיעה רחבה בפרטי עניניה נכנסה רוח היהדות בלב כל אחד מבניה ונקלטה בכל אבריו על ידי מנהגים ומעשים ידועים, שסבבו אותו מכל עברים מראשית ילדותו כאויר הנשימה. אבותינו, בהשתדלם להפיץ ידיעת התורה בקרב העם, יכלו על כן להסתפק במועט, כן מצד מדת הידיעה וכן מצד מספר היודעים. הידיעה המוכרחת התיחסה רק אל החלק המעשי של הדת, וספר של דינים קצרים היה מספיק להשגיח את הלבבות בדבר קיום היהדות, בחשבם בצדק, כי כל מה שיקל לדעת את הדינים כן ירבו המקיימים אותם לכל פרטיהם וכן יגדל כח החיים בלב האומה. והיודעים, אף בזמן שמספרם לא רב היה, הספיקו לקיים את היהדות בידי כל העם, בהיות גם הבלתי יודעים מחבבים ומכבדים את התורה ויודעיה ולומדים ממעשיהם ודבריהם איך לעשות הכל כדת.

קשה עלי לבאר בדברים אחדים מהות המפעל המדובר, בהיותי מרגיש, כי רבים מן הקוראים יעמדו משתוממים ולא יוכלו להקיף בסקירה אחת את כל גדלו, תכונתו ותכליתו. ועל כן אבחר בדרך אריכה ואעתיק פה תמצית ה„הצעה" ששלחתי למר וויסאָצקי ביום השלישי לחדש זה.

אדוני הנכבד והנעלה! בבואי בזה לעשות רצונך, לבאר בכתב מה שהצעתי לפניך מפה לאזן, הנני חושב, שיותר מפרטי ההצעה עצמה צריך לברר את התועלת אשר תצא ממנה. כי בעוד אשר פרטי ההצעה ואפני הוצאתה אל הפועל אינם אלא שאלות של „איך", „במה" וכו', הצריכות ויכולות להפתר בזמנן על ידי חֶבר של מומחים – הנה גוף הדבר בעיקרו יכול לעורר תמהון וגם תלונה בלב רבים, באשר לא הכל יכירו גודל ערכו בהשקפה ראשונה. בעת כזאת, שכל כחותיו של עמנו נחוצים לו בשביל לעמוד על נפשו, הנה זה בא — כך ישענו המתלוננים — לכונן כעין „התרים" יהודיים במדה גדולה על הוצאת איזה ספר חדש! וכי ספרים חסרים לנו? הלא על הראשונים אנו מצטערים שמונחים בקרן זוית ואין דורש להם. ולמה נבוא להוסיף עליהם?

ובאמת לא אכחד מכבודך, כי ימים רבים נשאתי את המחשבה הזאת בלבי ולא מצאתי עוז בקרבי להציעה לפני מי מבעלי היכולת. כחלום נעים היתה בעיני, אשר אין פתרונים לו, בדעתי מאד, כי רוב עשירי זמננו, ואף העוסקים בצרכי צבור, אינם מוכשרים להתרומם על כנפי „הרוח" מעבר לגבול הצר של זמנם ומקומם, ובהמלה רבה יביטו על כל העוברים את הגבול הזה ויחשבום לאנשים שאינם מן הישוב. רק השיחות הארוכות שהיו לי עמך, אדוני, בימים האחרונים, על דבר מערכי לבך ומעשיך לטובת התפתחות רוח עמנו לעתיד לבא, רק הן הראוני לדעת, כי לא כן אתה; כי עבודתך לעמך לא תצטמצם בצרכי הבשר בלבד, אך גם אל הרוח תדאג; והן הנה אשר הזקו את לבבי לנסות דבר אליך גם בענין זה, בהיותי בטוח, כי אם תאבה אי תמאן לתת ידך לדבר, אך לבך תשית לדעתי בודאי ושחוק לא תשחק על חלומותי.

ובכן, הבה ואסדר פה לפניך את הענין בטעמיו.

כאדם הרואה ביתו אחוז באש מכל עברים, שעוזב כל חפציו ומטלטליו ואינו דואג אלא להציל מתוך הדליקה איזו פּסתּרניר קטנה, שבה זהב או שטרי־מכר, העולה בערכו על כל השאר, — כך אנו מוצאים במלחמת עמנו בעד קיומו במשך זמן הגלות, כי בכל עת שהתגברו הצרות היתה דאגתם הראשית של טובי האומה לבקש אמצעים איך להציל את התורה משכחה ולהקל על העם את תלמודה וידיעתה בתוך המון הפגעים השואפים לבלעה;

על דבר

אוצר היהדות בלשון עברית.*)

מאמר ראשון.**)

הנדיב הנכבד מר ק"ז וויסאָצקי הואיל באלו הימים להגיה היסוד למפעל אחד גדול, אשר יוכל להחשב בצדק כנזר זהב לכל מעשיו הטובים שעשה בימי חייו ולהיות מזכרת נצח לא רק לצדקתו וטוב לבבו — נדיבים טובי־לב עוד רבים בישראל בדורנו — כי אם לחבתו הגדולה לקניני־עמנו הרוחניים ודאגתו לקיומם והתפתחותם, מדה שאינה מצויה כל כך בין נדיבי הדור הזה.

*) הענין אשר ידובר עליו פה נמצא עוד עתה במצב כזה, שאי אפשר לדעת עתידותיו בבירור. ועל כן חשבתי לנכון להציל משכחה את המאמרים האלה: אם במשך הזמן יצא הדבר לפעולה, ידעו אז הקוראים, מה היתה המטרה שאליה שאפו מולידי המפעל הזה במחשבה ועד כמה השתדלו והצליחו להשיג מטרה זו אלה שעסקו בו במעשה; ואם לא יצא לפעולה, יועילו אולי המאמרים האלה לעורר את הלבבות על נחיצותו, וסוף סוף ימצאו אנשים שיגשו אל המלאכה בעתיד קרוב או רחוק.

[שש שנים עברו מאז נכתבו הדברים האלה, והנה עתה באמת „נמצאו אנשים שנגשו אל המלאכה" להוציא אוצר כללי לעניני היהדות. אבל מוציאי האוצר לא עברים הם, כי אם נכרים, ולשון האוצר לא עברית היא, כי אם אנגלית. וממילא מובן, כי תכונת האוצר גם היא שונה הרבה מזו שעלתה אז במחשבה לפני (כמבואר במאמרים האלה), בהיות לנגד עיני המוציאים לא הצרכים החנוכיים של עם ישראל, כי אם צרכי המדע בלבד, ככל שאר האנציקלופדיות השמושיות. — ומה נפלא הדבר, כי אין צוחה בספרותנו עתה ואין פוצה פה נגד האוצר הזה: אדרבא, הסופרים אשר לפני שש שנים לא מצאו די מלים לתאר את ההפסד העצום שיביא האוצר העברי ולא נדו ולא שקטו עד שנתבטלה מחשבתי, — הם ששים ושמחים עתה לקראת האוצר האנגלי ואינם מוצאים די מלים להלל ולשבח את „המפעל הגדול" הזה ואת מיסדיו! . . .

ואם לפני שש שנים הכנסתי לקובץ זה את המאמרים על דבר האוצר, בתקותי (כאמור למעלה), שיועילו לעורר את הלבבות על נחיצותו וסוף סוף יצא הדבר לפעולה, — הנה עתה אמנם, אין בהם צורך עוד לתכלית זו, ובכל זאת השארתים פה על מקומם בתור חומר היסטורי, למען ידע דור יבוא — הן לא עד סוף כל הדורות יהיו בני ישראל עבדים — על ראש מי תחול החרפה, כי אוצר היהדות יוצא ראשונה לא בעברית, כי אם באנגלית, לא על ידי יהודים, כי אם על ידי נכרים.]

**) נדפס ב„המליץ" בי תמוז תרנ"ד.

המלות. והוא, כי כל מה שיוסיפו הם, הסופרים, להתמכר לבירור המחשבה ולהסיח מדעתם דאגת הלשון, כן תוסיף היא, הלשון, לדאוג לעצמה, וכן תגדל האפשרות לראותה מתרחבת בחמרה ומשתלמת בצורתה. לא כן הדבר ביחס אל המדקדקים. הם, שכל עסקם היא הלשון, צריכים בודאי לדאוג לטהרתה ולשמרה משגיאות דקדוקיות. אבל, בשביל שתהא להם הרשות לעשות זאת, עליהם לתת לנו קודם כל את הדקדוק עצמו, שבאמת עוד לא נברא, כלומר, דקדוק לשוננו השגורה בפינו, לא של לשון המקרא. הלשון הזאת האחרונה חביבה ויקרה לנו אמנם מצד ספרותה הקדושה ומצד היותה היסוד ללשוננו בהוה, ועל כן אין ספק, שגם דקדוקה יקר ונכבד וידיעתו נחוצה, — אבל רק בתור דקדוק לשון המקרא, כמו שיש דקדוק מיוחד גם ללשון המשנה; בעוד אשר הדקדוק הכללי, שתהיה לו צדקה להקרא בזמננו „דקדוק לשון עברית" סתם, ואשר למשפטו יגישו המדקדקים את שגיאות הסופרים, — הוא צריך לכלול מנהגי אותה הלשון ההיה במיטב ספרינו, המעורבת מלשון המקרא והמשנה ביחד עם השנוים וההוספות שנעשו בדורות המאוחרים; הוא צריך לשפוט על מה שראוי או בלתי ראוי להתאזרח בלשון לא על פי איזו דוגמא בודדת מן המקרא, כי אם על פי דוגמאות רבות ושונות מכל הספרות, בשים לב לתדירותו ולטבעיותו של כל פרט, לסבות שהולידו אותו, ליחוסו אל רוח הלשון בכלל וכו׳.

בדקדוק ההדש הזה יהיה כתוב, למשל, כי העתיד לרבות נסתרות הוא עתה בעל שתי תמונות: תפעלנה או יפעלו, וכי הראשונה נהוגה יותר במליצה, והאחרונה בפרוזא פשוטה. ובעל המחברת שעסקנו בה, בהמשכו גם הוא אחר לשונו הפנימית וכותב, למרות ידיעתו: „יתיסדו חברות ואגודות" (ע׳ 7) — יצא אז נקי בהשפטו. אך משל כזה אינו יכול לתת לנו אף מושג קל מן הצורה אשר יקבל הדקדוק בהתיצבו על הדרך הזה ומן התועלת אשר יביא להתפתחות הלשון. מצד אחד יקבלו „זכות אזרח" המון שנוים ישנים וחדשים, ההיים אמנם גם עתה בלשוננו הפנימית על ידי דוגמאות מן הספרות, אך פעולתם לא תתפתח במדה הגונה כל זמן שנחשבים כפרצת גדר בעיני הדקדוק; ומצד אחר, וזה העיקר, תועמד על ידי זה לשוננו בפעם אחת על בסיס החיים ההולכים ומתפתחים, וכחותיה הפנימיים, האסורים עתה בכבלים כבדים, יוסיפו אומץ בעבודתם, להיטיבה ולהשלימה לפי צרכינו המרובים.

לבריאת הדקדוק הזה — לא לתקון איזו שגיאות בודדות — צריכים המדקדקים להקדיש זמנם וידיעתם, אם רוצים הם באמת להיות לתועלת „לתחית שפת עבר".

אדר ראשון תרנ"ד.

ג) השם מלאכותי נגזר באמת שלא כהלכה, והתמונה הנכונה על פי הדקדוק היתה צריכה להיות מלאכְתִּי. על כן צועק המחבר (ע׳ 41): „מה ראו הסופרים על ככה לגזור מן מלאכה שם היחס מלאכותי? מאין לקחו את השם מלאכות אשר לא היה ולא נברא?" — אבל בשאלות בלבד אינו מאמין לצאת ידי חובתו להדקדוק, והנה הוא רוצה גם לתקן את השגיאה, ומצדו עתיד הוא לכתוב מעתה מלאכְתִּי, כהלכה, אלא שמתאונן עם זה (ע׳ 64) על כי „גם למושגים פשוטים כאלה עוד לא נקבעו ולא נתקבלו בספרותנו בטוים מיוחדים". ולא ישים על לבו, כי התקון הזה, עם כל ישרו מצד הדקדוק, מאוחר הוא מאד. השם מלאכותי נמצא כבר בפירוש המלות הזרות שהוסיף ר״ש אבן תבון להעתקת המורה, ואם לא אשנה, מצאהו כבר גם הוא אצל המעתיקים שקדמו לו. גם סבת ה„שגיאה" הזאת אפשר להבין בנקל. המעתיקים הקדישו בשעת עבודתם עיקר דעתם אל הרעיון שיֵצא מדויק, לא אל הלשון שתצא „מדוקדקת"; ובהיות מלאכְתִּי מעורר במחשבה מושג אחר לגמרי, הרגישו צורך לשנות מעט שֵׁם המושג אשר לפניהם, כדי למנע ערבוב מושגים. וכה יצא מאליו, בלי התבוננות הדעת הברורה, השם מלאכותי, שיש לו כבר גם איזו דוגמא בתלמוד: שמותי. מסבה זו מוצאים אני גם כן בספרות ימי הבינים שם היחס תוריי (מן תורה) תחת תורתי. פה, שהתי״ו רפויה, הרשה לי האינסטינקט של הלשון הפנימית לעזבה לגמרי; אך במלאכה, שהתי״ו מורגשת ביותר, לא הרשה לו לגרוע והוצרך מפני זה להוסיף. — בכל אופן, משנברא השם מלאכותי ועד היום, זה הרבה מאות שנה, השתמשו בו הכל, והוא נמצא פעמים אין מספר בספרותנו. שם כזה הוא בודאי חלק עצמי מן הלשון, ובלשון אחרת היה זה כבר מוצא מקומו בכל ספרי־המלים, והמדקדקים היו יוצאים ידי חובתם בקראם לו „יוצא מן הכלל". אך לגרש בשם הכלל מלה בת שבע מאות שנה ולחשבה כאלו „לא נקבעה ולא נתקבלה" — זה לא היה עולה על לב שום אדם.

המשלים האלה מספיקים להראות את ההבדל שבין שתי ההשקפות על הדקדוק. ואם אמנם אין תועלת גדולה להתפתחות הלשון במה שהוחלף באיזה פעל בנין אחד בחברו או נעשה היכר בין שם היחס והכנוי, אבל עצם החזיון הזה, שהעברית יכולה עוד גם עתה לשנות מנהגיה בדרך טבעית, יועיל הרבה להחזק את האמונה במציאות כחות חיים ופועלים בלשוננו, עם היותה היה רק בכתב. ולעורר על ידי זה באמת את הכחות האלה לפעולה, בהיות תוצאות פעולתם קנינים קימים בלשון, שאין להם לירא מפני שום כלל ישן שבדקדוק.

ביחס אל הסופרים הגענו איפוא גם הפעם, בשאלת הדקדוק, לאותו המשפט הכללי שיצא לנו במאמר ראשון (למעלה ע׳ קצ״ה—קצ״ו), בשאלת

עלי לבי״), באופן, שסופרים רבים, זה שלא בפני זה, עלולים היו להוציא את הבטוי הזה מלשונם הפנימית, למרות ידיעתם את הפירוש הנכון בכתוב ומבלי לזכור כלל את הכתוב. ובין שהיתה זאת שגיאה מתחלה או לא, מכיון שנתקבל הבטוי ושגור בפי הכל, הרי הוא כשר ומדוקדק לפי השקפתנו, אף לאחר שגלה לנו המחבר, כי „אין לנו רשות להשתמש בו. כי לא נמצא בספרות שפת עבר העתיקה״.

ב) פעל נהה רגיל בפינו בתמונות שונות מבנין הקל (נָהוּ, נוהה וכו׳) למושג הנטיה אחר איזה דבר. והנה מגלה לנו מחברנו (ע׳ 14), כי שגיאה גסה היא, בהיות בנין הקל מפעל זה משמש במקרא למושג נהי ויללה, ולמושג הנטיה יש במקרא רק דוגמא אחת, והיא בנפעל: וַיִּנָּהוּ. אין ספק איפוא, כי זו בודאי שגיאה היתה מתחלתה, וגם לא קשה להבין סבתה. אלמלי היתה הדוגמא בתמונת נִנְהוּ, שהנפעל מסומן בה על ידי הנו״ן המיוחדת לו ועל ידי שנוי הנקוד בגוף השורש, אז היתה הדוגמא הזאת מקושרת בהכרח את המושג עם הנפעל, ולא היה מקום לשגיאה. אבל עכשיו שהדוגמא היחידה שבמקרא היא: וינהו, כלומר, מורכבת מתמונת העבר בקל (נהו) עם יו״ד העתיד ועם וא״ו המהפכת (אותיות שאינן מיוחדות דוקא לנפעל), ובהרכבה זו קשור מושג העבר, — עכשו אין להתפלא, כי מן הדוגמא הזאת עשה רושם קים בלב ונקשר עם המושג רק חלקה השרשי, שהוא תמונת הקל לאותו המושג עצמו. ובאשר גם תכונת הפעולה מצד עצמה (נטיה ורדיפה אחר הדבר) מתאימה יותר לקל מלנפעל, נקל היה לרושם זה להרחיב גבולו ולהוליד בדומה לו כל יתר תמונות הקל, בלי כל התבוננות מצד הסופרים עצמם ומבלי שהרגישו כלל בחדוש התמונות האלה. המחבר (ע׳ 63) מודיענו אמנם, כי עמנואל הרומי במחברותיו נזהר לכתוב נִנְהִים, ואנו נודיעהו, לעומת זה, כי הרמב״ם (בכתב־תשובות לחכמי מרשיליא) כותב נָהִים. ושני ההוונות מובנים. עמנואל כותב מליצה קלה על טהרת לשון המקרא, ולכן פנוי בשעת כתיבתו להעביר תמונת כל מלה תחת בקרת הידיעה. אבל הרמב״ם עוסק שם בענין נכבד הממלא את דעתו ואינו נותן לב להשגיח בתמונות המלות. היד כותבת על כן כל מלה כמו שנחקקה בלשון הפנימית שבלב, ושם נחקק הקל תחת הנפעל. — אם עוד אחרים מסופרי ימי הבינים השתמשו בפעל זה, איני זוכר עתה; אבל בכל אופן, מכיון שנתקבל השמוש בקל למושג הנזכר ורגיל עתה על לשון הכל, עד שנדחה מפניו מושג היללה ואין אנו כותבים עוד נוהים במובן מיללים, — הרי זה שנוי קים בלשון, אזרח לדורות, ואינו זקוק עוד להסכמת הדקדוק הישן; אדרבא, כל האומר עתה נִנְהוּ אינו משובח, בהיותו נמשך אחר מנהג קדום שכבר עבר ובטל.

הנה מונחת עתה לפני מחברת אחת חדשה[1]), אשר שמה לה למטרה לגלות ברבים קלון הסופרים החדשים, בהראותה בדבריהם חטאים כבדים נגד הדקדוק. המחבר הנכבד, כמדקדק ספיציאליסט אין מגמתו אלא לשמור משמרת הדקדוק ומעורר על השגיאות רק בשביל לתקנן. אבל אם נקרא את מחברתו על פי השקפתנו, נמצא בה עוד אינטרס אחר יותר עמוק. השגיאות שאסף המחבר תתחלקנה אז בעינינו לשלשה מינים שונים: שגיאות מסבות פרטיות ומקריות, שאין להן אחרית וצריכות תקון בודאי; שגיאות מסבות יותר כלליות, שהולכות ומתפשטות לעינינו, אך לא הגיעו עוד למדרגת מנהגים; ואחרון חביב — שגיאות שכבר הדלו באמת להיות זאת, בהיותן זה כבר מנהגים קבועים. אם היינו יכולים לנתח פה בפרטות כל השגיאות האלה למיניהן, היינו מוצאים בהם משלים בולטים לכל האמור למעלה על דבר יצירת הלשון בלב היחיד ודרכי השתגותה בקרב העם; היינו רואים, איך סופרים מובהקים יכולים לשאוב לפעמים מלשונם הפנימית שגיאות גסות ביותר, ובאיזה אופן יולדו בלשונם הפנימית מומים כאלה; היינו רואים גם כן, איך סבה כללית מניעה לאט לאט לנטוע שגיאה אחת בלבות רבים, בלב כל יחיד לעצמו, עד שגם מדקדקים מפורסמים, ובעת שעוסקים בהלכות־הלשון עצמן, אינם יכולים להמלט ממנה (למשל, בשמוש הפעל תלה, עמוד 43—46). אך כל זה יאריך את הענין יותר מדי, ועל כן נסתפק במועט, בנתחנו שלש „שגיאות" מן המין השלישי, שהוא הנכבד לעניננו ביותר.

א) נפל לבו עליו — היא במוי רגיל על לשוננו, ומקורו במקרא (שמואל א' י"ז): „אל יפול לב אדם עליו". אבל מחברנו (ע' 16) חושב, כי הבטוי המדוקדק הוא: נפל לבו (בלי עליו), בהיות מלת עליו שבמקרא מתיחסת לא אל אדם, כי אם אל גלית הפלשתי הנזכר מקודם. „וכפי הנראה — אומר המחבר — הסופר הראשון שהשתמש בבטוי הנ"ל זכרונו הטעהו לדמות שמלת עליו מוסבה על השם אדם הסמוך לה". והנה לא פה המקום להתוכח עם המחבר בעצם הדבר ולבדוק אחריו, אם באמת (כדבריו) „כל המפרשים והמתרגמים" מפרשים את הכתוב הזה כמוהו (הרד"ק מביא שני הפרושים ואינו מכריע, ופירושם באיצרו קובע את הבטוי עם „עליו" על סמך הכתוב). אך אפילו אם היה הדבר כן, הנה ממה שנתפשט הבטוי הזה והיה למנהג קבוע אנו יכולים לדון, כי סבתו הראשונה היתה לא פרטית, טעות זכרונו של איזה „סופר ראשון" בפשט הכתוב, כי אם — הקשר הפנימי, שנעשה מאליו בלב בעלי הלשון בין הדוגמא הזאת ובין דוגמאות אחרות (שמביא המחבר עצמו) אשר בהן תנועות הלב מקושרות עם „על" (נהפך

[1]) לתהית שפת עבר, מאת יצחק ווארשאווסקי, אדעססא תרנ"ג.

תמונת הרבים („הבטת יזוט״); הרבה תמונות מנל״ה נוהגות גם בנל״א („לקרות״, „יצתה״); ה״א התפעל נהפכה לנו״ן; נתחדש משקל שפעל („שעבד״, „שחרר״); שמוש חדש בפעול (רכוב, לקוחות), הרכבות הדשות להגבלות הזמנים ואופני הפעולה („היה מהלך״, „עתיד להפריש״); — וכאלה עוד שנוים גדולים שנעשו לכללים קבועים הנוהגים בכל מקום. וככל ריפורמא בלשון, נעשתה גם זו לא פתאם ובכונה לתקן, כי אם לאט לאט, מאליה, על ידי התגברות רשמים ידועים (מלשון ארמית ועוד) ופעולתם על חבריהם. כל שנוי, בצאתו ראשונה מתוך הלשון הפנימית החוצה, למרות הדיעה המתנגדת לו, היה בודאי ראוי לשם שגיאה. אבל השגיאות האלה באו מסבות כלליות המיוסדות בתנאי החיים, ועל כן נתפשטו ונעשו שגורות בפי הכל, ואז לא יראו עוד לעמוד למשפט גם לפני הדיעה. וכשנמצא לאחר איזו דורות „פוריסט״ אחד שרצה לתקן את הלשון החדשה בהסכם עם לשון המקרא, השיבו לו חבריו: לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמן (חולין קל״ז, ע״ז נ״ה), או במו שהיינו אנחנו אומרים עתה: לשון העבר לעצמה ולשון ההוה לעצמה.

אבל ההשקפה הזאת נשתנתה אחרי כן, וכששבה הלשון לתחיה, אחר שנפסקה התפתחותה כל ימי האמוראים והגאונים, לא התחילה חיה ממקום שנפסקו בתקופת המשנה, אלא ערבבה יחד את שתי התקופות שעברו עליה. בעשותה עם זה מנהגי התקופה הראשונה לחובה ואותם של השניה רק לרשות, או יותר נכון, רק לדברים של „בדיעבד״ ליסודות זרים הנסבלים בה מפני שקשה לגרשם, אבל „לכתחלה״ אין דקדוק אלא זה של המקרא, וכל השומרו בטהרה הוא הכותב עברית כהלכתה. ומאז ועד עתה מושל בנו הדקדוק הזה ועוצר את הלשון בדרך התפתחותה, באין לה שום אפשרות לרכוש לה תמונות ושמושים חדשים באופן בטוח וקים. שגיאות נעשו ונעשות אמנם בקרבה כה וכה, ולא רק שגיאות ממש, מסבות מיוחדות לאיזה סופר פרטי, כי אם שגיאות מאותו המין הכללי, שבכל לשון אחרת היה סופן להקבע לדורות בספרי הדקדוק עצמם. אבל מה בצע בכל זה, אם גם חדשות כאלה, שנאחזו בלשון, אינן זוכות להתאזרח בה אף לאחר כמה דורות ועליהן לירא לעולם מאימת הדין של הדקדוק, שמא יבואו המדקדקים ויגלו פתאם, לאחר מאה שנה, שאין הדין כך, ואז יתביישו בעלי הלשון וישתדלו לתקן שגיאת אבותיהם, או, אם כבר הורגלו בה כל כך עד שלא יוכלו להפרד ממנה, ידעו להזהר לפחות שלא יכשלו בדומה לה, והשגיאה שנשתרשה תשאר ככה בודדת ועקרה, מבלי שתוכל עוד להגיע למדרגת כלל, המקיף מחלקה שלמה של חזיונות דומים.

מבלי דעת את הפרטים, די לנו הידיעה הכללית, כי ככל לשון, מוכרחת היתה גם העברית לסבול שנוים רבים במשך הדורות, ואין שום אפשרות בדרך הטבע שתעמוד איזו לשון במעמד אחד זמן רב כזה שעבר, למשל, מדוד ושלמה עד עזרא ונחמיה; אלא שהרוב הגדול מהשנוים האלה נסתרו מעינינו בסבת חסרון הנקוד בימי קדם, שעל ידי זה היה כל דור יכול לקרוא כל מלה בהברתה החדשה גם בספרי הדורות שקדמו לו, ובזמן הנקדנים היו על כן כל הספרים, קדמונים ואחרונים, נקראים בדרך אחת, באותה הדרך שנמסרה לנו על ידי הנקוד, בעוד שאנו יודעים על פי נסיון לשונות אחרות, כי הנקוד (אי האותיות המשמשות במקומו) הוא העלול ביותר להשתנות מדור לדור ולתת צורה חדשה גם לכל מבנה הלשון[1]). — אבל שרידים אחדים פה ושם נשארו לנו בכל זאת מן השנוים האלה. הנה, למשל, הכנוים ־ִךְ ־ָיו (מַעֲשֵׂךְ, מעשָׂיו)), שלפי נקודתו היו"ד זרה לגמרי; הנה „הוא" ו„נער" שבתורה לנקבה, שאנו קוראים: היא, נערה; בעוד שכלל גדול הוא בחכמת הלשון, המאומת על ידי ראיות רבות, שהכל כמו שהוא נכתב היה נקרא בזמן מן הזמנים, אלא שהלשון עצמה משתנה במהירות יותר מדרך כתיבתה. היה איפוא איזה זמן קדום בחיי לשוננו, שהכנוים היו מבוטאים ביו"ד, ש„הוא" ו„נער" היו משותפים לשני המינים, ואחרי כן, נשתנה הדבר, ומזה נוכל מדעתנו להקיש גם על השאר.

ואם כללי הדקדוק הזה, היוצא מן המקרא ונקודו, אינם גם הם אלא מנהגים שנקבעו בלשון לרגלי התפתחותה, לא שנולדו עמה והיו עמה יחד כל ימיה — הנה גם לאחר שנקבעו אינם יכולים להחשב כתורה נצחית, אלא אם כן נחשיב עם זה את לשוננו עצמה כאלו מתה ואינה מוכשרת עוד לחיים והתפתחות. עם בעלי ההשקפה הזאת האחרונה אין לנו עסק פה, אבל המאמינים בכח החיים שבלשוננו ובאפשרות תחיתה הגמורה — הם מוכרחים להאמין גם באפשרות השתנות צורתה, כתוצאה טבעית מחיה והתפתחותה, ולדון על כן כל שנוי לא על פי הכללים שמסר לנו העבר הרחוק, כי אם על פי אלה הנהוגים בה בהוה, אף אם נתפשטו ונתקבלו רק בזמן מאוחר.

וכך היתה באמת השקפת קדמונינו על היחס שבין לשון העבר וההוה. לשון המשנה היא ריפורמא עצומה וסיסטמטית בפרטים רבים, לא רק בנוגע לאוצר המלים, כי אם גם בעצם צורת הלשון. שמוש הוא"ו המהפכת נתבטל לגמרי; מלת „אשר" איננה עוד, ותחתיה באה בכל מקום אות השמוש „ש"; תמונת העתיד לרבות נסתרות, הארוכה והכבדה, אינה נוהגת, ובמקומה תבוא

[1]) גם אחר הנקדנים ולמרות הנקוד נשתנתה צורת הלשון בפינו, האשכנזים, עד שלא היינו מכירים אותה אם היינו מנקדים ספרינו לפי הברתנו, והכל שלא במתכון, מסבות טבעיות ולפי שיטה מוגבלת, שהיתה ראויה להתבוננות מרובה, אלא שאין פה המקום לזה.

לבד שאין ביכלתה להוציא מכל שורש את המספר הרב של שמות ופעלים, המסתעפים במחשבתנו מן המושג הכלול בו, ולחזור ולתת לכל מלה מסתעפת את הכשרון להוליד גם מצדה תמונות חדשות לפי צרכי הדבור, — אלא שגם למלאות חסרונה משל אחרים (ביחוד בפעלים) אין אנו יכולים במדה מרובה, מפני שאין החומר הנכרי יכול להצטמצם תמיד באותו „המיכניסמוס הצר", המתאים רק לשרשים מצורה ידועה. הנה, למשל, התרנו לנו כבר, על אף הפוריסטים, להכנים ללשוננו מלת „הרמוניא" כמו שהיא; אבל מה נעשה כשתגיע מהשבתנו למושג זה בתמונת הפעל (הארמאָנירען)? ומה יעשו המשתמשים למושג זה בההעתקה הכבדה „שווי־ערך", בהגיעם אף לשם התאר היוצא ממנו (הארמאָניש)? — ומשלים כאלה יודע הסופר העברי למאות על פי נסיונו. באופן, שאם נאמר להושיע ללשוננו רק על ידי הוספת חומר חדש, מבלי שתצטרך לשנות צורתה במאומה, אז צריך שיגדל אוצר מליה הרבה יותר מאוצרה של איזו לשון אירופית, מפני שכל מה שהאחרונה עושה במלה יסודית אחת תצטרך היא לעשות בעשר.

ומצד השני, הנה מה שמדקדקינו מלמדים לתלמידיהם בתור „דקדוק לשון עברית" אינו מתאים עוד בכל הפרטים לצורת הלשון כמו שאנו משתמשים בה. כבר לפני אלפי שנה, בימי הבית השני, פרץ המנהג בהרבה מקומות גדרי הלשון הקדמונים, ומני אז, במשך כל ימי הבינים עד היום, כמעט כל הכותבים עברית, מלבד אולי איזו מליצים ומשוררים, דשים בעקבם הרבה עברות „דקדוקיות", והמדקדקים, שנתבצרו בחומת־המקרא הישנה, עדיין במקומם עומדים וכל מה שמחוץ לחומה רואים הם כאלו אינו, כשגיאות שנשתרשו ודורשות תקון. ההתנגדות הזאת שבין הלשון והדקדוק מביאה רעה לשניהם, בהביאה רבים מן הסופרים לחשוב את הדקדוק כאיזו „חכמה" עיונית, שאין ערכה המעשי גדול הרבה ואין למודה מוכרח, ועל ידי זה מתמלאה הלשון באמת שגיאות פרטיות, באין גבול מדויק בין אלו ובין המנהגים הכלליים.

כי על כן, ביחס ללשוננו, אין כל סכנה, ואדרבא, טוב ומועיל הוא, שידעו הכל, כי הדקדוק בכל זמן הוא סכום כל מנהגי הלשון באותו הזמן; כי מלבד גזרות הדקדוק, יש עוד חקים אחרים, טבעיים ונצחיים באמת, השולטים בהתפתחות כל לשון, והם המה המולידים בה לאט לאט מנהגים קבועים ומבטלים מנהגים שהיו קבועים.

מכל מה שעבר על לשוננו עד שקבלה אותה הצורה השמורה בידינו עתה בכתבי הקדש לפי המסורה — לא נשאר לנו אמנם כל זכר ברור; והוא שעומד להמדקדקים לחזק את אמונתם בנצחיות כלליהם, כאלו כך נפלו פתאם משמים ביחד עם הלשון וכך צריכים ללוותה עולמית בלי כל שנוי. אבל,

עד שתהא לשונו הפנימית מתוקנה תחלה היטב לפי הדקדוק. כי בשביל להתלמד בשקידה הדרושה בכללי הדקדוק, המלאים זרות ותהפוכות, ולחקקם על לוח הלב באופן חי וקים, צריך שנאמין עם המדקדקים, כי צורת הלשון כמו שהיא בימינו נבראה עמה יחד מתחלתה, וכי על כן אין מנהגיה צריכים טעם, אלא הכל חיבים להכנע מפניהם בלי טענה, כמפני חקים טבעיים, וכן יהיה לעולם; בעוד אשר חכמת הלשון תודיע לאדם מצב הדבר לאמתו, ובהודע לו מתי ואיך הגיעה לשונו למנהגיה השולטים בה בזמנו, תאבד בלבו האמונה ברום ערכם ונצחיותם, ועמה גם התשוקה לעמול בלמודם כראוי.

ובאמת טובה העצה להצרפתים ודומיהם, אשר, מצד אחד, לשונם נתפתחה כבר כל צרכה, ואין מנהגיה לוחצים איתה הרבה, ומצד אחר, דקדוקם מכוון בכל פרטיו לצורת הלשון בהוה, והכל מוכרחים איפוא להכנע מפניו. אבל ההפך מזה היא העצה ההגונה לנו, באשר אצלנו אנו מוצאים ההפך משני הצדדים, מצד הלשון ומצד הדקדוק.

עד כמה אין לשוננו במצבה עתה מספיקה לנו — ידוע לכל ונראה ביחוד באותו החזיון הזר, שקמו לה „מרחיבים" לתקנה בדרכים מלאכותיים. המרחיבים האלה עוסקים אמנם על הרוב רק בתקון אוצר המלים, בחשבם, כפי הנראה, כי אם ימלא האוצר המון מלות הדשות תהיה גם לשוננו עשירה ככל הלשונות האירופיות ולא תדע מחסור. אבל באמת אין הדבר כן. רֶנַן אומר בצדק, כי השגגה הגדולה ביותר — באשר תקנה קשה ביותר — שיצאה מלפני שבט בני שם בראשית ימיו, הוא מה שברא לו לנטיות הפעלים מיכניסמוס צר ודל, שאי אפשר לסמן בו היטב חלופי הזמנים ואופני הפעולה בכל דקותם. ואף לשוא מתאבקים הערבים עד היום עם שגגת אבותיהם זאת לפני אלפי שנה[1]. — ואם הערבים כך, שלשונם חיה ועשירה יותר מלשוננו, ועם זה אין צרכי מחשבתם עוד גדולים הרבה, — מה נאמר אנחנו, העניים בלשון ועשירים בצרכים? ובאמת כל מי שהורגלה מחשבתו, על ידי פעולות הלשונות האירופיות, לתת לכל מושג המון תמונות שונות על ידי שנויים דקים במלה שהוא מסומן בה, הוא ירגיש על כל צעד, שהמכשול היותר גדול על דרך השמוש בלשוננו הוא לא מעוט החמרה, כי אם עניות צורתה, כלומר, חסרון דרכים כלליים אשר יכשירו כל חלק קטן מן החומר היסודי ללבוש ולפשוט הרבה צורות שונות תמידיות וזמניות, בשביל לסמן כל מושג בכל צורותיו השונות והמשתנות. לולא החסרון האירגני הזה, היתה גם לשוננו יכולה להבנות ברובה מתוך שרשיה עצמם ולמלאות בנקל את השאר מתוך אוצרן של לשונות אחרות, כמו שעושות חברותיה האירופיות. אבל עתה לא

---

[1] Renan, Histoire du Peuple d'Israël I. p. 9.

התגלותם, נחשבים בעיני המדקדקים לשגיאות, או, אם הם דקים ביותר, לחירות נפרזה; אבל, בהיות „השגיאות" האלה תוצאות פעולותיהן של סבות כלליות, עתידות הן להתפשט יותר ויותר, עד שנעשות כהיתר ומולידות גם מצדן עוד שגיאות חדשות בדומה להן; וכל מה שתרבינה השגיאות ממין אחד, כן יחזק הרושם שעושות בלשון הפנימית וכן יחלש כח הידיעה המתנגדת להן, עד שסוף סוף מוכרח הדקדוק להכנע ולמחות מספרו את הכלל שאינו עוד במציאות.

וסכום כל השנוים הקטנים, ההולכים ומצטרפים דור אחר דור, הוא, לאחר דורות רבים, לשון חדשה כמעט בכל מנהגיה. חוקר אחד אמריקני[1], בחפצו להראות עד כמה נשתנתה לשון אנגלית במשך אלף שנה, העמיד זה לעומת זה פסוק אחד מן „הברית החדשה" לפי ההעתקה שנעשתה אז ולפי העתקתו עתה, והנה יצא לו, כי בין אחת ועשרים מלים של ההעתקה הישנה רק שתים נשארו בלי שנוי עד היום, ויתרן, אע"פ שבעיקר עצמותן חיות הן גם עתה, אך צורתן — מן האותיות והברתן עד נטיות השמות והפעלים והרכבי שמושם — נשתנתה כל כך, עד שגם איש אנגלי לא יוכל להכיר עוד קורבתן של המלות הישנות והחדשות. והריפורמא הגדולה הזאת אין איש יכול להגיד מתי נעשתה ועל ידי מי, מפני שבאמת לא נעשתה בזמן מוגבל ובכונת מְבִין לשם תקון הלשון. אנו יכולים רק להראות על תקופה אחת ארוכה (ימי ממשלת הנורמַנים באנגליא), שבה נולדו ביחוד, על ידי סבות כלליות, נטיות חדשות בלבות בעלי הלשון; אבל התפתחות הנטיות האלה ותוצאות פעולותיהן נראו רק לאט לאט, והכל נעשה על ידי העם עצמו, דור אחר דור, בלי כונה מיוחדת. כבר בימי ההעתקה הישנה היתה הלשון מוגבלת לכל דבריה על ידי מנהגים קבועים, והמון המדברים בכל דור ודור בודאי אחזו את לשונם ומנהגיה ומסרוה לבניהם בכל פרטיה, ובניהם לבני בניהם, בלי כל מחשבה להלבישה פתאם צורה חדשה, — ובכל זאת, הנה יצאה הצורה החדשה מאליה. וכן הדבר בקירוב גם ביותר הלשונות האירופיות שדרך התפתחותן ידועה לנו. באופן שנוכל לאמר בלי הפלגה, כי כל הלשונות היפות והעשירות, השולטות עתה בעולם, קבלו צורתן האחרונה לא מידי מדקדקיהן וחוקריהן לשעבר, כי אם רק מידי המון השוגים בכל דור, אשר, בהמשכם אחר לבם, לא ידעו להזהר ונכשלו, בעל פה ובכתב, בעבירות קלות וחמורות ביחס אל הדקדוק של זמנם.

אחד מחוקרי הלשון בצרפת (Brunot), בהתבוננו אל הלמוד הזה היוצא מחקירות אלו, מעיר על כן לבני עמו, שלא ילמד אדם חכמת הלשון

[1] Whitney, Life and Growth of Language pp. 36—43.

נטיה לסור מן הדרך הכללית באיזה פרט, לא תוכל הנטיה הזאת לעמוד בפני המון הרשמים המתנגדים לה, או, אף אם תעמוד, לא תוכל להתפתח במדה מרובה, והשנוים שהצליחה לעשות בצורת לשונו של היחיד הזה יהיו קטנים מאד ובלתי מורגשים גם לו לעצמו, ובכל אופן, ימותו עמו יחד ולא ישאר להם כל זכר. אבל רוח העם בכל דור, עם היותה גם היא נכנעה לפני המנהגים שהשאיר לה העבר לנחלה, אין הכנעתה מוחלטת כל כך, עד שלא יהיה מקום להתפתחות איזו נטיה חדשה הנולדת בה מאיזו סבה כללית. ואף אם תתגהל ההתפתחות הזאת בכבדות ועקבותיה אינן יכולות להראות בימי דור אחד, אין בכך כלום; דור לדור ימסור תוצאות פעולתה של הנטיה החדשה, ומדור לדור תלך הנטיה הלוך והתפתח, ותוצאות פעולתה — הלוך ורב.

והסבות הכלליות, המוכשרות להוליד ברוח העם נטיות מתנגדות למנהגי הלשון של העבר, רבות הן ושונות. שנוים מדיניים, למשל, גרמו לו להעם שתתפשט בקרבו ידיעת איזו לשון נכריה והשמוש בה, ורשמיה בלבבות מתחזקים כל כך עד שנכנסים גם לגבול לשונו הלאומית ומביאים אל קרבה יסודות חדשים; או לפעמים שנוים בדעות ובדרכי החיים גורמים לאיזו מדוגמאות הלשון שאינן נשמעות עוד, ולאחרות — שנשמעות בתדירות יותר מלפנים, ועי"ז תולד נטיה להרחבת גבולן של האחרונות על חשבון הראשונות; או התפתחות ההשכלה גורמת לבני העם שישתדלו להגביל מושגיהם ומשפטיהם באופן יותר ברור ומדויק, ועי"ז תולד נטיה לתת יתרון לתמונות יותר ברורות ולשנות לפיהן תמונות אחרות; — וכאלה עוד סבות למאות, אשר ראשיתן מבחוץ הוא איזה שנוי בחיי העם, ואחריתן מבפנים — תגבורת רשמים חדשים או ישנים והתפשטותם מעבר לגבולם.

אצל האומות הנאורות אין נטיות חדשות כאלה יכולות אמנם להתפתח במהירות ולשנות מנהגי הלשון באופן מוחשי בזמן קצר. מצד אחד, חזוק הרשמים החלשים בדרך מלאכותית על ידי למוד הלשון בימי הילדות, ומצד אחר, פעולת הספרות, השומרת כל פרטי מנהגי הלשון באלפי דוגמאות, — מועילים הרבה לעצור בעד כל נטיה המתנגדת למסורת האבות ולקיים צורת הלשון הקדמונית במשך דורות רבים. ובכל זאת, הנה נתברר בימינו על ידי חכמת הלשון הכללית, כי כל אמצעי ההשכלה אינם מספיקים אלא להכביד מהלך השתנות הלשון, אך לא לעצרו לגמרי. למרות השתדלותם של בני הדור החדש, שתהיה לשונם מתאימה בכל ללשון האבות, פועלות נטיותיהם החדשות באופן בלתי מורגש, ולו רק כל שהוא, על עבודת הרוח הרוקמת את הלשון בסתרי לבם, ובכל אמונתם להדקדוק הישן, אינם יכולים מפני זה להמלט מלשנות פה ושם, בעל פה וגם בכתב את המנהג הקבוע, בהסכם עם לשונם הפנימית ולמרות הידיעה החיצונית. השנוים האלה, בראשית

גרתו לפי צרכיו בכל עת, בסדר אחד מוגבל ולפי כללים טבועים בקרבה, מבלי שתצטרך לעזרת הדעת ללכת לפניה תמיד. ויש אשר יבטא על כן הילד איזו מלה בתמונה שלא שמע מעולם (למשל, העתיד מאיזה פעל ששמע רק בעבר) בלי כל התבוננות ומבלי להרגיש כלל בחדושה, בהיותה באמת נמצאת כבר בקרבו בכח על ידי הקשר התמידי שיצרה העבודה הפנימית בין תמונות שונות ממין אחד, עד שכל מלה הנכנסת באחת מהן מקבלת באופן בלתי מורגש גם את האחרות.

וכשהגדיל הילד ולמד לדעת את הכללים המפשטים הנהוגים בלשונו, תוכל הידיעה הזאת להיות לו לתועלת רק בזה, שהיא עוזרת מעט או הרבה לעבודת הרוח לסדר את חמרה כהלכה, כל דבר למינהו, ולתת ככה להלשון הפנימית צורה מתאימה בכל הפרטים להמנהג החיצוני. לפי שעבודת הרוח, בשהיא לעצמה, תוכל לפעמים גם להחטא נגד המנהג, בהיותה תלויה בתכונת הדוגמאות והרושם שעושה כל אחת בלב. יש דוגמא תדירה ביותר או שתוכנה חשוב ביותר, והיא עושה מפני זה רושם יותר עמוק מחברותיה, שאינן תדירות ולא חשובות כל כך, ותכונותיה מתפשטות על כן במדה מרובה ומתדבקות גם באיזו מחלקי הלשון שהמנהג קבע בהם תכונות אחרות. במקרים כאלה יכול הכלל המפשט לעורר ולחזק את הרושם החלש של הדוגמא המתאימה להמנהג, וכשהוא נתמך עוד מהדוגמאות חדישות שנוהגים מורי הלשון להגשים בהם את כלליהם, יפה כחו לחסום את הדרך בפני הרושם החזק ולבלי תת לו להרחיב גבולו על חשבון חברו. — אבל כל זה יכול להעשות רק בשעת הלמוד, שתכליתו להכין את הלשון מבפנים בצורה הראויה, בשביל שתצא אחרי כן בהסכם עם המנהג; ואולם, בשעת השמוש בלשון, הדעת טרודה בתוכן ענינה ואינה פנויה להשגיח בצורת הלשון. זאת האחרונה עומדת אז איפוא ברשות עצמה ויוצאת כמו שנוצרה בלב; ואם לא הספיק הכלל קודם לכן לשנות צורתה בלב על ידי חזוק רשמים ידועים בדרך מלאכותית, אז השגיאה מוכרחת, והידיעה אינה מועילה כלום. ולהפך, אחר שעשתה הידיעה את שלה, והלשון הפנימית מתוקנת כבר כל צרכה, יכולים הכללים המפשטים לשוב ולהשתכח, מבלי שירגיש האדם בהעדרם. וגדולי הסופרים לא יוכלו עוד לפעמים להתחרות בידיעת כללי הדקדוק עם קטני התלמידים.

וכצורת הלשון הפרטית בלב כל יחיד, כן גם צורתה הכללית בקרב עמה נמצאת תמיד תחת שלטון כחות נסתרים, הפועלים ברוח העם שלא בידיעתו. אבל תוצאות הפעולות הנסתרות הן פה אחרות לגמרי. רוח היחיד נכנעת בעל כרחה לפני מנהגי־הלשון של זמנה, הסובבים אותה מראשית ימיה ונודרים אל קרבה ביחד עם החומר. ואם, מסבה מיוחדת לה, תולד בה

שתוכלו, ברֶוח או בדוחק, בצורה עיונית או ספורית, רק אל תשנו כהן את קוצו של יו״ד לשם סלסול הלשון בלבד. סלסלי את המחשבה, והיא תרומם את הלשון.

ד׳ סיון תרנ״ג.

ב.*)

הלשון ודקדוקה.

כלל גדול הוא בחכמת הנפש של זמננו, כי, ככל האברים הפנימיים, תעבוד גם רוח האדם עיקר עבודתה בלי דעת בעליה. כמזון שעבר את בית הבליעה כן גם כל מה שנכנס אל הלב, בין מדעת בין שלא מדעת, יוצא מרשיתנו לרשות הכחות הפנימיים, הפועלים שם במעמקים לפי חקים מיוחדים להם, מבלי שנרגיש בהם ובפעולותיהם. רק תוצאות הפעולות האלה מתרוממות ממחשכי הנפש ועולות עד לאופקה של הדעת הברורה, ומדי עלותן תוכל אמנם האחרונה לעצרן לפעמים במהלכן ולשנותן באופן רצוי לה, בהסכם עם הכללים המפשטים שהיא מוציאה מן החזיונות והמעשים הידועים לה. אך אם טרודה היא באותה שעה באיזה ענין אחר ואינה פנויה להתמכר לבדיקתן ותקונן, אז עוברות הן על פניה בלי מעצור בצורתן שקבלו בעמקי הרוח, ומותר היודע משאינו יודע אז אין.

הכלל הזה מתאמת באופן בולט בחיי הלשון. אנו רואים ילד קטן מגיע להשתמש כהלכה בלשון שהוא שומע בתמידות מפי אחרים, מבחין בדבורו בין נטיות ושמושים שונים של כל מלה, גם במקום שההבדל ביניהם דק מאד, עם היותו בלתי מוכשר עוד להשיג בדעת ברורה אף את הקל שבכללי הדקדוק. הלשון נוצרת איפוא בקרבו, ביחד עם כלליה הקבועים, שלא בידיעתו. כחותיו הפנימיים מעבדים מאליהם את החומר הנכנס לרשותם יום יום באלפי דוגמאות בערבוביא; מסדרים אותו למחלקותיו, מרכיבים מין במינו ומפרידים בין מין ושאינו מינו, עד שלבסוף נעשית הלשון באמת „לרוח ממללא״, לבריה חיה על פי דרכה בנפשו של אדם, המדברת מתוך

*) נדפס בלוח „אחיאסף״ לשנת תרנ״ה.

בהחלט לא בקרב העם ולא גם בקרב הסופרים עצמם, אלא כל מציע שומר הצעתו ומשתמש בה לעצמו, ולפעמים באמת אי אפשר להכריע, בהיות הדבר תלוי בטעם. אנו יודעים, למשל, כי „אֶגוֹאיסמוּס" נגזר ביונית ורומאית מן „אֶגוֹ", וכי תרגומו של „אֶגוֹ" בעברית הוא „אני או „אנכי", והנה יש קוראים לאֶגואיסמוס „אנכיות" ויש קוראים לו „אניות", ועתה צא והכריע ביניהם!

כללו של דבר, לא עניות הלשון הוא החסרון הדורש תקון ראשונה, כי אם עניות הדעת בספרותה. ועל העניות הזאת, כאמור למעלה, לא תוכל להפות גם היצירה היפה, המגשימה את החיים כמו שהם, לכל חקות האֶסתיטיקא. הקורא העברי שיש לו טעם עברי, ואפילו אם קורא הוא גם ספרים לועזיים, ישאל בהכרח על כל ספר, תהיה צורתו איזו שתהיה: מאי קא משמע לן? ואם אינו מוצא תשובה לשאלה זו, יתענג אמנם על יפי המלאכה, יהלל גם את „אומנות" בעליה, אבל סוף סוף, במעמקי לבו אינו מרגיש „התבטלות" מפני כבודה ורוממותה של המלאכה, אם אין עמה חכמה. כי על כן לא תוכל גם הספרות הספורית להתרומם למדרגת הכבוד הראויה לה ולרומם על ידי זה גם את הלשון אתה, כל זמן שלא ישימו המספרים (כלומר, אלה המעטים הראוים לשם זה) לבם לתכונת עמנו זו, שנשתרשה בו עמוק על ידי מהלך חייו ההיסטוריים, ולא יסתפקו בהשתדלותם שיהיה הציור מצד עצמו יפה ואמתי (ואין צריך לאמר — בסלסיל הלשון בלבד), אלא ישתדלו עם זה שתמצא בו גם המחשבה העיונית את מזונה. שהרי באמת יכול גם המספר — וכמה מספרים גדולים עשו כך! — לעשות את היצירה כלבוש לאיזו תורה נכבדה, פסיכולוגית, מוסרית או חברתית. ואם אצל עמים אחרים, החושבים את היצירה הפיוטית כתכלית נשגבה לעצמה, אין דבר זה אלא רשות, ויש גם מתנגדים לו, — הנה בישראל מוכרחת היצירה להכנע מפני המחשבה העיונית, אם רוצה היא להכבד על פני העם. יעל כן חובה היא גם על הבקורת העברית לנתח ולשפוט כל ספור לא רק מצד יפיו ואמתתו של הציור (ואין צריך לאמר מצד הלשון בלבד), כי אם עוד יותר מצד התורה היוצאת ממנו ביחס לחיי האדם בכלל או לחיי עמנו בפרט. רק באופן כזה אפשר להאמין, שהקורא העברי, האוהב רמזים ועומק העיון, היה מעמיק עיונו גם בספורים ודורש בהם תלי תלים של הלכות, וערכה של הספרות הספורית היה אז אולי גדול בעיניו גם מערך הספרות העיונית הפשוטה.

אם רצונכם איפוא להחיות את הלשון, השתדלו להחיות את הספרות. אם רצונכם להחיות את הספרות, הכניסו לתוכה מחשבות חיות; הכניסן כמו

החביבים על העם — לא תועיל ולא תציל; עד שלבסוף תשתרש „ההשחתה" ותהיה גם היא לחוק קבוע. ואז יקומו פוריסטים חדשים, אשר יקנאו גם קנאת החוק הזה ולא יתנו לנגוע בו לרעה. חזיון כזה אנו רואים גם בזמננו בצרפת. לשון צרפת קבלה צורה קבועה (גם כן על ידי ספרות חביבה) עוד במאה הי"ז ומני אז מוגבלות דרכיה מכל צד והאקדימיא שומרת עליה לבל יעיז מי לשנות מן המטבע שטבע העבר. והנה קמו שם בימינו סופרים חדשים והולכים ו„משחיתים רוח השפה" על ידי הַמון חדושים זרים. מסלסלי השפה צועקים מרה על הברבריסמוס הזה, אבל שומע אין להם, והלשון הולכת ונשחתת לעיניהם ואין לאל ידם להושיע. וזה לפי שהמרחיבים הצרפתים אינם עוסקים באומנות זו לשם הרחבה בלבד, אלא לשם עבודתם הספרותית וחדושיהם בלשון נבראים ונבלעים בתוך ספריהם ומאמריהם, החביבים על העם יותר מן הגבולות שגבלו ראשונים.

ובדרך הזה כמו שראינו נתרחבה גם לשוננו בימי הבינים. צונץ השאיר לנו מאמר קטן (געזאם. שר. III ע' 50), אשר ממנו נוכל ללמוד איך נעשתה ההרחבה אז. כלנו יודעים עתה, כי „איין בוך פערפאססען, איבער־זעטצען" מעתיקים לעברית: „חבר, העתק ספר"; כלנו יודעים גם כן, שהבטויים האלה אינם במקרא ובתלמוד ונתחדשו רק בימי הבינים. אבל איך הצליחו להתקבל בלשון? מן המאמר הנזכר נראה, כי ימים רבים היו הסופרים נבוכים בקריאת שמות למושגים אלו והשתמשו בבטוים שונים בערבוביא (למושג החבור — יסד, סדר; למושג ההעתקה — הלעז, הליץ, הפך) ולא אחד מהם יכול לנצח את האחרים עד שנתפרסמו ספרי הספרדים בהעתקות בני תבון, ששם באו הבטוים „חבר והעתק", ואז נתקבלו אלו והאחרים בטלו ונשכחו לגמרי, לא על ידי משא ומתן וראיות פילולוגיות המוכיחות כי אלו הם המובחרים, כי אם רק על ידי האבטוריטט של הספרים ההם, אשר תִּבְנם אֵצל מכבודו גם על לשונם.

והרי גם קרוב לזמננו בראו להם ה„חסידים" — והם בודאי אינם דואגים לתחית הלשון — טרמינולוגיא שלמה, המציינת היטב את מושגיהם החדשים ושגורה בפי כלם בלי שום חלוקי דעות, והכל בלי מרחיבים מיוחדים ובלי הצעות והויות קודמות, רק על ידי ספרות חביבה ומכובדת עליהם, שהמציאה לה את לשונה לפי צרכי מחשבתה, כל דבר בשעה שנצטרכה לו המחשבה.

אלו היתה איפוא גם ספרותנו החדשה ספרות לאומית חביבה ומכובדת על העם, המפרנסת את המחשבה בכל דור לפי צרכיו, אז היתה גם בה הרחבת הלשון נעשית מאליה בדרך טבעית. וכל זמן שאין הספרות מסוגלת לכך, נתאונן לשוא גם על עניות הלשון וההרחבות המלאכותיות הנעשות בה על ידי הצעות מיוחדות לא תועילנה הרבה. על הרוב אין שום הצעה מתקבלת

הפסק לבטא בלשוננו את ה„השכלה״ עצמה של הדורות האחרונים, כמו שכך עשו חכמי ימי הבינים בדורותיהם. מתחלתה היתה אמנם בודאי המלאכה מרובה וקשה מאד. אבל מלאכת בני תבון היתה קשה הרבה יותר, ובכל זאת נעשתה ועשתה פרי. גם הפעם היו אמנם גדולי חכמינו מוכרחים עוד בתחלה לכתוב ספריהם בלעז „מפני קוצר לשוננו״; אבל גם הפעם היתה ספרותנו יכולה להתפרנס בראשיתה על ידי העתקות, כלומר, לא „העתקות חפשיות״ ומקריות, לאחר שעבר כבר זמנו של הספר עצמו, כנהוג בספרותנו; כי אם העתקות ממש, כל ספר בשעתו, ובלשון מדויקת עם מלים ובטוים חדשים לפי צורך כל ענין. לשון הספרים האלה היתה אמנם מתחלה נחשבת בודאי לקשה ומגומגמת, והמעתיקים או המחברים היו מוכרחים אולי לספח לכל ספר „פירוש המלות הזרות״; אבל — רק „מתחלה״. כי ברבות הימים, אם היתה המלאכה נעשית בשקידה הדרושה ובלי הפסק, היתה גם הפעם מולידה לשון רחבה לפי צרכי ההוה ומובנת היטב לכל הקוראים. (והלא הפלוסוף הראשון שנסה את כחו במאה הי״ז לכתוב מהשבותיו אשכנזית, השפה היותר פלוסופית עתה, הוצרך גם כן להוסיף פירוש המלות הזרות). ואז לא היו בושים אף חכמינו הגדולים לכתוב בעברית גם ספרים מקוריים. הן גם עתה מתקנא גייגר (באחד ממכתביו) בסופרים העברים על שספריהם נקראים ונודעים, בעוד שספרי ישראל בלעז מונחים בקרן זוית, — ומה גם אז. וברבות הספרים המלאים ענין, היו גם לומדיהם הולכים ורבים, והספרות החדשה היתה עולה ומתרוממת לבסוף למעלת הספרות הישנה ונעשית עמה יחד לספרות לאומית אחת, תמצית חיי העם הרוחניים בעבר ובהוה, המתפתחת והולכת עמו יחד מדור לדור.

ואז לא היתה גם לשוננו נצרכת לעזרת „מרחיבים״ מיוחדים שאין דוגמתם בעולם. כל הלשונות נולדו עניות והלכו ונתרחבו אחרי כן ביחד עם התרחבות המחשבה בקרב העם. אבל בשום אחת מהן לא נעשתה ההרחבה על ידי אומנים מיוחדים לכך ואף לא על ידי מדקדקים וחוקרי הלשון בכלל, כי אם על ידי סופרים גדולים והוגי דעות, אשר ידיעתם בהלכות הלשון היתה על הרוב קטנה מאד, והם לא דאגו כלל להרחבתה מצד עצמה, אלא הענין שעסקו בו הביאם להמציא מלים ובטוים ודרכי דבור חדשים, הכל רק לצרכם בלבד, כדי לבאר היטב את מחשבתם או כדי לצייר יפה את ציורם. ולפי שספריהם, מצד תכנם או מצד צורתם, לקחו אחרי כן לב העם (או חלקו היותר נכבד) וקרא ושנה בם עד שנעשו שגורים על פיו, לכן נעשו מאליהם גם חדושיהם בלשון לקנין כללי, בין שנעשו כהוגן, ע״פ חוקי הלשון, ובין שנעשו שלא כהוגן; וכל צעקת הפוריסטים על „השחתת הלשון״ מצד הסופרים

ולמדו לקשרן יחד בקשורים חדשים שונים — רק הם המה המליצים בין ה„גאונים" ובין המין האנושי, במסרם את המחשבות הגדולות לעם ועם על פי דרכו ותכונת רוחו וכח הבנתו; והם המה על כן סופרים לאומיים באמת, בעוד שהגאונים ומחשבותיהם הם קנין כל העולם. אבל באין לעם סופרים לאומיים כאלה, לא יהיו בקרבו גם גאונים בפועל, אף אם ישנם בכח, כי בלי מזון רוחני בריא לא תוכל גם ה„גאונית" להתפתח. ומי יודע אם לא אבדו לנו גאונים בין כתלי ביהמ"ד, שבעל כרחם השקיעו כל כחם בספרותנו הישנה והתפלספו כל ימיהם עם הרמב"ם בשיטתו של אריסטו, מפני שבספרות החדשה לא מצאו כמעט מאומה, חוץ מדברים בטלים יפים ומסולסלים. וסופרים לאומיים גדולים וטובים בודאי אבדו לנו, לא רק בין כתלי ביהמ"ד, כי אם גם בין אלה ששחקה להם השעה והצליחו להמלט מביהמ"ד אל עולם אחר. רבים בתוכם, והם היותר טובים, נשארים קשורים מעט או הרבה בספרותנו הישנה, אשר ינקו מחלבה בילדותם, ויכבדוה בלבם לעולם; אבל אל הספרות החדשה, שהיתה שעשועיהם לפנים, יפנו ערף בבוז וקלות ראש ולא יפקדוה עוד, או אם יפקדוה, יצאו ידי חובתם בכתבם לפעמים „הבלים" קטנים. לא מפני שקהל הקוראים העברים אינו מכובד עליהם, כי אם מפני שהספרות עצמה אינה ספרות בעיניהם. הישנה, שעמדה בזמנה על מרום השכלת הזמן ופרנסה את עמה ביד רחבה, ספרות היתה במובן אמתי, ולא בה האשם כי נתישנה במשך הדורות; אבל זו, שבמיטב ימי התפתחותה לא מצאה די כח לספוג אל קרבה מחשבות כל דור בשעתן ולרכוש לה כבוד ותודה מצד עמה — זו מה היא?

בכל הספרות החדשה כמעט אחד הוא „מורה נבוכי הזמן" היוצא מן הכלל, ובקראנו בו אנו מרגישים מיד, שאין בינו ובין יתר הספרות הזאת שום קשר עצמי, וכי גם בתכנו גם בצורתו ובסגנונו מקושר הוא יותר לספרותנו הישנה, ספרות של מחשבה עמוקה ולשון קצרה ומדויקת, שאינה מקרא לנערים, אלא תלמוד לגדולים. והספר הזה הוא באמת מכובד על קוראיו, וגם המתנגדים לדעותיו יוכלו רק להתמרמר עליו או לירא מפניו, אבל בוז לא יבוזו לו. בזמן האחרון נולד לנו עוד „ספר" אחד, הוא „דור דור ודורשיו". ומה אנו רואים בו? ספר גדול־הכמות, המלא הקירות הפשוטות ועם זה גם מחירו יקר — יוצא עתה לאור בהוצאה שניה! אות היא, כי לא רק קוראים לו, כי אם גם לומדים ומכבדים.

אבל ספר אחד בדור אינו יכול להציל כבוד הספרות כלה. הספרים הבודדים האלה יוכלו רק להיות לנו למופת, מה היה עתה מצב ספרותנו ושפתנו ויחס העם אליהן אם סופרינו החדשים במשך כל המאה הזאת, תחת לבלות ימיהם במליצות ופוליטיקא על אודות ה„השכלה", היו עמלים בלי

ומתענג עליו, אבל הוא בעיניו רק אחד מתענוגי העוה"ז „המרחיבים דעתו של אדם", ולא דבר המעורר רגשי כבוד והכנעה. ועל כן אין להתפלא על כי „מחברות" יפות באמת מוצאות להן בזמננו אמנם קונים לאלפים, אבל רק בתנאי שיהיה מחירן פרוטה, בעוד שהרבה „ספרים" מדורות שעברו נמכרים גם עתה במחיר גדול. קוראים יש ויש לאלה ולאלה, אבל הראשונות נקראות רק לעונג בלבד, ותענוג לשעה קלה של קריאה שטחית, שאינה מעשירה את המחשבה, שוה היא בעיני היהודי רק פרוטה.

יש אמנם בספרותנו החדשה גם ספרים ומאמרים „עיוניים" ואף גם „פילוסופיים". אבל מה הוא תכנם? — או פולימיקא בלי גבול, אם מותר או אסור מצד „התורה" ללמוד „פלוסופיא", אם זוכה או רשות להאמין בשדים, וכדומה; או דקדוקים קטנים בתולדות אנשי שם ומאורעות שונות, דקדוקים המביאים אמנם תועלת לכל ספרות בתור חומר ליצירת המחשבה, אבל כשהם לעצמם אינם שוים כלום; או — וזו היא „הפילוסופיא" עצמה — מחשבה קלה ודלה הולכת ומשתטחת ברחבה, בקול ענות גבורה, על פני עמודים לעשרות ולמאות. וכל אלה ביחד כתובים על הרוב בלשון „עברית צחה", כלומר, בלשון שאינה יכולה לכבול את „הדיוק" של המחשבה הברורה ולהכניע את רוח־שירתה לפני הסדר ההגיוני.

הרבה שנוים עקריים נעשו במהלך הקולטורא הכללית מיום שנולדה ספרותנו זאת ועד היום; הרבה שיטות גדולות שנוצצו ונבלו ראתה בימי חיי הבלה, ולא רק בחכמות פרטיות המיוחדות לספיציאליסטים, כי אם גם בשאלות רוחניות כלליות, שאלות שהיו קרובות תמיד ללב „המעיינים" העברים, — ואיזה זכר השאירה לנו היא מכל אלה? והקורא דעברי המתפרנס רק מקריאה זו מה ידע מכל המחשבות שהגיעו את הרוחות במשך המאה הזאת או המניעות אותן עתה, ואיזה מושג יש לו גם מעבודת הרוח של חכמינו עצמם בארצות המערב מימי צונץ ועד היום? ידע הוא אמנם בדרך כלל, כי היו בעולם בדורות האחרונים אנשים גדולים שגרמו „תסיסות" שונות, כי היו גם לנו אנשים גדולים שבראו „חכמת ישראל", „ואידך — תאמר לו ספרותו — פירושא היא, זיל גמור בלשונות אחרות".

כי על כן אין להתפלא על שספרות כזו אינה מגדלת ענקים או „גאונים", שמחשבותיהם עושות רושם בחיי העולם. גאונים כאלה, יוצרי המחשבה, מעטים אמנם מאד גם אצל עמים אחרים, והתפתחותם אינה תלויה כלל בתכונת השפה שהם משתמשים בה — הרומאית המתה העמידה גאונים הרבה יותר מן הרומאית החיה — ועל הרוב אין ביכלתם להטעים בעצמם את מחשבותיהם להמון הקוראים אפילו אם כותבים בשפה מדוברת. רק פועלי המחשבה, פועלים שקדנים ובעלי כשרון, שברב עמל רכשו להם מחשבות הגאונים

גמור. בפסיעה אחת פסחה הספרות הזאת על כל המון הדורות שעברו מעת חתימת המקרא ועד זמנה, כאלו לא חשבו ולא כתבו הדורות ההם מאומה, ושבה לדבר על כל ענין בלשון עברית הקדמונית, שכבר בימי המשנה לא יכלה עוד למלאות צרכי המחשבה של אבותינו, צרכים פשוטים ומוגבלים בחוג ידוע, — ומה גם עתה. אבל בהיות עיקר מגמתם של הסופרים החדשים לתפוש את העם בלבו ולשנות את טעמו, בשביל מטרות מעשיות ידועות, על כן מצאו באותה הלשון הקדמונית, המלאה שירה ויופי, אמצעי המסוגל לחפצם יותר מן הלשון החיה של הספרות המאוחרת. ואחר שלא הספיקה להם לשונם „היפה" לבאר בה בדיוק הראוי אף מחשבה דלה ושטחית, הלכה המחשבה בהכרח הלוך והדוק, נתדלדלה ונשתטחה יותר ויותר, וכל הספרות היתה כעין אומנות מיוחדת לכתוב „מליצה יפה", שכל נער וריק יכול להשתתף בה ולהגיע למדרגת אחד מסופריה, — דבר שאין דוגמתו אף בלשונות מדוברות וכל שכן בלשון ספרותית, שכל עיקרה היא לשון שהחכמים משתמשים בה בדברם אל העם.

הספרות הזאת עשתה אמנם רושם, ביחוד בלב בני הנעורים, והשיגה במדה ידועה גם את מטרותיה המעשיות; אבל למדרגת ספרות לאומית לא הגיעה. העם בכללו לא שעה אליה ולא חשבה בלבו. וגם עתה, אחרי מאה שנות עבודה, רבו אמנם קוראיה, אך מעטים מאד מכבדיה. לשוא משתדלים גם המספרים מימי מאפו ואילך, להשיב לה את כבוד העם על ידי תיכן יפה, לצייר תמונות שלמות מחיי העבר וההוה, הלוקחות לב לא במליצה לבד, כי אם גם בתיכן המעשה, בהגשמן הדרמטי בבריאות חיות למראה עינים: גם מלאכת היצירה הזאת, אשר לפניה יכרעו ברך עמים אחרים, אינה מכבדת את ספרותנו בעיני עמנו. וכאז כן עתה רואה הוא בה רק „פרפראות" מתוקות, הטובות לענג בהן את הנפש לפעמים; אבל „בשרא וכורא" לא בה הוא מבקש, כי אם בספריו הקדמונים, המדברים אליו בלשון חכמים על ענינים נכבדים ומעסיקים את מחו ומחשבתו. „מורה הנבוכים", ואפילו „מלחמות" הרלב"ג ואפילו „האדמי" — ספרים הם גם בעיני חכמים וחוקרים וגם בעיני אורתודוכסים קיצונים היראים מגשת אליהם; בעוד שתשע ידות (אם לא יותר) מכל הספרים החדשים אינם „ספרים" כל עיקר לא רק בעיני חכמים גדולים או אורתודוכסים קיצונים כי אם גם בעיני ההמון הגדול, שהוא אמנם קורא בהם ומתענג על קריאתם, אבל אינו רואה בהם אלא „מחברות של מליצה" (מליצה־ביכלעך) ולא יותר.

לא חופש הדעות אשם איפוא בדבר, כי אם עניות התוכן ביחס אל המחשבה, — אשמה אשר לא תכופר בעיני היהודי על ידי תפארת המליצה ואף לא על ידי היצירה היפה. כי אמנם גם היהודי מרגיש את היופי

לשונן הלוך והתפתח, הלוך והתפרסם, עד שלבסוף היתה לקנין לאומי תמידי; בעוד ששפת המליצה והשיר של העת ההיא לא האריכה ימים ולא עשתה רושם גדול על שפת הדורות המאוחרים.

ומני אז לא פסקה עוד הספרות הלאומית הזאת בעמנו, ואין לך דור שלא הוסיף בה משלו איזו ספרים חדשים. אבל חייה אלה ברורות הבינים האחרונים היו חיים של עמידה ולא של התפתחות. בני ישראל נסגרו בחומות הגֶטו ונתרחקו כמעט לגמרי מגבול הקולטורא הכללית, ובאותה עת שמחוצה לו רעשו עמודי הקולטורא ההיא ומחשבות גדולות באו להדש פני העולם, הוסיף עמנו להתפרנס במנוחה מן האוצר הישן שהניחו לו לנחלה חכמי הדורות שעברו, וכל ספריו החדשים אז לא הביאו כל חדש, אלא כפלו ושלשו במלות שונות מה שנאמר ונשנה כבר לפנים. ובאין מחשבות חדשות המבקשות להן לבוש בלשון, לא היה איפוא צורך עוד בהרחבת הלשון והמשך התפתחותה, ועל כן לא יספה עוד גם היא להתפתח וקפאה ביחד עם המחשבה באותו המצב שהניחוה בו החכמים הראשונים, או יותר נכון, ירדה עוד מעלות רבות אחורנית; כי רבים מהמחברים החדשים, בהרגישם אולי את העניות אשר בתוכן ספריהם, השתדלו לכסות מערומיהם על ידי סגנון זר ולהג הרבה בלי טעם.

במצב כזה מצאה התקופה החדשה את מחשבתנו ולשוננו הלאומיות בימי בן־מנחם. הקולטורא הכללית הרחיקה כבר ללכת לפנים, המחשבות ועמהן גם הלשונות נשתנו שנוי עצמי, המון מושגים נתחדשו והולידו המון בטוים חדשים, — ולעברית אין מאומה מכל אלה. אז קמו עוד הפעם סופרים חדשים לעמנו, שנראו כאלו רצו לשוב ולהרים את מחשבתו ולשונו למרום הקולטורא של זמנם. ומה עשו? — את הצעד הראשון עשו כהוגן. בן־מנחם, שלמה מימון, רנ"ה וויזל ועוד אחדים מבני דורם התיצבו מיד על הדרך הכבושה בעמנו מימי הבינים והשתדלו — לא לברוא ספרות חדשה על בסיס חדש בעצם, כי אם להמשיך את התפתחותה של הספרות הישנה שנפסקה, בהביאם אל קרבה את המחשבות האירופיות החדשות בספרים ומאמרים כתובים באותו הסגנון הישן והנמרץ. אבל תיכף אחר זה נטתה הספרות לצד אחר. תחת להחיות קודם כל, על ידי מזון בריא, את המחשבה הלאומית, שהיא היתה עד אז ליסוד הספרות בישראל, ולהניח להלשון שתשתלם ותתיפה מאליה ברבות הימים, — הפכה את הסדר והתחילה ליפות את הלשון על חשבון המחשבה. הדבר הזה לא נעשה אמנם במקרה. סבות שונות שאין כאן מקומן הביאו לידי כך. אבל סוף סוף, על ידי השנוי הזה נפרדה הספרות החדשה מן הישנה גם בתכנה גם בלשונה ונתרחקה מרוח העם ריחוק

(גם כן על ידי התפתחות ספרותית, לא על ידי כח הדבור מצד עצמו), נפסקה מעט מעט התפתחות הספרות הרומאית, וממילא חדלה גם הלשון להתפתח ולא צעדה עוד לפנים ביחד עם הקילטורא, ועל ידי זה היתה באמת לשפה מתה ואינה יכולה עוד עתה להספיק כל צרכי המחשבה של דורנו. המיתה הזאת של הרומאית מסופרת אמנם בשמחה רבה ברוב ספרי ההיסטוריא המקובלת, כסימן יפה, סימן של תחיה והתקדמות, להעת החדשה; אבל אחד מגדולי חכמי דורנו (Du Bois-Reymond) לא בוש להודיע צערו ברבים על שנפסק החוט הכללי הזה, שהיה מאחד לפנים מחשבות כל הארצות למחשבה אחת אנושית.

לפיכך, משהתחילה לשוננו הלאומית להשתכח מפי עמנו, חדלה גם רוח השירה לשרות עליה, ובהתפתחותה בחייה שבכתב נטתה בהכרח לדרך המחשבה העיונית. לשון המשנה והמדרשים היא צעד גדול לפנים, ביחס אל בהירות המחשבה ובירור המושגים וצעד גדול לאחור, ביחס אל דקות הרגש והשתוחחות הנפש. אבל העם עצמו לא הרגיש עוד את החסרון הזה. צרותיו הרבות גרמו „להזקין" את רוחו ולרוממו מעל לכל תעניני הרגש המסולסל, והמנית לבו לא בקשה לה עוד מוצא ב„דברי זמר", כי אם במחשבות של תקוה ותנחומין. וכשנתחדשה הספרות ועמה גם הלשון בימי הבינים, לא שם העם לב הרבה למליצה ושיר אלא אם כן מצא בם מחשבה חביבה (תפלות, קינות, שירים למודיים). ואלו היו סופרי הדורות ההם עוסקים רק בסלסול הלשון ובציורות יפות לשם יופי בלבד, לא היתה פעולתם הספרותית עושה רושם ניכר וגם חדושיהם בלשון היו כלא היו. אבל ר' יהודה הלוי כתב, מלבד שירים, גם ספר הכוזרי, שנעשה בהעתקתו העברית לספר לאומי; הראב"ע כתב, מלבד חידות ושירים, גם פירושים וספרים עמוקים, שנתנו מזון לרוח העם כאשר אהב; ואפילו עמנואל הרומי כתב, מלבד מחברותיו הידועות, גם ספרים עיוניים שאין בהם אף צל של ליצנות וקלות ראש, ובעת אשר ממחברותיו הסב העם את עיניו בגועל נפש ואסר על עצמו את הקריאה בהן, היו ספריו האחרים מכובדים ונקראים. וככה בזמן החכמים האלה ואחריהם במשך דורות אחדים, לא חדלה הספרות מלהוליד ספרים חדשים מועתקים ומקוריים, המלאים השקפות עמוקות ומחשבות רחבות בענינים הקרובים ללב העם. המחשבות החדשות האלה התנגדו אמנם פעמים רבות אל האמונות הקודמות ששלטו באומה ועוררו מפני זה מלחמה ורעש; אבל גם מתנגדיהם לא יכלו לבטלן בתנופת־יד קלה ולהבזותן בעיני העם, כדברי הבאי שאין כדאי לטפל בהם; אדרבה, על ידי המלחמה נתפרסמו עוד יותר, משכו אליהן לבות „המעיינים", וסוף סוף מצאו מהלכים גם בתוך המון הקוראים ונעשו חביבות ומכובדות על כלם. ועמהן הלכה גם

לטובי העם כמו שכך היה אז בימי הבינים אלא, מבלי שים לב לטעם העם והרגלו ההיסטורי, בקשה לגדלו ולחנכו מחדש על יסוד רגש היופי, ועשתה „סלסול הלשון" אמצעי לזה, כאלו היה לה עסק עם אומה של פראים, אשר זה עתה למדה קרוא וכתוב ולבה וטעמה עודנו ניר חדש. לפיכך לא יכלה הספרות הזאת לברוא לשון רהבה ומדויקת לפי צרכי המחשבה בזמננו, ולא היא ולא לשונה המסולסלת לא הגיעו למעלת קנין לאומי ולהיות טבעיים, כי אם נשארו עד עתה בריאות מלאכותיות המתנועעות על ידי דחיפות מיכניות מן החוץ, ולא רק הקוראים, אלא גם רובי הסופרים עצמם אינם יכולים להסב עיניהם מן החזיון הזה, הממרר את עבודתם, ובאים על כן לידי הקירות משונות ונוטים יותר לגלגל החובה על ראש „השפה המתה", מאשר להודות לעצמם, כי באשמת הספרות המתה לא תוכל גם השפה להיות ולהתפתח.

ובאמת, אם יש הבדל עצמי בין לשון שהויה בדבור פה ללשון שהויה בספרים — אינו אלא ביחס אל הרגש. לפי שרגשות הלב מתפעלים לא רק מציורי־המחשבה הברורים, הכלולים בתכונה הפשוטה של מלות הלשון, כי אם, נוסף על זה, גם מאותם הציורים הצדדיים הדקים, המתקשרים על ידי השמוש התמידי בכל מלה מדוברת ומלוים אותה במעמקי הנפש מבלי שיוכל המדבר לנתחם ולבררם היטב גם לו לעצמו. דקות ההרגשה אינה יכולה על כן להתפרנס כל צרכה בלשון שאינה מדוברת. אבל בכל הנוגע לבהירות המחשבה לא הדבור עיקר, כי אם הכתב; ולכל אומה משכלת יש באמת לשון שבכתב מיוחדת להצעת מחשבותיה והלך רוחה, השונה לפעמים מאד מן הלשון הרגילה בדבור פה.

כל ימי הבינים כתבה אירופא כלה את מחשבותיה רומאית. ואיש לא התאונן על „השפה המתה", כי לא הספיק לו לביר עומק הגיוני. יסוד הקולטורא החדשה לכל ענפיה מונח בספרות הרומאית ההיא. קופירניקוס וניטון, ביקן ושפינוזא וכו' וכו' האירו את העולם באמצעות שפה בלתי מדוברת ולא מצאו סבה להתאונן עליה. וזה לפי ששפה זו היה היתה אז באמת חיים שבכתב, כלומר, הלכה ונתפתחה בתמידות על ידי הספרות לפי צרכי המחשבה בכל דור, והספרים הרבים, שיצאו תכופים בלי הפסק ונתפרסמו תיכף בכל העולם, החזיקוה תמיד על מרום מדרגת ההשכלה ולא הניחו לה לבוא לידי קפאון. אלו היו ציצרון ובני דורו קמים מקבריהם, לא היתה אמנם הרומאית הזאת מוצאה חן בעיניהם וגם לא היו אולי מבינים הרבה ממלותיה ובטוייה. אבל מה בכך? הם לא קמו מקבריהם, והדורות החיים עשו להם את לשונם לפי מדת צרכיהם מבלי לחוש הרבה לרוחה הקדמוני, שהיה באמת גם היא מצדו רק פרי צרכי החיים בזמן ידוע. ואולם, אחר שגברו השפות החדשות

בלתי מבינים בהם כלום בלי פירוש מצד המעתיק עצמו. ובאמת מצא ר"ש אבן תבון לנחוץ לספח אל העתקת המורה „פירוש המלות הזרות", אשר „לא יבינו אותם רוב המעיינים מפני קוצר לשוננו", ובתוך המלות „הזרות" האלה אנו מוצאים: כמות ואיכות, עצם ומקרה, חומר וצורה, סבה ומסובב, טבע ומלאכותי, ועוד כאלה, השגורות עתה בפינו ושבלעדיהן אי אפשר כלל לבאר איזה רעיון מפשט כל שהוא. אבל תשוקת הקוראים לתוכן הספרים הועילה להם להתגבר על המעצורים מצד הלשון וסוף סוף הורגלו בלשון זו והתחילו להבינה גם בלי פירוש, ועל ידי ההרגל הזה נתאזרחו המלות הזרות והלשון החדשה נתרחבה בהסכם עם הצרכים החדשים ונתפרסמה בכל ישראל. ומכיון שנעשתה שגורה בפי כל המשכילים, נמצאו חכמים שכתבו בה גם ספרים מקוריים נכבדים והוסיפו גם הם מצדם להרחיבה ולהשלימה כל אחד לפי צורך הענין אשר לפניו, והוסיפו לה על ידי זה חן וכבוד; באופן שאחרי איזו עשירות שנים, בימי הרמב"ן, אנו מוצאים אותה כבר רחבה ומלאה כל צרכה, לא בעזרת „מרחיבים" שאומנותם בכך, כי אם רק על ידי עמלם של מעתיקים ומחברים להעשיר את ספרותה בספרים נכבדים שבהם השתדלו לבאר מעיני לבם ביאור מדויק. ומני אז חדלו חכמינו כמעט לגמרי מכתוב את ספריהם בלשונות אחרות. הרמב"ן, ר' י' אלבו, דון יצחק ואחרים למאות, כלם אנשים חכמים היודעים לשונות לועזות ובקיאים בספרותיהן, כותבים הכל בעברית, כמעט בלי לחץ, והמון הקוראים אשר לפנים נתקשו במקרא העתקות בני תבון, קוראים עתה ספרי המחקר בלשון עמם בנקל ובלי ליאות ומוצאים בם מזון רוחני המספיק למלא נפשם, אוהבים ומכבדים אותם ואת מחבריהם ומתגאים בם, ולא הסופרים ולא הקוראים אינם שואלים אלו לאלו: מה העבודה הזאת לכם ולנו?

ומדוע איפוא נתעוררו שאלות כאלו בזמננו ביחס אל ספרותנו החדשה?

התשובה, כמדומני, כלולה כבר בעצם השאלה. אז היו צרכי המחשבה המניעים הראשיים להרחבת הלשון והספרות; המחשבה שנתרחבה בקשה לה בספרות לבוש חדש לפי מדתה, והעבודה הספרותית הרחיבה ומילאה את הלשון לפי צרכי המחשבה. ובהיות המחשבה המפשטת בעת הגולה עצמית לרוח עמנו, ביחוד מעת חדל להיות חיים מדיניים וכל עצמותו נהפכה למחשבה חיה, — לכן נתקשרה הספרות הזאת, רבת המחשבות, עם העם בקשר טבעי וקים, וגם היא גם לשונה נעשו לקנין לאומי באמת. מה שאין כן עתה. ספרותנו החדשה במאת השנים האחרונות רואה את המחשבה כאלו היא טפלה לרגש היופי ואת הלשון כאלו לא נבראה אלא בשביל תשמישו של זה. היא לא באה כלל למלאות צרכים רוחניים ידועים, שחסרונם היה מורגש

לשאלת הלשון.

א.*)

הלשון וספרותה.

למי ולמה אנו כותבים עברית? איך ומה צריך לכתוב עברית? אם ובמה אפשר להחיות את העברית?

התשובה הנכונה על כל השאלות האלו, שהולידו בימים האחרונים ויכוחים שונים, תלויה, כמדומה לי, בתשובת שאלה אחרת, אשר עד כה לא ראיתי מי שיעסוק בה, והיא: מדוע לא נתעוררו שאלות כאלה לפנים? — העברית היא „שפה מתה" לא מאתמול, וכבר היו דורות בישראל שדברו בלשונות היות וקראו ספרים בלעז והרגישו להוץ ודחק בבואם להלביש הגיוני לבם בשפת עבר, ובכל זאת, אע"פ שהתאוננו פעמים רבות על „קוצר לשוננו", לא שמענו מעולם שיקלו בכבודה ושיתעסקו בחקירות ודרישות כאלו, אלא כל מי שהשיגה ידו כתב עברית כיכלתו ובשעת הדחק המציא לו מלים וכטויים חדשים לפי צורך ענינו, בלי כל כונה מיוחדת להרחיב השפה ולהחיותה, וכל מי שהרגיש בנפשו, שאין ביכלתו לבאר בעברית מה שבלבו, כתב את ספרו בלשון אחרת, ג"כ בלי חקירות קודמות, רק פשוט מפני ההכרח. בימי רב סעדיה עד ר"י הלוי והרמב"ם היתה לשון עברית באמת בלתי מוכשרת כלל לבאר בה ענינים עיוניים המלאים מושגים מפשטים ודורשים משא ומתן הגיוני, ועל כן הוכרחו רוב החכמים אז לכתוב ספרים כאלו בערבית. ובכל זאת נמצאו אחדים גם אז (כהראב"ע), אשר נשו את כחם לכתוב בעברית גם דברים כאלה, וגם האחרים לא נמנעו מלכתוב בה כל מה שיכלו: הלכות קצרות, תפלות, „מוסר השכל" וכו'. עד שקמו חכמי פרובינצא ועוררו את המעתיקים בני תבון להעתיק לעברית ספרי חכמי ישראל העוסקים בענינים רוחניים ומוסריים הקרובים ללב כל איש ישראל. ההעתקות האלה היו קשות מאד ולשונן זרה ורחוקה הרבה מלשון עברית הקדמונית, עד שבודאי היו קוראיהם הראשונים

---

*) נדפס בלוח „אחיאסף" לשנת תרנ"ד.

להגן על עצמו ולהמשיך פעולתו על פי דרכו, באין לו עוד „נושא מיוחד" בתוך החיים.

לפיכך, כשהגיע זמנו של רעיון זה, כלומר חלקו הכללי, לצאת מגבול ישראל ולהיות לכח פועל בחיי העולם כולו, לא יכלה אותה היהדות הכהנית ללוותו על דרכו ולשמרו בטהרתו המקורית בתוך המון הכחות השונים שמלאו חללה של החברה. רק רגע אחד התיצב על כן בתור כח מקורי, וכטפה שנפלה לים הגדול נתערבה ונתרכבה פעולתו שם תיכף באלפי פעולות אחרות מצדדים שונים; ובהיות פה מספר הכחות הזרים לו גדול הרבה יותר מאשר במקום מולדתו לפנים, לכן נגלתה פעולתו הפעם במדה עוד יותר קטנה. — —

אלמלי קמו עתה נביאי ישראל מקבריהם והתבוננו על תוצאת פעולתם בכל רחבי ארץ, לא היתה להם איפוא כל סבה לישב בשלוה ולשמוח בנצחונם. אדרבא, עתה, אחר נסיון ארוך של אלפי שנה, היו מכירים עוד יותר את הצורך המוחלט במציאות „נושא תמידי מיוחד" לרעיונם הכללי, היו מתמכרים מפני זה עוד יותר לרעיונם הלאומי, וברגש עוד יותר בוער מאשר לפנים היו שבים וקוראים עתה: „מי יתן כל עם ה' נביאים".

קריאה מעין זו נשמע אמנם לפעמים באמת גם עתה מפי חכמים ורבנים שבמערב, בעלי התורה הידועה על דבר „תעודת ישראל" בעמים. אבל, לפי האמור, נבדלת ה„תעודה" הנבואית משלהם בשלשה דברים: א) כל עצמותה היא לא גלוי איזו אמת למודית חדשה והפצתה בכל העולם עד שלבסוף יקבלוה הכל והתעודה נמלאה, — כי אם משיכת החיים המעשיים לצד הצדק המוחלט, בלי כל אפשרות להגיע באיזה זמן לנצחון שלם; ב) והמשיכה הזאת, בהיותה מעשית ולא למודית, דורשת על כן, כתנאי מוכרח לאפשרותה, לא התפזרות מוחלטת של כנסת ישראל בין האומות, כי אם, אדרבא, התאחדות והתרכזות כחותיה, לפחות — חלקית, במקום שתהא יכולת בידה לנהג חייה בדרך הנאותה לתכונתה; ג) ובאין לה למשיכה זו כל תקוה לנצחון שלם על יתר הכחות המושכים את החברה האנושית לצדדים אחרים, לכן לא יהיה לה, וממילא גם לבעליה, קץ ותכלה עד עולם, אלא אם כן יחדל האדם מהיות עוד אדם וחייו חיי אדם, כי אם „צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה".

תרנ"ג.

ונביאי־הצדק האלה, שהתנשאו ברוחם על גבולות עמים ומדינות והטיפו למשפט וצדקה בכל המין האנושי, לא הדלו מצד אחר להשאר אמנם גם בנים לעמם ישראל; אף הם ראו בו את העם הנבחר, ומדי דברם בו יכול השומע להאמין, שאין להם בעולמם אלא אותו בלבד. אבל נטיתם לצד אחד, לצד אותו האידיאל הכללי, הראתה פעולתה גם על „לאומיותם", באופן שגם היא אינה אלא כעין המשך מרעיונם היסודי. כי עם כל תוקף אמונתם בנצחונו של הצדק המוחלט, הנה מה שישאו עיניהם פעם בפעם אל „קץ הימים" — יעיד עליהם, כי „רוח הקודש" שבלבם להשה להם לפעמים, מה רבה ומה קשה עוד העבודה הדרושה לבני אדם עד שיגיעו לידי כך, וכי בעבודה כזו אי אפשר להסתפק בעובדים יחידים ונפרדים, המתמסרים אליה איש איש בפני עצמו, במקומות ובזמנים שונים ובהפסקות בינתים; אלא צריך שתמצא לה חברה אחת שלמה, אשר מדור לדור, בלי הפסק, תהיה „נושא תמידי מיוחד" לכח הצדק לעומת כל שאר הכחות השולטים בעולם; אשר מרצונה הטוב תקבל עליה את ה„עבדות" הזאת, להשאר עד עולם תחת הממשלה המוחלטת של רעיון יחידי ולהמצא בעבורו במצב מלחמה תמידית עם מנהגו של עולם. ואת המשרה הזאת, הגדולה ונשגבה, אך לא יפה ומגובהה, ראו הנביאים (בדרכם תמיד לראות את המצב הפנימי כאלו כבר ישנו במציאות בעולם החיצוני) על שכם אומתם הקטנה, באהבתם אותה. האידיאל הלאומי שלהם היה לא „ממלכת כהנים", כי אם — „מי יתן כל עם ה' נביאים", שיהיה העם כלו גם הוא לכח מקורי, כח הצדק, בתוך ההרמוניא המורכבת של החיים האנושיים בכלל, כמו שבך היו הם, הנביאים עצמם, בתוך החיים הלאומיים שלו בפרט.

אבל, ככל כח מקורי, התנגש גם הרעיון הנבואי הכפול — האנושי והלאומי — בעולם המעשה עם כחות אחרים אשר עצרו בעד מהלכו ולא נתנוהו להתנועע הפשי לנפשו, ותוצאת ההתנגשות היתה גם פה תערובת פעולותיהם של כל הכחות בהרמוניא מורכבת חדשה, — ומתוך הרעיון הנבואי יצאה ככה תורת כהנים.

מתחלה, כל זמן שלא פסקה הנבואה לגמרי, היו על כן הנביאים „אנשי ריב" לכהנים עוד יותר מאשר לכל העם. לפי שהם, בעלי הרעיון החי, ששאבוהו בכל מקוריותו ממעמקי לבם ובו לבד האמינו לכבוש את כל היקום, לא יכלו להסתפק בדמותדיוקנו זו, שנהרתה על חומר מורכב ונקפאה ונקבעה לדורות; ולא עוד אלא שראו בה לפעמים גם כעין מחיצה המבדילה בין רעיונם ובין העם. — אך ההתנגדות הזאת פסקה סוף סוף ביחד עם הנבואה, ובראש העם התיצבה ה„כהונה" (אם גם לא תמיד נקראה בשם זה) לבדה, בתור יורשת יחידה של הרעיון הנבואי, מבלי שיבול האחרון

שום יחס עצמי. זולת מה שפגשו אלו באלו במקרה והתנגשו יחד על שדה החיים בזמן ידוע והיו אנוסים על ידי זה לשתף פעולותיהם בתנועה בינונית אחת. הרעיון החי, המוחלט, השואף לבלוע הכל ולמשול בכל, המבלה ומחדש צורת החיים החיצונית והוא עצמו בלתי משתנה, — הרעיון המקורי הזה עבר ובטל ביחד עם נביאיו, ולא נשאר ממנו אלא כח מעשיו, חותם שמיו אשר הספיקה לו השעה להטביע בצורת החיים המורכבת ששלטה בזמנו; והכהנים עוטרים את הצורה הזאת הישנה ומשתדלים לשמרה כולה כמו שהיא, בשביל אותו החותם הנבואי שעליה.

גם לאומות העולם עמדו בזמנים שונים נביאים, אשר התהלכו בארץ כרעיונות חיים בעלי גוף, ואחר שהטו את „התנועה הבינונית" הצדה מעט או הרבה, נפסקה נבואתם, ותוצאת פעולתה נמסרה לכהנים לשמרה עד עולם. אבל יותר על כולם היתה הנבואה שורה על ישראל בימי קדם. לא בדרך מקרה, כחזון זמני, כי אם במשך דורות רבים בלי הפסק כאלו היתה תכונה עצמית לו, הטבועה ברוחו הלאומי.

הרעיון העיקרי של הנבואה העברית היה: ממשלת הצדק המוחלט בכל הבריאה כולה; מלמעלה — על ידי „צדיק של עולם", האוחז בידו מדת משפט ושופט כל בריותיו בצדק, ומלמטה — על ידי האדם, שנברא בצלם וצריך להדבק במדת קונו ולעזור לו כביכול בהנהגת עולמו בדרכי צדק. הרעיון הזה עם כל תולדותיו הדתיות והמוסריות היה נשמת חייהם של נביאי ישראל, רק כי ראו הכל והיו ממנו אין דבר נחשב בעיניהם למאומה. הצדק הוא היופי, הוא הטוב, הוא החכמה והאמת, ומבלעדו — מכל הם יחד. וכשראה הנביא גזל משפט מצד האדם או מצד ההנהגה העליונה, לא הרבה חקר על הסבות המביאות לכך, לא הפך לשאת פנים אל ההבריה ולדון את עושי הרע לכף זכות, ועם זה לא בא גם לידי יאוש או ספק בכח הצדק ובאפשרות נצחונו, כי אם — התמרמר, הוציא את רוחו בדברים בוערים כאש, ואחרי כן הוסיף ללכת בדרכו, להלחם מלחמת האידיאל שלו, ולבו מלא תקוה, כי סוף סוף, לאחר זמן אי לו גם „באחרית הימים", יהיה הצדק לבדו אדון העולם כולו. „צדיק אתה ה'" — בזה אין הנביא יכול להטיל ספק, אף על פי שרואה בעיניו כי „דרך רשעים צלחה"; לפי שהרגשת ההכרה המוסרי, להשיב את הצדק על „כסא הכבוד", מושלת בו ממשלה יותר חזקה גם ממראה עיניו; — „אך משפטים אדבר אותך" — קורא בלי פחד ומורא הצדק התחתון אל הצדק העליון. „המשפטים" האלה יקלו את מכאוביו, והוא שב לעבוד עבודתו ו„לחיות באמונתו".

שהוא אין לו עוד נושא מיוחד, אשר ישמרהו ויתאמץ להגדיל הוג פעולתו על חשבון האחרים.

וההבדל הזה בין שני מיני העבודה המוסרית לשם רעיון אחד הוא שהפריד בימי קדם בין הכהנים והנביאים.

הנביא הוא „בעל צד אחד". רעיון מוסרי ידוע ממלא כל חדרי לבו ובולע אותו כולו, עם כל חושיו ורגשותיו, עד שאין ביכלתו להסיח דעתו ממנו אף רגע; אינו יכול לראות את העולם אלא דרך אספקלריא של רעיונו, וכל חפצו ועמלו הוא להגשים את האחרון בשלמותו בכל חזיונות החיים. בעד האידיאל הזה נלחם הנביא כל ימיו עד מקום שידו מגעת, הולך ומפזר כחותיו בלי חמלה ובלי חשבון ושימת־לב לתנאי החיים ולדרישת ההרמוניא הכללית. הוא צופה תמיד רק במה שצריך להיות לפי ההכרה הפרטית שבלבו, לא במה שאפשר להיות לפי המצב הכללי מחוצה לו. — הנביא הוא על כן כח מקורי. פעולתו עושָׂה רושם על תכונת ההרמוניא הכללית, בעוד שהוא עצמו אינו נגרר אחר הרמוניא זו, אלא נשאר תמיד בפרטיותו, קיצוני, מצומצם, שומר משמרת צד אחד ועינו צרה בכל נטיה לצד אחר. ובאין לאל ידו לעולם להשיג חפצו במלואו, לכן מלא הוא תמיד כעס ומכאובים ונשאר כל ימיו „איש ריב ואיש מדון לכל הארץ". ולא עוד אלא שהמון בני הכרתו, אותם הגמדים „מרובי־צדדים", ילידי ההרמוניא הכללית, קוראים אחריו: „אויל הנביא משוגע איש הרוח", ובגאוה ובוז יביטו על „צמצומו" וקיצוניותו, מבלי שיבינו, כי הם וחייהם עם כל צדדיהם הרבים אינם אלא „קרקע עולם", שספגה אל תוכה את השפע היוצא מתוך התנגשות פעולותיהם של ענקים מצומצמים כאלו.

לא כך הוא הכהן. הוא עולה על הבמה אחר שכבר הצליחה הנבואה לפלס נתיב לרעיונה, להטות את „התנועה הבינונית" במדה ידועה אל „צדה" ולכונן ככה „הרמוניא כללית" חדשה בין הכחות הפועלים. ואף על פי שגם הוא, הכהן, משמש את הרעיון והפיץ בקיומו, אבל הוא אינו מבני ענק ובאין בלבו העוז הדרוש למלחמת עולם נגד ההכרח והמציאות, נוטה הוא יותר להרכין ראשו לפני ההכרח ולכרות ברית עם המציאות. תחת להשאר בצמצומו של הנביא ולדרוש מאת החיים מה שלא יוכלו לתת, מרחיב הוא את דעתו והשקפתו על היחס שבינם ובין רעיונו ואינו מבקש „מה שצריך להיות", כי אם רק „מה שאפשר להיות". כלומר, לא עצם הרעיון בכל פרטיותו ושלמותו, כי אם אותה „ההרמוניא" המורכבת שיצאה אל הפועל מתערובתו עם כחות אחרים — זהו דגלו של הכהן, אותו ישמור ובעדו ילחם, לא עוד נגד המציאות, כי אם אדרבא, בשם המציאות נגד כל הקמים עליה. הרעיון הכהני איננו איפוא עוד כח מקורי אלא הרכבה מקרית מכחות שונים, שאין בינם

יתכונן שווי־משקל תמידי בין כולם, באופן שהתנועה הבינונית תלך תמיד בדרך אחת מוגבלת מבלי שיוכל עוד איזה כח להתפרץ פתאום מעבר לגבול שהוא סגור בו בעל כרחו. ואז אנו רואים בנפשו של אדם אותה „ההרמוניא המוסרית", הלוקחת לבנו ביפיה החיצוני, ושחכמי יון, אבות היופי, היו משתוקקים לה וראו בה תכלית השלמות האנושית.

כל המורכב יפה ומרובה־צדדים, שאנו רואים בעולם ודעתנו נוחה הימנו, אינו איפוא אלא התוצאה הבינונית מתוך התנגשותם של איזו כחות מקוריים, בעוד שאלו האחרונים עצמם הם, להפך, פשוטים ונוטים לצד אחד בהחלט, ורק על ידי שאיפת כל אחד מהם אל הצד הפרטי שלו מבלי להשיגו עולמית — יוצאה מאליה הרכבת כולם כאחד לתנועה בינונית או „הרמוניא" תמידית.

מן הכלל הזה אינם יוצאים גם חיי החברה האנושית עם כל המון „צדדיהם", ואף היותר נעלים שבהם: השכליים והמוסריים.

אין לך רעיון גדול בעולם שהגיע למדרגת כח פועל, אשר לא נמצאו לו בראשיתו אנשים המסורים לו, ורק לו, בכל כחות גופם ונפשם. אנשים כאלו מביטים על כל החיים רק מצד רעיונם בלבד ורק על פיו בלבד יחפצו „לתקן עולם", מבלי תת חלק לכל יתר הכחות שאינם נשמעים לו ומבלי להשגיח גם על חקי הטבע השמים מעציר לפעולתם, אלא — „יקוב הדין את ההר". ואף על פי שלא הכחות האחרים ולא חקי הטבע אינם נסוגים אחור מפניהם וההר נשאר בלתי נקוב, הנה אין עבודתם בכל זאת לבטלה: הרעיון החדש נעשה על ידם לכח מקורי, המושך עמו את החיים לצד אחד מיוחד, כמו שכך עושים יתר הכחות, איש לצדו; וההרמוניא השוררת בחיי החברה, בהיותה תוצאת התנגשותם של כל הכחות, מוכרחת איפוא להשתנות מעט או הרבה על ידי תוספת כח חדש. — ולפי שאין שום כח מגיע לעולם לידי נצחון שלם ומוחלט, לכן אין שום אחד יכול להתקים לעולם בלי שמירה מעולה מצד אותם האנשים המסורים לו. ואם — מה שיקרה פעמים רבות — לאחר שעשה הרעיון החדש רושם ידוע על מהלך החיים, נעשים בעליו עצמם „רחבי־לב", המכירים ומודים שאי אפשר להטות הכל לצד אחד בלבד, והרי הם שמחים בחלקם ומסתפקים באותה ה„פשרה" המוכרחת שיצאה מאליה על ידי התנגשות הכחות, — אז ימצאו אולי הם עצמם חן יותר הרבה בעיני המון בני החברה, נושאי ההרמוניא הכללית; אבל יחד עם זה יחדל רעיונם מהיות עוד כח מקורי בפני עצמו, וגם הרושם שכבר נעשה על ידו הולך ומשתנה ומתמעט על ידי פעולתם של כחות אחרים, ישנים וחדשים, העומדים על משמרתם ושואפים להתמלא איש מהירבו של חברו, בעוד

חכמי ישראל הקדמונים, שהביטו על הכל באספקלריא מיסרית, ראו בחיי הנפש רק שני „כחות מקוריים": היצר הטוב והיצר הרע. והמלחמה בין שני אלו הכחות המתנגדים נמשכת כל ימי האדם, בלי הרף ובלי ליאות, ואין שום אפשרות לעשות שלום ביניהם, אחר שכל אחד רוצה דוקא להשיג כל חפצו בשלמות, עד הקצה האחרון. היצר הרע הוא רע בהחלט ואין בו אף ניצוץ טוב אחד; עד זקנה ושיבה אורב הוא לאדם, מסיתו למעשים רעים ומעורר בו תאוות שפלות, וכל מגמתו להוריד את בעליו עד הדיוטא התחתונה של חטא וזוהמא, ולא ידע רחם. ולעומתו, היצר הטוב — טוב הוא בהחלט, אינו יכול לסבול את הרע באיזו צורה ובאיזו מדה ולאיזו מטרה שתהיה, מתעב כל „הבלי העולם הזה", ואפילו ההכרחיים מפאת פחיתותם העצמית, וכל עסקו ועמלו הוא להרים את בעליו מעלה מעלה ולעשותו רוחני כלו. „יקוב הדין את ההר" — זהו איפוא הכלל שאוחזים בו שני היצרים, כל אחד מקצתו. אבל מפני זה עצמו, ששניהם אוחזים בו, אין גם אחד „נוקב את ההר", אלא „תנועה בינונית", המגיעה לפעמים למדרגת „הרמוניא" ידועה, יוצאה מתוך פעולתם של שניהם יחד ואינה נותנת לא לזה ולא לזה להחריב את העולם על ידי נטיה מוחלטת לצד אחד בלבד. ומעשה היה — תספר הגדה אחת יפה — שתפסו הצדיקים את היצר הרע ושמו עליו משמר, והיה היצר הטוב השליט היחידי בעולם במשך שלשת ימים, „ובעו ביעתא בת יומא ולא אשתכח".

וחכמי אירופא האחרונים, המביטים על הנפש באספקלריא אחרת לגמרי, מוצאים בה אמנם הרבה יותר משני כחות, אבל פעולות הכחות האלה הם מציירים להם גם כן באופן דומה לזה. חוקר אחד צרפתי (Paulhan) רואה נפש האדם כאלו היא חברה אחת גדולה ובה אישים לאין מספר: רשמים, מושגים, הרגשות, נטיות וכו', שכל אחד מהם חי חיים מיוחדים לעצמו ומתאמץ להרחיב ממשלתו בלי גבול, לחבר אליו כל המתאים לתכונתו ולגרש הלאה כל המתנגד לה, ובכלל — להטביע את חותמו בלבד על כל החיים, מבלי לדאוג כלל למציאות חבריו ומבלי לסגת אחור בשבילם אפילו צעד אחד, אפילו לשעה קלה, אלא אם כן נדחה ממקומו בעל כרחו על ידי אחד מחבריו, שגם הם עושים כמעשהו; וגם אז אינו מתיאש ואינו רוצה להסתפק במועט, אלא עומד הכן כל הימים, הגור בכל כחו, ואורב לשעת הכושר, שיוכל לשוב ולהתנער, כדי להכניע תחתיו את הכל. ועבודה זו של כל המון בני החברה הרוחנית הזאת, צרילב וצריעין, השואפים כל אחד להיות יחיד בעולמו, — עבודה זו עצמה היא המולידה באדם חיים מורכבים ורחבים, „מרובי צדדים" וגונים שונים, שכל הכחות לוקחים חלק בהם, מבלי שישיג גם אחד מהם אף חצי תאותו. ויש אשר ברבות הימים, אחר תנועות שונות לצדדים שונים,

ח.

כהן ונביא.

המכַניקא מלמדת, כי שני כחות של תנועה שאחד מהם פונה, למשל, למזרח והשני לצפון, כשהם באים כאחד, הם מולידים תנועה בינונית, שאינה פונה לא לכאן ולא לכאן אלא הולכת באמצע. בזמן שהיו בני אדם רגילים ליחס כל תנועה לרצון מניע, היו אולי מפרשים גם את החזיון הזה כאלו עשו שני הכחות המניעים פשרה ביניהם וברצונם הטוב באו לכלל הסכמה, שיסתפק כל אחד במועט, כדי לתת מקום גם לחברו. אבל עכשיו, שאנו מבחינים בין תנועה רצונית למכַנית, הרי אנו יודעים כי לא בדעת ורצון מולידים פה הכחות המניעים את „פשרתם”, כי אם, אדרבא, כל אחד מהם עושה רק את שלו, משתדל לבלי לזוז ממהלכו אף כמלא נימא. אלא שמן ההשתדלות הזאת עצמה של שניהם יחד יוצאת ממילא תנועה שלישית, ממוצעת, שאינה מתאימה בשלמות לא לזה ולא לזה.

גם תנועות הכוכבים במסלותם מוגבלות, כידוע, לא רק על ידי יחוסו של כל אחד מהם בפני עצמו אל השמש, אלא, נוסף על זה, גם על ידי פעולותיהם אלו על אלו בדרך מהלכם, המכריחות את כל אחד לנטות במדה ידועה מן הדרך הרצויה לו לבדו, שהיה הולך בה אם היה הולך יחידי. ולו היינו זוכים איפוא בשקיפתנו לשמוע באזנינו את „ההרמוניא השמימית”, היינו שומעים אולי רק התמרמרות תמידית בין „העולמות העליונים”, שכל אחד חותר בשארית כחו לשמור לו דרכו על פי נטיתו הפרטית ואינו רוצה לותר משלו בשביל חבריו אפילו כל שהוא; אבל מתוך שכולם עושים כן, אין גם אחד משיג חפצו הפרטי במלואו, וכבר יוצאה ההרמוניא החיצונית מאליה, על ידי פעולותיהם של כולם יחד בלי הסכמת אף אחד מהם. ולא עוד אלא שאם בדרך נס היו מקצתם מתמלאים פתאום מה שאנו קוראים „רוחב־לב”, עד שהיו יוצאים, מתוך חפצותם הטוב להבין ולהקים גם חפצי חבריהם והיו מפנים מקום זה לזה בעין יפה, אז היו סדרי בראשית נהרסים רגע אחד, והעולם היה חוזר לתהו ובהו.

ואלמלי נתנה רשות לעין לראות את הנעשה בעמקי „העולם הקטן”, בנפש האדם, היינו רואים גם שם חזיון דומה לזה.

ודאגה זו יש לה באמת סמוכים מן הנסיון. הנה בארצות הצפון, למשל, קבלו בני ישראל את ראשית השכלתם מאחיהם שבאשכנז. נושא ההתבטלות, ועמה גם מרכז־החקוי, היה להם אז לא הכח הרוחני הנכרי שבמקומם, כי אם — זה שראו באחיהם ההם. ועל כן חקו את האחרונים „חקוי שלם", מבלי שים לב לשנוי המקום והמצב, כאלו היו גם הם אשכנזים גמורים לכל דבריהם. אבל לאחר זמן, כשסגלו להם הצפוניים את „ההשכלה" במדה ידועה והרגישו בנפשם את הכח החדש, עברו מהתבטלות להתחרות גם ביחוסם ליהודי אשכנז והתחילו לשנות ממטבע שטבעו אלו, לפי השתנות הכח הרוחני בארצות מגורם. — ויהודי צרפת עודם גם עתה „נושא ההתבטלות ומרכז החקוי" לאחינו שבמזרח. אבל גם שם אין המצב הזה אלא זמני, עד שירגישו האחרונים בנפשם את הכח החדש. — וככה, כל מה שאיזה חלק מעמנו מוסיף כח רוחני, כן הולך הוא ומשתחרר מתחת שלטון החלק האחר, מרכז חקויו לפנים, וכן הולכת סכנת ההתפרדות הלוך וגדול.

אבל גם מן הסכנה הזאת יש הצלה אחת, ורק אחת. כמו שבמצב ה„הויה" מגיעה החברה להתלכדות אישיה, למרות נטיותיהם העצמיות, על ידי איש מרכזי שבתוכה, — כן גם במצב ההתפרדות תוכל האומה להגיע להתלכדות חלקיה, למרות נטיותיהם המקומיות, על ידי מקום מרכזי, אשר מצד עצמו, לא בשביל איזה יחס מקרי וזמני, יהיה „כוחו גדול למשוך אליו כל הלבבות", לסבב לכל חלקי־העם המפוזרים „התבטלות" במדה ידועה, באופן, שתוצאות חקוי־ההתחרות של כלם תמצאינה להן בו כור מצרף וקשר מאחד.

ואם בימי ההתפרדות הראשונה, בילדותו של עמנו, הספיקה גבורת דוד עם חכמת שלמה לברוא לו מקום מרכזי כזה, „ששם עלו שבטים שבטי יה", הנה עתה, בזקנותו, לא גבור בגבורתו ולא חכם בחכמתו או עשיר בעשרו יעצרו עוד כח לברוא בריאה חדשה כזו, ושלא בטובתם עתידים על כן כל הרוצים באחדות האומה להכנע סוף סוף מפני ההכרח ההיסטורי ולשאת עיניהם למזרח, אל מרכז־החקוי הקדמוני.

תרנ"ג.

בתנועה מעשית לתקון צורת־היהדות החיצונית. התנועה המעשית הזאת נחשבה אמנם בעיני רבים, ובתוכם גם איזו מן „המתקנים" עצמם, כפסיעה נסה לצד ההתבוללות. אבל טעות הוא בידם. כשההתבטלות הגיעה כבר למדרגה כזו, שאין בעליה מרגישים עוד שום קשר פנימי עם „נחלת־האבות", ורוצים באמת שתשתחרר חברתם ממנה על ידי התבוללות בחברה נכרית, — אז אינם מרגישים עוד גם את הצורך להרים נחלה זו למדרגת־השלמות הדרושה לה, לפי מושגיהם, אלא אדרבא, נוטים יותר להניחה כמו שהיא, עד שתכלה ותאבד מאליה, ועד אז הם מחקים מעשי אבותיהם, כשהמקרה מביאם לכך, באיזה מין „התבטלות" מלאכותית, לשעה קלה, כאלו לא הם המה העושים, כי אם רוח ה„אבות" היא שנתלבשה בהם באותה שעה ועוֹשָׂה מעשים אלו באותו אופן שהיתה רגילה לעשותם לפנים.

גֵ י ג ר חורץ משפטו, שהכותב עברית בזמן הזה אינו משמיע כלל לרוחו העצמית מה שמוציא מקולמסו, אלא שלא במתכון הוא חי אז בעולם אחר, עולם התלמוד והרבנים, ונמשך אחריהם במהלך מחשבותיו. והמשפט הזה צודק באמת ביחוסו לרוב חכמינו שבמערב (כמו שיעיד עליהם סגנונם), שנפסק כבר הקשר בין שפת אבותיהם ובין ישותם הפרטית. אבל אותם הסופרים העברים שבצפון ובארץ ישראל, ששפה זו עודנה גם עתה חלק מישותם, מרגישים בשעת כתבם, להפך, את הצורך לכתוב דוקא מתוך עצם רוחם הפנימית, ומתאמצים על כן לתקן את הלשון ולהרימה למדרגת השלמות הדרושה, עד שתוכל רוחם להתלבש בה בְּרֶוַח, כמו שכך היתה רוח האבות מתלבשת בה בזמנם.

וכשאנו רואים איפוא את גיגר זה עצמו וסיעתו מקדישים כל ימיהם וכחותיהם לתקונו של חלק אחר מנחלת האבות, לפי מושגיהם, ואינם יכולים להסתפק פה במה שמסתפקים שם, — הרי זה לנו אות נאמן, כי פה הוא מקום חיותה של ישותם העברית, אשר לא מתה בלבם, אלא נצטמצמה, וכי חפצם האמתי והפנימי (בין שמודים כן לעצמם ולאחרים או לא) הוא: „לגלות את רוחה העצמית באותן הדרכים שעושה כן המחוקה לרוחו".

מפני התבוללות אין אומתנו צריכה איפוא לירא גם לעתיד לבוא, אבל צריכה וצריכה היא לירא מפני התפרדות. כי אחר שתכונת עבודתם של בני עמנו להשתלמות ישותם הלאומית תלויה בכל מקום בתכונת הכח הרוחני הנכרי, השורר במקום ההוא והמעורר אותם לחקוי של התחרות, — הנה יש לדאוג, שמא תתפרד העבודה הזאת לדרכים שונים, לפי השתנות הכח הרוחני בארצות שונות, עד כי ברבות הימים לא יהיה עוד ישראל גוי אחד, אלא שבטים שבטים נפרדים, כמו שכך היה בראשית ילדותו.

זמן רב עוד קודם שקמו „הילניסטים" בארץ ישראל לבטל את היהדות מפני ההשכלה היונית, כבר התקרבו היהודים במצרים להיונים ודרכי חייהם, לרוחם וחכמתם, ואף על פי כן לא מצינו שנתעוררה בקרבם איזו תנועה חזקה לצד ההתבוללות; אדרבא, הם השתמשו בידיעותיהם היוניות לגלות על ידן רוחה העצמית של היהדות, להראות יפיה לכל העולם ולהשפיל מפניה גאון חכמת היונים; כלומר, על ידי החקוי, שסבתו הראשונה היתה התבטלות מפני הכח הרוחני הנכרי, הצליחו לסגל להם את הכח הזה ולעבור אז מהתבטלות להתחרות.

אלמלי היו אותם ה„זקנים", שתרגמו את התורה ליונית בשביל יהודי מצרים, מתרגמים עם זה גם את אפלטון לעברית בשביל יהודי ארץ ישראל, כדי לעשות את הכח הרוחני של היונים לקנין עמנו בארצו ובלשונו, אז קרוב להאמין, כי גם בא"י היתה ההתבטלות עוברת להתחרות, ובאופן עוד יותר נעלה ויותר נכבד להתפתחות רוח־ישראל העצמית, וממילא לא היו קמים אז בזמנו „בוגדים מרשיעי־ברית", ולא היה לו אולי צורך בחשמונאים ולא בכל אותן התולדות הרוחניות שסבתן הראשונה מונחת בזמן ההוא, ומי יודע אם לא היתה גם ההיסטוריא כולה של המין האנושי בוחרת לה אז דרך אחרת לגמרי.

אבל הזקנים ההם לא עשו כן, ורק בזמן מאוחר הרבה, בימי השכלת הערביים, נעשה הכח הרוחני של היונים לקנין עמנו בלשונו, אך לא עוד בארצו. ובכל זאת, גם בעת ההיא, על אדמת נכר, עברה ההתבטלות בזמן קצר להתחרות, והחקוי בצורתו זו עשה נפלאות. השפה, הספרות, הדת — כלן הדשו נעוריהן ויחד עזרו לגלות רוחה העצמית של היהדות על ידי הכח הרוחני החדש. וכל כך היה אז הכח הזה לאחדים עם „הישות העברית", עד שלא יכלו חכמי הזמן להאמין, כי נכרי הוא להם וכי אפשר היה לישראל באיזה זמן גם בלעדיו, ולא נתקררה דעתם עד שמצאו הגדה קדמונית, כי סוקרטס ואפלטון למדו חכמתם מפי הנביאים וכל החכמה היונית גנובה היא מספרי ישראל שאבדו בימי החורבן.

ומני אז עברו על עמנו עוד הפעם שתי תקופות בזו אחר זו: אחת ארוכה, של התרחקות גמורה, ואחת קצרה, של התבטלות גמורה. אבל גם הפעם הנה הוא הולך וקרב כבר אל ההכרה, כי לא בשתיהן הישועה, כי אם בדרך השלישית שבינתים: דרך השתלמות הישות הלאומית על ידי חקוי של התחרות.

סימני ההכרה הזאת נראו לא רק בעת האחרונה, משנעשתה „לאומיות" לדגל מיוחד בישראל, כי אם עוד זמן הגון קודם לכן, מצד אחד, בבריאת ספרות עיונית בלשונות אירופא על דבר רוח היהדות וערכה, ומצד אחר, גם

התבטלות, באופן שלא תמצא עוד סבה להביט ביראת הרוממות על החיים הנכרים שבהם נתגשם הכח ההוא, אלא אדרבא, תשתמש בכח זה עצמו, כדי „לגלות את רוחה העצמית באותן הדרכים שעשה כן המחוקה לרוחו הוא". — ומכיון שהתיצבה החברה על דרך־החקוי הזה, תביאנה האהבה העצמית להאמין בכחה ולחבב את מעשי חקויה המיוחדים לה יותר מהמצאותיה של האחרת. וכל מה שמוסיפה לחקות באופן זה, כן מוסיפה היא לגלות את רוחה בחקויה, לשנות יותר ויותר מטבע שטבעה החברה המחוקה, וכן הולך ומתחזק בקרבה רגש ישותה, — וסכנת ההתבוללות עוד אינה.

כך היה מהלך החקוי, בימי קדם, ביחוסם של הרומאים להשכלת היונים, ובעת החדשה, ביחוסם של הרוסים להשכלת המערב. אלו ואלו התחילו בהתבטלות מפני הכח הרוחני הנכרי, ועל כן — בחקוי החיים הנכרים, המחשבה והדבור והמעשה, בשלמותם; ופטריוטים כקטון הרוסי, אשר נסו להסום הדרך לגמרי בפני זרם החקוי, הצליחו רק לפרקים והצלתם היתה הצלה זמנית; עד שקמו פטריוטים פקחים והתחילו לנהל את החקוי בדרך ההתחרות, להגשים את הכח הרוחני, סבת ההתבטלות, בחיי עמם המיוחדים לו, — אז סרה ההתבטלות מאליה והחקוי הוסיף עוד אומץ לרגש הישות הלאומית.

לפיכך נתקימה כנסת ישראל בגלותה ולא נתבוללה בעמים, למרות הנטיה לחקוי השולטת בה מעולם.

עוד מימי הנביאים למדו אבותינו לבוז בלבם לכח האגרוף ולכבד רק את הכח הרוחני. ועל כן לא באו אחרי כן בשום זמן לידי התבטלות ישותם מפני היד החזקה של מעניהם. רק כח רוחני גדול, שנגלה לעיניהם לפעמים בחיים נכרים, יכול לגרום להם התבטלות ולמשכם אחרי החיים ההם בלי גבול. ומנהיגי העם, בדעתם את זאת, השתדלו על כן להרחיקו כליל מחייהם הרוחניים של עמים אחרים ולבלי תת מקום אף לחקוי כל שהוא. ההתרחקות הזאת, מלבד שהביאה רבים „לפרוץ את הגדר בפעם אחת", הנה, לפי מצב עמנו בגוים, לא היתה יכולה לצאת אל הפועל בכל זמן. וכשבאו ימי ההתקרבות והלכו ונמשכו בלי מעצור, אז נגלה תמיד, כי לחנם היתה דאגתם של הפטריוטים וכל השתדלותם בדרך ההרחקה היתה ללא צורך. לפי שלא רק נטיה, אלא גם כשרון גדול לחקוי יש בעמנו. כל מה שישראל מחקה — מחקה הוא היטב, ובזמן קצר יגיע לסגל לו את „הכח הרוחני הנכרי" שנתבטל מפניו; ואז יקומו לו חכמים אשר יורוהו להשתמש בכח זה להתגלות רוחו העצמית; ההתבטלות תעבור אז מאליה והחקוי לובש צורת ההתחרות ומוסיף עוד אומץ לרגש הישות העברית.

ורגש הישות הלאומית או החברתית, באין לו על מה שיסמוך, הולך וכלה מאליו, עד שלבסוף מגיעה החברה לאותו המצב הזר, שאינו לא חיים ולא מות, „שרפת נשמה וגוף קים". ואז מתחילים אישיה להוציא איש איש את ישותו הפרטית ממצב זה על ידי התבוללות גמורה בתוך החברה הנכרית.

כשסבת ההתבטלות היא הכח הגשמי, ולהחברה החלושה אין תקוה להגיע גם היא לכח גשמי גדול, אז באמת אין לה תקנה אלא התבוללות, ובדרך הזה אבדו וכלו בימי קדם כל אותן האומות הקטנות שנכבשה ארצן לפני גדולות מהן. כח הזרוע, האידיאל היותר מכובד בימים ההם, הביא תמיד את האומה המנוצחת לידי התבטלות ישותה מפני המנצחת, וכשעברו עליה ימים רבים בעבדות ושפלות וידה קצרה להושיע לעצמה, אבדה בלב בניה „יראת־הרוממות" מפני ה„אבות", יאחד אחד עזבוה והתבוללו בתוך אויבתה החזקה ממנה.

אבל לא כך הוא מהלך־הענין הרגיל, כשההתבטלות באה מצד כח רוחני גדול. הכח הגשמי הנכרי נראה לַכל על פי פעולותיו, ואי אפשר להחַלִיש להקטין ערכו או לעצור בעדו; בעוד שהכח הרוחני הבא מן החוץ אינו נראה לכל ואפשר למצוא תחבולות להקטין ערכו ואמצעים לעצור בעד מהלכו בתוך החברה הזרה לו. לפיכך, כשכח רוחני נכרי גורם התבטלות באיזו חברה, ואישיה מתחילים לחקות את החיים הנכרים שהוא מתגשם בהם, נמצאים בתוכה תמיד „פטריוטים", המשתדלים להקטין ערך הכח הנכרי בעיני בני חברתם ולהרחיק את האחרונים לגמרי מגבול החיים הנכרים, כדי שלא יראום ולא יבינום ולא ימשכו אחריהם. הפטריוטים האלה מצליחים על הרוב להניח אבני מכשול על דרך התפשטותו של הכח הנכרי ולעצור כבה בעד החקוי בראשית פעולתו. אבל עצירה זו אינה רפואה שלמה, והחברה עומדת תמיד בחזקת סכנה, שמא יגרמו תנאי החיים לשוב ולקרב את המרוחקים בזרוע, ואז תשוב ההתקרבות להביא לידי התבטלות, ההתבטלות — לידי חקוי, והחקוי — לידי התבוללות. ולא עוד אלא שגם ההתרחקות עצמה דרכה לפעמים להגדיל עוד את ההתבטלות בלב רבים, הרואים את החיים הנכרים מרחוק וחומדים אותם בלבם, מבלי שיוכלו להתקרב אליהם, עד שפורצים את הגדר בפעם אחת ונמלטים אל מחנה האויב.

והנסיון הזה סופו על הרוב לפקוח עיני ראשי החברה וחכמיה — ואשרי להם ולחברתם כשהגיעו לכך בעוד מועד! — לראות ולהבין, כי לא החקוי מצד עצמו מביא לידי התבוללות, כי אם ההתבטלות היא המסבבת את ההתבוללות באמצעות החקוי, וכי על כן, תחת לעצור בעד האחרון, צריך לבטל את ההתבטלות עצמה, וגם זה באמצעות החקוי. רק בצורת ההתחרות. כלומר, צריך לסגל לחברתם אותו הכח הרוחני שגורם לה

מהתבטלות ישותם, כי אם, להפך, מקנאתם לישותם, מחפצם להתרומם גם הם למדרגת חבריהם.

וכמו ששונה הקוי זה מן הראשון בסבתו, כן שונה הוא ממנו גם בתכונתו. במצב ההתבטלות רוצה האדם להקות את רוחו של המחוקה, המתגלה בפעולותיו, ועל כן מחקה הוא את האחרונות בשלמותן, מבלי לשנות ממטבע שטבעה בהן הרוח ההיא המושכת אותו אחריה. אבל במצב ההתחרות, כל חפצו של המחקה הוא לגלות את רוחו העצמית באותן הדרכים שעשה בן המחוקה לרוחו הוא, ועל כן משתדל, להפך, לשנות מן המטבע שטבע האחרון, כהשתנות רוחו מרוחו של זה או מצבו ממצבו של זה.

וגם הקוי זה מביא תועלת לכל חברה. אם חקוי־ההתבטלות כלפי „האבות" הוא הכח המעמידה והמחזיקה, לבל תניע לכל רוח, הנה חקוי־ההתחרות בין אישיה הוא הכח המוליך אותה לפנים, לא ברעש ותמורות פתאומיות, כי אם על ידי המצאות קטנות תמידיות, המצטרפות במשך הזמן לחשבון גדול ועוברות את הגבול שגבלו „ראשונים".

אבל לא לעולם מצטמצם החקוי רק בתוך חוג כל חברה בפני עצמה. התפתחות החיים מביאה סוף סוף את החברות השונות להתקרב זו לזו וללמוד לדעת אשה רעותה, ואז מרחיב החקוי את גבולו ועובר מחברה לחברה ומעם לעם.

תכונתו של הקוי זה תלויה בתכונת אותן החברות עצמן שפגשו זו בזו. אם שוות או קרובות הן במדת כחן ומדרגת השכלתן, אז דרכן להתחיל שתיהן תיכף בחקוי של התחרות: לומדות זו מזו דרכים חדשים להתגלות רוחן ומשתדלות לעבור זו את זו בדרכים אלו. לא כן אם אחת מהן קטנה והלושה הרבה מחברתה בכחותיה הגופניים או הרוחניים, עד שתרגיש חולשת הדעת והתבטלות הישות, בראותה פתאום את רעותה הטובה ממנה, — אז מביאתה ההתבטלות לחקות הליכותיה של האחרת לא לשם התגלות רוחה העצמית, כי אם מכבוד והכנעה בלבד, ועל כן — חקוי שלם, בלי שנוי, ולא רק באותם הענינים שגרמו לה את ההתבטלות ושהחברה המחוקה הגיעה בהם באמת למדרגה גבוהה, כי אם גם בדברים שזו האחרונה עצמה אינה מחזיקה בהם אלא בעקב התבטלותה מפני העבר הרחוק שלה, שמצד עצמו לא היה כחו גדול כלל לגרום התבטלות לחברה אחרת.

מצב כזה מסוכן מאד לקיומה של החברה הנמצאת בו. ההתבטלות החדשה, מפני החברה הנכרית, מחלישה מעט מעט את ההתבטלות הישנה, מפני ה„אבות"; מרכז החקוי עובר על כן יותר ויותר מן האחרונים אל הראשונה,

אלהים", ששמר נחלת אבות באמונה והוסיף עליה גם משלו, במקום שלא היתה מספקת עוד לצרכי החיים ההולכים ומתפתחים, וגם הוספתו נעשתה לקנין הכלל על ידי החקוי. וככה נתרחבו ונתפשטו בנקל אי־הוּת־חיים כלליים וקבועים בתוך כל חברה, עד כי היו אישיה ברבות הימים כהעתקות רבות מטופס אחד כללי.

אין לך אומה או חברה בעולם, ואפילו מן המאוחרות הרבה, שלא נמצאה בראשיתה במצב זה או קרוב לזה: מצב ההויה והתלכדות היסודות הנפרדים לגוף חברתי אחד מסביב לאנשים מרכזיים על ידי חקוי של התבטלות. אלא שבזמנים המאוחרים, אחר שהתקדמה כבר רוח האדם במדה ידועה, תוכל להיות סבת „ההתבטלות", ועל כן — גם סבת החקוי וההתלכדות החברתית, לא רק הכח הגשמי, כי אם גם איזה כח רוחני גדול.

אבל החקוי ממין הזה, שמרכזו הכללי הוא „איש חי רב פעלים", מתמעט והולך בחברה מדור לדור. לפי שכל דור חדש מקבל בירושה מן הקודמים לו את תוצאות החקוי עד אז, את הדברים שנעשו כבר לקנין כללי, וכל מה שדברים אלו הולכים ומתרבים, כן הולכת ומשתלמת צורת החברה בכל חלקיה, עד שסוף סוף יגיע הזמן שתהא צורה זו שלמה ומוגבלת מכל הצדדים, מבלי שימצאו עוד ראשי הדור החי מקום להתגדר בו, להוסיף גם מצדם איזו דברים עיקריים. מרכז־החקוי הכללי הוא על כן מני אז רק העבר בלבד, איתם „הגבורים אנשי השם" שהטביעו בזמנם דמות דיוקנם בצורת החברה. וכמו שתוצאות החקוי מכל דורות ה„הויה" נתלכדו יחד לצורת־חיים אחת, כן גם יוצרי הצורה הזאת בדורות ההם מתלכדים עתה למרכז־חקוי אחד, כאלו היו כלם רק בריה אחת מפשטת, וגכללים יחד בשם „אבות" או „ראשונים", אשר ביחס אליהם מבטלים הדורות החדשים, הם וראשיהם עמהם, את ישותם הפרטית, וביראת הרוממות נושאים עיניהם להם ואומרים: „אם הראשונים כבני אדם אנו כחמורים".

ועם זה לא יחדל אז אמנם גם החקוי בין איש לרעהו בתוך הדור החי, אבל רק בפרטים קטני ערך ובלי מרכז אחד כללי, ועל הרוב גם סבתו אחרת לגמרי. תחת ההתבטלות, הבאה מיראת הרוממות, שאינה מוצאה לה עוד בנקל נושא נאות בין בני ההוה, החיים כלם יחד מפי העבר, — רגיל עתה חקוי החי את החי להתעורר על ידי ההתחרות, הנובעת ממקור הקנאה והאהבה העצמית. רבים מבני החברה מצליחים גם אז למשוך עליהם את עיניה ולהתרומם על חבריהם על ידי איזו המצאות פרטיות חדשות, בעיון או במעשה, והצלחתם של אלו תעורר גם אחרים ללכת בדרכיהם, לא

להביאנו לידי הודאה בעיקר הדבר, כי מדה מגונה זו היא באמת אחד מן הדברים שעליהם עומדת חברת האדם ושבלעדיהם לא היתה יכולה להברא ולא להתפתח אחר שנבראה. הנע בעצמך! אלו היו בני אדם מטבעם בלתי נגררים במאומה זה אחר זה, אלא כל אחד חושב מחשבותיו ופועל פעולותיו רק „ממעמקי עולמו הפנימי", מבלי להמשך אחר שום כח הנובע מנפש אחרת, — וכי בני אדם כאלו יכולים היו להגיע לקנינים חברתיים מוסכמים: לחקים ומנהגים קבועים, למושגים דתיים ומוסריים משותפים לכל, וכדומה מן הדברים, שבכללם הם אמנם תולדות טבעיות מסבות כלליות, אבל בפרטיהם אי־אפשר להם בלי סבות צדדיות, אינדיווידואליות? ומה שעילה על הכל: איך היתה הלשון נבראת ומתפתחת באיזו חברה, אם איש לא היה מחקה את רעהו, אלא כל אחד היה מתין עד שמצב כחותיו הנפשיים יביאהו לקרוא לכל דבר דוקא בשם פלוני, כמו שקרא לו חברו? — ואם אין לשון אין דעה, והאדם לא היה מתרומם לעולם על הבהמה.

ואולם גם החקוי לא היה מספיק לסבב התפשטותם של קנינים אלו בין כל אישי החברה, אם היה מביא את כל אחד מהם לחקות כל חבריו במדה אחת בשוה. שהרי אז היה מספר נושאי החקוי שוה למספר המחקים, והיה כל אחד בוחר לחקייו בכל דבר „נושא" אחד מהרבה, לפי „מצב כחותיו הנפשיים", והזרה איפוא השאלה למקומה. — כדי לצור צורה אחת לכל ההברה, צריך על כן שימצא לו החקוי מרכז אחד כללי, אשר כחו יהיה גדול למשוך אליו כל הלבבות, את הקרובים אליו — בלי אמצעי, ואת הרחוקים — באמצעות הקרובים, ולהיות ככה הנושא היחידי או הראשי לחקוים של כלם.

מרכז כללי כזה נמצא באמת בכל חברה בראשית התפתחותה, וביחוד באותה העת הקדומה, כשרוח האדם היתה מתיגעת לשפם ולעלות מתהום הבהמיות לחיים אנושיים, חברתיים. במצבו השפל ההוא (שאנו מוצאים דוגמתו גם עתה אצל השבטים „הפראים"), בהיות האדם כל ימי חייו בסכנה תמידית מכל צדדיו, הרגיש ביותר את ערך הכח ויכבד את החזק ממנו כמלאך אלהים. עיני כל משפחה או שבט היו נשואות אז ביראת הרוממות אל ראשה ומגנה, „נשיא אלהים אשר בתוכה", והישות הפרטית של כל אחד, עם כל תכונותיה ונטיותיה, כמו נתבטלה לגמרי מפני ההדר־גאונו של ה„אידיאל" הזה. על כן לא יפלא, כי היה הוא המרכז הראשי, שאליו נמשכה מאליה מדת־החקוי שבלבות בני חברתו בזמנו, ובלי כונה מיוחדת, בלי כל מטרה עצמית, רק בעקב התבטלות הישות השפלה מפני הגבוהה עליה, נעשו דבריו ומעשיו והליכותיו לקנין הכלל כלו. הקנין הכללי הזה עבר בירושה מאבות לבנים, וגם בתוך הבנים בכל דור היה „נשיא

העבר וההוה, שאנו בעצמנו משתדלים בה, תתרגל החברה במציאות „שתי רשויות" אלו בקרבה, ויש יום אשר הסתירה שביניהן, אחר „שתש כחה מרוב ימים", לא תרגיז עוד מנוחת הלבבות גם בלעדי כל אמצעי מתַוך.

ואם כן, אין הדבר מן הנמנעות, שבמשך הזמן תתחזק ותתפשט ה„הומניות" יותר ויותר, עד שתקיף באמת כל בני האדם: לבנים, שחורים, אמוצים וכו', עד שתפרוש כנפיה גם על החוטאים היותר גדולים, כחפץ „קרימינלוגים" ידועים, והעולם ימלא צדק ויושר, חמלה וחנינה, ביחס לכל הבריות, וגם על קן צפור יגיעו רחמיו, — רק „חוץ מן היהודים". ואם יקום אז אדם וישאל: „איך יתכן הדבר, והלא הסתירה גלויה ובולטת?" ישיבו לו חכמים בסקי: „כשאנו עסוקים בהומניות נשכח את היהודים, וכשאנו עסוקים ביהודים נשכח את ההומניות". ואנשים פשוטים ישיבו בפשיטות: „טענה ישנה היא זו".

תרנ"ב.

ז.

חקוי והתבוללות.

בשם „חקוי" אנו מכנים, על הרוב לגנאי, כל מה שאדם אומר ועושה חושב ומרגיש, לא ממעמקי עולמו הפנימי, כתולדה מוכרחת ממצב כחותיו הנפשיים ויחוסם אל העולם החיצוני, כי אם מפאת הנטיה הטביעה בו להדמות אל אחרים, ומפני שהם כך, אף הוא כך.

אם, כדעת פלוסופים ידועים, הטוב המוסרי היא טוב בעצם והרע רע בעצם, ואנו מבחינים בין שניהם לא על פי היקשי השכל, כי אם על פי „חוש מוסרי" מיוחד הנטוע בלבנו, — אז רשאים אנו בודאי לחשוב את החקוי לפחיתות מוסרית, אחר כי החוש המוסרי שבלבנו אינו אומר „טוב" למדה של קופים זו. אבל אם, כדעת אחרים, ההבחנה בין טוב לרע מיוסדת על שקול שכר כל דבר כנגד הפסדו ביחס להצלחתה והתפתחותה של החברה האנושית, אז אפשר להטיל ספק בצדקת משפטו של החוש המוסרי בנדון זה. יכול להיות אמנם שיש הפרזה ונטיה לצד אחד בשיטתו של אותו חוקר צרפתי (Tarde), היושב ודורש בשנים האחרונות, כי כל ההיסטוריא אינה אלא פרי החקוי, הפועל לפי „חקים" ידועים; אבל התבוננות כל שהיא דיה

מעולם, והיו מטתינים לו להוה עד שיתפשט ויתחזק עוד יותר, ומעצמו, בלי רעש מלחמה, יחתור התירה גם תחת שרשי העבר הזה ויהפוך את תולדותיו המעשיות „לעצמות יבשות", ואז תהיה העת מיכשרת להתנפל על שארית העצמות האלה בגלוי, כדי „להרחיקן כליל מעל דרך החיים". אבל גדולי עמנו ההם היו „בעלי הוה בלבד" ומנפשם דנו על החברה כלה. בהכרתם הפנימית לא היה מקום עוד לקנאה דתית ושנאה לאומית, ועל כן האמינו, כי כך נחלש כבר העבר גם בלב יתר החברה, ואם עודנה מחזקת במצותו בנוגע לישראל, אין זו אלא שגיאה הגיונית בלבד, כי לא תשים לב אל הסתירה שבין העבר הזה ובין רוח העת; צריך איפוא רק לגלות את הסתירה הזאת, ומיד יניסו הצללים וליהודים תהיה אורה.

ובאמת באה החברה מתהלה בין המצרים ולא יכלה למצוא מענה על טענותיהם ותביעותיהם של היהודים, אשר עלו פתאים מן הגֵטו לקרוא בשם ההוא ההומני, שהיא מתפארת בו. ועל כן נסתה באמת „להשתיק ביד חזקה את קול העבר העולה ממעמקי לבה" ורסבימה, אילי באנחה מסותרת, לכלול גם אותם, את השנואים לה, בתוך דאידיאל הגדול של „חירות שווי ואחוה", אבל המצב המלאכותי הזה לא יכול להאריך ימים. עוד חזק היה העבר יותר מדי, וכל מה שהוסיפו להשתיקו ביד חזקה, כן הוסיף לקרוא בכח בעמקי הלבבות, — וסוף סוף נשמע קולו גם החוצה.

ואנחנו גם על האות הזה האחרון אין אנו משגיחים. עודנו קוראים מן המצר ל„רוח העת" ומזכירים את הסתירה הגדולה שבינו ובין מצבנו. ועל ידי ההזכרה הגלויה והתמידית הזאת עצמה אנו מכריחים את החברה, לא לעקור משרש את העבר — מה שאין ביכלתה עוד לעשות, אף אם תחפוץ — כי אם לבקש אמצעים מלאכותיים, איך לעשות שלום בנפשה פנימה: למצוא איזו אמתלא, אשר תתן לה האפשרות להחזיק בהאידיאל של ההוה החביב עליה, רק עם ההוספה הקטנה: „חוץ מן היהודים", אשר ידרוש העבר מאתה. אמצעים מלאכותיים כאלו יִמָצאו לה בתמונת איתן העלילות הזרות והמתמיהות, ההולכות ומתחדשות עלינו מזמן לזמן, למרות כל המופתים הנאמנים המראים שקרותן, שכבר נתפרסמו פעמים אין מספר. העלילות האלה, כמו אותן החקירות של גלילי והבריו על דבר יחס הדת לשיטת קופרניקוס, אינן אלא תולדות ההכרח הפסיכולוגי, לאחד באיזה אופן שיהיה שני כחות פנימיים חזקים המתנגדים זה לזה. ועל כן, כל זמן שתמצא החברה צורך באמצעים כאלו, כדי להמציא מנוחה לנפשה בנדון זה, עתידות הן העלילות האלה להתקים ולהתחדש תמיד, ואין חכמה ואין עצה להכחידן.

ואולם, על יסוד האמור אפשר להשוב, כי הצורך הזה באמצעים מלאכותיים אינו אלא זמני, כי מעט מעט, על ידי פגישתם התדירה של

ומכאן אנו למדים, שבעלי הקצה השני, כהני ההוה, הרוצים בבטול העבר, צריכים להשתדל בשביל מטרתם, להפך, להרחיק זמן הפגישה הגלויה עד לאחר שהשלים ההוה את מלאכתו בסתר, לאחר שכח העבר נחלש כבר בעמקי הלבבות במדה הדרושה למפלתו הגמורה. ואם אינם עושים כן, אלא הם מצדם מקדימים לגלות את הקרע שבנפש החברה קודם שנתרחב כל צרכו, בתקותם להחיש על ידי זה קץ העבר ולהעביר ממשלתו בלא יומו, — הרי הם טועים בחשבונם, ולא לבד שתקותם לא תבוא, אלא שבמעשיהם אלו הם מאריכים עוד ימי העבר ובידיהם הם בונים חיץ סביבו לשמרו מפני ההוה, בהביאם את החברה להתרגל בפגישתם ולהביט על הסתירה שביניהם כעל „טענה ישנה".

ובדבר הלכה זו נכשלו טובי עמנו בדורות האחרונים. ועד עתה לא עמדו עליה והולכים ונכשלים בה.

השנאה לישראל היא אחת ממצוות העבר היותר חזקות, שנשתרשה עמוק עמוק בלבות עמי אירופא. ירושלים ורומא, הדת והחיים, שהפילו יחד תרדמה היפנוטית על ה„ברברים" כובשי אירופא והרבו להם תורה ומצוות, השתתפו יחד גם במצוה זו ומסרוה בהרבה דרכים שונים ליורשיהם אלה. והדורות שאחרי כן הוסיפו גם הם מצדם לחזקה ולשננה לבניהם אחריהם, עד שהיתה באמת כעין „מחלת־הנפש העוברת בירושה מאבות לבנים"[1]. כלומר, לא שמראשית בריתה היתה מחלה; אדרבא, במשך הרבה דורות, עד סוף ימי הבינים, יכלה להחשב כסימן בריאות להחברה האירופית, בהיותה מתאימה היטב לכל יתר הדעות וההרגשות ששלטו אז בעולם — ומה בריאות החברה, אם לא הרמוניא שלמה בכל הליכותיה? — אבל בעת החדשה, מאז נולדו והתפתחו הדעות וההרגשות ההומניות והחברה התחילה לתקן חייה לפיהן, ראויה היא שנאת ישראל באמת לשם „מחלה", בשביל שהיא מתנגדת לאותם היסודות שעשתה החברה לבסיס לה.

ואולם, יהיה השם מה שיהיה, העיקר הוא, כי שנאה זו, מצות העבר, נשארה בכל עצם תקפה, היא ותולדותיה המעשיות, גם בעת שההוה התחזק והתפשט כבר במדה הגונה ובהרבה מענפי החיים כבר נסו צללי העבר מפניו. אות הוא, כי שרשו של העבר הזה היה מונח עמוק מאד בלב, עמוק כל כך, עד שההוה בדרך התפשטותו לא הגיע אליו עדיין ולא הספיק עוד להחליש כחו במסתרים.

אם היו גדולי עמנו, לוחמי מלחמות האימנציפציא בראשית המאה הזאת, שמים לבם להאות הזה, היו מזרינים בסבלנות, כלי זינו של עמנו

---

[1] [עי' למעלה ע' ע"ה.]

נהרסו על ידי זה. „לא שהשאלה ההיא, אשר הפריעה אז מנוחת האדם, מצאה לה אחרי כן תשובה הגונה, אלא שתש כחה מרוב ימים."

כלומר, בתחלה, כשגלו הכהנים את הסתירה האיומה שבין העבר וההוה, ובנפש בני הדור ההוא נצבו כצרים שני כחות חוקים זה לעמת זה, אז מוכרחת היתה החברה לבקש איזו תשובה על השאלה ההיא, „אשר הפריעה מנוחת האדם"; ועל כן נכתבו אז באמת ספרים שלמים, שמטרתם היתה „לכסות מערומי העבר או לשום מכוה על פני ההוה". אבל במשך הזמן התרגלה נפש האדם לראות בתוכה „שתי רשויות" הללו, ומכיון שהורגלה בשתיהן, אינה מרגישה עוד צער והפרעת מנוחה בסבת הסתירה שביניהן, וממילא אינה מוצאה עוד צורך לחברן יחד על ידי אמצעים מלאכותיים, אלא מניחה לכל אחת לתפוס מקום ולמשול בו כרצונה, ואין מלכות נוגעת בחברתה.

פיי השנוי הזה בכל שלמותו אנו מוצאים באנשים כסֶקי (Secchi) האיטלקי, שהיה אסטרונום מצוין וכהן אדוק כאחד, ועל השאלה, איך הוא מאחד בנפשו שני אלה ההפכים, היתה דרכו להשיב. „כשאני עוסק באסטרונומיא אשכח את כהונתי, וכשאני עושה מעשי כהן אשכח את האסטרונומיא".

אבל גם בשוק החיים של יום יום יש אשר נפגוש במצב נפשי כזה, אלא שנעבור עליו בלי התבוננות. כמה פעמים אנו רואים אנשים מתוכחים. זה מוכיח בראיות, שאיזו דעות מקובלות או מנהגים קבועים אינם יכולים לעמוד בפני „רוח העת", וזה, תחת לסתור את הראיות, מסתפק בתשובה קצרה: „מענה ישנה היא זו". בעלי שכל בריא תמהים ולועגים על תשובה כזו והוזרים ושואלים: „וכי מפני שטענה ישנה היא תש כחה?" ומצד ההגיון אין ספק שהצדק אתם. אבל חיי הנפש יש להם חקים לעצמם, שאינם נשמעים תמיד לחקי ההגיון, ומצד החקים האלה, הפסיכולוגיים, הדין עם המשיב, אף על פי שעל הרוב אינו מבין בעצמו כונת תשובתו. והכונה היא זו: הסתירה הזאת שבין העבר וההוה כבר נודעה בין החיים, ובכל זאת שניהם קימים ועומדים. אות הוא, כי כבר הורגלו בני אדם לראותם יחד זה בצד זה למרות התנגדותם, ועל כן אין פגישתם רעה עוד לשום אחד מהם.

הכהנים בימי קופרניקוס וגלילי, שעיקר התנגדותם אל ההוה היה רק בשביל קיומו של העבר, היטיבו איפוא לעשות במה שמהרו להביא את שניהם לידי פגישה גלויה, בזמן שכח העבר היה חזק עוד. ואע"פ שלא הצליחו לגרש את ההוה, כחפצם, אבל את מטרתם העיקרית השיגו: העבר נשאר בתקפו בצד ההוה, למרות הסתירה שביניהם.

מאמינים, שלא יכבד לגרש את החלק השנוא להם גם מתוך חיי החברה על ידי גלוי הסתירה שבינו ובין החלק האחר.

ובין שנתעוררה תנועה זו מצד בעלי העבר ובין מצד בעלי ההוה, מביאה היא את החברה במבוכה רבה, בהכריחה אותה לבקש תשובה על השאלה: „מי נדחה מפני מי?" בעת שנפשה קשורה עוד בשניהם יחד ואין בה כח לדחות לא זה ולא זה. לפעמים תנסה אז אמנם להשתיק ביד חזקה קולו של זה או זה, העולה מטעמקי לבה, ולחיות איזה זמן רק על פי מצוותיו של אחד מהם בלבד; אבל עד מהרה ישיב גם השני להרים קולו בכח, והחברה מוכרחת לשמוע, לא תוכל להתעלם. השאלה הגדולה, הדורשת תשובה בחזקה, היא אז איפוא: איך אפשר לעבוד כאחד שני האדונים האלה המתנגדים זה בזה?

ומה לא יעשה ההכרח! גם לשאלה קשה כזו הוא מוצא תשובה. חכמי החברה מתחילים אז לפשר ולתַוך בין העבר וההוה, מלבישים את הראשון מחלצות חדשות או שמים מסוה על פני השני, למען לא יראו זה את זה בצורתם האמתית. ואע"פ שמחלצות העבר אינן מכסות מערומיו אלא בדוחק והמסוה שעל פני ההוה מלא נקבים נקבים, הנה יספיק לה להחברה גם המועט הזה, בתור אמצעי זמני, אשר ימציא לה מנוחה עת ידועה ויתן לה להתרגל מעט מעט בעבודת שני הארונים כאחד, עד כי תגיע השעה שלא תצטרך לשום אמצעי מתַוך ביניהם. כי אמנם, על ידי ההרגל יכול האדם להגיע למצב זר ונפלא כזה: הקרעים שבנפשו לא נתאחו כלל, אבל כעין מחיצה קמה ונצבה במקום הקרע ומבדילה בין העבר וההוה, באופן שכל אחד מהם פועל פעולתו במחיצתו, מבלי להפריע גם את האחר מלפעול במקום המיוחד לו.

בימינו אלה — אומר פלוסוף אמיריקני (John Fiske) — קשה עלינו לצייר לנו את הרושם האדיר שעשה הדבר, כשנודע פתאום שאין הארץ מרכז הבריאה ואין האדם אלא אורח אחת הנקודות הקטנות והאפלות של החומר העולמי. אבל בעיני בני־דורו של קופרניקוס היתה התורה הזאת החדשה כהורסת את הדת עד היסוד. כי בעולם כזה, המלא המון חזיונות שאין להם כל יחס אל האדם וחייו, מה תהא עוד על ההצלחה הנצחית שהדת מבטיחה לבעליה, דמיוסדת בעיקרה על הרעיון, שהשתלמותו של המין האנושי היא היא תכלית כל הבריאה ומטרת ההשגחה התמידית? ובזכרנו זאת, נבין, כי לפי טבע הענין, צריכים היו כהני הדת לרדוף בחמה עזה את גלילי וברונא ודומיהם. אבל יחד עם זה נראה עוד חזיון אחר הראוי להתבוננות, והוא: כי אף על פי שקמה והשתכללה האסטרונומיא על יסודות חזקים, למרות התנגדות הכהנים, הנה גם יסודי הדת נשארו קימים ועומדים ולא

הפגישה הזאת, של שני מיני האזרחים, מביאתם לפעמים לידי אחוה ורעות, כשהם מוצאים תועלת אלו באלו (כמו שכן כרתו ברית ביניהן תורת ההיפנוטיסמוס ואמונת הספיריטיסמוס בלבות אנשים חכמים ידועים). אבל יותר רגיל הוא שתהיינה תוצאותיה איבה ותחרות, בהגלות אז פתאום סתירה פנימית בין תכונותיהם ומגמת פניהם של אלו ושל אלו, סתירה שנתעלמה מן העין בעת הפגישה הראשונה, כשההוה היה עוד קטן ודל ותכונותיו לא התפתחו עוד כל צרכן.

לאושר האדם, דרכה של סתירה זו להתפרץ בגלוי לאחר שכבר נגמרה בסתר, כלומר: לאחר שכבר הספיק ההוה לא רק להכות בעצמו שורש עמוק בלב, כי אם גם להתיר בהשאי, בלי דעת נפש, התירה עמוקה תחת שרשי איתו ה„עבר" המתנגד לו, ורק כאשר כבר הקיפה התירה את זה האחרון מכל צדדיו ואין לו עיד על מה להשען, יפקח האדם את עיניו ורואה מה שכבר נעשה בו בלי ידיעתו, רואה הורבה נוטה לנפול במקום שהאמין עד כה לראות בנין חזק. ואף אם ידאב לבו למראה עיניו, הנה מוכרח היא אז להכיר ולהודות, כי הנעשה אין להשיב. ובכן יתנחם בעל כרחו, ופצעיו הפנימיים ירפאו בזמן קצר.

חזיונות מעין זה מצויים הרבה בחיי האומית הנאורות, והם המה ביחוד מה שרגילים הסופרים לקרוא „רוח העת", אשר בשמה הם דורשים ולה הם מיחסים שנוים שונים בחיי החברה. הרוח הזאת נולדת תמיד על ידי חדושים קטנים שמחדש ההוה, אשר בראשיתם אינם נראים כנוגעים בנחלת העבר, ועל כן יכבשו להם דרך בנקל, אך מכיון שנכנסו ללבבות ונתאזרחו שם, אינם נסוגים אחור עוד, אף אם יפגשו על דרכם באיזו מבריותיו של העבר העומדות לשטן להם, אלא אדרבא, לאט לאט הם מוצצים לשד הבריות האלה, עד שנעשות „עצמות יבשות", ואז די בנשיבת „רוח" כל שהיא להרחיקן לגמרי, בפעם אחת, מעל דרך החיים.

כך היא המדה כשהחיים מתפתחים מאליהם, בלי דחיפה פתאומית, מלאכותית; אבל לפעמים יקרה, ביחוד בשאלות רבות־ערך, שאנשים חכמים הרואים את הנולד יקדימו לראות ולהראות גלוי לכל את הסתירה שבין העבר וההוה באיזה מענפי החיים, בטרם עוד הצליח ההוה להחליש במסתרים כחו של העבר. מגלי־סוד האלה הם תמיד מבעלי הקצוות, כלומר, הללו שמהלך־חייהם גרם להם שתהא „הכרתם הפנימית" בענין זה מורכבת רק מיסודות של עבר בלבד או של הוה בלבד, ואלו ואלו דנים גזרה שוה מנפשם על החברה כלה ורואים על כן גם בה רק חצי דבר: כח העבר בלבד או כח ההוה בלבד; וכשם שהם עצמם דחו בנקל את האחד מפני השני, כך הם

כשאנו שומעים איפוא בני אדם מדברים גבוהה על אדות „ההכרה הפנימית" שבלבם, אשר לפיה יוציאו משפט על אמת ושקר, טוב ורע, יופי וכיעור, — יש לנו צדקה לחשוב אז, שאם היינו יכולים לנתח את ה„הכרה" הזאת ולמצוא את היסודות שהורכבה מהם, לא היינו מוצאים בה על הרוב אלא מצוות שונות של היפנוטיזורים שונים מזמנים שונים, שעל ידי הסתבכות סבות שונות בחיי החברה נזדמנו יחד בנפשות בני האדם הללו ולבשו צורת ה„אני" שלהם. — בשעה שהכהן הנודע „מורטארא", למשל, שולח את רעמיו מעל הבמה על ראש מתנגדי האמונה הקתולית וממעמקי „הכרתו הפנימית" משתדל להוכיח ישרה ואמתה, — יש לנו צדקה לחשוב אז, שאלו לא חטפוהו הכהנים הקתולים בילדותו מזרועות אמו היהודית ולא הביאוהו ביד חזקה תחת שלטון היפנוטיזורים ידועים, קדמונים ואחרונים, היתה הכרתו הפנימית מורכבת עתה מיסודות אחרים לגמרי, והיפנוטיזורים אחרים, משונים מאד מאלה, היו מדברים עתה מתוך גרונו באותו החום עצמו.

כשהשנים כתקונן, כלומר: כשהחברה בהוה הולכת בכל הדברים בדרך שסללו לפניה אבותיה לשעבר, אז משתתפים שניהם, העבר וההוה, בעבודה אחת: משננים יחד להאיש הפרטי את המצוות החברתיות בשפה אחת ובדברים אחדים. ועל כן יכול אז האיש הפרטי לחיות בשלוה ונחת במצב תרדמתו, להתנועע כל ימיו בתוך החוג הצר אשר הגו שניהם מסביב לו, ולהחשב עם זה בעיני עצמו כבן־חורין, מבלי דעת ומבלי הרגיש עד מה מאותן השלשלאות של ברזל שהוא אסור בהן.

אבל לא תמיד השנים הן כתקונן. יש אשר (מסבות שונות, שאין כאן מקומן) תנשב פתאום רוח חדשה באויר החברה מאיזה צד ותביא אל קרבה רעיונות וחפצים חדשים אשר לא שערום אבותיה. האורחים הזרים האלה באים ודופקים על פתחי הלבבות ומבקשים להכנס, ומיד יוצאים לקראתם מכל חדרי־הלב האזרחים „בני העבר", בוחנים ובודקים אותם, אם לשלום או למלחמה באו, וכשאינם מוצאים בם שום פסול אלא זרותם בלבד, נותנים להם רשות, אם גם לא תמיד בעין יפה, להכנס ולשבת במנוחה באחת הפנות, באופן שלא יפריעו אותם, את האזרחים, מעבודתם וממשלתם. בראשונה מקימים האורחים תנאי זה, יושבים לבדד בקרן זוית ואינם לוקחים חלק בהנהגת החיים הפנימיים. אבל לאט לאט הם מרחיבים גבולם יותר ויותר, שרשיהם מתחזקים וענפיהם מתפשטים, וברבות הימים, והנה גם הם היו לבעלי כח, למושלים ומצוים, לאזרחי ההוה. אז הם יוצאים ממחבואם, מתיצבים על שדה החיים בכל קומתם וצביונם, ובמצבם החדש הם פוגשים עוד הפעם באזרחי־העבר.

דוגמתו של החזיון הזה, שבצורתו הגוכרת יעורר תמהוננו כדבר יוצא מן הכלל, אנו מוצאים באמת בכל אדם ובכל זמן, רק בצורה בלתי בולטת כל כך, ועל כן — בלתי מעוררת תמהון והתבוננות. כל בן־תרבות, שנולד וגדל וחי בתוך איזו חברה מסודרת, הרי הוא נמצא כל ימיו במצבו של אותו האיש המשיעבד לרצון אחרים שלא בידיעתו. החברה הסובבת אותו מפילה עליו תרדמה היפנוטית עוד בראשית ימיו, ובתמונת החנוך היא ממלאה איתו חבילות של מצוות שונות, המגבילות מראש את תנועות רוחו לעתיד וניתנות צורה קבועה לשכלו ולבו, לנטיותיו ובחירותיו; ואחרי כן, בהיותו לאיש, היא הולכת ומחדשת בו בלי הרף את פעולתו זו בדרכים שונים. הלשון והספרות, הדת והמוסר, החקים והמנהגים — כל אלה ודומיהם אמצעים הם בידי החברה, שבהם היא מישנת את האיש הפרטי ומשננת לו מצוותיה בתמידות, עד כי לא יוכל למלט נפשו מהן.

ולפי שהחברה עצמה, הפועלת על אישיה הפרטיים, אינה בריה מיוחדת הנמצאת מחוצה להם, אלא כל מציאותה ופעולתה היא רק בם ועל ידיהם, במסרם אלו לאלו את מצוותיה ובפעלם אלו על אלו ברוחה על ידי דבור ומעשה, — לכן אפשר לאמר בצדק, כי במעמקי לב כל אחד מאישי החברה יושבים אלפי היפנוטיזורים נסתרים, המצוים עליו בחזקה: „כך וכך תהיינה דעותיך, כך וכך מעשיך!“ — והוא שומע, מבלי דעת כי שומע הוא; הוגה דעות ועושה מעשים כמצווה עליו, מוצא עם זה גם ראיות נכוחות לדעותיו וטעמים נכונים למעשיו, ולא ירגיש שרוח אחרים יושב מתוך מחו ומעסיק את ידיו, בעת שרוחו העצמי, ה„אני“ הפנימי שלו, זר לפעמים לגמרי לכל אותם ההגיונות והמעשים, אלא שאין קולו נשמע מפני קול המונו של „האני“ החיצוני, „אני של דברים“ — כמו שקורא לו אחד מפלוסופי צרפת (Bergson) — אשר הלבישתהו החברה.

ולפי שאין החברה בוראה לה בכל דור מחדש את קניניה הרוחניים וארחות חייה, אלא דרכם של דברים אלו להולד בה בראשית ימיה, על ידי תנאי החיים, וללכת אחרי כן הלוך והתפתח במשך דורות רבים עד שמקבלים צורה מוגבלת נאותה לה, ואז הם נמסרים בירושה מדור לדור בלי שנוים עיקריים, — לכן אפשר לאמר עוד יותר, כי גם החברה כולה בכל דור אינה בעיקרה אלא כלי־תשמישי של רצון הדורות שקדמו לה, וההיפנוטיזורים הראשיים, המושלים בלי גבול ברוח היחיד והצבור, הם איפוא בני עבר רחוק, שכבר עלו עשבים בלחייהם לפני מאות או אלפי שנה, ועדיין קולם נשמע ומצותיהם נשמרות ונעשות באהבה וכבוד מבלי שידע האדם או הדור, איה הגבול בינו ובינם, בין שלו ושלהם.

בעלי־העבר הללו, אע"פ שכונתם אינה רצויה, מעשיהם רצוים ומועילים גם לבעלי ה„אני" השלם: ירחיבו ה„חכמים" את העבר על חשבון העתיד ויבואו אחריהם „הנביאים" ויחזקו את העתיד על יסוד העבר, ומשניהם יחד יתרחב ויתחזק ה„אני" הלאומי.

גרועה הרבה מזו היא על כן כתה אחרת, האומרת להביא גאולה על ידי עתיד שאין עמו עבר; המאמינה, כי אחר היסטוריא של אלפי שנה, אפשר לעם להתחיל עוד הפעם הכל מחדש, כקטן שנולד: לעשות לו ארץ לאומית חדשה עם חיים וחפצים לאומיים חדשים. הכתה הזאת שוכחת, כי העם כלומר, ה„אני" הלאומי בצורתו ההיסטורית, הוא זה הרוצה להתקיים, הוא ולא אחר, כלו כמו שהוא, עם זכרונותיו ותקותיו, וכי אם היה הוא יכול להתהפך ללא־הוא, היה מוצא זה כבר הרבה דרכים לפניו. יש אמנם עוד גם „אני" אחר: ה„אני" הפרטי, הזמני, של כל איש ישראל בפני עצמו; וזה, כשקיומו בסכנה, יכול הוא בודאי לבקש לו מפלט בכל אופן ולמצוא מנוח בכל מקום, וכל המקים רבבות „אני" כאלה, באיזה אופן ובאיזה מקום שיהיה, הרי הוא מביא תועלת זמנית גם לכלל העם, שהנפשות האלה הן חלקים ממנו. אבל ענין אחר הוא ה„אני" הלאומי, הנצחי של עם ישראל, והמאמינים שאפשר להוליך גם את זה בדרך שהם רוצים לילך אינם אלא טועים: דרכו כבר כבושה ומוגבלת לפניו על ידי עצמותו, ועצמותו — יסודה מעבר וסופה לעתיד.

תרנ"א.

ו.

שתי רשויות.

משנתפרסמו חזיונות ההיפנוטיסמוס אנו יודעים, כי בתנאים ידועים אפשר להפיל על האדם תרדמה ממין מיוחד, וכשמצוים עליו אז לעשות לאחר יקיצתו בשעה פלונית איזה מעשה זר לרוחו ולרצונו, הרי הוא מקים אחרי כן את המצוה בשעה הקבועה לו, מבלי שידע עם זה בנפשו, כי אנוס הוא לכך על פי רצונו ומצותו של איש אחר, אלא (כמו שמעידים החוקרים הבקיאים בענינים אלו) מאמין באמונה שלמה, כי מדעתו ומרצונו החפשי עושה מה שעושה וכי כך גם נאה לו לעשות, מפני טעמים שונים שבורא לו בדמיונו, כדי לישב הדבר בעיני עצמו.

זמן בשאלות המתיחסות אליו, וככה עזרו „המצוות התלויות בארץ" לקיום האומה אולי יותר מאותן שנוהגות גם בחוץ לארץ.

עוד בסוף האלף החמישי, יותר מאלף שנים אחר החורבן, לא נמנע גדול חכמי הגולה לשים לילות כימים, כדי לאסוף ולסדר את „ההלכות למשיחא". הוא, בעל „אגרת תימן", הבין היטב ערך „העתיד" הזה לקיום העם, ועל כן נתן לו מקום גם בין עיקרי הדת, לא מפני שנעלמו ממנו, איש שכולו הגיון, אותן הטענות שטענו נגד זה אחר מותו תלמידי תלמידיו (כבעל העיקרים), אלא מפני שהוא הבין עם זה מה שלא הבינו המה: כי לא מפי ההגיון יחיה העם ויתקים, כי בלי תקוה לעתיד עתידה גם התורה שתשתכח עם כל עיקריה ההגיוניים, ולא האותות של ההיסטוריא ולא המופתים של האסכולסטיקא לא יצילוה, אותה ואת עמה, מכליה.

אם בבבל, כשהתחיל העם מעצמו, בסבת אסונו הפתאומי, להתיאש מן העתיד, חתרו הכמים להציל מה שיכלו להציל מן ה„אני" הלאומי, והנביאים השלימו את מעשיהם והצילו את הכל, — הנה נראה בדורות האחרונים חזיון אחר, שלא היה כמהו מיום גלות ישראל: העם לא התיאש מן העתיד, אדרבא, לא מש מפיו כמקדם; אך בלבו שכחהו, מתחלה — מקוצר רוח, ואחרי כן — מרוב טובה. ובאותה העת האחרונה, כשמצב העם הוטב הרבה והצליח „להחליף כח בתוך עמים בריאים וחזקים", ובכחותיו החדשים היה יכול איפוא „לעבוד בעד העתיד בפועל", ולא הסר לו כי אם לעורר את תקותו מתרדמתה, בשעת הכושר הזאת, קמו חכמיו לגרש כלה את התקוה הנרדמה ולמחות זכרה גם מפי העם. „נירוַנא" הוא האידיאל החדש, שחכמי ישראל מפיצים במחנה, תחת העתיד הלאומי. אבל גם את „נירונא" אי אפשר להשיג בפסיעה אחת, כי אם בדרך ארוכה ואחר „גלגולים" רבים, ומה יעשה העם בינתים? — לפיכך אנו מוצאים, כי באותה מדה שחלק העתיד הולך וחסר, בה במדה, באותו זמן ובאותו מקום ועל ידי אלה החכמים בעצמם, הולך ומתרחב חלק העבר של ה„אני" הלאומי. בין סדר התפלה החדש בלי זכר לעתיד ובין הספרות החדשה על תולדות העבר יש קשר ויחס פנימי, פסיכולוגי, אשר גם המחדשים האלו בעצמם לא ירגישו את כל תקפו: הזקנה, שאבדו את תקותה לדעת, מבקשת תנחומים ותשלומים בעד אבדתה, והנה מראים לה באצבע על העבר, כדי שתשתעשע ותתענג, עד שסוף סוף תבוא לידי הכרה, כי עבר שאין עמו עתיד אינו צריך ל„אני" מיוחד שיהיה לו לנשא תמידי, כי אף אם ראוי הוא להתקיים בזכרון המין האנושי, אפשר לו להתקיים בפני עצמו, בלי שמירת בעליו הראשונים, ובשביל גאוה אריסטוקרטית בלבד — לאמר לכל: „אבותי הצילו את רומא" — אין שוה להיות ולסבול.

בלבד, הרי מצא לו בזה סם חיים, מזון רוחני נאות לטבעו, אשר יחיהו ויקימהו לאורך ימים, למרות כל חלי וכל מדוה. ומכיון ששזי הוא, אין עוד מן הנמנעות, שבזמן מן הזמנים יביאוהו מקרים שונים להיות ולהחליף כח בתוך עמים בריאים וחזקים, וחלב העמים האלה אשר ינק יתהפך בקרבו לדם בריא, דם עלומים, ובהרגישו בנפשו כחות חדשים, ישיב להרגיש גם חפצים חדשים, אשר יעוררוהו לעבוד בעד העתיד בפועל, ביגיעת בשר ורוח.

כידוע, נכתבו או נערכו הספרים ההיסטוריים שבכתבי הקדש בימי גלות בבל. זקן היה ישראל באותו זמן. אפיסת הכחות הגיעה למדרגה כזו, שכל בני העם הרגישוה וידעיה וקראו במר נפשם: „יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו". ועל כן עמדו לו אז חכמים שנסו להציל את ה„אני" הלאומי על ידי חזוק חלק העבר שבו. אם היו משיגים מטרתם על ידי אמצעי זה לבדו — ספק גדול הוא. אבל, לאשרו, לא שאל העם פתרון שאלת קיומו לחכמה, כי אם לנבואה, והיא, הנבואה, היטיבה למצוא את הפתרון המבוקש: שבה והחיתה את העתיד ועשתה ככה את ה„אני" שלם. העתיד הנבואי הזה היה מתחלה עתיד קרוב, ורק אחרי כן, כשנבנה הבית השני וההבטחות הגדולות לא באו, נדחה העתיד ממילא מדור לדור, הלאה והלאה, עד החורבן ואחר החורבן, לפעמים התחזק יותר מדי ולפעמים ירד מעלות רבות אחורנית, הכל לפי מצב הדור ומדת צרותיו; אך בכל הדורות. עד קרוב לזמננו, לא חדל מלהיות חלק נכבד ועיקרי של ה„אני" הלאומי. והוא שעמד לאבותינו להיות ולהתקים, עם כל רפיון כחם ועֹלם הקשה, בעוד שעמים אחרים עם עבר יותר בהיר — אבדו ואינם.

רגילים אנו אמנם להאמין, שלא נתקימו ישראל אלא בזכות התורה. אבל קדמונינו, שמסרו לנו את התורה, הודו ולא כחדו, שגם התורה עצמה נתקימה בידנו רק בשביל העתיד, ואלמלא הוא, לא היה כל יסוד נכון לשמירתה: „אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ היו מצוינים במצות, שכשאתם חוזרים לא יהיו לכם חדשים" (ספרי, עקב). השקפה זו על התורה הביאה אותם לטרוח ולחבר מסכתות שלמות על דבר פרטי דיני זבחים ומנחות ומלבושי הכהנים ועבודתם וכו', לא מאהבה רבה לחקרי קדמוניות, שלא היתה בם, אלא מפני שהיו מאמינים בלב שלם, שעתידים כל אלה להתחדש ולשוב להיות לשאלות של חיים, ובאין יכולת בידם להיות „מצוינים" במצות אלו בפועל, השתדלו לפחות להשתלם בידיעתן, „שכשהם חוזרים לא יהיו להם חדשים". והמסכתות הללו, שעסקו בהן אחרי כן בחורי ישראל דור אחר דור הועילו הרבה להשריש את התקוה לעתיד עמוק עמוק בלב העם, בהרגילם את לומדיהן להביט על העתיד המקווה כעל דבר ממשי, שראוי להכון אליו ולאבד

העתיד, ולא נתקררה דעת „העניים" עד שאמרו, כי להם לבדם נִתנו השמים והעשירים אין להם חלק לעוה"ב.

גם ה„אני" הלאומי של עם ועם היה לנושא חקירות דקות וסברות עמוקות. אבל גם פה הגיעו פלוסופים אחדים (י"ס מיל ורֶנַן) לידי הכרה, שבעיקרו ויסודו אין המושג הזה אלא תערובת עבר ועתיד: זכרונות ורשמים מצד אחד ותקוות וחפצים מצד אחר, האחוזים וקשורים אלו באלו ומשותפים לכל אישי העם.

וכמו באדם הפרטי, נמצא גם בעמים שלש מדרגות, בנוגע לערך שני אלו היסודות זה לזה בתערובת ה„אני". גם לעם יש ילדות, ימי „שיר השירים", שבהם ישא עיניו ביחוד אל העתיד. וחפציו ותקוותיו יוצאים דחופים ומבוהלים בדבור ובמעשה ולא ידעו גבול ושיטה ומדה נכונה, באין לו נסיונות וזכרונות מושכלים מן העבר, אשר יהיו לו לקו ולמשקלת; אדרבה, גם מעט החומר שנשאר לו לנחלה מן העבר מקבל צורה „שירית", לפי נטות רוח העם בחפציו לעתיד. אבל מעט מעט ילמדוהו מקרי החיים להביט בעינים פקוחות לאחור, לדעת את עצמו ותכונותיו ותנאי קיומו על פי נסיונות העבר, ואז יהיה לעם חכם ונבון, היודע „מאין בא ולאן הוא הולך", והעבר והעתיד יתמזגו אז בקרב „האני" שלו בערך נכון ובאופן נאות לאשרו והתפתחותו. ימים טובים כאלה יארכו פחות או יתר, ואחריהם יבואו גם לעם ימי זקנה, בזמנם, ולפעמים גם קודם זמנם. וכשרואה שכחותיו הולכים ודלים ואין ביכלתו עוד להוציא חפציו אל הפועל, יחדל גם להפנין ויתבונן כלו בזכרונות העבר. ועת־הירידה הזאת (עִדים הוגים) עת־הזהב היא לחוקרי קדמוניות, למאספי מגלות בלות וספרים עתיקים ולמבקריהם ומפרשיהם ומפרשי־מפרשיהם. עד שלבסוף מניעים בני העם לאט לאט ל„חכמת שלמה", אומרים „הבל הבלים" ונשמטים אחד אחד.

אבל גם פה יש לפעמים אשר, למרות כל אותות הזקנה ורפיון הכח החיצוניים, עוד רגיש „האני" חזק בקרב העם פנימה, ולא יאבה ולא יוכל לקבל עליו גזר דינה של ההיסטוריא ולהסתפק בִמתיקת רגעיו האחרונים על ידי זכרונות נעימים: עתיד דרוש לו, חפץ חיים הוא ויהי מה! — ואז תבוא גם פה האמונה על כנפי הדמיון ותתן לו את בקשתו בלי עמל ויגיעה וביד רחבה, הכל לפי מרירות העבר: „לפום צערא אגרא". ובמצב הזה יש הבדל גדול בין איש ועם. האיש ההולך למות — מות ימות וכל תקוותיו לעתיד אינן יכולות לפדותו מיד שאול; אבל העם, שפתיל חייו רוחני הוא וחקי הפיסיאולוגיא לא ישימו קצבה לשנותיו וקץ לכחותיו, הוא, אם צלחה לו להביא אל תוך „האני" שלו את יסוד העתיד, ואפילו רק בתמונת תקוה דמיונית

בכל דור, לפי מצב החכמה והפלוסופיא בקרבו. ככה האמינו הפלוסיפים בדור העבר, שמציאות ה„אני" בתור עצם שלם ויסודי היא אמת גלויה ומורגשת לכל ואינה צריכה לראיה, בעוד שפלוסופי דורנו ידברו על דבר „התחלקות האני", על דבר „אני כפול", וכדומה.

אבל, מבלי לרדת עם הפלוסופים לעמקי תהום המיטאפיסיקא, אפשר לאמר בלשון בני אדם, כי ה„אני" של כל איש הוא הסכום היוצא מחבור זכרונו עם רצונו, מהתאחדות העבר עם העתיד. ובאמת, כשאדם אומר „אני", הרי אינו מכון לבו לשערות ראשו וצפרניו, שהיום הן כאן ומחר מתגוללות באשפה, ואף לא לידיו ורגליו ויתר חלקי אותו „בשר ודם", הפושט צורה ולובש צורה, כי אם להרוח או הכח הפנימי, המאחד באיזה אופן נסתר את כל הרשמים והזכרונות של העבר עם כל החפצים והתקוות לעתיד ועושה מכלם יחד בריה אחת שלמה אורגנית.

הבריה הרוחנית הזאת הולכת וגדלה ומתפתחת ביחד עם האדם הגשמי, החיצוני, אלא שדרך גידולה היא בסדר מהופך: מן העתיד אל העבר. „כשאדם נער — אמרו הקדמונים על שלמה המלך — אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי משלות, הזקין אומר דברי הבלים". וכך היא המדה באמת. ה„אני" של הנער עני הוא בזכרונות העבר ועשיר בתקוות וחפצים לעתיד, הממלאים את נפשו ומניעים את דמיונו ל„דברי זמר" ואת כחותיו לפעולה, בלי מעצור וגבול. הגדיל והגיע לימי העמידה, וכבר העשיר בנסיונות וזכרונות העבר ועם זה עוד כחו רב גם לחפוץ ולהשתדל בהשגת חפציו לעתיד, אז נמצא שווי־ערך בין שני חלקי ה„אני" שלו: העתיד יעורר בו תנועת הרצון, והעבר יגביל את התנועה הזאת ויתוה לה את דרכה, ואז הוא אומר „דברי משלות", עושה לו „כללים" בשביל העתיד על יסוד העבר. וכשהזקין וכח אין לו עוד לעבוד בשביל העתיד, יתרוקן ה„אני" שלו בעל כרחו מכל חפץ ותקוה, ולא נשאר לו כי אם לצלול בתהום העבר, להצטמצם בנתוח אותם הרשמים והזכרונות שרכש לו בימי חייו, וסוף סוף, אם חכם הוא כשלמה, „אומר דברי הבלים" ומתנחם.

אבל לא כל הזקנים חכמים הם כשלמה. להמון בני האדם יחסר הכח והכשרון להתנחם ב„הכל הבלים" ולמות במנוחה. ובצר לה, תקרא אז הזקנה את האמונה לעזרה, והיא תשיב לה„אני" את ה„עתיד" אשר יחסר לו, עתיד מתאים לתכונת הזקנה, שאינו דורש לא כח ולא פעולה, אלא נותן הכל מוכן ומזומן. וגם את העתיד הזה, אע"פ שאינו מיוסד על נסיון החיים יקבל ה„אני" אל קרבו ויחברהו בקשר אמיץ עם העבר והיו יחד לעצם אחד שלם: כל מה שחסר בעבר ישלים העתיד וכל אשר תגדל מרירות העבר כן יגדל מתק העתיד לעומתו; באופן, שלא רק התאוה, אלא אף הקנאה גיבה חוב העבר מן

להשתמש באמצעים מעשיים להשגת תקותו, וכתקותו כן היו האמצעים המעשיים ההם רוחניים ודתיים. אבל מאז יצא המשיח האחרון (ש״צ) לתרבות רעה, וגם התפתחות ההשכלה לא נתנה עוד לכל חולם בהקיץ להוליך שולל רבבות אנשים, — מני אז נתק הקשר בין התקוה הזאת ובין החיים, חדלה להראות כל פעולה, ולו גם רוחנית, על העם, חדלה להיות גם נחמה ביום צרה, ותהי לזקנה רפת כח, לרעיון מאוחר.

כמעט לא האמין עוד אדם, כי תוכל הזקנה הזאת לחדש נעוריה כקדם, לשוב ולהיות למקור תנועה חדשה, ומה גם — תנועה מושכלת וטבעית. ובכל זאת, הנה באה ונהיתה. גלגל החיים הסב עמו את הרוח הכללי בעמנו דרך נקודות רבות ושונות, עד שהתחיל להתקרב שנית לאותו המצב הבריא והטבעי שהיה בו אז, לפני אלפי שנה; והרוח הקדמוני הזה, המתעורר לתחיה, החיה גם את הרעיון הקדמוני, הלבישו את „צורתו האמתית" והתלבש בו „כנשמה בגוף".

ואולם אנחנו הרואים עתה „חבת־ציון" בתמונתה המחודשת, מלאה חיים ותקות עלומים, אין אנו רשאים עם זה להקל ראש כנגד אותה הזקנה של הדורות שעברו; אין אנו רשאים לשכוח, כי לולא זאת העזובה והנשכחה, ששמנו אבותינו „בחדר צר ואפל בלבני", לחיות שם „חיי בטלה" עד עתה, לא היה „הרוח" במצבו החדש מוצא לו מיד בבואו „גויה מוכנת להתלבש בה", ומי יודע אם לא היה אז עובר על פנינו כשבא, מבלי להשאיר אחריו כל רושם קים לדורות.

תרנ״א.

ה.

עבר ועתיד.

פלוסוף גדול שלא בידיעתו היה „אדם הראשון" בשעה שבטא לראשונה את המלה „אני". שהרי כמה יגיעות יגעו הפלוסופים הבאים אחריו, כמה „הררים התלוים בשערה" בראו בהבל פיהם, הכל בשביל לבאר את המלה הקטנה הזאת, ועדיין לא הגיעו להבינה ולבררה כל צרכה. מי הוא „אני"? שאלה זו נשאלת וחוזרת ונשאלת בכל דור ומוצאה לה תשובה אחרת

גם הרעיון הדתי הגדול אשר התעורר לתחיה בעמנו אחר החורבן הראשון, מתחלה רק כיסוד וחזוק אל התקוה הלאומית, התפתח והתחזק אחרי כן, בימי הבית השני, עד שמלא לבב העם והתרומם על כל אשר בו וגם על הרעיון הלאומי, אשר ממקורו שאב לפנים כח וחיים. כל החפצים האחרים נסוגו אחור מפני הדתיים, והעם לא שאל ולא בקש עוד כמעט מאומה, כי אם לעבוד את ה׳ במנוחה ושלום. אם נתנה לו בקשה זו, היה שמח בחלקו ונשא עול זרים בדומיה וסבלנות; ואם לא, אז התגבר כארי ולא נח ולא שקט עד שהיה עוד הפעם בן חורין לעשות באין מפריע רצון אביו שבשמים, אשר אהבו עתה, לא עוד כמלפנים, על מנת לקבל פרס לאומי, כי אם בכל נפשו: „אפילו הוא נוטל את נפשו״.

ועל כן, אחר החורבן השני, הרגיש העם ביותר לא חורבן הארץ לא חורבן החיים הלאומיים, כי אם — „חורבן הבית״, אבדן המרכז הדתי ואי־היכולת לעבוד את ה׳ בהיכל קדשו, להקריב לו תמידים כסדרם ומוספים כהלכתם. החסרון הזה הרוחני יכול להמנות על ידי אמצעים רוחניים: תפלות כנגד תמידים, בית הכנסת כנגד בית הבחירה, ירושלים של מעלה כנגד ירושלים של מטה, ותלמוד תורה כנגד כלם. מזוין בכל האמצעים האלה יצא העם לדרכו הארוכה והקשה, להתהלך מגוי אל גוי. ובכל ימי גלותו הרבים למד תורה הרבה, התפלל הרבה, וגם בתורתו גם בתפלתו לא שכח את תקותו הלאומית לשיבת ציון. אבל התקוה הזאת לא היתה עוד כאותה של בבל שחזקה את ידיו לפעולות גשמיות, שהולידה לו את זרובבל, עזרה ונחמיה, כי אם תקוה שאינה אלא תנחומין ללב, שמתישת כח בעליה ומישנתו על ברכיה לחלום חלומות נעימים. כי עתה, כשגבר האידיאל הדתי על הלאומי לא יכול עוד העם להסתפק במועט, לראות בשיבת ציון רק ישועה לאומית לו לבדו; צריך היה „שתתפשט ארץ ישראל בכל הארצות״, כדי „לתקן עולם במלכות שדי״, כדי „שיאמר כל אשר נשמה באפו ה׳ אלהי ישראל מלך״. ולפי שקוה יותר מכדי כחו, לכן חדל מעט מעט לעשות גם מה שבכחו, ורעיון שיבת ציון, מכוסה בענן כבד של דמיונות וחזיונות, התרחק מעולם העשיה. לא יכול עוד להביא בדרך ישרה את הידים לידי מעשה, אבל גם אז עוד לא חדל לחיות ולפעול פעולה רוחנית בלב, ועל ידי זה — לפעמים גם על החיים המעשיים, אף אם במסתרים או בארחות עקלקלות. בראשונה היו אבותינו שואלים באמת ובתמים: „שמא היום או מחר יבוא משיח״, ומחשבים דרכם בחיים על פי שאלה זו. וגם אחרי כן, אחר שמעט מעט נחלשה האמונה בישועה קרובה, מקוצר רוח, ולא באה עוד בחשבון בחיי יום יום, — גם אז יכלה עוד לשוב ולהתלקח לפעמים על ידי איזה בעל הזיה, להתגשם גם בתמונה מוחשית, באותן התנועות הידועות בשם „משיחיות״, שבהן התעורר העם

הקדמונית של הפוליתיאיסמוס הכפול. ועל כן, בעת צרה לאומית, בעת מלחמה ורדיפה מצד עמים אחרים, „צעקו בני ישראל אל ה׳ אלהיהם״. לא שחזרו אז בתשובה, במובן הנביאים, להיות מעתה באמונת האחדות המוחלטת, כי אם פנו אל אלהי אבותיהם, האל הלאומי המיוחד להם לבדם, להלחם באויביהם. וכשעברה הסכנה מחוץ והדאגות הלאומיות נדחו מפני הדאגות הפרטיות של איש וביתו, שב גם האדם אל האלילים הטבעיים של יום יום.

רק אחר החורבן, כשנשתנה מצב הרוח הכללי בקהל הגולה באופן הדרוש לאמונת האחדות, — רק אז נקל היה לנביאי הדור לעקור בזמן קצר את האמונה ההמונית ולרומם רעיון האחדות להיות השליט לבדו בחיי העם ובכל הליכותיו ומעשיו. לא מפני שפתאום נשא אז העם מרום עיניו וראה „מי ברא אלה״, כי אם מפני שאסוני הלאומי חזק בלבו את הרגש הלאומי במדרגה גבוהה מאד, עד שהדאגות הפרטיות פנו מקום בראש אל הדאגה הלאומית, והתמכרו בכל הגיוניו ורגשותיו אל הדאגה הזאת, מוכרח היה לאחוז בכל כחו בתקותו האחת אשר עוד נשארה לו: באמונתו באלהיו הלאומי ובכחו כי רב הוא להושיע לעמו, לא רק בארצו, כי אם גם בהיותו על אדמת נכר. אבל התקוה הזאת יכלה רק אז למצוא מקום בלב, אם נצחון מלך בבל לא היה נצחון אלהי בבל, כי אם אלהי ישראל, שהוא גם אלהי העולם, הוא אשר נתן בידו כל הארצות והוא גם יקחן מידו, כי לו כל הארץ, „הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו״. — וככה הבין והרגיש אז העם את התורה הגדולה אשר ידע עד כה רק מרחוק, מן השפה ולחוץ. הזרע אשר זרעו הנביאים לפנים על צחיח סלע עשה עתה פרי בביא עתו, וקול נביא הגולה בקראו בשם ה׳: „למי תדמיוני ותשוו... אנכי אל ואין עוד אלהים״, — בהיותו מתאים מאד לחפץ העם ותקותו הלאומית, הדר עמוק עמוק בלבו והפך משרש כל נטיות רוחו והליכות חייו מימי קדם.

משל לרעיון מאוחר מוצאים אנו אחר דורות רבים באותה התקוה הלאומית עצמה — ברעיון „שיבת ציון״.

„מתוך שלא לשמה בא לשמה״ — הוא חזיון מצוי ורגיל בחיים. יש אשר יפנו בני האדם ראשונה לאיזה דבר לא בשביל עצמו, כי אם בשביל יחוסו לאיזו מטרה הקרובה ללבם. אבל מכיון שהורגלו להתעסק בו ולחבבו, אם גם בשביל דבר אחר, הם מתקשרים אליו מעט מעט בעבותות אהבה שאינה תלויה בדבר, אשר תגדל לפעמים כל כך, עד שלא ימנעו מלהקריב על מזבחה גם את מטרתם הראשונה, שהביאתם לידי אהבה זו. ככה יתחיל הכילי לאהוב כסף בשביל הנאת תשמישו, ולסוף הוא שוכח את מטרתו הראשונה. לא ישבע כסף ולא ירשה לעצמו אף להשתמש בו להנאתו.

אך לא באלהי הטבע, המשותפים לכל, לו ולשונאיו, כי אם כל משפחה ומשפחה באלוה מיוחד לה לבדה, שאין לו בעולמו אלא היא וכל תעודתו רק להגן עליה מפני אויביה. ועל כן, אחר שיצאו ברבות הימים מן המשפחות ההן עמים שלמים עם חיים מסודרים, ומלחמת האדם באדם קבלה תמונה אחרת יותר כללית; אחר שיכול כבר האיש הפרטי לישב בשלוה הוא וביתו בתוך עמו ותחת המשפחות התחילו העמים לרדוף ולהחרים זה את זה בלי הפלה, — אז בטלו אמנם אלהי המשפחות או ירדו למדרגת רוחות ביתיות, אבל תחתיהם באו „אלהי העמים", אֵל מיוחד לעם ועם, השומר עליו בעת שלום ועובר לפניו להנקם מאויביו בעת מלחמה.

הפוליתיאיסמוס הכפול הזה, הטבעי והלאומי, מקורו איפוא לא בטעות מקרית בשקול הדעת, כי אם בעצם צרכי הלב ותנאי החיים של המין האנושי בראשית ימיו. ולפי שהצרכים האלה ותנאי החיים האלה לא נבדלו אז הרבה בכל הארצות, לכן אין להתפלא על כי אצל כל עמי הקדם נמצא (אם גם בשמות שונים ותמונות חיצוניות שונות) את האמונה הזאת האחת: האמונה באלים טבעיים, העוזרים את האדם במלחמתו עם הטבע, ובאלים לאומיים, העוזרים כל אחד לעמו במלחמתו עם עמים אחרים; אלא שאצל עם אחד בולטת יותר האמונה באלהי הטבע, ואצל עם אחר — האמונה באלהיו הלאומי, הכל לפי תכונות העם וקורותיו לשעבר, יחוסו אל הטבע ומצבו בין העמים.

לפיכך, כשנולד ונתפרסם בישראל בימי קדם ההם המושג המפשט של אחדות האלהות, לא יכול אז הרעיון הזה להיות אלא „רעיון מוקדם" בלבד. רק יחידי סגולה ידעוהו ידיעה אמתית, חיה, שהלב מרגיש בה והרצון הולך אחריה, אבל המון העם, אע"פ ששמעוהו פעמים אין מספר מפי הנביאים וגם נדמה להם שמאמינים בו, לא היתה בכל זאת ידיעתם אותו כי אם ידיעה חיצונית, ואמונתם בו — אמונה בודדת, שאינה מקושרת עם החיים ואינה מביאה לידי מעשה. לשוא היה עמל הנביאים לפחת רוח חיים בהאמונה הזאת: רחוקה היתה כל כך ממהלך הרעיונות וההרגשות אז, עד שלא יכלה בשום אופן להכות שורש עמוק בלב, למצוא איזה חוט רוחני אשר יקשרה עם החיים.

בעל ספר שופטים רגיל להתאונן על קלות דעתם של אבותינו בדורות ההם, כי בצר להם היו פונים תמיד אל ה' אלהי אבותיהם, וכאשר הושיעם מאויביהם, שבו בכל פעם לעבוד אלהים אחרים, „ולא זכרו את ה' אלהיהם המציל אותם מיד כל אויביהם מסביב". — אבל באמת לא היו אבותינו קלי דעת במדרגה כזו, להחליף אמונתם כלבוש, לעבור על נקלה מדת אחת לדת אחרת מתנגדת לה; אלא חיו תמיד רק באמונה אחת, באיזה האמונה

כי יבא כם הרוח בשובו במעגלתו לאחור. ועל כן צדקו גם פה הכמי עם ועם, בהשתדלם לפרסם דעותיהם החדשית או לחזק דעות ישנות החביבות עליהם, מבלי שים לב, אם מוכשר הדור לקבלן אם מקבלן לשמן או לשם דבר אחר, ואם אפשר לו להיות בהן ולעשות מעשה על פיהן. יודעים הם החכמים האלה, כי להליש החי טיב מן הגביר המת, כי כל הנמצא בלב האדם וחי שמה, אף אם בתמונה זרה ונשחתה, אף אם חיי בטלה בחדר צר ואפל שבלב, — יש לו תקוה ללבוש ברבות הימים את צורתו האמיתית, למלא את הנפש ולהיות הרוח החיה בכל ההגיונות והמעשים, בבוא העת הנאותה לו.

משל לרעיון מוקדם הוא רעיון אחדות האלהות בישראל כל ימי השופטים והמלכים עד גלות בבל.

כראיות ברורות הוכיחו דוד יום (Hume) ותלמידיו, כי לא ההשתוממות על הדר הטבע ופלאי הוויותיה הביאה ראשונה את האדם להכיר את בוראו, כי אם הפחד והבהלה מפני המקרים הרעים המתרחשים בעולם. האדם הקדמוני, שהיה נע ונד בארץ לבקש אוכל, בלי מחסה מזרם, בלי כסות בקרה, מורדף בלי חשך מתהפכות הטבע ומחית רעות, — האדם ההוא לא היה מוכשר להתבונן אל חקות שמים וארץ, להתפלא על יפי „הבירה" ולהעמיק חקר אם „אפשר לבירה זו בלא מנהיג". כל הויתו, רגשותיו ומחשבותיו התלכדו כלם רק בחפץ אחד — חפץ הקיום, ולפיהו ראה בכל הטבע רק שני דברים: את הטוב ואת הרע, את המועיל לקיומו ואת המזיק לו. מן הטוב התאמץ להוציא את התועלת האפשרית, מבלי להרבות מחשבות תהלה, בשביל לדעת מאין בא; אבל הרע והוא הלא יותר מצוי ויותר מורגש, איך ינצל מפניו? — השאלה הזאת אשר לא נתנה מנוח ללבו, היא שהולידה בו ראשונה, כמעט בלי דעת נפש, את הרעיון הגדול, כי יש אדונים לכל הוויות הטבע, אדונים שאפשר לפייסם בדברים ולכפר פניהם במנחה, למען יעצרו בעד הרע, ואף למען — כן הוסיף הרעיון להתרחב מאליו — ירבו להשפיע לו את הטוב. וככה היו לו לאלהים כל ההוויות והנמצאים הטבעיים הנוגעים ברב או במעט לחיי האדם ואשרו, ותמלא הארץ אלילים רבים, כרוב הרעות והטובות בטבע.

אך הנה לא רק מצד הטבע וכחותיו העורים בלבד סבל האדם הקדמוני צרות רבות ורעות, כי אם גם מאדם רעהו. מדינות וממלכות לא נוסדו עוד אז, וסדרים קבועים ומשפטים צדיקים טרם יהיו בארץ; בני אדם היו משפחות משפחות, עדר עדר לבדו, ומלחמת עולם, מלחמה של כליה, שררה בין משפחה ומשפחה. הרעות האלה שבין אדם לחברו גרמו גם הן „פחד ובהלה", לפעמים עוד יותר מן הרעות הטבעיות, וגם פה בקש ומצא האדם עזר באלהים,

ובכל זאת, יפה עושים המחדשים המקדימים לחוק בכתב חקים שעוד לא הגיע זמנם בפועל, ויפה עושים גם אוהבי הישנות המאחרים למחוק מן הכתב חקים שכבר עבר זמנם בפועל: אלו ואלו יודעים, שמביאים בזה תועלת רבה, כל צד לשיטתו; לפי שאלו ואלו מבינים, כי סיבב סובב הולך הרוח הכללי בחיי החברה, פעמים לפנים ופעמים לאחור, ועל סביבותיו אפשר שיגיע בזמן קרוב או רחוק לאותה הנקודה שעומדים עליה החקים ההם, ואז, אם מוצא אותם מוכנים ועומדים לפניו, ימהר להתלבש בהם כנשמה בגוף: הוא נעשה להם סם חיים, להחיותם ולעשותם לכחות פועלים, והם נותנים לו צורה ממשית, מוגבלת, למען יוכל עמוד. מה שאין כן אם לא ימצא אז תמונה גשמית להכנס בה כרגע ומוכרח לשוטט באויר בלי כל תמונה עד שיברא לו בעצמו גויה חדשה מאין, — אז הסכנה קרובה, כי בטרם יצלח לחזק עמדתו על הנקודה הרצויה, יסוב הגלגל ותעבור השעה המוכשרת לכך.

את החזיון הזה נמצא לא רק בחקים ומשפטים חיצוניים, כי אם גם ברעיונות ומשפטים פנימיים. אין לך דור שלא נמצאו בו איזו אמונות ודעות בודדות, שאין להן כל יחס וקשר עם שיטת החיים השלטת בזמן ההוא, והן יושבות בדד בקרן זוית שבלב המיוחדת להן, מבלי לפעול ברב או במעט על הליכות החיים המעשיים. רעיונות כאלה הם על הרוב „מאוחרים", נחלת דורות קדומים, שהיו בשעתם מיוסדים על המושגים וצרכי החיים בימים ההם, אלא שמעט מעט נשתנה מצב הרוח הכללי, נהרסו היסודות שהיו בנוים עליהם, והם קימים ועומדים בנס, נראים כאלו חיים, אבל חייהם אינם חיים אמתיים, של תנועה ופעולה, כי אם חיי בטלה של זקנים אשר גם לחם ותש כחם. זקנים בטלנים כאלה בקשו ומצאו החכמים (Tylor ורבים אחריו) בכל ענפי החיים, והם מאריכים לפעמים ימים הרבה מאד.

אלו הם „המאוחרים", אבל גם פה יש כמו כן „מוקדמים", צעירים שלא הגיעו עוד לפרקם, שנולדו בלבות יחידים מאנשי הרוח, העומדים ממעל לכל העם, ועל ידי סבות ומקרים נאותים הצליחו בעליהם לפרסמם וגם לחבבם על הבריות קודם זמנם, בטרם יהיה הדור ראוי להבינם ולקלטם ככל הדרוש. אבל בהיותם רק „מצות אנשים מלומדה" ואינם מתאימים למצב הרוח הכללי, על כן ישארו גם הם מחוץ למחנה הכחות הפועלים ודומים בהייתם לעוללים ויונקים, שהגדולים מחבבים אותם, מתענגים על שיחתם ולהגם, משחקים עמם לפעמים, אבל לא ישאלו בעצתם על כל מעשה.

וגם פה, כל זמן שהנשמה בקרבם, יש תקוה לאחרית שניהם: המוקדמים — כי הרוח הכללי יגיע אליהם בלכתו לפנים, והמאוחרים —

וישובו „לאחור״, אל מחנה הישן, ועוד אחרים — ונשארו בריקותם או יצאו לבלי שוב עוד.

התנועות האלה עם שנוים קטנים נשנו אחרי כן גם בארצות הצפון. אבל מה ששם בקשו החכמים ולא מצאו — בראו פה מקרי החיים כמו מאליהם: בראו „שיטה בינונית״, שיש בכחה להביא „שווי־ערך״ בין החדש והישן, „בהלבישה את שניהם צורה אחת חדשה״, ואנו עומדים ומביטים אל „הצורה״ הזאת הפשוטה, הטבעית, המובנת לכל בלי התחכמות יתרה, ונשתומם בלבנו על כי אחרה עד עתה.

האמנם צריך לקרוא גם בשמה מפורש או להראות באצבע למזרח — לארץ אבותינו?

תרנ״א.

ה.

מוקדם ומאוחר בחיים.

עורכי־הדינים יודעים — ומי כעם ישראל יודע — כי החקים והמשפטים אשר לעם ועם לא כלם נשמרים ונעשים תמיד במדה אחת בשוה; כי בכל מקום ובכל זמן יש איזו חקים, חדשים או ישנים, אשר לפי התורה הכתובה נחשבים אמנם לעומדים וקימים בכל תיקף, ובכל זאת לא ישימו השופטים והשוטרים להם לב, ואינם יוצאים אל הפועל כלל או לא במדה הדרושה.

חקים כאלה, אם נתבונן אל רוחם ותכונתם, נמצא תמיד, כי מתנגדים הם ברוחם לרוח הכללי השורר באותו הזמן בחיי החברה המוסריים והמדיניים; אם חדשים הם — כי באו לעולם קודם זמנם ורוח מחוקקיהם הקדים להתפתח לפני הרוח הכללי של יתר החברה, ואם ישנים — כי כבר עבר זמנם והרוח הכללי עזב כבר מאחריו את רוח מחוקקיהם בימי קדם. בין כך ובין כך, לפי שאינם מתאימים להרוח השליט במהלך החיים בזמן ההוא, על כן, אף כי ינחלו כבוד ויקר ככל יתר החקים, חסרי־אונים הם להראות פעולתם על החיים.

לפנים ולאחור מביאות את החברה לא לפנים ולא לאחור, אלא מעידות הן עליה, שיש לה צורך באיזו שיטה שלישית, בינונית, אשר תעמוד בתוך בין החדש והישן, תעקור מזה מה שטעון עקירה ותשוב לטעת מזה מה שנעקר שלא מדעת, ובהלבישה את שניהם צורה אחת חדשה, לפי רוח העת, תביא שווי־ערך בין אותם „הענינים הרוחניים" שנשארו לנחלה מן הישן ובין אלה שנולדו על ידי החדש והספיקו כבר גם הם להכות שרש עמוק בכל הלבבות. שיטה כזאת יוצאת ברבות הימים מאליה, על ידי התנועות האלה עצמן, אך לפעמים תאחר לביא ולפעמים תמהר, הכל לפי הסתבכות הסבות ומקרי החיים.

תנועה מעורבת כזו נולדה בעמנו לפני מאה שנה ועדיין לא פסקה. אבל, לפי מהלכה בימים האחרונים, אפשר לשפוט, כי לא רחוקה היא עוד מן הדרך הנכונה.

עוד לפני ההשכלה החדשה היו בין אחינו שבמערב „בעלי שלילה בינונים", שלא יצאו מתוך הקהל ולא קראו לריב, לפי שלא היה להם במה למלאות את הריקות. עד שנולד חיוב חדש בלבות יחידי סגולה: צורך לחיי אז"ח ואמונה נהשגתם על ידי השכלת אירופא, — ומיד התחברו בעלי השלילה אל בעלי החיוב החדש (שהיו אולי מתחלה באמת רק „שוחרי הטוב והתושיה" ולא ידעו שעתידה השלילה להתלות בם ולמנות שנותיה מזמן העתקת ההורה לאשכנזית) והיו לאגודה אחת, אשר הרסה ולא חמלה כל מבצרי אומתם בשמחה רבה ובתרועת נצחון. אבל אחר שנצחה, אי האמונה שנצחה, קמו גם לה מבקרים, שמצאו מגרעות בחיובה ועוד יותר — בשלילתה; כי נגעה ההריסה לא רק באמונות קדומות ומנהגים ישנים, כי אם בעצם קיום העם ואחדותו. המבקרים האלה התחילו אז להרגיש „ריקות" ויצאו לבקש אמצעים למלאותה. אף האמינו למצוא, הללו — בבתי כנסיות מהודרים עם דרשות מלאות מים שאין להם סוף, והללו, הגדולים שבהם — באותה בריה חדשה שבראו להם וקראו לה שם גדול, לפי גודל תעודתה: — חכמת ישראל.

בספרים שחוברו בחכמה זו אנו רואים לפעמים חזיון מפליא: מבוא הספר כולל דברים נכבדים מלאים רגשי קדש על ישראל ולאומיותו וספרותו, בעוד שהספר עצמו — „החכמה" שלכבודה נכתב המבוא — אינו אלא חקירות ודקדוקים על דבר פרשנים ונקדנים ופייטנים בלים, שאם לא נבראו לא היה העולם חסר כלום! — פה אנו רואים באספקלריא מאירה, עד כמה צמאה נפשם של המחברים הללו לאיזה חיוב לאומי, אשר יצדיקם בעיני עצמם על אהבתם לעמם ויתן להם יכולת להתמכר לעבודת רוחו. אבל, חבל! לא מצאו, והוכרחו להסתפק במצבות ופזמונים. גם אחרים בקשו ולא מצאו —

שלא הוא לעצמו עיקר אצלם, כי אם אפשרות השלילה שהם מקבלים עמו. ובאותה מדה שחודרים עמוק עמוק בחלקי הישן ומוצאים בו מומים וחסרונות דקים מן הדקים, בה במדה הם עוצמים עיניהם מראות כל רע בכל הנוגע אל החדש ומפריזים בשבחו הרבה יותר מאשר עשי המחדשים הראשונים. לפי שלאלה לא היה החדש אלא חלק, הוספה על הישן, בעוד שהללו אין להם אלא זה בלבד ומוכרחים לראות בו הכל. — המחדשים הראשונים מתנגדים אמנם מתחלה אל הברית הזאת, שכרתו אתם בעלי השלילה שלא בטובתם. אבל הרדיפה מצד הישן, המשותפת לשניהם ומכריחתם לעמוד על נפשם יחד במערכה אחת, תרגילם מעט מעט באחוה זו, עד שלסוף הם נעשים באמת אגודה אחת בעלת שיטה אחת המעורבת מחיוב ושלילה כאחת, אלא שהללו קבלו את החיוב בשביל השלילה והללו את השלילה בשביל החיוב.

מלחמה כזו תמשך ימים רבים ולפעמים דורות רבים. על הרוב תהיה בראשונה יד החדש על העליונה. כי מצד אחד קשה לכלוא רוח השלילה אחר שהתעורר פעם אחת, ומצד אחר גדול גם כח החיוב החדש מכח הישן, בהיותו תולדות ההוה ומתאים איפוא לרוח החיים ההוים יותר מן הישן, נחלת העבר. אבל אז, כשמאמינים בעלי החדש שסוף נצחונם לבוא, יחדלו לצמצם כל כחותיהם במלחמתם עם הישן, ותחת זה יתחילו רבים מהם לבחון גם את החדש באותו המבט החודר שהשתמשו בו עד כה רק כנגד הישן, — ומאליו מובן, שמוצאים גם בו, בחדש, נטיעות יבשות הדורשות עקירה, ולא עוד אלא שבהביאם בחשבון את הנטיעות הישנות העקורות, ימצאו רבות מהן בריאות וטובות, שעקרה השלילה ללא צורך כלל, רק בחום התנגדותה אל הישן. ומזה ומזה תפקחנה עיניהם לראות, כי התמורה לא היתה גאולה שלמה ובדברים רבים יצא שכרה בהפסדה, כי נתרוקנו הלבבות יותר מדי מן הישן ולא יוכלו להתמלא כל צרכם על ידי החדש.

במצב הזה עשיר הוא מחנה החדש בכתות ואגודות קטנות מינים ממינים שונים. „הריקנים" שבו רודפים אחר „אידיאל", מבקשים איזה אמצעי למלא נפשם, ובשוטטם אנה ואנה, ירחיקו אלה ללכת לפנים ואלה ישובו לאחור. אבל אלה ואלה לא ימצאו את המנוחה אשר יבקשו, כי אידיאלים מלאכותיים לא יצלחו למלאות לאורך ימים את הריקות הטבעית. ורבים מתיאשים באחרונה, מתרגלים לחיי ריקות ויחדלו לבקש עוד.

וכשרואים בעלי הישן את המבוכה אשר במחנה החדש, ילבשו עוד הפעם עוז וגבורה, ותקותם שכבר נואשו ממנה תשוב למלאות לבבם, כי עוד מעט והעולם ישוב אחורנית, לאותה הנקודה שעמד עליה בימים הראשונים הטובים. אבל על הרוב הם טועים בחשבונם; על הרוב אין התנועות האלה

עליו ואינה כותבת תחתיהם כלום, אלא מתאמצת רק למתוח ולהגדיל את הכתב הנשאר עד שימלא גם מקום המחק, כלומר, מרימה על נס איזה חיוב אחר ישן, שהיא מודה בו, ומשתדלת לקשר אליו כל אותם „הענינים הרוחניים" שהיו קשורים אל החיוב הנהרס ונשארו עתה בלי נושא. האמצעי הזה מספיק לה כל עוד עליה להלחם בשונאיה: כי השלילה עצמה, האוזרת חיל לכבוש לה דרך, תהיה אז למקור חום וחיים ותוסיף אומץ גם לצד החיוב, לאותו „הכתב הנשאר". אך כאשר תשבות המלחמה מחוץ והשלילה תשוב למה שהיא באמת — לאפס ואין, אז יעמדו ולא ינועו עוד גם חייה מבפנים; „הכתב הנשאר" ישוב ויתכווץ למדתו הראויה לו, והמקום הפנוי שבלב יחרב וידולדל.

כת הקראים היא תמונה מדויקת מתנועה שלילית כזו. עוד לפני ענן היו „בעלי שלילות פרטיות", שלא מצאו נחת בפלפולי הישיבות שבבבל ובדין זה או זה שהמציאו חדשים לבקרים, אלא שלא התחברו לכת אחת, כל זמן שהשלילות הפרטיות לא התכנסו כלן בשיטה אחת מסביב לאיזו שלילה יסודית. וכשבא ענן והעמידן על אחת: על בטול האמונה במציאות תושבע"פ והכחשת הצורך בה, — מיד התלקטו רבים אל הדגל הזה והיו למחנה אחת, לכת שלילית. הכת הזאת, בראשיתה כל זמן שנרדפה והדפה, היתה מלאה חיים ורגש, שנאה בוערת כאש אל התלמוד ואהבה בלי מצרים אל „הכתב הנשאר" — אל המקרא. אך משנבדלה לגמרי מיתר העם וגם אהבתה גם שנאתה לא מצאו מחיה עוד ברוח ההתנגדות, — אז חדלה להתנועע ותהי כאבן שאין לה הופכים עד היום הזה.

אך תנועה שלילית בלבד, כאותה של הקראות, היא באמת בלתי מצויה כל כך. רוב בני האדם אינם יכולים לעקור נטוע, שנשתרש בלבם, גם אחר שנתיבש. כי אף אם אין להם עוד חפץ בו מצד עצמו, יש להם חפץ באותם „הענינים הרוחניים" התלוים בו, בין שנולדו על ידו ובין שנתקשרו עמו אחרי כן, והם מרגישים מראש את הריקות שתשאר בלבם עקירה זו וגרתעים לאחוריהם. הבינונים האלה שבבעלי השלילה תלוים ועומדים עד שיבוא לידם איזה חיוב חדש המוכשר לפי תכונתו למלאות הריקות ההיא, להיות למרכז חדש לכל אותן ההרגשות והנטיות וכו', שהיו מחוברות עד כה אל החיוב הישן שהם רוצים בבטולו. וכשחיוב כזה בא לעולם וגורם לבעליו הראשונים רדיפה מצד „בעלי הישן", המגלים את „השלילה המסותרת" שבו, ישמעו אלה בעלי השלילה הגלויה ותחי רוחם, כי מצאו אילן להתלות בו, ומיד הם יוצאים ממחבואם לעזרת הנרדפים ומקבלים עליהם את החיוב החדש עם כל המתיחס לו באהבה והתלהבות יתרה, מבלי חקור ודרוש הרבה, מאחר

בדרך כזה באה הפלוסופיא בגבול ישראל בימי הבינים. מתחלה — שיטה חיובית חדשה בלבות יחידים: צורך להבנת חזונית הטבע וחיי האדם עם אמונה בהשגתה על ידי הפלוסופיא הערבית; אחרי כן — התפשטות השיטה, מלחמה מצד הרבנים, שראו בזה סכנה לחיוב אחר ישן — לתורה ועבודה, „כתבי התגלות" של המחדשים, המכחישים את הסכנה, עד שלסוף נתפשרו ביניהן התורה והפלוסופיא: זאת היתה ל„אמונה צרופה" וזאת ל„פלוסופיא דתית".

בדרך כזה נולדה והתפתחה גם „החסידות" בעת החדשה. תחלתה — שיטה חיובית חדשה: צורך להתרוממות הנפש והתרגשות הלב עם אמונה בהשגתן על ידי עבודת ה' מתוך שמחה של מצוה; אחרי כן התפשטות השיטה, מלחמה מצד „הלמדנית", התגלות המחדשים, וסוף דבר — חסידים לומדים ולומדים חסידים. ולו ישמעו החסידים הראשונים את הגדולות שמספרים עליהם בדורנו, כאלו התכונו להתנגד לתורת הרבנים וכו', בודאי לא היו מבינים כלום, כמי שלא הבינו בזמנם על מה הם נרדפים. כי באמת לא הרגישו כלל שיש בתורתם ומעשיהם צד התנגדות כל שהוא לאיזה ענין קדוש ומקובל באומה; אדרבה, הם קראו לרודפיהם „מתנגדים", לא כתלמידיו של לוטר, שקראו כן לעצמם.

וכשם שההתפתחות התמידית מולידה חיובים חדשים, כך היא גם מבטלת חיובים ישנים בלבות יחידים: מתישת בם כח צרכים שונים ואמונות שונות, שחיי החברה בנוים עליהם. היחידים האלה מוצאים איפוא באיזה מענפי החיים, כל אחד בענינים הקרובים ללבו, דברים יתרים שונים, שבטולם היה לפי דעתם הנאה לעולם. וגם השלילות מוצאות מין את מינו, מעוררות ומחזקות זו את זו ונמשכות זו אחר זו, עד שמתאחדות גם הן באחרונה לשיטה אחת שלמה מסביב לאיזו שלילה יסודית וכללית. אל דגל השלילה הזאת יתחברו אז רבים מן היחידים ההם בעלי השלילות הפרטיות, שהיו עד כה רק אנשים נפרדים, המסכימים (ולפעמים גם מתנגדים) זה לזה בפרטים שונים, מבלי שהרגישו עוד גם בעצמם את אחדותם הפנימית, — והיו מעתה למחנה אחת, אשר תקדיש מלחמה על השיטה החיובית הישנה, מלחמה לשם שלילה וגרעון בלבד.

מלחמה כזו אין סופה על הרוב לא נצחון גמור של אחד הצדדים ולא שלום והתקרבות בין שני הצדדים, כי אם — התרחקות מוחלטת לעולם. עיפים ותדלדלים מעמל המלחמה עוזבים גם שניהם את המערכה ושבתים מריב; בעלי החיוב שבים לחייהם הישנים על פי שיטתם, ובעלי השלילה נבדלים מהם לכת מיוחדת עם סדרים חדשים לפי שיטתם. הכת הזאת השלילית היא צועד לאחור ולא לפנים; היא מוחקת מעל לוח הלב דברים שהיו כתובים

שיטה חיובית חדשה באה לעולם, כשההתפתחות התמידית הולידה בדרך מהלכה בלבות יחידי סגולה איזה ענין חיובי חדש: אמונה באיזו אמת חדשה או הרגשה באיזה צורך חדש (ועל הרוב — שתיהן כאחת), שלא האמינה או לא הרגישה החברה עד אז. הענין הזה, לפי חוק ידוע בחיי הנפש, מוצא ומעורר במעמקי הלב ענינים אחרים ממינו, והם כלם מחזקים זה את זה ומתקשרים זה בזה, עד שמגיעים באחרונה להתאחד לשיטה אחת שלמה, אשר במרכזה אותו החיוב החדש ומסביב לו חבילה של ענינים רוחניים שונים: אמונות, הרגשות, נטיות, צרכים וכו׳, התלוים בו ונאחדים על ידו.

שיטה חדשה כזו, אע״פ שבעצם וראשונה היא חיובית בלבד, אי אפשר בכל זאת שלא תכלול בקרבה גם איזו שלילה מסותרת, שלא תגע באחד מצדדיה באיזו שיטה אחרת ישנה הקרובה לה בנושא, ואם לא לעצם המרכז הישן, היא מזיקה עכ״פ לאחד הענינים אשר בהיקפו, ולמצער מפריעה את בעליה מלהתמכר להענינים הישנים באותה מדה שעשו זאת עד כה. לפיכך, כשמתחילים המחדשים להוציא את שיטתם אל הפועל, להשתדל בהשגת הדברים שהם צריכים להם על פי הדרכים שהם מאמינים בהם, מעוררים מעשיהם בהכרח התנגדות מצד הלהוטים ביותר אחר אותה השיטה הישנה, שנגעו בה המחדשים לתומם. ההתנגדות הזאת גורמת לה להשיטה החדשה שתתפרסם ויתלקטו אליה מכל העם הללו שהלך רוחם מכשירם לכך. וכשהולכים ורבים, תגדל חמת מתנגדיהם עוד יותר, וכה תתגבר ההתנגדות ותהיה למלחמה כבדה.

בעלי החדש ישתאו מתחלה על הדבה הרעה שמוציאים עליהם, כאלו באו להסיג גבול הישן, ובתם לבם יצעקו מרה, כי לא עלתה כזאת על לבם. ואמת ידברו. כי אמנם לא לגרוע, כי אם להוסיף מגמתם, ובהיות כל מחשבתם בהוספה זו, לא יראו ולא יבינו כלל את השלילה הכרוכה בעקבה, וגם אחר שיגלוה מתנגדיהם, הם משתדלים להעלימה, לא רק מעיני אחרים, כי אם גם מעיניהם בעצמם, על ידי אמצעים מלאכותיים, מבלי שירגישו כי מלאכותיים הם. לעמת זה, בעלי הישן, בהיות כל מעינם בו, ייטיבו לראות או להרגיש את הסכנה הנשקפת לו מצד החדש, ועל כן ישתדלו לעקור הנטע הזה עודנו באבו. אבל על הרוב לא יצלח חפצם זה בידם. השיטה החדשה תופשת בעל כרחם מקומה הראוי לה בחיים, ושתיהן, החדשה והישנה, עוזבות מעט מעט איזו מתכונותיהן המתנגדות זו לזו ביותר, מחלקות ביניהן כחות החברה באופן נאות לשתיהן, כפי היכולת, וסוף סוף כורתות ברית ויושבות בשלוה, וחיי החברה נתעשרו בענף חדש, קבלו תוספות בחיוב.

ג.

לתולדות החיוב והשלילה.

גם בזמן ששלום בעולם אין מנוחה ואין שלום לבריות. במעמקי החיים, מתחת למסוה השלום, הכל, מן הרמש עד האדם, נלחמים על נפשם, רודפים והודפים זה את זה בלי הרף, וכשזה קם זה נופל וזה מתמלא מחורבנו של זה. ובכל זאת אנו מבדילים בין עת מלחמה ועת שלום וקוראים בשם „מלחמה" רק התאבקות גלויה בין שני מחנות אשר תקרה לעתים רחוקות, ואנו עומדים ומסתכלים במהלכה, בסבותיה ותוצאותיה, מראש ועד סוף. אבל אותן המלחמות הקטנות התמידיות בין איש ואיש, שאנו יודעים רק את מציאותן בכלל, אך לא נוכל להקיף כל פרטיהן ותולדותיהן, — להן אנו קוראים „שלום", לפי שמנהגו של עולם בכך.

גם בעולם הרוח יש מלחמה ויש שלום, וגם פה אין השלום אלא מלחמות קטנות תמידיות הסמויות מן העין: מלחמות דעות בדעות, צרכים בצרכים, מנהגים במנהגים וכו'. גם השנוי היותר קל באחד מענפי החיים, למשל, חלוף אות באות בכתיבת איזו מלה, אינו נעשה כי אם על ידי מלחמה ונצחון, אלא שהמקרים הקטנים האלה עוברים בחשאי, ובני הדור לא ישימו להם לב. רק אחר זמן, אחר שסכום כל השנוים עלה כבר לחשבון גדול, יביטו הנבונים בעם לאחור ויראו לתמהון לבבם, כי הכל, מן הדעות ודרכי החיים עד הלשון והמבטא, נשתנה מכפי שהיה שנוי רב, כמו מאליו, מבלי שנדע בפרטות, איך ומתי ועל ידי מי.

ההתפתחות התמידית ההולכת לאט — לזאת איפוא יִקָרא שלום. אבל גם בעולם הרוח יש אשר תקרה מלחמה, התאבקות גלויה בין שני מחנות רוחניים, שתי שיטות שלמות, חדשה עם ישנה. ההכנות למלחמה כזו נעשות במחשך, בעמקי ההתפתחות התמידית, ורק אחר שהכל מוכן, היא מתלקחת לעינינו בקול רעש גדול ומביאה לעולם שנוים נכבדים בזמן קצר.

תכונת השנוים האלה וגם מהלך המלחמה בכלל תלוים ביחוד בתכונת אותה השיטה החדשה אשר בִשלה כל הסער: אם היא חיובית בלבד או שלילית בלבד או מעורבת מחיוב ושלילה כאחד.

וכשרואים חסידי הדור שכך עלתה להם, שתורתם אינה מספקת לו לאדם אלא לזכות את עצמו, הם מבקשים להתקן המעוות על ידו בעצמו ומוסיפים ללמד: „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו". כלומר, אם לא תוכל לדון את חברך לכף זכות, אל תדין אותו כלל עד שתגיע למקומו, כי אז, בהיות נפשך תחתיו, תבין גם את נפשו ולא יכבד עליך למצוא זכות גם לו.

פה הגיעה איפוא מדת הרחמים עד הגבול האחרון: המתקת כל הדינים, סליחה כללית לכל על הכל. אבל באיזה הדך באה עד הלום? בדרך הפוכה ממש מדרך הרגש המוסרי בהתפתחותו הטבעית: זה מוצא את המדה המוסרית באויר החברה ומודד בה לאחרים תחלה ואחרי כן גם לעצמו, וזו מניחה לאדם למדוד לעצמו תחלה במדה שהוא רוצה בה, ובלבד שימדוד בה אחרי כן גם לאחרים.

התורה הזאת, אם היו בני אדם כלם עושים מעשה על פיה, היתה מסוגלת איפוא להחזיר את העולם לתהו־ובהו מוסרי. כי באין עוזר ותומך מחוצה לו היה נהרס מעט מעט גם הרגש המוסרי בלב האדם מבפנים. אך לאושר המין האנושי, קטן לב הרוב הגדול מהכיל משנת חסידים זו, ובכל הכבוד אשר תנחל, תשאר תמיד רק שיחה נאה בפי המוכיחים. אבל האויר המוסרי מתנועע לא על ידי שיחות נאות, כי אם על ידי צרכי החיים הפרטיים והכלליים. הצרכים הפרטיים ילחשו לנו אמנם פעמים רבות: הוי דן את חברך לכף חובה, כדי שתגיע למקומו, תתכבד בקלונו ותבנה מחורבנו; אך לעמת זה יורונו ויאמרו לנו הצרכים הכלליים: „בצדק תשפוט עמיתך", — תשפוט, אך בצדק, ותלמוד לשפוט כן גם את עצמך, בעת שתגיע למקומו.

ובכל דור ודור יש צדיקים המגיעים למדה בינונית זו — שאין רוח חסידים נוחה הימנה — אחר מלחמה כבדה עם אותו הלחש הפרטי; המגיעים על ידי ההרגל לעשות להם גם את הצדק לצורך פרטי. והם המה באמת נושאי הפרוגרס המוסרי, שתכליתו לעשות שלום בין שני מיני הצרכים, הפרטיים והכלליים, ולתת לשניהם תורה אחת — תורת הצדק.

תרנ"א.

ימוריו וכל הסובבים אותו מוציאים דין קשה על כל דבר פשע, ומהם יראה וכן יעשה גם הוא. ההרגל נעשה לו ברבות הימים לטבע, ובפגשו בחזיון כזה יתעבנו לא רק בשפתיו, כי אם גם בלבו ירגיש המה מוסרית או גועל נפש. והרגש זה, המלוה בלב האדם את חזיון החטא, בלכתו בכל פעם (כדרך כל רגש) הלוך והתלכד יותר ויותר עם החזיון המעירהו, יגיע באחרונה להתקשר עמו בקשר אמיץ כל כך, עד כי לא יוכל עוד להפרד ממנו, לבלתי לוות את החזיון, גם אם נושא החזיון הוא בעל הרגש בעצמו. ובשעה שמכה לב האדם אותו הרי הוא דו־פרצופין, כאלו הלב המכה (כלומר, הרגש המקושר אל החזיון) הוא בריה בפני עצמה ועומד וצוח אל בעליו: רשע, מה היית אומר אם היו אחרים עושים דבר זה לעיניך?

המושגים המוסריים הפורחים באויר החברה והודרים אל לב כל איש על ידי החנוך והמשא־ומתן עם הבריות — זה הוא איפוא המקור העיקרי של הקול המוסרי הפנימי. ולפי זה, כשמדת הדין עודנה משוטטת באויר הזה עד גבול ידוע, מתרגל האדם מנעוריו לשנוא את הרע המפשט כשהוא לעצמו ולהתעב גם עושיו בעצמו, מבלי חקור ודרוש הרבה אחר הסבות הרחוקות שהביאום לידי כך, וממילא הוא לומד על ידי זה למדוד גם לו לעצמו במדה שהוא מודד לאחרים. לא כן אם האויר מלא רחמים בלבד, אם לא הרע, כי אם הרצון הרע הוא החזיון המעורר את הרגש המוסרי, ופוטרים את האדם מן הדין כשמוצאים לו איזה צד זכות באחת הפנות הנסתרות שבלב, — אויר כזה אינו מכשר איפוא להשמיע „קול האדם ביחוסו לפשעי אחרים", וממילא ידום גם הד הקול הזה בקרב האדם מבפנים.

ובכל זאת ישנם בכל דור חסידים יחידים, שעולים ומתרוממים במעלות הסולם המוסרי עד שמגיעים למדת הרחמים המוחלטת, והם מאמינים בתומתם, שאם היו כל בני אדם עולים עמהם למדרגה זו, היתה הארץ לגן עדן, ועל כן יוצאים ומלמדים לתלמידיהם: „הוי דן את כל אדם לכף זכות", והתלמידים יושבים בצדק, כי גם הם עצמם אדם המה, ומקימים מצוה זו בעצמם תחלה. כי בעוד שעל הרוב קשה מאד למצוא זכות לאחרים, לחדור אל עמקי לבם ולבקש שם את הסבה הפסיכולוגית שהביאתם לידי עבירה, — הנה מה נקל לו לאדם למצוא תמיד זכות לעצמו, אחר שבאמת גם המעשים „החפשים" אחוזים וקשורים באלפי חוטים דקים, גלוים ונסתרים, לסבות שונות שקדמו להם במעמקי הנפש, ואם גם לא תמיד יוכל האדם למצוא את הקשרים האלה להבין איך נעשתה התועבה ומדוע בחר ברע, הרי תמיד מרגיש הוא בנפשו, כי איזו יד נסתרה היתה בבחירתו, כי אינו „רוח שטות" נכנסה בו באותה שעה, ובכן — לא בו האשם, כי אם בה, באותה הסבה הנסתרה.

הגדה קדמונית מספרת, שמתחלה עלה במחשבה לפני הבורא לברוא עולמו במדת הדין בלבד ורק אחרי כן נחם על מחשבתו ושתף לה גם מדת הרחמים. ובאמת אנו מוצאים, שמדת הדין קודמת למדת הרחמים במהלך ההתפתחות המוסרית של איש ואיש ושל עם ועם. הילדים, וכן העמים בילדותם, מבדילים רק בין המעשים ולא בין העושים; מבערים את הרע מקרבם על ידי בעור עושיו וכל המתיחס להם, מבלי להבחין בין שוגג ומזיד, אונס ורצון, יודעים ולא יודעים, הילדים משברים בחמתם את הכלי שנתקלו בו, והעמים במצב הזה הורגים את הבהמה, „שבאה לאדם תקלה על ידה". רק בזמן מאוחר ולאט לאט תחדור מדת הרחמים מתחלה אל ראש האדם, לצרף את מושגיו המוסריים, ואחרי כן גם אל לבו, לטהר ולרכך את רגשותיו.

בראשונה משפט הרוץ הוא: „שופך דם האדם — בין בשוגג בין במזיד — דמו ישפך". כי המעשה עצמו, הדם השפוך, דורש כפרה מיד עושהו „ולא יכופר כי אם בדם שופכו". ברבות הימים יגיע האדם להבין, כי להורג נפש בשגגה „אין משפט מות"; אך גם אז לא יוכל עוד זמן רב לעצור בעד רגשות לבו הפרוע, הדורשים „גאולה" לדם. במצב הזה עושים העמים ערי מקלט בשביל השוגגים, „פן ירדף גואל הדם אחרי הרוצח כי יחם לבבו".

„אונס רחמנא פטריה" — הוא לנו מושכל ראשון, אבל היו ימים שהיה הדבר צריך לראיות ודוגמאות כדי להתקבל על הלב: „ולנערה לא תעשה דבר אין לנערה חטא מות, כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה, כי בשדה מצאה צעקה הנערה המאורשה ואין מושיע לה". וכי דרכה של תורה להטעים מצותיה בסגנון כזה? אלא שדעה, כי באה לחדש פה דבר גדול, המתנגד למושגי העם.

ההגדה אומרת, ששתף הבורא מדת הרחמים למדת הדין, לא שהחליף זו בזו. ובאמת טובה מדת הרחמים רק בהשתתפה למדת הדין, ואם הראשונה היא מעלה גבוהה בסולם ההתפתחות המוסרית, האחרונה היא הבסיס המוסרי שכל הסולם הזה נצב עליו.

כי הנה אין ספק, שלא היו בני אדם מתיגעים הרבה לטפס ולעלות במעלות הסולם המוסרי, אלמלא מוראו של אותו המוכיח הפנימי, המגיד לאדם פשעו בחדרי חדרים ומכה אותו בבתר לבו ואומר לו: עלה, הטהר! — הקול הפנימי הזה, שאנו קוראים בעברית: „מוסר הכליות" או „הכאת הלב", ואוהבי הפלאות יקראו לו: „קול אלהים המתהלך בלב האדם", — אינו באמת אלא (כמו שהיטיבו לבארו אדם סְמִית והבאים אחריו) הד קול האדם עצמו ביחוסו לפשעי אחרים. כי מראשית ילדותו הסכין כל אחד לראות הוריו

ולשמור רק את תוכם בהעתקות אירופיות. אלה ואלה לא ישימו אל לב, כי החבית הישנה בצורתה הישנה היא הקדושה, וכל אשר בה יקדש בעבורה, אף כי תתרוקן ותתמלא חדש מזמן לזמן, וכי, להפך, אם תשבר החבית או תקבל פנים חדשות, יפוג גם טעם היין, אף אם ישן נושן יהיה.

אל זאת לא ישימו לב המתקנים, אבל העם בכללו התנהג תמיד כאלו הרגיש זאת בנטיה טבעית: לא הרבה להתנגד לחכמיו, אשר מלאו את חביתו יין חדש מגפן נכריה, כהרמב״ם וסיעתו, ולא נמנע גם מלהקדישם ולהעריצם; אבל הקראים ודומיהם, אשר נועזו לשלוח ידם בחביתו ולשנות פניה לפי ראות עיניהם, — אותם הרחיק בכל תוקף, אע״פ שהרבו להלל לפניו את יינם, כי הוא היין הישן, המשומר, שלא חלו בו ידים.

ילעגו להם המלעיגים על שמירת החבית כאות נפשם, — התולדות שיצאו משמירת היין באות ומעידות על פניהם.

תרנ״א.

ב.

מדת הדין ומדת הרחמים.

אין בין מדת הדין למדת הרחמים אלא שהראשונה מודדת את הסבה במסובבה והאחרונה את המסובב בסבתו, כלומר, הראשונה תשים לב לתכונת המעשה בלבד ודנה לפיה את העושה, והאחרונה תתבונן תחלה אל תכונת העושה בשעת מעשה ודנה לפיה את המעשה.

למשל, אמרה תורה „לא תגנב״, ואם עבר אדם וגנב „שלם ישלם״. — עד כאן הכל מודים, אבל אם אין לו לשלם? על זאת משיבה מדת הדין: „אם אין לו ונמכר בגנבתו״, ומדת הרחמים אומרת: „לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב״. זאת דנה על הגנבה וזאת על הגנב.

משל אחר. הכל יודעים, שהאבות מנחילים על הרוב לבניהם את תכונותיהם המוסריות. אבל בעוד שמדת הדין למדה מכאן לפקוד „עון אבות על בנים״, הוציאה מזה מדת הרחמים בזמננו תולדה הפוכה: להעביר גם עון הבנים עצמם, אם ירושה הוא להם מאבותיהם. זו רודפת את החטא מכל מקום וזו מבקשת רק את החוטא.

גוטנברג? מפני שכן היו אבותינו (ויתר בני האדם) עושים כל ספריהם בזמן שבית המקדש היה קים, בזמן שלא נודעו עוד בעולם אמצעים אחרים טובים מאלה; ואנו מישתמשים אמנם לספרינו הפרטיים בהאמצעים החדשים הטובים, אבל בספרים הנעדים לעבודת הקודש — הכל קדש, וגם אמצעי הכתיבה בכלל.

את ההבדל הזה אנו מוצאים גם בין הספרים עצמם. ספרי חול (מלבד ספרי מליצה ושיר, שקליפתם היפה היא כל עצמותם) אינם אלא אמצעים ללמד על ידם איזה תוכן ידוע, קליפות של הרעיונות האצורים בם; ועל כן, כל מה שהתוכן הולך ומתפרסם כן הספר הולך ונשכח, והספרים היותר נכבדים בתולדות ההתפתחות השכלית של המין האנושי, שתוכנם היה לקנין כללי לכל הדורות, מונחים בביבליותיקות בקרן זוית ואינם נפתחים אלא לעתים רחוקות. למודי קופרניקוס וקֶפלר וניוטן נדרשים בבתי הספר לתינוקות של בית רבם, אבל גם בין חכמי הטבע נמצאים רק מעטים ששאבו את הלמודים האלה ממקורם הראשון, מספרי בעליהם. וספרי אפלטון, זה הים הגדול שמימיו אנו שותים עוד גם היום על ידי צנורות שונים, כמה יפנו אליהם עתה וכמה ידעו גם את שמותיהם? — אמנם, תוגה חרישית תתעורר בלבנו בראותנו כי גם ילדי הרוח לא לעולם יחיו, כי ברבות הימים הכל נשכח אחר שמלא את תעודתו, וקרוב להאמין, שבעלי הספרים האלה, לו היתה הברירה בידם, היו מבקשים, שלא יתפרסמו כל כך למודיהם ולא ישתכחו ספריהם. אבל הברירה לא היתה בידם, ואם הלב מתעצב, ההגיון מוצא שכן צריך להיות, כי אחר שאכלנו את התוך אין לנו חפץ עוד בקליפתו.

אלה הם ספרי חול, אבל ספרי קדש אינם כן. פה התוכן מקדש את הספר ואחרי כן נעשה הספר עיקר ותוכנו טפל לו, הספר עומד וקים לעד, ותוכנו הולך ומשתנה עם החיים וההשכלה. מה לא מצאו בני אדם בספרי קדשנו מימי פילון ועד היום? באלכסנדריא מצאו בם את אפלטון, בספרד מצאו בם את ארסטו, המקובלים מצאו את שלהם, בעלי דתות אחרות את שלהם, ואיזו מלומדים מאמינים מצאו בם גם את קופרניקוס ודַרְוִין! — כל אלה בקשו בכתבי הקדש רק את האמת, כל אחד את האמת שלו, וכלם מצאו מה שבקשו, מצאו בעל כרחם, כי אם לא היו מוצאים, לא היתה האמת אמת או כתבי הקדש לא היו קדש.

ולמרות כל זאת ישנם בקרבנו „מתקנים", החושבים, שאפשר לנו להסיר את הקליפה מעל הדת, את המצוות המעשיות, ולשמור רק את תוכה, את הדעות המפשטות, או להסיר את הקליפה מעל כתבי הקדש, את לשונם

פְּרוּרִים.*)

(שיחות קטנות על ענינים גדולים).

א.

בין קדש לחול.

בין הדברים המבדילים בין קדש לחול אפשר להשוב גם את זה: בחול המטרה מחבבת עלינו את האמצעים על הרוב רק במדה שהם אמצעים אליה, ועל כן אנו משנים ומחליפים את האמצעים לפי צורך המטרה, וכשבטלה המטרה בטלים האמצעים מאליהם; אבל בקדש המטרה מקדשת את האמצעים קדושה לעצמם, ועל כן אין משנים ומחליפים אותם עוד. וכשבטלה המטרה אינם בטלים עמה, אלא מחליפים אותה באחרת לפי צרכם. במלים אחרות: בחול אנו שומרים את הקליפה בשביל התוך וזורקים את הקליפה אחר שאכלנו את תוכה, ובקדש מעלים את הקליפה למדרגת התוך ושוב אין מורידים אותה גם אם תוכה נחר, אלא עושים לה תוך אחר חדש.

המצרים הקדמונים היו משתמשים בימי חגים ידועים רק בכלי אבן. מנהג זה נשאר להם לנחלה מאבותיהם הראשונים שהיו „בזמן האבן", בזמן שלא ידעו עוד בני אדם להשתמש בחמרים אחרים והיו עושים כל כליהם מאבן (Lubbock). ואעפ"י שלמדו אחרי כן לעשות להם כלים מחמרים יותר טובים, החליפו אמנם בנקל בימות החול את האמצעי הגרוע בטוב ממנו, אבל בימי קדש לא נועזו להוציא ישן מפני חדש, כי פה היה האמצעי עצמו לדבר שבקדושה. וכהני מצרים בודאי בקשו ומצאו לדבר טעמים גדולים על פי הסוד, כלומר, בקשו ומצאו מטרה חדשה לאמצעי שנתישן, תוך חדש לקליפה שנתרוקנה.

ואנחנו, מפני מה אנו כותבים ספרי תורה דוקא על קלף ובידי אדם וצורת הספר דוקא כמגלה? כל הטורח הזה למה ארבע מאות שנה אחר

---

*) חמשת הפרקים הראשונים נדפסו ב„פרדס" ספר א' (אודיסא תרנ"ב). ושלשת האחרונים — ב„פרדס" ספר ב' (אודיסא תרנ"ד).

ואם פטריוטים הם, יעקרו גם מלבם את האהבה לסדרים, המתנגדת לרוח עמם, ויעשו גם הם את מעשיהם כראוי ליהודים אמתיים . . .

צריך איפוא לבקש איזה אמצעי, איך להוציא את עצמנו מתחת השפעת „ההסכמה הכללית" בנוגע לתכונות ישראל וערכו המוסרי, כדי שלא נהיה בזוים בעיני עצמנו ולא נחשוב, שבאמת גרועים אנחנו מכל בני האדם תחת השמש, וכדי שלא נבוא עי"ז להיות ברבות הימים בפועל מה שאין אנו עתה אלא בדמיון.

ואת האמצעי הזה נותנת לנו „ההסכמה הכללית" עצמה על ידי עלילת־הדם. העלילה הזאת היא היחידה בין כל רעותיה אשר בה לא תוכל ההסכמה להביא גם אותנו לידי ספק, אם באמת „כל העולם חייבים ואנחנו זכאים", בהיותה מיוסדת כלה על שקר מוחלט ואין לה משען באיזה היקש מוטעה „מן הפרט על הכלל". כל איש ישראל שנתחנך בתוך עמו יודע בבירור גמור, שאין בתוך כלל ישראל אף פרט אחד האוכל דם אדם לשם שמים. ואת הידיעה הברורה הזאת משגיאת „ההסכמה הכללית", המתחדשת בלבנו מזמן לזמן על ידי התחדשות עלילת־הדם, צריכים אנו לשמור תמיד בזכרוננו, והיא תעזור לנו לעקור מלבנו את הנטיה להכנע מפני האבטוריטט של „כל העולם" גם ביתר הדברים. יאמר כל העולם מה שיאמר על דבר פחיתות ערכנו המוסרי, — אנחנו יודעים, כי „ההסכמה" הזאת נשענת רק על הגיון המוני, בלי כל יסוד מדעי אמתי. כי מי בא בסוד עמקי רוחנו וראה את „היהודי" כמו שהוא מצד עצמו? מי שקל זה לעמת זה יהודים ושאינם יהודים הדומים אלו לאלו בכל יתר „הכללים": סוחרים לעמת סוחרים, נרדפים לעמת נרדפים, רעבים לעמת רעבים וכו' — מי שקל כל אלה במאזני החכמה האמתית ומצא את הכף מכרעת לאחד הצדדים?

— „וכי אפשר שכל העולם חייבים והיהודים זכאים?"

— אפשר ואפשר, ועלילת הדם תוכיח. פה הרי היהודים זכאים וטהורים כמלאכי השרת: יהודי ודם! היש שני הפכים גדולים מאלו? — ואף על פי כן . . .

ה' תשרי תרנ"ג.

בכל יהודי נמצאת בו מצד התיחסותו אל הכלל „יהודים" ולא מצד איזה כלל אחר (למשל, כלל „סוחרים"), שגם אליו מתיחס היהודי בתור פרט, ביחד עם אחרים אשר דבר אין להם עם הכלל „יהודים". וכדי לברר הדבר, צריך לבדוק תחלה אותם „האחרים" המשתתפים יחד עם היהודים בכללים אחרים. ורק אחר שנמצא על ידי בדיקה זו, שאין תכונת הרמאית מצויה בשום „כלל" אחר המשותף ליהודים ולאחרים, — רק אז תהיה לנו צדקה לחרוץ משפט, כי היהדות היא אֵם הרמאות. — אבל, כאמור, אין דרכם של בני אדם להעמיק בהגיון, ואין אנו יכולים לדרוש כזאת גם מהמון בני עמנו. הם שומעים את המשפט החרוץ של ההסכמה הכללית ורואים עם זה, שרבים בקרבנו כך הם באמת כמו שאומרת ההסכמה, ובזה די להם, והרי הם מתחילים להסכים גם בעצמם. וככה עוברות „תכונות היהודים" כמטבע כשירה מיד ליד, מן ההסכמה החיצונית של העמים אל ההסכמה הפנימית בקרב עמנו, רק עם ההבדל הזה, שהעמים מונים את תכונותינו הרעות אחת לאחת בקול ענות גבורה ולעג השאננים, ואנחנו עונים אחריהם מלה במלה בקול דממה דקה והצטדקות חלושה; הם ממשילים אותנו לכלי חרס שאין לו תקנה אלא שבירה, ואנחנו ממשילים עצמנו לכלי מתכת, שאפשר לו בהגעלה ולבון . . .

המצב הזה, אם יאריך ימים, יוכל לגרום לנו נזק מוסרי גדול. אין דבר מסוכן לגוי ולאדם כהודאה על חטאים שאין בו. מי שחטא באמת, הרי שערי תשובה לא ננעלו, וברצונו הטוב יכול להסיר חלאתו מעליו. אבל מי שאחרים הביאוהו לחשוד עצמו במה שאין בו, איך יוכל להטהר בעיני עצמו? מצד אחד מאמין הוא לדברי האומרים לו: טול קורה מבין עיניך, ומצד אחר מרגיש הוא, שאינו יכול לטול את הקורה מבין עיניו, אחר שאינה באמת אלא בדמיון, והרי הוא במצב אותם המונומַנים הידועים, שמאיזו סבה באו לידי אמונה, כי משא כבד תלוי להם בחוטמם מבלי שיוכלו להסירו. ולא עוד אלא שלפעמים תביא אמונה זו את האיש הפרטי להשתתף באותה המדה המגונה שלפי אמונתו היא קנין הכלל כלו, אעפ"י שהוא עצמו מצד פרטיותו אינו נוטה כלל לזה. אין ספק, למשל, כי בקרב העם שיצאו מתוכו אנשים כהרמב"ם נמצאים גם עתה בעלי דעה מיושבת ואוהבי סדר ושיטה בכל דבר, והם, בקחתם חלק בעבודת הצבור, היו יכולים לתת בה את רוחם ולפעול גם על יתר העובדים. אבל מה נעשה, וכבר נזרה „ההסכמה", ששנאת הסדרים היא תכונה יהודית, וכבר הסכמנו גם אנחנו להסכמה זו (אעפ"י שעוד לא נתברר, אם התכונה הזאת, המצויה באמת בחלק גדול מעמנו, מתיחסת אל הכלל „יהודים", או אולי — מה שיותר מתקבל על הלב — אל הכלל „חניכי־החדר"). ועל כן תרפינה ידי אוהבי הסדר, בהאמינם, כי אין עצה ואין תבונה נגד תכונת העם.

להמצא במשא ומתן תמידי זה עם זה והם מתרגלים לראות זה בזה קודם כל את האדם, — אז יתרחב „עולמם" והשקפותיהם סובלות שנוים רבים על פי הסכמת „העולם" במובנו החדש.

לפיכך, בדורות שעברו, כשהיו אבותינו מאמינים בפשטו של „אתה בחרתנו", לא היתה החרפה שחרפום האומות פועלת כלל על טוהר נפשם פנימה. הם ידעו את ערכם ולא התפעלו עד מה מן „ההסכמה הכללית" אשר מחוץ להם, בהיות כל חברת „המסכימים" נחשבת בעיניהם למין מיוחד של בריות זרות להם ושונות מהם שנוי עצמי, בלי כל יחס וכל דמיון בינם ובינן. אז היה היהודי יכול לשמוע במנוחת לב כל המגרעות המוסריות והחטאים המעשיים שטפלה עליו הסכמת העמים, מבלי להרגיש בנפשו שום בושה או שפלות פנימית. כי מה לו ולמחשבות „הנכרים" עליו ועל ערכו? לו רק יתנו לו לישב בשלוה! — אבל בדור הזה אין הדבר כן. עתה „עולמנו" נתרחב הרבה, וההסכמה האירופית פועלת עלינו בחזקה בכל ענפי החיים. ולפי שאין אנו מוציאים עוד את „הכל" מן הכלל, לכן נתפעל בעל כרחנו ממה ש„הכל" מוציאים אותנו מן הכלל. סופר אחד רוסי שאל באלו הימים בתמימות: אחר שכל העולם שונאים את היהודים, וכי אפשר לאמור, שכל העולם חייבים והיהודים זכאים? — ושאלה כזו מתגנבת עתה גם אל לב רבים מאחינו: וכי אפשר לאמור, שכל אותן התכונות הנשחתות והמעשים הרעים שכל העולם מיחס ליהודים אינם אלא „בדותא"?

והספק הזה, מכיון שנתעורר, מוצא לו מהיה בנקל באותם ההיקשים המוטעים „מן הפרט אל הכלל" הרגילים מאד אצל המון בני האדם. הספור הידוע על דבר נוסע אחד, שבא לאחת הערים ונזדמן לאכסניא שהיה בה משרת כבד־פה, וכתב בפנקסו: בעיר פלונית משרתי האכסניות הם כבדי־פה, — הספור הזה מצייר בצורה של התול דרכי־ההגיון של ההמון ברוב משפטיו הכלליים. כל ההזיונות הנראים באיזה דבר פרטי רגיל ההמון ליחס אל הכלל שהדבר ההוא מתחשב עליו לפי שמו התמידי, מבלי להתבונן, כי „פרט" אחד יוכל להתחשב על „כללים" רבים ביחד, כלומר, להיות שותף בתכונה אחת עם פרטיו של כלל אחד ובתכונה אחרת עם פרטיו של כלל אחר, בעוד שהשם הנקרא עליו מציין רק את התיחסותו לאחד הכללים באחד מצדדיו, לא בכלם. — על משפטים ממין זה תוכל להשען, וגם תשען באמת, ההסכמה הכללית ביחוסה אלינו: פלוני ופלוני הם יהודים לפי שמם ורמאים לפי תכונתם; שמע מינה, שהיהודים הם לפי תכונתם רמאים. ההגיון האמתי ישיב אמנם על זה, כי אף אם היו באמת כל היהודים בדורנו רמאים, אין מזה עוד ראיה, שהיהודים הם רמאים, כלומר, שתכונת הרמאות הנמצאת

לגורלנו וגם את הטוב גם את הרע נקבל מן החוץ שלא בטובתנו, ראוי לנו לבקש ברעותינו תמיד את התועלת הלמודית הצפונה בהן, והיתה לנו זאת לפחות חצי נחמה.

אחד הכחות היותר גדולים בחיי החברה הוא — „ההסכמה הכללית". היו ימים שגם הפלוסופים ראו בהסכמה זו מופת נאמן על הדבר המוסכם ונתנו לה מקום בתוך שאר מופתיהם על מציאות האלהות. עתה אמנם יודעים הפלוסופים, שאין שקר ואין אולת אשר לא תוכל לבוא עליו „ההסכמה הכללית", אם אך תנאי החיים נאותים לזה. אבל רק הפלוסופים יודעים זאת, ובעיני ההמון עוד גם עתה אין אבטוריטט גדול מן „ההסכמה": אם „כל העולם" מאמינים שהדבר כן, בודאי כן הוא; ואם אני איני מבינו, אחרים מבינים; ואם אני רואה כעין סתירה לו, הרי „הכל" רואים גם כן ואעפ"כ מאמינים, וכי חכם אני מכל העולם? — זה הוא בקירוב מהלך הרעיונות של האיש הפשוט, בדעת או בלי דעת ברורה, ומתוך כך הוא מסכים גם מצדו ונעשה בעצמו חלק מן „ההסכמה".

וכל כך גדול כח „ההסכמה", עד שעל הרוב לא יוכל האדם למלט נפשו מפעולתה גם כשהוא עצמו הוא „הדבר המוסכם". אם „כל העולם" אומרים על פלוני שגדול הוא בחכמה או ביראה, שיש בו מדה פלונית, טובה או רעה, — סופו להסכים לזה גם בעצמו, אע"פ שמתחלה לא מצא בנפשו אותו היתרון או החסרון שאחרים מיחסים לו. ולא זו בלבד אלא שההסכמה הזאת מצד „המוסכם" עצמו פועלת מעט מעט על תכונת רוחו עד שמקרבתו באמת (או, לפחות, מולידה בו נטיה להתקרב) אל המצב ההוא שרואה בו „כל העולם". על כן יזהירו הפדגוגים בצדק, לבלתי עורר את הילדים על מגרעותיהם המוסריות בראשית התפתחותן, וכל שכן לבלתי יחס להם מגרעות שאין בהם, כי על ידי זה אפשר ישנחזק בלבם את הראשונות ונוליד בם נטיה להאחרונות.

ואולם, הדבר מובן, כי „כל העולם" אינו אחד לכל אחד. האדם רואה „עולמו" רק באותה החברה שהוא חושב עצמו לחלק ממנה ורואה באישיה אנשים הקרובים לו מאיזה צד; אבל אין אדם חושב למאומה הסכמת אנשים שרוחם זרה לו לגמרי, שאינו מרגיש בנפשו שום יחס פנימי בינו ובינם. ככה אין האורתודוכסים והמשכילים שלנו שמים לב כלל אלו להסכמתם של אלו, אף בדברים שאינם נוגעים לאמונה ודת, ושחקם ולעגם של אלו על אלו אינו עושה שום רושם בלבם של שניהם, לפי שכל אחת משתי הכתות רואה את חברתה כאלו אינה. ואולם כשתנאי החיים מכריחים את בני הכתות השונות

חצי־נחמה.*)

בין כל הצרות שנתחדשו עלינו בעת האחרונה תעשה ביחוד רושם מעציב בלב כל איש ישראל התחדשות „עלילת־הדם". העלילה הנתעבה הזאת, בכל ישנה, היתה ותהיה תמיד בעינינו כחדשה, ומימי הבינים ועד עתה הצמין בפעולתה החזקה על רוח עמנו, לא רק במקום המעשה, כי אם גם בארצות רחוקות שהגיעה אליהן השמועה.

אמרתי: „על רוח עמנו", כי אמנם רואה אני מקור החזיון הזה לא בסבות החיצוניות, כי אם עמוק ברוח העם. בימי הבינים, שהיה כלל ישראל במקרים כאלה רגיל לחשוב עצמו כעומד במשפט ביחד עם אותם האומללים שעלה עליהם הגורל להיות כפרתו, — יש מקום אמנם לראות בזה רק תוצאת הסכנה הגשמית הגדולה להכלל כלו, שהיתה כרוכה אז באמת בעקב כל עלילה כזו. גם לפני המשים שנה, בימי מנוחה ושלוה, שעוררה עלילת דמשק רעש גדול כל כך בארצות המערב, עדיין יש מקום לאמר, כי היתה בזה, להפך, יד הקנאה הגדולה לכבודם וזכיותיהם, ששררה אז בלבות אחינו המערביים, אשר זה מעט יצאו מעבדות לחרות. אך בימינו אלה הרי מצד אחד אין הסכנה הגשמית גדולה עוד הרבה, ביחוד לקהלות רחוקות, ומצד אחר כבר הורגלנו לשמוע חרפתנו בקור רוח וקנאת כבודנו לא תאכלנו עוד, ואם בכל זאת גם עתה עודנו מתעוררים ומתגודדים בחזקה לשמע „עלילת־דם", ורגש הכלל יתפרץ החוצה מכל עברים להשליך מעליו את החלאה הזאת, — אות הוא, כי לא הפחד ולא הכבוד החיצוני הם המניעים לזה, כי אם רוח העם הוא המרגיש פה את קלונו והוא זה המתעורר והמעורר; כי אעפ״י שבכל יתר הדברים כבר הביאונו צרותינו לאותו המצב שעליו אמר הנשיא החכם בימי קדם: „אין בשר המת מרגיש באיזמל", — הנה פה אין „האיזמל" חותך את „הבשר" בלבד, כי אם עד הנפש יגע . . .

אבל — „אין רע בלא טוב", כלומר, בלא לקח טוב. גם הרע הגדול הזה שאנו עסוקים בו אינו ריק מלקח טוב, ואנחנו, אשר לא אדונים אנחנו

*) נדפס ב„המליץ" י״ד תשרי תרנ״ג.

שלא השיג את „התעודה" הגשמית, הטבעית, אשר לכל בריה; כל זמן שלא ברא לו תנאי־חיים אשר יתאימו לתכונות רוחו ויתנו לו לפתח את כחותיו וכשרונותיו, את צורתו המיוחדת לו, בדרך ישרה, לפי צורך טבעו. כי רק אז, כשישיג כל זה, קרוב להאמין, שמהלך חייו ימשכהו ברבות הימים לאיזה מקצוע, אשר בו יהיה מוכשר ביותר להיות „מלמד" לאחרים ולהביא עוד הפעם תועלת כללית לכל המין האנושי, לפי רוח העת החדשה. ואם אז יקומו „בעלי מחשבות" ויאמרו, שהמקצוע הזה היא תעודת עמנו אשר למענה נוצר, לא אוכל אמנם להשתתף באמונתם זו, אך לא אצא לריב עמהם בשביל שנוי השם בלבד...

אך הן אז בלי ספק כבר יעלו עשבים בלחיי. ועתה, בעודני חי, אם אומר להסב עיני כמעט רגע מן הסבלות והשפלות והעניות הנוראה אשר על כל סביבי ולבקש נוחם לנפשי שם, מעבר לגבול, במקום שאנו מוצאים מאחינו פרופיסורים, חברי אקדמיות, שרי חיל ונושאי משרה, — והנה גם שם, מבעד לכל הכבוד והגדולה, אראה עבדות רוחנית כפולה, מוסרית ושכלית; אראה ואשאל לעצמי: המקנא אני בזכיותיהם של אחינו אלה? ואענה באמת ובתמים: לא ולא! לא הן ולא שכרן. אני, אם זכיות אין לי, לא נתתי גם נפשי תמורתן; אני יכול אני להגיד בקול רם, כי אהובים לי אחי בני עמי בכל מקום שהם, מבלי שאצטרך לבקש אמתלאות לדבר בשביל לישבו בדוחק; אני מותר לי לזכור את ירושלים לא רק בשעת „עבודת הקודש", לקרוא „איכות" בצבור וביחידות, מבלי שישאלני אדם „מה לי ציון ומה אני לה"; אני אין לי צורך להרים את עמי לשמים, לתתו עליון על כל גוים, בשביל למצוא „היתר" למציאותו; אני הנני יודע „מפני מה אישאר יהודי", או יותר נכון, איני מבין כלל מה זו שאלה, כמו שלא אבין אם ישאלוני, מפני מה אשאר בן לאבי; אני יכול אני להוציא משפט כלבבי על האמונות והדעות שהנחילוני אבותי, מבלי שאירא פן ינתק על ידי זה הקשר ביני ובין עמי; יכול אני אף להחזיק באותה „הכפירה המדעית הנושאת עליה שם הרוין", מבלי שתצא מזה איזו סכנה ליהדותי; — בקצרה, אני שלי ודעתי ורגשותי שלי, ואין כל סבה אשר תכריחני להסתירן או להכחידן, לרמות את אחרים או את עצמי... והחרותי זאת הרוחנית — ילעג לי מי שירצה — לא אחליפנה ולא אמיר אותה בכל הזכיות שבעולם.

י"ט שבט תרנ"א.

מחזיקים עוד בתורה זו, הדורשת אמונה בתעודות העמים בכלל ובתעודת ישראל בפרט ובתעודה נפלאה כזאת ביחוד? אין זאת כי אם בעל כרחם עושים כן, לפי שאינם מוצאים דרך אחרת, איך לעשות שלום בין היהדות ובין הזכיות: מצד אחד, אין ישראל רשאי להיות אלא כנסיה לשם שמים; מצד שני, הנה הקשר השטחי הזה נתרופף ביותר; ומצד שלישי, וזהו העיקר, הם מרגישים בלבם, למרות כל אלה, כי עברים הנם ועברים יחפצו להיות. כדי להסתיר איפוא מעיניהם את הסתירה שבין „האמתיות" האלה, מוכרחים הם לבקש מפלט באותה הדעה הקדומה, ובעת אשר בכל יתר שאלות החיים והמדע הנם בני דורם, לא יוכלו בשאלת היהדות לזוז מן הנקודה שעמדו עליה אבותיהם לפני המשים שנה, כאלו במשך „היובל" הזה לא נשתנו המושגים וההשקפות במאומה.

גם העבדות הזאת, השכלית, היא איפוא פרי החירות המדינית. כי לולא חירותם זו, לא היו אחינו אלה כופרים בעם ישראל ולא היו צריכים לעלות השמימה בסולם ישן רעוע בשביל לבקש שם מה שהיו יכולים למצוא בארץ. ואף אם נניח, כי גם אז היו נמצאים חכמים שהיו נוטים לבקש לעצם איזו „תעודה", או ביתר דיוק, איזו מטרה רוחנית לפי תכונת רוחו, — יכולים היו למצוא אחרת, אם גם לא נאה מזו, אך יותר מתקבלת על הלב מזו ויותר מתאימה למושגי העת החיה ולהאמת ההגיונית וההיסטורית; היו אומרים, למשל, כך: הנה עמנו נע ונד בגוים זה כאלפים שנה, ובכל הימים הרבים ההם אין אנו מוצאים שהחדש מדעתו איזו ענין גדול, איזו מסלה חדשה בחיים, אלא כל ימיו עוסק רק בסרסרות, „נישא ונותן" בסחורה חמרית או רוחנית שנעשתה על ידי אחרים. כי כל התועלת שהביא בימי הבינים להשכלת העולם לא היתה בעיקרה אף היא אלא „סרסרות" או „משא ומתן": נשא חכמה ממזרח ונתנה למערב. „לפי שלא בהמצאות חדשות תעודתו" — מתנצל על זה מונק.[1]) לו יהי כדבריו! אבל אחר שראינו, כי מוכשר ישראל להיות, וגם היה כבר, „סרסור ההשכלה", הרי הדעת הפשוטה נותנת, כי יקח עליו גם עתה משרה זו, אם מבקש לו איזו מטרה רוחנית בחיים; כי אחר ששב וקבל עתה את ההשכלה במערב, ישוב וישאנה למזרח... ואם מלאכת ה„מלמדות" מוצאה חן בעינינו כל כך, הלא טוב לנו ללכת למקום שהחסרון „מלמדים" מורגש ביותר, למקום שנקל יותר למצוא „תלמידים" מקשיבים.

אבל האמת היא, כי לולא היו אחינו המערביים עבדים לזכיותיהם, לא היה עולה על לבם להקדיש את עצמם לתעודות או מטרות רוחניות, כל זמן

---

[1]) Dictionnaire des sciences philosophiques, III, art. „Juifs".

רוצים? — לא אשאלהו כזאת, כי רב הוא ואין לו עסק אלא עם „פלוסופים מאמינים". לא אשאל את הרב גם זאת: היאמין בלבבו באמת, שאין שום הבדל בין „התגלות האלהות" של סימון ובין „תורה מן השמים" של אלבו? — לא אשאל, לפי שידעתי, כי מאז מעולם נהגה הפלוסופיא הדתית לעקם את הכתובים בשביל לקרב את הרחוקים, וכבר נעשה לה הדבר כהיתר. אבל זאת אשאל, ולשאלה זו צריך היה הרב לשים לב: ממה נפשך, אם היהדות כוללת, מלבד אותם העיקרים, עוד איזו דברים שאין דוגמתם בדת הטבעית, הלא אז חוזרה השאלה למקומה: מדוע לא נחליף זו בזו? ואם באמת אין בין זו לזו כלום זולתי שנוי השם, הלא אז תתחזק השאלה עוד יותר: מדוע לא נחליף שם בשם, אם על ידי החלוף החיצוני הזה נוכל להפטר מכל צרותינו? הן לא השם הוא העיקר לתעודתנו, כי אם היכולת למלאותה, כלומר, היכולת להפיץ ידיעת האלהות במובן היהדות. והיכולת הזאת הלא תגדל בלי ערוך כאשר במקום שם „דת יהודית" נקרא בשם „הדת הטבעית". ואם כן לא רק רשות יש לנו אלא אף חובתנו היא לעשות כן, לתועלת „התעודה" אשר למענה נוצרנו...

חושב אני למותר להרבות עוד דברים בענין זה, שבימינו אלה קשה גם לשאת ולתת בו בכובד ראש. בעל כרחי יראה על שפתותינו שחוק מכאב לב, בראותנו אנשים מצוינים, שהיו יכולים באמת להאיר לעמם האומלל את דרכי התקוה ומלאת החיים, יושבים ומבלים ימיהם בשעשועים כאלה, מבקשים להאמין ולהאמין אחרים, כי עם שלם חי וקים ונושא עליו עול כבד של תורה ומצוה ועול ברזל של צרות ומכאובים ונרדפים זה אלפי שנה, הכל בשביל ללמד לאחרים איזו דעה פלוסופית, המבוארת כבר בהמון ספרים רבים בכל לשון ובכל סגנון, וכל הרוצה ללמוד יכול לבוא וללמוד בלי כל עזרה מצדנו, וכל שכן בזמן הזה, שהרוצים ללמוד הולכים ומתמעטים מיום ליום, שגם אנחנו בעצמנו הולכים ושוכחים תלמודנו מיום ליום...

ואולם, אם לחכם כמונק, או גם להחכמים הזקנים החיים עוד אתנו, אפשר היה ואפשר גם עתה להאמין בתעודת ישראל במובן המבואר, לא יפלא עוד בעינינו כל כך, בזכרנו, כי מונק כתב דבריו בשנות הארבעים, וזקני „המשכילים" הנם גם הם בראשם ורובם בני הדור העבר אשר על ברכיו נתחנכו, בני הדור ההוא אשר המושג „סבה תכליתית" (cause finale) נחשב בעיניו למושג מדעי והיה מובן לו ורגיל על לשונו. אבל איך נוכל להבין את החזון הנפלא הזה, כי גם חכמים וסופרים מבני הדור החדש, אלה היודעים ומודים, כי „הכפירה המדעית הנשאת עליה שם דרוין הולכת ומתגברת", כלומר, השיטה המדעית שאינה מודה במציאות תעודה או תכלית אף במקום שהיא נראית ביותר לכל עין פשוטה, — איך נוכל להבין מה שגם חכמים כאלה

„תעודה" כזו, כשהיא לעצמה, היא איפוא נוחה וקלה מאד. הן בכל אופן לא חרפה היא להיות „מלמד" לכל העמים, להביט על כל המין האנושי עד לקץ הימים כעל „תלמידים" השותים מימינו בצמא, ומה גם שהמשרה הכבודה הזאת אינה דורשת מאתנו כל פעולה ויגיעה: הפרוגרס היוצא מכתבי הקודש הוא ילחם לתעודתנו, ואנחנו נראה ונשמח. ואולם, במה דברים אמורים, אם היו „התלמידים" גם הם נוחים וקלים ונוהגים כבוד ברבם כראוי. אבל עכשיו שהתלמידים עזי פנים הם ובועטים ברבם ומחרפים ומנאצים שמו כל הימים עד כי ימאס חייו, עכשיו הרי השאלה במקומה עומדת; אחר שהיינו אנחנו אינם מביאים עוד כל תועלת להשלמת התעודה, אחר שכתבי הקודש לא יאבדו עוד גם בלעדינו והפרוגרס הדתי יעשה איפוא את שלו גם בלעדינו, אחר שאנו אין אנו עוד עתה אלא „מצבת זכרון" על דרך הפרוגרס הזה, ההולך ונשלם בלי עזרתנו, — אם כן למה לנו חיים וצרות? הנה היונים, שניצרו לפי התורה הזאת בשביל היופי, בראו כל אותן הצורות היפות, כתבו כל אותם הספרים היפים, ומכיון שלא היה להם עוד מה לעשות, אע"פ שלא נתמלאה עוד תעודתם בשלמות, אע"פ שבמשך הרבה מאות שנה אחריהם, עד „תקופת התחיה", היתה „יפיפותם" מונחת בקרן זוית, — אף על פי כן הורידתם ההיסטוריא מעל במתה והניחה את היותר להפרוגרס, אשר יצא מאליו מן הצורות והספרים שהניחו אחריהם לנחלה. ומדוע איפוא לא תתן ההיסטוריא גם לנו לרדת מעל הבמה, אחר שעשינו לתעודתנו כל מה שהיה בכחנו, בראנו כתבי הקדש, וותר אין לנו מה לעשות עוד?

אחד מחכמי „התעודה", רב מלומד, שהקדיש בספר „העומר" מאמר מיוחד לענין זה בשם: „מפני מה נשארים אנו יהודים?" — ינסה להשיב על השאלה גם מצד אחר: אנו נשארים ביהדותנו, מפני שאין כל דת אחרת בעולם אשר נוכל להחליפה בה, מפני שכולן כוללות ענינים שונים שאין אנו יכולים לקבל עלינו. „הדת הטבעית" היתה אמנם מספקת לנו. אבל אם נאמר לקבל את הדת הטבעית, הלא עלינו לדעת תחלה את עיקריה, ואם נצא לבקש ידיעה זו בספרים המוקדשים לה, למשל, בספרו של סימון הנקרא בשם „הדת הטבעית", הנה נמצא שם, כי שלשה המה עיקרי הדת הזאת: חדוש העולם, התגלות האלהות, שכר ועונש. וכרגע אנו זוכרים, כי כבר לפני חמש מאות שנה העמיד ר"י אלבו, בעל „העקרים", גם את היהדות על שלשה עיקרים קרובים לאלו. ובכן הלא היהדות היא היא הדת הטבעית ואין לנו כל צורך להחליפה.

ואני לא אשאל אמנם את הרב הזה: מה יענה לאלה מאחינו, הרבים בימינו, אשר יחשבו גם דת סימון וחבריו לפלוסופיא קדומה הרחוקה מאד מהיות „טבעית", ובכל זאת רוצים הם להשאר יהודים ואינם יודעים מפני מה

ברשותם. ואם כן, במה יוכלו להצדיק „קשיות־ערפם", בנשאם עליהם שם ישראל, שאינו מנחילם כבוד ויקר, בשביל איזו דעות עיוניות שאינם מחזיקים בהן עוד, או אף אם יחזיקו בהן באמת בלבם, יכולים להחזיק בהן גם בלעדי השם המיוחד הזה, ככל הדֵאיסטים שבאוה"ע?

השאלה הזאת, המנקרת במוחם של הכמינו המערביים ולא תתן להם מנוחה זה ימים רבים, היא שהביאה אותם עוד בדור שעבר להמציא להם תורה חדשה ומוזרה ולהחזיק בה בכל כחם עד היום, הלא היא התורה הידועה על דבר תעודת ישראל בעמים. התורה הזאת מיוסדת על דעה קדומה, המתנגדת לכל יסודי החכמה בזמננו, כאלו כל עם ועם נוצר מתחלתו לאיזו תכלית, ולכל אחד מהם יש איפוא „תעודה", אשר עליו למלאותה במשך ימי חייו, ובעל כרחו הוא חי עד שישלים את אשר שמו עליו ממרומים. ככה, למשל, נוצרו היונים בשביל לפאר ולשכלל את היופי החיצוני, נוצרו הרומאים בשביל לרומם ולהאדיר כח האגרוף![1]) — ואם הדבר כן, לא יכבד עוד למצוא תשובה גם על השאלה ההיא, תשובה אשר מצד אחד לא תתנגד במאומה אל הזכיות, ומצד אחר תניח עוד מקום יזוע גם לאהדות היהדות, והיא: עם ישראל מת אמנם, אבל כנסת ישראל עודנה קימת ומוכרחת להתקים, לפי שתעודת ישראל עוד לא נשלמה כולה, כל זמן שה„מונותי־איסמוס" המוחלט עם כל המסתעף ממנו לא נצח עוד כליל את העולם, ועד אז יחיה ישראל בעל כרחו וישא ויסבול וילחם, כי לכך נוצר: „לדעת את אלהים ולהביא אחרים לידי ידיעה זו"[2]).

ובכן, כדי למלאות תעודתנו באמונה, הלא עלינו להיות „שלוחים" למקום, להקדיש כל כחנו להפצת „הידיעה" ההיא שבשבילה אנו חיים?

חלילה! — יענו בעלי התעודה, וטעמם ונימוקם אינו צריך ביאור — „לא לנו להחיש את הקץ; בידינו הפקיד ה' את האמת, אך לא פקד עלינו להתעסק בהפצתה"[3]).

ואם כן, איך נגיע סוף סוף להשלים תעודתנו?

על זה יענה מונק: „התעודה הזאת הולכת ונשלמת בלי הרף על ידי הפרוגרס של הדעות הדתיות"[4]). ולפי שכתבי־קדשנו הם, לפי דעתם של בעלי התעודה, יסוד הפרוגרס הזה וסבתו, לכן מעלים הם עלינו כאלו אנחנו בעצמנו עושים מה שצריך לעשות לטובת הפרוגרס הדתי, ובשביל זה, ורק בשביל זה, עלינו להשאר נאמנים לדגלנו עד עת קץ...

---

[1]) Munk, Palestine. Paris, 1845. p. 99. — [2]) Munk, ibid. et la Gerbe p. 7. — [3]) La Gerbe p. 12. — [4]) Ibid. p. 7.

עליו לאהוב את אחיו אשר מעבר לגבול צרפת, היה אוהבם גם אז עמוק עמוק בסתר לבבו; כי אף אם היו כל אחיו זוכים לכל „הזכיות“ ולא היה עוד על מי „לרחם“ ועם מי „לשמוח“, היה חפץ גם אז להיות בקשר תמידי עם כלם ולקחת חלק בכל אשר להם. ואם כן, ההצטדקות הזאת וההכרח אשר הביא לה מה הם, אם לא עבדות מוסרית?

אבל העבדות הזאת המוסרית אינה כי אם החצי מן המחיר אשר שלמו אחינו המערביים בעד זכיותיהם. עוד עבדות אחרת, שכלית, הקשה אולי מן הראשונה, מסתתרת תחת חירותם המדינית, וגם עקבותיה נמצא בספר שאנו דנים עליו.

כי אחר שהסכימו אחינו אלה, בשביל השגת הזכיות, לבטל בהבל פיהם מציאות עם ישראל ולהעמיד את היהדות רק על הדת בלבד, הנה על ידי זה עצמו הרי קבלו עליהם ועל זרעם לשמור מכל משמר את האחדות הדתית בין כל ישראל. אבל „הזכיות“ דרשו לעשות תקונים מעשיים שונים גם בעניני הדת, ואת הקרבן הזה לא הכל יכלו להביא, ובכן נתפרדו „בעלי דת יהודית“ לכתות שונות, ואחדות הדת המעשית נהרסה. לא נשאר עוד איפוא כי אם קשר הדת העיונית, איזו דעות מפשטות המשתתפות לכל ישראל. הקשר הזה, מלבד חולשתו מצד עצמו, ככל ענין רוחני שאינו מתגשם במעשה, הנה בדורות האחרונים נחלש עוד יותר והולך ורופף מיום ליום. התפתחות החכמה הרעישה מוסדות האמונה בכלל, וגם אמונת ישראל לא נמלטה. באופן שגם בעל „העומר“ מודה באנחה, כי „הבקורה המדעית הנושאת עליה שם בַּרזן“ הולכת ומתגברת, ורק „מפני הכבוד“ („noblesse oblige“) הוא עודנו מוסיף להלחם בה. ומה יעשו איפוא אלה מאחינו, אשר אין להם שיור רק התורה הזאת העיונית, והיא עצמה רופפת בלבם? היעזבו לגמרי את היהדות ויהיו לאזרחים פשוטים? מועטם אמנם עשו כן, אבל מדוע לא יעשו כן כלם יחד? מדוע מרגישים רובם, כי לא יוכלו לעשות כן? איפה הוא החבל אשר יוכלו להראות עליו, כי הוא זה המקשרם אל היהדות ולא יתן להם לצאת לחפשי? הרגש הלאומי הטבעי, שבא להם בירושה מאבותיהם ואינו תלוי באמונות ובמעשים דתיים? הם מלהזכיר! את הרגש הזה מכרו עוד לפני מאה שנה וקבלו המוריתו זכיות. הן אמנם לא ברצונם הדבר תלוי לעקרו מלבם, ולמרות כל השתדלותם להכחידו ולמרות כל האמתלאות שהם בודים בשביל להעלימו מעיני אחרים ומעיני עצמם, — הוא עודנו חי ופועל במעמקי נפשם על אפם ועל חמתם. אבל התשובה הזאת המספקת לנו, אינה מספקת להם: הם כחשו בפרהסיא בלאומיותם העברית ואינם רשאים לחזור בהם, אינם רשאים להודות, שמכרו דבר שאינו

בזמן הזה לקרוא מגלה זו בבית הכנסת, ופוסק הלכה להיתר, לפי שגם הגוצרים קוראים אותה בבתי תפלותיהם שלשת ימים לפני פסחם. „ואם ישאלנו אדם: מה לכם ציון ומה אתם לה? נשיב לו בקורדרוח: ציון היא החלק היותר פנימי מן ההכרה הפנימית של העמים החדשים"[1]. — התשובה הזאת אינה מובנת אמנם כל צרכה, לא רק בתרגומי העברי, כי אם גם בגוף הספר האשכנזי, אבל מטרת המחבר בדבריו אלה מובנת ומובנת . . . ואם כן אין לנו רשות להתרעם על כי גם הפלוסוף הצרפתי שאנו עוסקים בו מחזיק בהשקפה זו. אבל הקורא את כל המאמר ב„העומר" יודע שבא שם מחברו לידי מסקנא, כי „תעודה" מיוחדת יש לישראל, אשר קבלוה שם, בירושלים, ועוד לא מלאוה בשלמות עד היום, וכי בשבילה הם חיים וצריכים להיות עד שימלאוה בשלמותה. — הקורא הזה ישאל פה שאלה גדולה: אם חובת הבית־תפלה גדולה בעיני המחבר כל כך, עד שמחויב מפני זה כל איש ישראל להקדים את צרפת לארץ מולדתו, הלא אז הדברים קל וחומר: ומה צרפת כך, שלא היתה אלא סבה לזכות חיצוניות, אשר יכלנו להשיגן גם בלעדיה, לו רק פנינו עורף אל „התעודה", — ירושלים, שנתנה לנו את „התעודה" עצמה, סבת חיינו ותכליתם, לא כל שכן שחייבים אנו להכיר לה טובה, ולפי זה — להקדימה אף לצרפת... כמדומה לי, שגם הפלוסוף הגדול בעל המאמר לא יוכל למצוא כל שגיאה הגיונית במשפט הזה, ובכל זאת כתב מה שכתב. האין זו עבדות מוסרית?

חכם אחר — הנושא על שכמו כל טרחה של היהדות הצרפתית ועם זה הוא גם עסקן גדול בצרכי כלל ישראל — בבואו לספר את הפעולות הטובות של מבה"ע בעל החג, הוא מונה בתוכן גם את זאת, שעל ידו התחזק הקשר בין יהודי צרפת ובין יתר אחיהם שבארצות אחרות. ותוך כדי דבור זכר בידאי את „צרפת היפה" ואת האנטיסמיטיסמים השולט בה, והנה הוא עומד ומצטדק על הדברים האסורים האלה אשר התמלטו מקולמסו, על אשר הוא, הצרפתי, חושב לדבר טוב ומועיל התחזקות הקשר בין קהל ישראל אשר בצרפת ואשר מחוצה לה. והנה הוא משתדל להוכיח, כי אע"פ שהיהודים בצרפת, כידוע לכל, פטריוטים גדולים הם ואוהבים את ארץ מולדתם בכל לבבם ונפשם, אין זה מחייב, שאסור להם לרחם על יתר אחיהם הסובלים עוד רעות רבות בארצות אחרות, או שאסור להם לשמוח עם אלה מאחיהם אשר מצבם הולך וטוב. — ואני מובטחני באיש המצוין הזה ובאהבתו הנאמנה לעמו ישראל, כי אף אם היו מוכיחים לו באלפי ראיות, שהפטריוטיסמים הצרפתי אוסר

[1]) Steinthal, Zu Bibel und Religionsphilosophie. Berlin, 1890. S. 38.

התהבולה הזאת, לעורר רחמים על ישראל לשם תועלת **אחרים**, נודעת גם לנו למדי. גם סופרינו בלשון ארצנו, מימי אורשנסקי ועד עתה, לא ייעפו ולא ייגעו לבקש ראיות וחשבונות בשביל להוכיח, כי „פרה חולבת" ישראל, שבעליה צריכים לחוס עליה בשביל חלבה. מובן מאליו, כי חכמינו הצרפתים לא ייאפילו נפשם כל כך, להגיד דבר כזה בתמונה מכוערה כזו, והם משתדלים להלבישו צורה יפה, „אידיאלית". אבל **המובן** אחד הוא סוף סוף להם ולנו, מובן נורא, אשר בו לבד יש די להראות לנו, עד כמה רחוקים גם אחינו המערביים ברגשות לבם מבני־חורין אמתיים. הגע בעצמך, לסטים מזוינים סבוני, ואני קורא: הושיעו, אדם בסכנה! — האין די בזה להטיל חובה על הכל שימהרו לעזרתי? האין זו חרפה נוראה, חרפה הקשה ממות, כשצריך אני להוכיח תחלה, כי סכנתי נוגעת **לאחרים**, להמין האנושי, כאלו „דמא דידי לא סומק" אלא אם כן מעורב הוא בדם אחרים, כאלו המין האנושי הוא איזו בריה בפני עצמה, שאין לי חלק בה, ולא שם הקבוץ **לאישי** המין, שגם אני אחד מהם? . . .

העבדות הזאת מבצבצת ועולה עוד יותר, כשסופרי „העומר" באים לדבר על עניני היהדות **הפנימיים**. גבורים הם לריב בחזקה ריב דתנו עם הדתית המתנגדות לה, בדעתם כי התירה צרפת את הדבר, וגם הממשלה גם העם אינם מקפידים עתה על וכוחים כאלה. אבל כשהענין מביאם לגלות את היחס **הלאומי** שבין יהודי צרפת ליתר בני עמם או לארץ אבותיהם, יחס שאפשר למצוא בו כעין סתירה להפטריוטיסמוס הקיצוני והקנאי השולט בצרפת, — אז מוצאים אני עוד הפעם את עבדותם המוסרית, השמה מחנק לנפשם ומביאה אותם במבוכה גלויה.

אחד מסופרי „העומר", הפלוסוף המפורסם אדולף פרנק, חורץ משפטו, כי כל איש ישראל, **בלי הבדל לאום** (sans distinction de nationalité), הנהנה מפרי האימנציפציא באיזו מדינה שתהיה, מחויב להודות על זה קודם כל להצרפתים בני דור המרידה, ועל כן עליו לחשוב את צרפת לארץ מולדתו **הראשונה, ושניה לה** במעלה היא ארץ מולדתו האמתית! ופה רואה החכם חובה לעצמו להוסיף פתאום את הדברים האלה: „ירושלים אינה אלא מקום מולדת זכרונותיו ואמונתו [של היהודי]; מותר לו אמנם לתת לה מקום **בעבודת הקודש**, אבל הוא עצמו בן הוא לארץ מולדתו". — ההשקפה הזאת על „ירושלים", כשהיא לעצמה, אינה אמנם אלא „קמחא טחינא" שחכמינו המערביים טוחנים וחוזרים וטוחנים באופנים שונים. זה לא כביר הדפיס פלוסוף אחר, מאחינו שבאשכנז, ספר חדש, ובו נמצא מאמר **מדעי** על מגלת איכה. ואעפ"י שמאמר מדעי אין לו עסק עם „אסור והיתר", מצא המחבר בכל זאת לנחוץ לעסוק בסוף מאמרו בשאלה מעשית: אם מותר לנו

גמור מצדנו ושלום אמת לעולם יעדן. המרידה הגדולה של 89 לא תמוש מפיהם, מזכירים וחוזרים ומזכירים את „זכיות האדם" (les droits de l'homme), או, כמו שיאמרו איזו מהם, „עשרת הדברות החדשות", שפרסמה המרידה ההיא, ובכל פעם יביעו את תקותם, שיש בה גם מעין תחנה ובקשה, כי עם צרפת לא ישכח לנצח את הימים הגדולים ההם, כי עם צרפת לא ישוב אחור, לא יוכל לשוב אחור, כי עם צרפת עודנו, כמקדם, העם הגדול, הנאור, האדיר, הכביר וכו' וכו'.

אם עתידות הנבואות האלה להתקים או לא — זו היא שאלה שאין כאן מקומה. אבל בין כך ובין כך, אין צריך לעין־בקרת חדה בשביל לראות מתוכן, ומתוך שורות „העומר" בכלל את המצב האמתי של רוח אחינו הצרפתים בימים האלה. המצב הזה, שאחרים רוצים לראות בו „התרוממות", אינו באמת אלא ההפך מזה ממש, ושמו הנאה לו הוא: עבדות פנימית המסתתרת תחת חירות חיצונית. את העבדות הזאת קבלו עליהם אחינו הדם עוד לפני מאה שנה, ביחד עם הזכיות, אך בעת הזאת תגלה ותראה לעינינו בכל הודה והדרה.

סופרי „העומר" משתדלים, למשל, להוכיח לנו ולצרינו, כי גורל בני ישראל בכל מדינה ומדינה אחוז וקשור בגורל יתר בני המדינה או גם בגורל המין האנושי בכלל; כי צרות ישראל באיזו מדינה אינן איפוא של ישראל בלבד, אלא של כל אותה המדינה אי גם של המין האנושי בכלל; כי על כן . . . היוצא מזה מובן מאליו. אחד מהם בחפצו להרגיע רוח עשירינו בצרפת הדואגים לאחריתם מפני התנועה האנטיסמיטית, מספר להם ספור יפה מאד: בשנת 1840, ימי מרידת פברואר, יצא הקול באחת מערי אלזס, כי יש את לבב המורדים להתנפל על בתי עשירי ישראל ולתת רכושם לבז. היהודים נבהלו וימהרו לבקש עזרה מאת שר החיל התמידי החונה בעיר. אך הוא מאן להגן עליהם אלא אם כן ישתתף בזה גם החיל הלאומי (la Garde nationale). ויפנו היהודים אל שרי החיל הלאומי. אך אלה בזו וילעגו להם, כי לא מצאו כל רע במה שאיזו יהודים יהיו לבז ולמשסה. וכה שבו היהודים לבתיהם מלאי פחד וחלחלה. אבל ממחרת היום ההוא נודע הדבר, כי המורדים שמו עיניהם לרעה בכל בעלי הון, בלי הבדל דת, ומתעתדים לבקר גם בבתי העשירים הנוצרים, — ומיד נראו בחוצות העיר גם החיל התמידי וגם החיל הלאומי, „ושאלת היהודים שבה למנוחתה" — מסיים הסיפר בשחוק נחת, בהוסיפו עם זה, כי חושב הוא למותר „להאריך על דבר המוסר הנעלה היוצא מן הספור הזה". ובאמת מוסר נעלה יוצא לנו מן הספור הזה מנקודת־מבטנו אנחנו... אך האם נמצא פה באמת גם אותו „המוסר" שרוצה המספר עצמו להוציא? בכל אופן, אין המוסר הזה „נעלה" כל כך . . .

בשנה שעברה מו״ל מכה״ע ".Arch. Isr„ זכרון למלאת חמשים שנה מיום שהחיל מכ״ע זה לצאת. ספר זכרון כזה, לו יצא לאור לפני עשרים שנה, היה מספר לנו בלי ספק בקול ענות גבורה את כל נצחונותיהם של „בעלי דת יהודית״ בצרפת במשך היובל, היה מתאר לפנינו בעליצות נפש את הצלחתם וצעדם לפנים בכל מקצעות החיים, את אשרם וכבודם בהוה ואת תקותיהם הגדולות לעתיד. אבל עכשיו שיצא הספר לא לפני עשרים שנה, כי אם בשנה שעברה, מה אנו שומעים? — אל נא יחר לבעליו ולמהלליו — קול ענות חלושה אנו שומעים. לשוא נבקש עקבות שמחה אמתית עקבות „התרוממות הרוח״, כראוי לחג יובל כזה: תוגה חרישית ודממה דקה שוררת בכל הספר מתחלתו ועד סופו.

קודם כל יבוא המו״ל עצמו, בעל החג, לתת דין וחשבון על פעולות מכה״ע שלו במשך ימי חייו. „בשנת 1840 — יספר לנו — יובל שנים אחר שנתפרסמו העקרים של שנת 1789, היו אמנם זכיות היהודים כתובות על הספר בדיו, אבל בהליכות החיים לא נראו אותותיהן כלל וכלל“. ועתה הוא שואל במאמר מוסגר: „האם נמצאן שם במלואן גם בשנת 1890?“ — אחר השאלה הזאת, שאינה דורשת תשובה, הוא הולך ומונה את מלחמותיו נגד הדעות הקדומות, מספר איך השתדל בלי הרף לנטוע בכל הלבבות את העיקר הגדול של „ההתבוללות החברתית (la fusion sociale) עם כל המפלגות מזה״, והיוצא מכל דבריו הוא, כי גם היובל השני אחר העקרים של 89 לא הביא את האושר המבוקש, כי שנאת ישראל שבה לתחיה גם בצרפת, למרות העקרים של 89 ולמרות כל המלחמות עם הדעות הקדומות וכל ההשתדלות לטובת ההתבוללות. ובכן? — ובכן יבטיח המו״ל הנכבד, כי גם לימים הבאים לא יחדל מלהלחם ומלהשתדל . . .

אחר מאמרו של המו״ל יבואו עוד מאמרים רבים, כמעט כלם מאנשים מפורסמים, וכמעט בכלם, יהיה נושאם מה שיהיה, מתגלגלים הדברים כמו מאליהם עד שמגיעים לשאלת האנטיסמיטיסמוס. האין בזה אות נאמן, כי השאלה הארורה הזאת תמלא כל חדרי לבם, באופן שלא יוכלו להסיח דעתם ממנה אף רגע, ובכל ענין שישאו עליו מדבותיהם היא חוזרת ועולה מאליה, למרות רצונם?

סופרי „העומר״ הם אמנם אנשים גדולים ומפורסמים, ולא לאנשים כאלה להבהל ולסגת אחור למראה האויב, ימה גם ל ה ר א ו ת אותות פחד ובהלה לעיני אחרים: הם יודעים למשול ברוחם, להתראות כאלו מביטים על כל ז ה מ ג ב ו ה, לנחם את עצמם ואת קוראיהם בתקוות טובות ובהבטחות נעימות, הדומות לפעמים בסגנונן לנבואה קטנה (ככה יבטיחנו אחד מהם על דברתו, כי עתה היא המלחמה האחרונה בין ישראל ושונאיו, וכיפה נצחון

להיהודים בצרפת מתגבירת האנטיסימיטיסמוס. „אהה! — קרא ה׳ רינך — האנטיסמיטיסמוס, אשר בארצנו צרפת היפה כבר במתים נחשב, ינסה להרים ראש. פמפלטיסט אחד הכה בחליל והנהו משתומם עתה בעצמו על הצלחתו הנפלאה. ההצלחה הזאת אינה אלא זמנית, כך אני רוצה להאמין, ובכל זאת סימן רע היא״. ה׳ רינך חושב עם זה, כי „אין עשן בלי אש״, כי איזו גרגרי אמת נמצאים בודאי בטענותיהם של האנטיסמיטים. „בהיותנו המעט מכל הדתות, בהיותנו אזרחים חדשים במשפחת הצרפתים, על כן נופלים אנו ביחוד תחת הקנאה והבקורת״. גם כשרונותינו ונצחונותינו בכל ענפי החיים לא יגינו עלינו, אדרבא, „הם הם המעוררים את הקנאה ביותר״. כי על כן אין לנו שום עצה אחרת, כי אם להשגיח היטב על כל דרכינו, לבלתי תת פתחון פה לשונאינו. „סוחרינו יהיו נא כלם ישרי דרך, עשירינו — כלם צנועים ועושי צדקה, חכמינו — כלם ענותנים, סופרינו — כלם פטריוטים נקיים מכל פניה עצמית״. ואז — מכן מאליו, כי מלאכי אלהים כאלה ימצאו חן גם בעיני הצרפתים[1] . . .

אין צריך לאמר, שעצתו הטובה של ה׳ רינך לא נעשתה ולא תעשה לעולם, ומצב הענין בכלל לא נשתנה מאז ועד עתה לטובה, כי אם להפך, תחת „פמפלטיסט אחד״ נמצאים עתה פמפלטיסטים רבים, וכלם לא יכלו להתאונן על גורלם: „צרפת היפה״ מקשיבה לקולם בחשק נמרץ, ודבריהם נכנסים אל לבה ומצליחים להגדיל את הקנאה ולהאדיר את השנאה מיום ליום. אחינו הצרפתים מתאמצים אמנם להאמין עם ה׳ רינך, כי „ההצלחה הזאת אינה אלא זמנית״; אך לא רבים בהם ירגישו במחו, ולא כל המרגישים יודו בפה מלא במחו, כי אמונתם זו אין לה על מה שתסמך, אלא „כך הם רוצים להאמין״, או יותר נכון, כך הם מוכרחים להאמין, אם לא יאבו לעזוב את המערכה בלב נואש אחר מלחמת מאה שנה. ובכל זאת, כל המקשיב היטב לקולם הרועד, בשעה ששפתיהם מלא אמונה ותקוה, הוא ישמע גם את האנחה המסותרת וגם את הספק המתעורר במעמקים, המבקשים גם הם להתפרץ החוצה, אך יד בעליהם תהיה בהם להשיבם למקומם ולהסתירם תחת המון פרזות רמות . . .

הנה לפני עתה ספר צרפתי חדש (אשר בו בקשו ומצאו הסופרים הנזכרים כל הדברים הטובים ההם) ושמו „העומר״[2]. את הספר הזה הוציא

[1] Cf. Actes et Conférences de la Société des Etudes juives, 1887 p. CXXXII.

[2] La Gerbe: Etudes, Souvenirs etc. Paris, 1890.

עבדות בתוך חירות.*)

סופרינו בלשון המדינה, הקוראים מלחמה על „חובבי ציון", יחשבו לאפשר להסתפק גם במלחמתם זו בכלי־נשק קלים שהורגלו להשתמש בהם לפנים, בהלחמם מלחמת „ההשכלה" עם „מורדי האור": תחת לבקר דעותינו מצד תכנן ולהראות לנו טעיתנו בראיות מן ההגיון והמציאות, הם אומרים לבטל אותנו על ידי שמות מפורסמים, להטיל אימה עלינו, בהראותם עד כמה רחוקים אנו בדעות מאחינו שבמערב וחכמיהם. ולא ישימו אל לבם, כי בין אנשי מלחמתם אלה החדשים ישנם רבים היודעים גם הם פרק בהשכלת המערב, היודעים איפוא גם הם, כי פעמים שגם „פרופיסורים" מדברים דברים שאין להם שחר וגם „חברי אקדימיה" מחזיקים בדעות ישנות שאין להן מעמד עוד . . .

ככה משתדלים עתה סופרינו אלה להראות לנו, למען נקח מוסר, עד היכן מגיעה „התרוממות הרוח" של אחינו בצרפת שגם התנועה האנטיסמיטית לא עצרה כח להביאם לידי „קטנות המוחין", כי „ברוחב מבטם" רואים אותה כאלו איננה והולכים לבטח דרכם, במנוחת נפש, אל „האידיאלים הנצחיים", אשר שמו לפניהם אבותיהם, חכמי הדור העבר; בעוד אשר אנחנו, קטני נפש, נבהלנו ושבנו „לאחור". ועל אמתות משפטם זה יעידו להם „מפורסמים" שונים, ומי זה איפוא יעיז פניו להטיל ספק בדבר?

ובכל זאת מוצא אני עוז בלבבי להטיל ספק גדול גם במנוחת הנפש של אחינו הצרפתים ביחס אל האנטיסמיטיסמוס וגם בהתרוממות רוחם ורום ערך „האידיאלים הנצחיים" שהם רודפים אחריהם. ולא עוד אלא שספקותי אלה מוצאים להם יסוד וסמך בדברי אותם „המפורסמים" עצמם שמתנגדינו מיראים אותנו בהם.

עוד לפני ארבע שנים, באספת „החברה לחקרי היהדות" בפריז, העיר ה' תיאודור רינך, מזכיר החברה, את אוזן הנאספים על הסכנה הנשקפת

*) נדפס ב„המליץ" ב'—ד' אדר־ראשון תרנ"א, ובא כתשובה על מאמר אחד בשם „אידיאלים נצחיים", שנדפס לפני זה במכה"ע הרוסי „וואסחאד", מאת אחד מטובי סופרינו בלשון המדינה.

מעלה השטיפה ותלך הלוך והתרחק מחיים ממשיים, חיי רצון ופעולה בהוה, לחיי דמיון וחזון הצפונים בחיק עתיד בלתי מוגבל. מחלת־הרוח הזאת, בהיותה תולדה מוכרחת ממצב העם ומהלך קורותיו, כבשה בזמן מועט את כל לבבו ולא נתנתהו עוד לשוב ולהשקיף משמים ארץ, להתבונן ולהרגיש, מה יפים החיים, מה נעים החופש ומה אומלל הוא לבדו; כמו הבין בנטיה טבעית כי התבוננות כזאת בנפשו היא, כי סכנה נשקפת ממנה לשלומו הפנימי ואולי גם לקיומו . . .

דורות לעשרות חלפו ככה, וההשקפה הזאת היתה שלטת לבדה בעמנו ותהי נחמתו בעניו ואשרו באסונו. והנה באה העת החדשה, ורוח חכמה ובינה עברה בארץ ותעש שמות בכל יצירי הדמיון אשר לעם ועם ותגע גם במגדל ההוא אשר בגבול ישראל — ויִנועו אמות הספים. אז נולדה בקרבנו גם ההשקפה השניה, הפלוסופיא של השועל. כי דור חדש קם בישראל, אשר גם הוא, כאבותיו, לא יאמין באפשרות השגת האושר הלאומי בדרך הטבע, ובהמשכו אחר רוח הזמן, חדל להאמין גם באשר האמינו המה ומצאו נוחם, ועם זה עוד חפץ הקיום הלאומי חי בקרבו על אפו ועל חמתו ולא יתן דמי לו; — הדור הזה לא ימצא איפוא דרך אחרת להרגיע את לבבו, כי אם בעמלו בכל כחו לשנות פני הרגש הזה הגורם לו כעס ומכאובים, ועל כן י ת א מ ץ ל ה א מ י ן, או להוכיח גם בראיות, כי „אהבה לאומית היא שנאה כללית", ואהדות לאומית — מעשה נערות, אשר לעם זקן וחכם לחרפה יחשב; כי אפשר לו לעם ישראל, וגם חובה עליו, להתקיים ולהיות מאושר בלעדי „הענבים המרים"; כי תעודה אחרת חלק לו ה' מכל העמים, תעודה רוחנית, שכלית, שאינה דורשת כל עבודת מעשה, זולתי — רבנים ודרשנים . . .

וכה רואים אנו, כי כרוח האדם כרוח הגוי „עשה אלהים ישר ו ה מ ה בקשו חשבונות רבים". וההשבונות האלה, המתלבשים בצורת האמונה או הפלוסופיא, לא פרי ההתבוננות החפשית הם ולא בקשת האמת ל ש מ ה הולידתם, כי אם מחלות רוחניות הן, אשר דבקו בלב האדם או הגוי לרגלי סבות היסטוריות ידועות; מחלות שונות בתכונתן, אבל שוות בתולדותיהן, כי כזו כן זו, בבקשן זו את החיים במות וזו את המות בחיים, מפריעות את האדם ואת הגוי מלעסוק בישובו של עולם ומרחיקות אותם מן הדרך הטבעית הכבושה לפני כל חי: לבקש היים בהיים ולעמוד על נפשו כל עוד רוחו בו.

ואל שני הקצוות האלה בישראל ובאדם יקרא הטבע: אל האחד: — „אל תהי צדיק הרבה", ואל השני: — „אל תתחכם יותר".

ליערות ומדברות, לשבת שם כל הימים בחבוק ידים, תפושים בהמון דמיונות והזיונות. והשניה, החושבת שנאת החיים לחכמה, מלאה ערי יון ורומא בטלנים מתפלספים, אוכלים ואינם עושים, אשר הביטו בגאות־לב על כל סביבותיהם ויהיו שונאים הכל ושנואים לכל. מן הראשונים יצא אותו הקדוש הקדמוני, אשר יסופר עליו, כי בבוא המבשר ויגד לו, כי מת אביו, ענהו בגערה: „הס, מגדף, האדם הוא בן אל־מות!" ומן האחרונים היה אותו הפלוסוף היוני, אשר בהודע לו כי מת בנו, אמר במנוחת נפש: „גם בעודנו חי ידעתי כי לא בן אל־מות הולדתי"[1]).

החזיון הזה, אשר ראינו פה בתולדות השקפת האדם על חייו הפרטיים, יוכל להפיץ אור על חזון אחר דומה לו, אשר נמצא בתולדות השקפת עם ישראל על חייו הלאומיים, ואחר כל מה שקדם, יספיקו לנו עתה דברים מעטים ורמזים קלים.

כי נער ישראל, בעוד כחו חדש עמו וצרות רבות ורעות טרם השיגוהו, חי גם הפיץ הקיום הלאומי בקרבו חיים בריאים וטבעיים, והעם הלך אחריו אל כל אשר נהגו ולא התחכם יותר. בהשכל ודעת נלחם מלחמת קיומו עם אויביו מחוץ, ולהקת נביאים עמדו לימינו מבית, לחזק את לבבו ולעורר כחותיו לפעולה, בהראותם לו בצבעים מזהירים ונעימים את האושר הלאומי אשר אליו הוא נושא את נפשו. והאושר הזה לא בשמים הוא ולא מעבר לגבול הטבע הוא, כי אם קרוב מאד אל כל הלבבות ואותו הם מבקשים בהוה ובעדו נלחמים כל הימים . . .

העת הטובה הזאת לא ארכה. ממלכות גדולות ועצומות נוסדו על גבול ישראל ממזרח וממערב, ובלכתן לרשת ארצות זרים, היתה להן ארצו הקטנה למעברה, ותרמסנה ברגל גאוה את העני הקטן והדל השוכן לבדד עליה, והוא, בנשאו עיניו אל הענקים האלה העוטרים אותו מסביב ובנסותו פעם אחר פעם לפרוק עֹלם מעל צוארו ולא יכול, — ותרפינה ידיו ויאמר נואש. ובאשר אבדה לו כל תקוה להשיב לו את החיים והחופש בכחו וגבורתו, חדל לצאת עוד למלחמת־החיים החיצונית ויחל לדאוג רק לנפשו פנימה: לרפא לשברון לבו ולחבוש לעצבותיו. התקוות הלאומיות, אשר חזו לו נביאיו לפנים, פשטו מבלי משים את צורתן הראשונה ותהיינה לבריות חדשות, שאין להן דמות הגוף ועומדות למעלה מן הזמן והטבע. מהן לקח לו חפץ הקיום אבנים למוסדות ויבן כמו רמים מגדל פורח על כנפי רוח וראשו בשמים. כל עוד הוסיף העם לרדת מטה מטה בארץ, כן הוסיפה רוחו להתנשא מעלה

---

[1]) Cf. Lecky, Europ. Morals I, p. 191.

הדמיון והשכל יבואו איש בגבול רעהו, ולפי נטות רוחו ומצב השכלתו יאחז האדם בזה או בזה, יעבור מזה אל זה, ואין נחת... כי גם אל שנידם יפנה אז האדם בצר לו, לבקש תשובה על שאלתו הגדולה הממלאה כל חדרי לבו: שאלת החיים והמות, הטוב והרע; וגם שניהם יתאמצו אז על כן לתת את התשובה הדרושה, כל אחד על פי דרכו, ויולידו ככה שתי השקפות חדשות על מהות החיים ותעודתם; השקפות אשר יסודתן אמנם גם הן בחפץ הקיום והאושר, אך האושר הזה אשר הן נותנות — מה נורא מראהו! והקיום — מה שונה הוא מן הקיום הבריא, הטבעי, הרוצה ופועל ומשיג!... מן ההשקפות האלה, האחת תתרומם על כנפי הדמיון מעל לגבול הטבע ומעל לחיים האנושיים ותעביר את בעליה לעולם אחר, עליון ונפלא, ולחיים אחרים, רוחניים ונצחיים. לנוגה בזק החיים החדשים האלה ישיב האדם וישקף על גורלו ומנת חלקו בארץ, והנה — „הבל הבלים, הכל הבל!" אין טוב ואין רע, אין חיים ואין מות בעמק הבכא הזה, כי הכל רק הכנה מוכרחת אל החיים ההם, רק מצודים וחרמים ונסיונות קשים, אשר רק אחד מאלף יצא מהם בשלום, והאחד ההוא — אשריהו, כי לו החיים והטוב בעולם שכלו טוב... ההשקפה הזאת, בעברה גבול הטבע, תעזוב מאחריה גם את ההגיון והנסיון, לא תשען עליהם ואף לא תירא מפניהם, כי דבר אין לה עמהם. על כן מספיקה היא לאלה, אשר כנפי־רוח להם להתנשא אל על בלי כל מעצור. אך יש אנשים הקשורים בעבותות השכל, השופט רק למראה עינים, ולא יוכלו להגביה עוף, ובבקשם פתרונים לשאלת החיים והביטו על ימין ועל שמאל, ואין עוזר ואין תומך זולת ההגיון הקר עם משפטיו ומופתיו המבטיחים הרבה ונותנים מעט, ומנוחה בכל זאת דרושה לנפשם ויהי מה, כי לא ינום ולא יישן חפץ הקיום בקרבם, — אז יתמכרו בעל כרחם אל השקפה אחרת, פלוסופית, אשר גם היא, כהראשונה, תקרא: „הבל הבלים", אך רחוקה היא ממנה מאד בטעם הקריאה הזאת. כי בעוד אשר הראשונה כחשה במות, האחרונה לא תאמין בחיים; זאת בקשה אושר ועונג ממשי ותמצאם בעולם אחר, וזאת תבקש רק מנוחה שלמה ותמצאנה בהמיתה בלב האדם כל רגש וכל חפץ אשר יפריעוה, בהרצה משפט, כמעשה השועל במשל הקדמוני, כי מרים הם הענבים אשר אין יכולת להשיגם, כי כל תענוגות בני האדם צללים עוברים הם, אשר אך כסילים ירדפו אחריהם, וחכמי לב ישחקו לאולתם; כי השכל לבדו הוא כל האדם, וחיי מחשבה ופרישות הם המאשרים את בעליהם, באשר תקצר יד המקרים לנגוע בם לרעה.

ההשקפות האלה גם שתיהן, בעת שהגיעו לממשלה גדולה, הסירו את לב האדם כליל מאחרי החיים הטבעיים. האחת, החושבת שנאת החיים לצדקה, הולידה נזירים בודדים ושוממים, אשר ברחו מן החיים ישאונם

דמיונו מלפתוח לפניו שערי שאול ולהראותו חיים ואושר גם שם, מתחת לארץ, ולא חיים אחרים, רוחניים וזרים לו, כי אם חיי־אדם פשוטים, חיי גוף ונפש, איש ואיש כחיים אשר חיה מעל לארץ: הקטן נשאר קטן והגדול גדול גם שם, השר שורר והעבד איננו חפשי מאדוניו. האמונה הנפלאה הזאת, אשר נראו עקבותיה גם אצל האומות החכָמות בימי קדם[1]), ואשר, לפי עדות חוקרי האמונות, תמָצא גם עתה כשבטים שונים העומדים עוד במצב הילדות, — בת חפץ הקיום היא ומוצאה מן התקופה הקדמונית ההיא, בעוד לא סרה תומת האדם ממנו וחייו הטבעיים טרם היו עליו למשא, על כן לא בקש יותר גם בחיי הנצח. ואמונתו זו הועילה לא רק להסיר מעליו פחד המות, כי אם גם להוסיף לו עוד כח ואומץ במלחמת החיים, בזכרו תמיד, כי באותו המצב אשר ישיגהו המות בו ישאר לנצח נצחים, וכל עוד יוסיף לעלות בסולם האושר עודנו בחיים, כן יגדל איפוא אשרו גם במות.

ככה, בכל פנות שאנו פונים נמצא את השכל והדמיון, הפעולה והתקוה, הולכים אחוזי יד בחיי האדם הטבעי ואיש את רעהו יעזרו להלחם מלחמתו מבית ומחוץ. שנאת החיים הטבעיים לא תחשב עוד בעיניו לצדקה או לחכמה, על כן ירדוף אחר האושר לעיני השמש ולא יתבושש, ועל כן לא תעלה על לבבו לבקש לו איזו מטרה אחרת בחיים זולת זאת האחת, הטבעית: להתקיים ולהיות חיים טובים ומאושרים. בעד מטרתו זאת לא ייעף ולא ייגע להלחם בכל כחו, בכל האמצעים אשר תשיג יד שכלו, והדמיון עומד על ימינו להסיר מלבו כל רעיון או רגש אשר כח בו להפריעהו מעבודתו זאת.

אך הנה ימים באים, וחיי החברה ההולכים הלוך והתפתח, הלוך והסתבך, מביאים לעולם צרכים חדשים ודאגות חדשות, אשר לא ידעום ולא שערום הדורות הראשונים. דרך החיים תמלא מכשולים מלאכותיים, הדורשים עצה ותחבולה בדעת וכשרון, ומלחמת הקיום היה תהיה למלחמה־בשלום כבדה ואיומה, אשר ירבו בה המנוצחים על המנצחים רבבות מונים. בתקופה הזאת תפקחנה עיני רבים אשר שאר רוח להם לראות מצב האדם בתבל כי ברע הוא, החלומות התמימים מימי הילדות לא יספיקו עוד להניח דעתם שנתפתחה, התקוה למצוא אושר על הארץ ותחת הארץ תכרת מלבם, ועמה יאבד משוש החיים, יחלש הרצון לפעולת ידים, ואחר אשר עיפה נפשם לראות עמל ויגון ויואשו מטובה, יסבו עיניהם משדה המלחמה החיצונית המכוסה חללים ויצמצמו כל חיי־רוחם בקרבם פנימה: לבקש מנוח ונוחם לעצמם ולדומים להם. אז תבוא ערבוביא בעולמם הרוחני וההרמוניא בין כחות נפשם תבטל.

---

[1]) Cf. De Coulanges, La Cité agtique, livre I.

ומנוחתה, ועל ידי זה גם את אשרו בכלל. כל אסון וכל פגע אשר יקרהו על שדה המלחמה החיצונית ימלא את לבבו רגשי עצב ויגון, אשר ידכאו חיתו עוד ימים רבים אחרי כן; כל חזיון מחריד לב ישאיר בקרבו רושם עמיק, החי וקים גם אחר אשר סבתו חלפה ואיננה; והזכרונות האלה נחלת העבר בעוררם בו פחד ודאגה בעד העתיד, ימררו חייו בהוה ולא יתנוהו לאכול בשמחה וטוב לב גם את המעט מפרי עץ החיים אשר השיגה ידו. מצב כזה לא יוכל חפץ הקיום נשוא, כי באין מרגוע לנפש אין אושר ואין חיים; על כן נאלץ האדם, מבלי אשר יחפוץ או ירגיש בזה, לשנות ברוחו פני החזיונות והמקרים ההם, הגורמים צער לנפש, ולבקש להם פתרונים מתאימים לחפץ לבו ומניחים את דעתו.

בראשית ימי המין האנושי, בעוד לא שלח האדם ידו אל עץ הדעת ולא הרבה חקר על החיים והעולם, כי אם הלך בעינים עצומות אחר נטיותיו הטבעיות, אשר נהגו מאליהן בכחות גופו ונפשו והספיקו לו צרכיו הפשוטים בלי יגיעת־רוח יתרה, — אז היו שתי מלחמותיו אלה מסורות בידי שני כחות שונים: השכל והדמיון, וחפץ הקיום עמד עליהם להראות לכל אחד את מקומו ומעשהו לאושר בעליו. השכל, במצאי קשר הדברים בסבותיהם, הורהו אמצעים נאותים להשיג מאויי לבו ולהסיר כל מכשול מחוצה לו, והדמיון עמד על משמרתו בקרבו פנימה, לנחמו מיגונו על כל צרה שלא תבוא ולחזק את לבבו בתקוות טובות, למען לא תרפינה ידיו ולא ינוס מן המערכה כמתיאש. השכל היה שר הצבא ההולך בראש המחנה להורות לאנשי חילו את המעשה אשר יעשו, והדמיון — הכהן הגלוה אליהם לחזק ידי נחשלים ונפצעים ולדבר על לבם דברים טובים, דברים נחומים. בכל עת אשר קצרה יד השכל לנחותו אל הנהלה, נחהו הדמיון אל המנוחה בתתו צורה חדשה לשלשלת הסבות והמסובבים, ואור חדש משמח לב הופיע על כל המעשים והמקרים, כטובים כרעים. רעם כי ירעם בגלגל וברק שמים יעור עינים ויפיל אימה ופחד על כל אשר נשמה באפו, והאדם יעזוב גם הוא את מלאכתו בשדה או ביער וברעד וחלחלה ימהר להחבא בנקרת־צורים מפני חמת אל מסתתר, — ובא הדמיון לעזרתו והראהו את יופיטר יושב על מרום האולימפס ושולח את ברקיו ורעמיו על ראש אויביו אשר חטאו לו. אז יקרא האדם בשם אלהיו וכפר פניו במנחה מצאנו ובקרו או מפרי אדמתו ובלב שוקט ובוטח ישוב לפעלו. להלחם על קיומו נגד אויביו מבחוץ תחת הנהגת השכל. גם במות לו מת ובעיניו ראה את המשחית הנורא, המכלה ומבלה הכל, ונפשו יודעת, כי גם עליו יביא קץ כל בשר, — לא עזבהו חפץ הקיום גם אז ולא נתן את לבבו לבוא לידי יאוש ושנאת החיים. כי לא קצרה יד

חשבון הנפש.*)

ראה זה מצאתי אשר עשה אלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים. — אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר. (קהלת).

אם בשים לב נתבונן אל הכתות השונות אשר נפלגו להן בני אדם בהשקפתם על החיים, אל השנוים הגדולים אשר סבלו כלן במהלך התפתחותן לרוח הזמן והמקום, אל הוכוחים והדרישות והספקות הרבים אשר בהם האמינה כל אחת להוכיח צדקת דעתה לעיני כל ולנצח כליל את הדעה המתנגדת לה ואשר כמעט תמיד היו סבה רק להרחיב הפרץ ולהעיר עוד ביתר עז חמת שני הצדדים וקשי ערפם, — אם אל אלה וכאלה נתבונן בשום לב, נתחיל בעל כרחנו להטיל ספק בממשלת האמת, כשהיא לעצמה, על רוח בני האדם, ועינינו תפקחנה לראות, כי לא על פי ההגיון לבדו יחרוץ רוחנו משפט על כל דבר הנוגע ברב או במעט לאשרנו החמרי או המוסרי; כי בעוד אנחנו מאמינים לבקש אך אמת ומשפט צדק ומשתדלים לחזק דעותינו בעינינו ובעיני אחרים על ידי מופתים הגיוניים, — כח אחר, המסתתר עמוק עמוק בנפש איחז בלאט במערכי לבנו להטותם אל אשר יהיה רוחו ללכת, ואת אשר ישים הוא לפניהם ייחסו הם אל ההגיון והאמת. הכח האדיר הזה דרכו ללבוש ולפשוט אלפי צורות שונות למען התנכר, אך מעין חודרת לא יפלא להכירהו מבעד לכל אלה, כי הוא זה חפץ הקיום והאושר, הנטוע מאת הטבע בלב כל בריה ומבריחה לרדוף תמיד אחר כל דבר המביא חיים ועונג ולברוח מכל דבר הגורם כליון או צער. החפץ הזה, ראשית ותכלית כל מעשה אשר יעשה כל החי למינהו, הוא גם הכח העליון, הפועל בגלוי ובסתר, ביודעים ובלא יודעים, לא רק על מעשי אדם ותחבולותיו, אך גם על אמונותיו ודעותיו.

כי לא כמלחמת כל הבריות מלחמת האדם בעד קיומו ואשרו. לכלן רק מלחמה אחת, חיצונית, בכחות הטבע ובכל היקום מסביב העומדים לשטן להן על דרך חייהן ואשרן, ולאדם עוד נוסף על זה מלחמה אחרת, פנימית, בו בעצמו, במחשבות לבו ורגשותיו המפריעים מעט או הרבה את שלום נפשו

*) נדפס במאסף „כורת" (אודיסא תר"נ).

כל אחד מביא על הענין לפי כחותיו הנפשיים ולפי מאוייו. ילך איש לדרכו בשם מחשבתו, וכולנו יחד נתנה יד להניח אבן הראשה ליסוד הישוב, עד ירחם ה׳ ויתפתחו הדברים, אז נשיחה בדבר מטרתנו".

גם אנכי, רבינו היקר, אדם אנכי עם „כחות נפשיים, מאויים ומחשבות": תנה לי ללכת גם אני „בשם מחשבתי" ואל נא תביט מפני זה בעיני חשד על מעשי, ואין צריך לאמר על מעשי חברי, שבאמת אינם אחראים כל עיקר להשקפותי ודעותי העיוניות. אל נא תטה אוזן למלשינים, הרוצים לראות בי „שליח צבור", שאין לו רשות לדבר דבר על דעת עצמו, ומיחסים כל היוצא מפי לאיזו כתה שלמה המדברת מתוך גרוני[1]). ישקר הם דוברים, וכל מגמתם היא לקרוע דגלנו לשנים. אך באלהי ציון נבטח, כי לא תעלה בידם.

ושלום למר ולתורתו, ושלום על ישראל.

י"ט תשרי, תרנ"ה.

---

[1]) [עי׳ למעלה ע׳ ק״ד בהער׳ ה.]

בקרב העם. כי על כן, כאשר נפסקה התפתחות חיינו הלאומיים על ידי אסוננו הגדול, והצרות התכופות גרמו שנתכווץ לבנו בארבע אמות של „הכתב" בלבד, לא היתה לזה האחרון כל סבה להתפתח עוד הלאה, אחר שהלב לא הרגיש עוד בקרבו שום כח חפשי ולא הוליד עוד מצדו שום הכרה חזקה שלא תהיה תלויה באבטוריטט חיצוני. וזה הוא מה שקראתי „התאבנות", — לא חסרון „מתקנים" שילכו וישנו את הדת לפי ראות עיניהם. ועל כן, גם הרפואה למחלה זו, כמו לכל שאר מחלותינו המוסריות, אינני רואה בתנועה של בקרת ותקונים חיצוניים, כי אם — כמו שבארתי באורך במאמר הנדון — בהכנסת „זרם של חיים חדש" אל תוך לב העם, אשר בלי כל יחס אל הדת, לא להימין ולא להשמאיל, ישיב ללב העברי כח ההתפתחות החפשית ויעשהו מוכשר להיות לא רק מתפעל, כי אם גם פועל; לא רק מקבל, כי אם גם משפיע.

והזרם החדש הזה, שעתיד לעשות כל הנפלאות האלה, הוא, לפי אמונתי הפרטית, „חבת־ציון". אינני מוצא לנחוץ להאריך פה בביאור היחס הזה, שאני מצייר לי בין „חבת־ציון" ובין התפתחות לב האומה בכלל, ואופני פעולתה על ההכרה המוסרית. על כל אלה דברתי כבר במאמרים שונים, ופה רוצה אני רק להעמידך על העיקר הזה: כי מעולם לא עלה על דעתי לעשות „חבת־ציון" אמצעי לתקון הדת, אלא הגדתי רק מה שאני מאמין בלבי, כי בהיות „חבת־ציון" עתידה להחיות את הלב ולהכשירהו להתפתחות כללית, סופה להוליד מאליה ברבות הימים תנועה של חיים והתפתחות גם בביאור עניני הדת, עם היותה מצד עצמה רחוקה מכל התנגדות לצורת הדת בהוה ומכל נטיה להתערב בריב הכתות הדתיות. אמונתי זאת היא איפוא רק דעה עיונית, שאינה דורשת מאת „הדתיים" (המאמינים, להפך, שעתידה „חבת־ציון" להוסיף אומץ למצב ההתאבנות) אלא מעט סבלנות בדעות, מבלי שיצטרכו להשמר מפניה על שדה העבודה המעשית המשותפת לנו. שהרי כולנו מתנגדים לכל תקון מלאכותי בעניני הדת, ואחר שכולנו מודים גם כן, כי מצב הלבבות עתה רחוק מאד גם מן ההתפתחות הטבעית של ההכרה המוסרית בדרך האמורה, הנה מובן מאליו, כי לכל הדעות אין מקום לפעולות מתנגדות אל הדת לא בעבודת הישוב החמרי ולא בעבודת „החנוך הלאומי על יסוד חבת ציון"; כי עבודת העם צריכה להתאים לרוח העם כמו שהוא בהוה, ולא לרוח יחידים והשקפותיהם על העתיד. כולנו איפוא נוכל לעבוד עבודתנו יחד כמאז ולחכות במנוחה אל התולדות הטבעיות אשר תצאנה מאליהן מעבודתנו זאת בעתיד רחוק, ואם את התולדות האלה נצייר לנו עתה באופנים שונים, כל מפלגה לפי רוחה, מה בכך? זאת היא אחת הסגולות היקרות של כל אידיאל גדול ורם, שכל אחד מבינו על פי דרכו ומוצא בו מה שלבו חפץ. והלא כה תאמר גם אתה בראשית מכתבך: „רעיון ישוב א"י משתנה לכמה גונים,

„סלקא דעתך?" — זה הוא, רביני, קול הכרת־הלב אשר אמרתי. והנך רואה איפוא, כי אין שום לשון ברורה, לא של תורה שבכתב ולא של תורה שבע"פ, יכולה לעמוד בפניה. ועל כן אמונתי הזקה באמת, שאין צורך כלל במתקנים ותקוניהם ולא להוריד חלילה את התלמוד מקדושתו, בשביל שברבות הימים ישתנו הלכות שונות הקבועות ומפורשות עתה בלי שום פקפוק. די לה להכרת־הלב הכללית שתתפתח במסתרים, על ידי שנוי לטוב בחיינו האנושיים והלאומיים, עד שתשוב ותתרומם למעלת אבטוריטט מוסרי חפשי, — וממילא ישתנה לפיה, לאט לאט ובאופן בלתי מורגש, כל מה שאינו מתאים לה, מבלי שיקטן עם זה האבטוריטט של „הכתב" אף כמלוא השערה; אדרבא, כל מה שתגדל האמונה בקדושת „התורה הכתובה והמסורה", כן תתחזק בהכרה ההתקוממות הפנימית נגד המחשבה הזרה, שהתורה האלהית תוכל להגיד ההפך מן האמת המוסרית המורגשת ללב באופן ברור ומוחלט, וכן יגדל איפוא כח אותו „סלקא דעתך" לתת לדברי התורה כונה המתאימה להכרת הלב, אם גם מתנגדת הרבה לפשוטם של דברים, כמו שכבר מצינו חזיון כזה, ביחס אל האמת ההגיונית, אצל פלוסופי־הדת, ופילון והרמב"ם בראשם.

לא בדיוק מסרת איפוא את דעתי, באמרך בשמי, כי „גם במקום שאין עצה היתה תורת הלב גוברת על תורת הכתב". ולחנם הזהרת בי, כי „אנחנו מאמינים שלמים לא נזוז אפילו זיז כל שהוא מתורתנו הכתובה והמסורה". גם לפי דעתי אין תורת הלב גוברת על תורת הכתב „במקום שאין עצה", אלא שאני רואה, כי כשהלב חי והכרותיו המוסריות מתפתחות ועולות עד למדרגה הראויה לשם „תורה שבלב", אז מבקשת זאת האחרונה ומוצאה תמיד איזו עצה, איך להשלים עם הכתב ואיך ליהנות גם בעצמה מזיו קדושתו. וגם אני יודע, כי המאמינים השלמים האמינו ויאמינו תמיד, שאינם זזים „אפילו זיז כל שהוא"; אבל אמונתם זאת לא הצילם מלזוז ממקומם שלא בידיעתם, ביחד עם החיים ההולכים ומתפתחים, כמו ששופטי גליל לא חדלו מלהתנועע ביחד עם הארץ כולה, באותה שעה שהכחידו להכחיש מציאות תנועה זו.

היוצא מכל זה הוא, כי לפי דעתי, התפתחות „הכתב" תלויה בהתפתחות ההכרה המוסרית בלב, וזאת האחרונה גם היא תלויה בהתפתחות החיים בכלל

בשבת (ס"ג.) „לא יצא האיש לא בסייף ולא בקשת וכו'. ר' אליעזר אומר תכשיטים הם לו. וחכמים אומרים אינם אלא לגנאי, שנאמר וכתתו חרבותם לאתים". מזה אנו רואים, כי לא רק בענין „עין תחת עין", אלא בכלל לא התרומם ר"א בהשקפותיו המוסריות עד למדרגת יתר חכמי דורו ולא הרגיש בלבו כמהם את „הגנאי" אשר בכח „האגרוף" ובכל כלי תשמישו.

אברים (ב״ק פ״ג). וכה הומתק הדין, והיתה **רשות** בידי הנחבל לדרוש אבר או לקחת כופר, הכל לפי רגשות לבו: אי בעי עינו ניתיב ואי בעי דמי עינו ניתיב" (שם). כך היה הדין גם אצל הרומאים וכך מציע **יוסף הכהן** דין תורתנו: „העושה מום בחברו כאשר עשה כן יֵעָשה לו ואת האבר אשר השחית ישחיתו גם בו, אלא אם כן נרצה הנחבל לקחת כופר תחתיו. כי התורה מסרה לו, לנחבל, לשפוט בעצמו על ערך המום, והתירה לו להעריכו בממון, אם לא יחפוץ בעונש יותר אכזרי" (קדמוניות ד׳, ח, ל״ה). אנו רואים איפוא מזה, כי עוד בימי החורבן היו מפרשים את הכתוב כפשוטו, אבל רק בתור רשות[1]). ואולם אין ספק כי **במעשה** כבר לפני זה גבר הכופר על העונש הגופני, בהיותו יותר מתאים למצב התרבות בימי הבית השני, ואם היה לפעמים אדם שרצה דוקא לקיים בחובלו עין תחת עין, היו השופטים והעם חושבים אותו לאכזר והיו משתדלים להשיבו ממחשבתו. וככה עברו דורות שלמים והחוק הישן לא נראה עוד בפועל, ומה שהעין אינה רואה הלב אינו חומד, באופן שסוף סוף נשתנו רגשות הלב בזה כל כך, עד שנחשב בעיני טובי העם כדבר בלתי אפשר, שתתן התורה **רשות** לאדם למלאות תאוה אכזרית כזו, ואז **הוכרח** הכתוב לצאת מידי פשוטו, למרות דבריו הברורים, לא **מחסרון** אמונה, כי אם אדרבא, **מחוזק** אמונה בקדושת התורה ואלהותה.

משלים מעין זה הייתי יכול להוסיף עוד, אך, כאמור, יצר לי להכאיב לבך בדברים שאינם לפי רוחך. רק על דבר אחד באותו ענין עצמו ארשה לי להעירך עוד, למען הראות, עד היכן מגיע כחה של ההכרה המוסרית להוציא דברים ברורים מפשיטם באופן שלא יאומן. הנה ר׳ אליעזר, מסבה בלתי ידועה לנו, לא הרגיש בנפשו את ההתקוממות המוסרית נגד דין זה, ועל כן לא רצה לעזוב משמעות הכתוב, והנה הוא אומר מפורש: עין תחת עין **ממש**" (ב״ק פ״ד.). וכי אפשר לאדם לדבר בלשון יותר ברורה? ובכל זאת לא הועיל כלום: „ממש סלקא דעתך?" — מתפלא התלמוד, ובשביל זה הוא מוציא דברי ר״א מפשוטם ומפרשם בדרך דחוקה ורחוקה, באופן שגם „עין ממש" אינו אלא ממון[2]).

[1]) במגלת תענית פ״ד יכופר, שהיתה בזה מחלוקת בין הפרושים והביתוסים. אבל מלבד שאין לזה שום זכר בשאר מקומות, קשה לברר משם, אם הכונה על רשות או חובה.

[2]) בתלמודנו יש אחר סלקא דעתך: „ר״א לית ליה ככל הני תנאי?" ואין ספק בעיני שזו הוספה מאוחרת. שהרי בכמה מקומות היחיד חולק על הרבים, וכ״ש ר״א, הידוע בהתנגדותו לחבריו בכמה דברים, ואיך אפשר שבשביל טענה חלושה כזו מצאו רבה ואביי צורך להכניס בדבריו כונות רחוקות כאלו? אבל הם באמת לא יכלו להאמין, שאיש צדיק כר״א ייחס לתורתנו מצוה מתנגדת אל המוסר. רק בזמן מאוחר, כשההכרה המוסרית לא הספיקה עוד, הוסיפו על „סלקא דעתך" פירוש דוגמטי, כמו שעשו למאמר הלל „דעלך סני" וכו׳, שהזכרתי במאמר הנדון (למעלה ע׳ צ״ד).

אחר שנדפס מכתב זה ב„המליץ" העירני אחד הסופרים התורניים על המשנה

להאמין בה אי להכחישה, אך לא נוכל לבראה אם איננה ולא לבטלה אם ישנה. וכשתשוב עתה לקרוא מאמרי ישנית, כשים לב אל ההבדל הזה, אז תוכח מהר, כי כל האמור שם אינו ענין לתקון הדת, אלא להתפתחותה בלבד. כי אע״פ שדעותינו שוות בדבר התקון, חלוקות הן בדבר ההתפתחות, והמחלוקת הזאת, עם היותה רבת ערך מצד האמונה, אין לה שום ערך מצד המעשה. אמת הדבר, שלפי דעתי, תורה שבכתב נדרשת על פי תורת הלב, אך לא כפירושך, שהנני „מבקש למסור הדבר להבנת הלב וחפצו״, אלא הנני מאמין, כי הדבר מסור ועומד ללב, בין שנבקש זאת אי לא, בין שנרגיש בזה אי לא. אם אך הלב בריא ומוכשר להתמלא הכרות חוקית שאינן יכולות להתבטל מפני דברים שבכתב.

כדי להבין הדבר כראוי, נתבונן נא בדרך התפתחות החוק „עין תחת עין״, אשר בו השתמשתי במאמרי לבאור מהות של תורת־הלב. החוק הזה נמצא אצל כל העמים הקדמונים — אצל ההודיים המצריים היונים הרומאים וכו׳, — ומקורו עמוק בתכונת נפש האדם הקדמוני, שרגש הנקמה היה בוער כאש בקרבו ואי אפשר היה לכבותו אלא בדם. והנה מוצאים אנו בישראל, שהחוק המפורש הזה מתפרש אח״כ בתושבע״פ באופן מתנגד לפשוטו, כאלו היה כתוב: ממון תחת עין. איך נעשה הדבר? במאמרי אמרתי, ששבת השנוי היא מה שהלב בדרך התפתחותו הגיע להכרה ברורה, כי עין תחת עין היא אכזריות בלתי נאותה לאומה בת תרבות״ ומזה הבנת כמדומה לי שאני מיחס בזה לחכמינו הקדמונים תקון הדת בכונה כאלו בזמן מן הזמנים נכנסו סנהדרין לישיבה והחליטו לבטל דין תורה ולתת לו פנים חדשות, מפני שמצאו כי מגרעת על פי תורת־הלב. אבל באמת אין הדבר כן. תקונים (או תקנות) בכונה עשו קדמונינו בדרך אחרת לגמרי (כמו „פרוזבול״) ורק כשתנאי־החיים החיצוניים הכריחום לזה, לתועלת הדת עצמה. אבל פה לא תקון מלאכותי יש לפנינו, כי אם פרי ההתפתחות הטבעית. בשום זמן לא חשבו חכמינו, שבקביעת הלכה זו הם משנים במצות התורה אפילו קוצו של יו״ד, אלא באמת ובתמים האמינו, שכך היא כונת הכתוב. ומוכרחים היו להאמין כן, מפני שהכרת־הלב אשר שלטה בזמנם לא יכלה עוד בשום אופן לתת מקום למחשבת פגול, שהתורה האלהית שואפת נקם ודם במדה כזו. התפתחות ההכרה הזאת הלכה לאט לאט, ביחד עם התפתחות החיים בכלל. מתחלה היה החוק הישן בתקפו, אלא שלעתים נמצאו אנשים בני תרבות, שרגש הנקמה לא היה חזק בלבם כל כך, והם נרצו לתחנוני מי שחבל בהם, לקחת כופר תחת מומם. ועל ידי זה הוכרחו השופטים להתבונן בדבר, אם יש רשות על פי התורה לעשות כן, ומצאו מקרא מפורש: „לא תקחו כופר לנפש רוצח״, שמזה דנו בצדק: „לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר, אבל אתה לוקח כופר לראשי

לתת בזה כעין אזהרה לכל הרוצים לנגוע בו . . . דע לך איפוא, רבינו, כי גם מדרך זה אני רחוק מאד, לא פחות ממך. אתה הבנת מדברי כאלו אמרתי: „כיון שנתאבנה תושבע״פ בכתב נאבדו ההרגשות״, ואני לא לכך נתכוונתי, כי אם להפוכו. „כיון שאבדו ההרגשות נתאבנה תושבע״פ״. לא בכמות הכתב הדבר תלוי, כי אם באיכות הלב. לולא נשתנה לב האומה מסבות חיצוניות, לא היה כל גודל כמותו של התלמוד מביא לידי התאבנות, ולהפך, אחר שנשתנה הלב, היתה ההתאבנות מוכרחת לבוא, אף אם לא היה לנו בכתב יותר מתורת משה. והקראות נתאבנה באמת הרבה יותר מתורת הרבנים, כמו שכבר דברתי על זה במאמרי „לתולדות החיוב והשלילה״[1]). ואולם, איך שתהיה השקפתנו על מעשה ענן בדורו, בעת שהתלמוד אך התחיל להיות לכח היסטורי בחיי העם כלו, — הנה עתה לא יוכל עוד אדם מישראל לחפוץ בריפורמא כזו, אלא אם כן יחפוץ עם זה שנפנה עורף לתולדתנו, שנקרע ברגע אחד כל החוטים המקשרים אותנו עם העבר ונתהפך פתאום לבריות הדשות. ואם אך תחשבני לחו״צ מאיזה „מין״ שיהיה, הן לא תוכל לחשדני, כי חפץ הייתי בכל אלה . . .

מכל זה תראה, כי לא „מפני השלום״, אך באמת ובתמים אמרתי במאמר הנדון, כי „הבת־ציון״ שאנו רוצים בה „אינה מציאה מגבולה את הכתב ואף לא באה להוסיף עליו או לגרוע ממנו בדרך מלאכותית״.

אבל אם כן, מה פירושה של „תורת הלב״, „התאבנות הכתב״ ויתר הדברים שהזכרת?

פה, רבינו, מתחיל הבדל דדעות שבינינו. והנני מבקש סליחתך מראש על כי עתיד אני לדבר בזה דברים שבודאי יהיה קשה עליך לשמעם. מה אעשה ומוכרח אני לבאר היטב מה שיש בי, בשביל שלא תחשדני במה שאין בי.

ובכן, מודה אני לפניך, כי עם כל התנגדותי לתקון הדת, אני מאמין בהתפתחות הדת. התקון הוא דבר מלאכותי, הנעשה לעיני הכל, בזמן מוגבל, על ידי אנשים פרטיים, מרצונם הטוב, לתכלית רצויה להם; וההתפתחות היא דבר טבעי, הנעשה באופן בלתי מורגש, לאט לאט, על ידי מהלך החיים הכלליים, בלי כונת מכון, רק מסבות מכריחות. מציאות התקונים תלויה איפוא ברצון בעלי הדת, ועל כן יש בזה מקום לשאלה מעשית: אם לעשות תקונים או להדול; אבל מציאות ההתפתחות אינה תלויה ברצון, ועל כן אינה נותנת מקום אלא לשאלה עיונית: אם ישנה או איננה. כי בין כך ובין כך נוכל רק

---

[1]) עי׳ להלן: „פרורים״ פרק ג׳.

והחנוך על יסוד „הבתדציין", אשר דברתי עליהם במאמרי, אינם אלא אמצעים בידנו לזרוע „שרשי ראש ולענה" אלה על תלמי הלבבות ולהקים גם „חבתד ציון" עצמה לאויבת לכל קדשי בני ישראל.

הנני מאשר איפוא בהיות לאל ידי להרגיע נפשך, רבינו, ולהבטיחך נאמנה, שאין אנו מרגישים בלבנו שום נטיה לעסוק בעניני הדת ותקונה, וכל שכן שרחוקים אנו מכל הרהור לערבב שאלת הדת בחבתדציון, וכל מגמתנו היא רק שלא יערבבו גם אחרים שתי פרשיות אלו. אך לא זו בלבד, אלא שאני בעצמי אינני מאמין כלל לא בתועלתו ולא באפשרותו של תקון הדת בדרך מלאכותית. כל האומר לתקן את הדת הרי הוא בעיני כאלו אומר לקרר את האש, כלומר שני הפכים בנושא אחד. הדת היא דת כל זמן שבעליה מאמינים במקורה האלהי, בעוד שרעיון התקון יוכל לעלות על הלב רק אחר שאבדה אמונה זו, והשכל האנושי לא ירא עוד מגשת אל הקודש ומלראות בו מגרעות הדורשות תקון בידי אדם. המתקנים שקמו באירע. וכן מיסדי דת הקראים בתוכנו, נשארו אמנם בעלי דת. אך הנה הם לא היו „מתקנים" כלל, במובן הרגיל עתה, כי אם רק כופרים במקצת. כלומר, הם לא באו לבקר תוכן עניני הדת, כל ענין לעצמו, לאמר: זה כלו טוב וישאר כמו שהוא, וזה יש בו מגרעות ודורש תקון כך וכך; אלא שללו בפעם אחת את האבטוריטט האלהי מחלק ידוע מן הספרות הדתית ועשוהו חול, ועל ידי זה נפלו ממילא המון ענינים שנחשבו עד אז למצוות דתיות, ואבדו קדושתם, לא מפני הכרתם ועצמו, כי אם מפני שלא היה להם עוד על מה להשען. ביחס אל החלק ששללו קדושתו היו איפוא המתקנים האלה כופרים גמורים, וביחס אל זה שהשאירו בקדושתו נשארו גם הם מאמינים גמורים ולא דרשו להם לתקן בו כלום. אדרבא, עוד הוסיפו לדקדק בו יותר מכל שאר המאמינים. וזו היא שגיאתם של המתקנים העברים בארצות המערב, שהם חושבים באמת לתקן, כלומר, להניח בקדושתה את הדת בכללה עם ספרותה הקדמונית ולבטל עם זה מדעתם מצוות ידועות, מפני שאינן מתאימות לצרכי הזמן. ובזה הם סותרים עצמם באופן זר ומתמיה. ואין להתפלא אם תקוניהם מביאים לידי בטול הדת בכלל, אחר שבאמת מושג התקון כולל כבר בתוכו מושג הכפירה, והבא לתקן אין לו מה לתקן עוד.

ומכיון שמתוך הדברים אינני רואה שתחשדני, כי חפץ אני בבטול הדת בכלל — דבר שלא יעלה על לב שום בעל דעת היודע פרק בחיי האדם והחברה, אף אם יהיה בעצמו כופר בכל — אינני רואה צורך להרבות דברים בשביל להניח דעתך גם מצד זה. אבל כמדומה לי שצריך אני להוסיף עוד דברים אחדים בנוגע אל „הכפירה במקצת" של הקראים. כי לא לחנם דברת במכתבך פעמים אחדות על אדות התלמוד וקדושתו הנצחית. אם לא שתחפצת

לשם „חבת־ציון", וכי עם כל ההבדל שבינינו בדעות, עוד שדה רחב־ידים לפנינו שנוכל לעבדו ולשמרו ביחד, בדרך הרצויה לשני המינים, לכל אחד מנקודת־מבטו.

וההבדל שבינינו בדעות הוא אמנם גדול מאד, ולפניך אינני צריך להצטדק עליו ולא להשתדל בהעלמתו או הקטנתו. די לי להעתיק במקום הצטדקות, את דבריך עצמם: „מדה אחת יש וסבלנות שמה, והיא לסבול במתינות את הדעות המתנגדות, ואם כי אינן כדעתנו, הרי אין דעות בני אדם שוות". ובאמת רואה אני מכל סגנון דבריך, כי לא על „הדעות המתנגדות" אתה דואג, כי אם על מה שנראה לך כאלו מגמת דעותי להשיג תכלית מ ע ש י ת ולהשתמש בחבת־ציון בתור אמצעי לזה. אך נדבר נא בלשון מפורשת. הנך מספר, כי הגיעו לידך „מכתבים ישנים בריגשי התנגדות לעמת אחד העם ויאמרו, כי תכלית דעותיו ומעשיו לקצץ בנטיעות הדת וישימו אותותם את דבריו בהפרדס השני". המכתבים האלה עוררוך „לראות את הדברים הנאמרים שם", וכשראית, מצאת חובה לנפשך „לדבר דברים אחדים לשם האמת". הדברים האחדים מוסבים על מכתבי השני אל העורך[1], ואלה הם בקצור:

„אבקשו לבאר לי פשר דבר כונתו, בחפצו לבאר לנו שהתורה שבכתב נדרשת על פי תורת הלב, וכיון שתושבע"פ נתאבנה בכתב נאבדו ההרגשות, וכבודו מבקש ספרות להחיות הלבבות ולפתחם ממסגרותיהם. אם כה אדוני אומר הנהו חפץ בריפורם גמור. מלבד זה אדוני בא לבקש למכור הדברים לפי הבנת הלב וחפצו, ואם כן יצאו מזה שנוים בדת. כבודו נהפך למליץ טוב לעמת יל"ג, שהעמיד רב העיר בתור לא ידע רחם, וכבודו אומר: הלילה, בעל הרחמים הוא, אך ידיו אסורות. ואני חושב שרגש כבור היה ליל"ג בזה, שלא בקש לעקור תחומי התורה הכתובה והמכורה ולא הרשה לעצמו לדבר רק במקום שיש שתי דעות, אבל אלו לא היו דעות בזה לא היה מרשה לנפשו לבקש להקל, ואדוני הוכיח, שבמקום שאין עצה היתה תורת הלב גוברת על תורת הכתב. ומה נפלאתי מאד על הדמיון השני שהביא מעלתו מכותב אנגלי, שיכוד הדברים כקרא מפורש, איסור גרושה לכהן, שמעולם לא שמענו שפקפק שום אדם על זה. לא באתי להתוכח עם מעלתו על הלך רוחו. אנחנו מאמינים שלמים לא נזוז אפילו זיז כל שהוא בתורתנו הכתובה והמכורה. אבל מעלתו והנלוים אליו מטרתם היא חנוך הבנים ברוח נבון, רוח עברי, ואם זאת תהיה מטרתם, הננו זורעים על תלמי לבות נערים שרשי ראש ולענה, על כן אבקש ממעלתו ביאור הדברים, ואם ח"ו שיטתו קבועה כן, להקן את הדת, הלא בהכרח יהיה שכל גדולי הדור ויראי אלהים יתנגדו לזה".

הנה העתקתי בזה, תמצית דבריך בלשונך, ומהם נראה ברור, שכל דאגתך היא, שמא הצבנו לנו אני וחברי תקון הדת למטרה הראשית, והספרות

[1]) הוא מאמר „תורה שבלב" למעלה ע' צ"ב והלאה.

האפשרית. והנה פתאום שמעתי מאחרי קול רעש: מינות, הריסת הדת, תורה חדשה, וכדומה מן הבטויים, המוכנים תמיד בפי „השחורים" בישראל ובאוה"ע, בשביל להטיל אימה על ההמון התם. ועם זה העלוני המרעישים לגדולה ועשוני לראש כל חו"צ, כדי שיכלו להטיל את „האשמה" על „הבת־ציון" בכלל. כשאני לעצמי, לא היה אמנם כל זה שוה בעיני לשים אליו לב, כי ראיתי תיכף מי ומי המניעים את המכונה, ובדעתי מה הם ומה מגמתם האמתית, הסבותי פני מהם ושתקתי. אך הנה חברינו „הדתיים" חשבו להם לחובה להסיר מעליהם את האשמה, ובזה אילו עשו כהוגן, שהרי הם באמת אינם „אשמים" כל עיקר, כי לא על דעתם אני כותב ולא בהם אני נמלך, מה ואיך לכתוב. אלא שיכולים היו לעשות זאת בדרך יותר יפה ויותר מתאימה לכבוד דגלנו; יכולים היו להרים ראש בגאון ולהגיד גלוי לכל העם: אמנם כן, אנחנו „הדתיים" אין אנו מסכימים לדעות „הטבעיים" שבחו"צ, ובכל זאת נעבוד אתם יחד „לטובת הלאום", והיא תהלתה של „חבת־ציון", וזה כחה, לאחד לבית כל ישראל בנקודה אחת משותפת לכל. — אבל, לשמחת שונאינו, בחרו חברינו אלה בדרך אחרת, שאינה תפארת לבעליה: ברגע אחד טהרו את המחנה מכל „החוטאים והפושעים", האפילו בטלית מצויצת על כל „קציצי פאה" והתחילו צועקים בתחנונים: ראו נא, כי כל העדה כולם קדושים, ואם יש אנשים חטאים המתאמרים לחו"צ, הרי אינם אלא מתאמרים, ומה לחו"צ ולהם? ואם הו"צ אחד פשע, מה אשמים כל חו"צ היראים והחרדים? . . .

עתה, רק עתה נפקחו עיני לראות, כי הימים הראשונים הטובים עברו ואינם עוד, וכל הבא מעתה ליטול שם חו"צ בודקים ציציותיו תחלה וקוראים לפניו „אני מאמין" על הסדר . . .

ובעודני שרוי בצער על המעשה הזה ודן עם לבי אם עת לדבר או להשות, והנה הגיעני, רבינו, מכתבך הנכבד, ותהי רוחי. עוד הפעם ראיתי „רב וגאון מדבר דברי שלום", איש „ירא וחרד" מפני קול עלה נדף ואינו חושב כלל להפר ברית אחים בשביל להפיס דעתם של איזו מזקני עם הארץ שנטלו שררה לעצמם, אלא „בנחת ובענוה ובנעימה" מבקש רק בירור הדברים והסרת אותם החשדות, שיש בהם באמת סכנה לאחדותנו ועבודתנו הכללית. לא „כל הו"צ היראים והחרדים" היו איפוא בעצה אחת לגרש רוח הסבלנות מתוך המחנה, עוד גם עתה הנה נמצא איש בין ראשי „הדתיים" אשר נחה עליו רוח ר' מרדכי עליאשברג „מי יודע איפוא כמה עליאשברג יש עוד בישראל ואנחנו לא נדעם".

המחשבה הזאת היא שעוררתני להשיב על דבריך לא במכתב פרטי, כי אם בגלוי, באזני כל אחינו, למען ישמעו גם יתר „הדתיים" אשר לבם כלבך וידעו, כי כאז כן עתה אין שום סכנה חלילה לקיום הדת מעבודתנו המשותפת

„הדתיים" מלהשתתף עמנו, „הטבעיים", בפעולות שונות על שדה „חבת־ציון", עם היותם יודעים, שאין אנו שותפים עמהם בדעותיהם ואף לא בהשקפתם על „חבת־ציון" עצמה. לא אחת ולא שתים פרסמתי גם אני בעצמי מאמרים שונים, שהיו יכולים לתת חומר מספיק לקנאים לפגוע בי, ואם גם לא נהגתי קלות ראש בדעות מכובדות באומה והשתדלתי תמיד „לשכך את האוזן", כדין הסבלנות האמתית, אך בטלית צבועה לא נתעטפתי מעודי; ובכל זאת לא שמעתי אף פעם אחת, שיגערו בי חברינו „הדתיים" ויחשבו היות הדעות כמכשול על דרך עבודתנו המשותפת. האם לא יכלנו לחשוב על יסוד כל זה, כי כבר היתה הסבלנות לקנין אמתי וקים בתוך חו״צ?

אבל, כנראה, נשתנו הרוחות בעת האחרונה ואנכי לא ידעתי. לפני עשרה חדשים, כשהתחיל „המליץ" לצאת מחדש בעריכת חברנו הנכבד „איש יהודי", והעורך החדש הקדים לבאר „משפט המליץ לימים יבואו", — נפלאתי מאד על שהסתפק העורך בהבטחה, להרבות שלום בישראל על ידי בירור כל הדעות במתינות והשתדלות לפשר ביניהן, ולא דבר עם זה מאומה על חובת הסבלנות בדעות במקום שאינן יכולות להתפשר. וכאלו נבא לי לבי שעתיד אני בעצמי להצטרך לכך בקרוב, מהרתי למלאות החסרון וכתבתי אל העורך החדש מכתב גלוי, ובו נמצאו הדברים האלה: „האמנם לא תודה, כי יש בישראל גם כתות אשר בעצם דעותיהן רחוקות הן זו מזו מרחק רב? ובמקום שההבדל הוא פנימי ועצמי, כל מה שנוסיף לברר את הדעות וכל מה שנוסיף מתינות, כן תפקחנה יותר עיני שני הצדדים לראות כל עומק התהום שבין דעותיהם. השלום בין כתות כאלה לא ייכל על כן להתכונן על יסוד האחדות בדעות — מטרה שלא תושג לעולם — כי אם רק על יסוד אותה המדה הקדושה, מדת הסבלנות בעניני אמונות ודעות, המאחדת לבותיהם של טובי עם ועם בעבודת עמם הכללית, למרות הפירוד שביניהם בדעותיהם הפרטיות ומבלי שידרשו אלו מאלו, כתנאי מוכרח להשתתפות הכחות, קרבנות שכליים או מוסריים בדברים המסורים ללבו של אדם וחשבונו עם נפשו".[1])

הנך רואה, רבנו, כי עוד לפני ירחים מספר לא הרגשתי מאומה משנוי הרוח במחננו. וכשיצא אחר כן ה„פרדס" השני פרסמתי בו לתומי איזו מאמרים חדשים, אשר בהם הבאתי גלוי מה שבלבי, כפעם בפעם, בכובד ראש ובזהירות

של אגודה זו. המאמר הקטן הזה ידוע לרבים, אף כי עד עתה עוד לא נתפרסם בדפוס לכל הקהל, כמו שלא נתפרסמו עוד גם יתר הדברים המתיחסים לאגודה זו ופעולותיה במשך שנות קיומה המעטות. הרבה שקרים ועלילות שוא הפיצו עליה מתנגדיה, ועוד גם היום, אחר שכבר חדלה להתקיים, לא יחדלו אויביה מלספר עליה „מעשים נוראים". אך אקוה, כי עוד יבא יום ויתפרסמו כל דבריה ותתגלה האמת לכל].

(הוספה: עי׳ מאמר „נסיון שלא הצליח" בסוף חלק ד׳).

[1]) עי׳ מאמר שלפני זה.

לרדוף איש את אחיו על דבר קוצו של יו"ד, לירד איש לחיי חברו בשביל איזה חסר או יתיר בנוסח התפלה, וכי אומה כזו מוכשרת עוד לעבודה לאומית גדולה, שאינה נעשית אלא בקבוץ הכחות כילם ובעזיבת כל הקטטות הפרטיות שבין הכתות הישנות?" — והנה גם אז בא מכתב אחד של רב גדול מראשי חו"צ, אשר נפל בידי במקרה, וגרש את המחשבות המעציבות מלבי והוסיף אומץ לאמונתי. במכתב ההוא דבר הרב, הוא ר' מרדכי עליאשברג ז"ל, נכבדות על אדות „שני מיני חברים" שבחו"צ: „דתיים", אשר לאומיותם היא „אש־דת", ו„טבעיים", אשר אהבתם לעמם היא „אש הבאה מן ההדיוט", ועל דבר ההכרח לחבר שני אלה יחד „לטובת הלאום". לשמע דברים כאלה מפי אחד מגדולי הרבנים לא פללתי מעולם, ותהי בעיני מציאות רב כזה בתוך חו"צ כעד נאמן על הכח הנפלא אשר בהבת־ציון לפשט העקמימיות ולקרב את הרחוקים. על כן מהרתי להדפיס את המכתב היקר עם הוספת איזו דברים מצדי, אשר בהם לא כחדתי שמחתי הגדולה על כי „רב וגאון מדבר דברי שלום ולבו מלא אהבה לכל העם כמו שהוא, בלי הבדל כתה; כי תחת לחרף, לקלל, לעורר מדנים בין אחים, הוא מדבר בנחת ובענוה ובנעימה, ניתן צדק לכל פועלי צדק ומשתדל לחבר את הקצוות, להרבות שלום ואחוה בין העוסקים בעבודת הקדש משני המינים".[1]) הדברים האלה נכתבו אמנם בעת שהרב ז"ל לא היה כבר בחיים, אך אני נחמתי נפשי בתקוה: כי אחר שנמצא בין הרבנים איש כזה אפשר שנמצאים עוד רבים כמהו, אשר מעט מעט יצאו ממחבואם „ויעמדו בתוך בין שני המחנות". „מי יודע — קראתי בהתלהבות — כמה עליאשברג יש עוד בישראל, ואנחנו לא נדעם!".

תקותי זאת לא באה אמנם: רבנים לא יצאו ממחבואם להטיף לסבלנות ולאחוה. ובכל זאת יש לי רשות לאמר, כי מאז ועד עתה שורה הסבלנות הדתית במחנה חו"צ במדה שלא מצאנוה בין זולתם. עוד באיתה עת עצמה הצעתי בכתב לפני „שני המינים" השקפה ידועה על ההכנה המוסרית וההנוכית הדרושה להבת־ציון, השקפה מיוסדת בעיקרה על הסבלנות המוחלטת בעניני אמונות ודעות, בראותה בהבת־ציון דגל לאומי כללי, שאין בו לא קנאה לשם הדת ולא תחרות לשם הדעת כי אם עבודת אחים יחדו לשם ציון וישראל, והצעתי מצאה מסלות בלבות רבים מטובי חו"צ, ובהם גם אורתודוכסים שלמים, עד שקבלו עליהם לעשותה יסוד לפעילתם. וגם אחדים מגדולי הרבנים אשר ראיה נגעני לי בראשם.[2]) ובכל השנים האלה לא נמנעו

---

[1]) עי' „רבי מרדכי עליאשברג", למעלה ע' ס"ח והלאה.

[2]) [הדברים האחרונים מרמזים על אגודת „בני משה", אשר נוסדה בהשתתפותי בשנת תרמ"ט, ועל המאמר „דרך החיים", שבו הצעתי אז את הרעיון העקרי שהונח ביסודה

עם „המליץ״, עליו לבחור באחד משני דרכים: או שיהיה באמת לפה לכל המפלגות, לתת לכל אחד לברר דעתה „במתינות״, וללמד ככה לכולן את הסבלנות בדעות בשביל אחדות האומה ושלומה הפנימי, — או שיהיה כולו חול, מוקדש לשאלות אֵיקונומיות וחברתיות, מבלי לנגוע בעניני אמונות ודעות, לא להימין ולא להשמאיל. כמדומה לי שגם „גאוני הדור״ לא יוכלו לדרוש יותר. בכל אופן, הם לא יורו הלכה מתוך „המליץ״, אף אם ישא ביד רמה דגל „העבר הקרוב לנו״ ויעשה כל החכמות „לרקחות ולטבחות״; בעוד אשר בין „החכמים והסופרים״ ירא אני כי ימצאו רבים, אשר „שביל הזהב״ הזה, לפי סימניו שמסרת לנו, יהיה נחשב בעיניהם כאלו מילך הוא ישר לקַנוֹסָא וריח לו כ„לבנון״ . . .

ולפי שאין ספק בעיני, כי כל החששות האלה אין להם יסוד, אלא שהדברים צריכים ביאור, לכן אהשוב, כי הובתך היא לתת תחלת כל את הביאור הזה, ובאופן ברור ומפורש, שלא יהיה אחריו כלום.

כ״ט טבת תרנ״ד.

ג.*)

דברי שלום.

(תשובה גלויה לאחד הרבנים).

מכתבך הנכבד הזכירני, רבינו, ימים עברו, עת לפני איזו שנים הוציאוני המקרים פתאום לרשות הרבים והתחלתי לעבוד עבודתי בתור סופר וחובב ציון, וכשהייתי מתבונן אז לפעמים ביני לבין עצמי על הדרך הארוכה והקשה אשר לפנינו ועל כחות העם הפזורים והנפרדים, היה הספק מתגנב אל לבי וקורא ממעמקים: „מה העבידה הזאת לכם? אומה כזו, שבניה נכונים תמיד

*) נדפס ב„המליץ״ ל׳ תשרי — ב׳ מרחשון תרנ״ה.

[הרב אשר אליו נכתבה תשובה זו הוא ר׳ יהונתן עליאשברג ז״ל אבד״ק וואלקאווישק, בנו של הרב ר׳ מרדכי המוזכר בגוף המאמר. כל זמן שהיה הרב בחיים לא חשבתי לנכון להזכיר שמו, וזה נתן מקום לחשדות שונות, עד שאחד מגדולי הרבנים ראה הכרח להודיע בכה״ע, אחר צאת המאמר, כי לא הוא הרב המכוון. לכן עתה, אחר מות הרב ר׳ יהונתן, השבתי לי לחובה לגלות הדבר, למען האמת].

לחזק את האמונה, להגדיל כבוד התורה, להרבות בזה כחות האומה?" — איש לא יטיל אמנם ספק בגודל ערכו של „העבר הקרוב" בתור כח היסטורי, והכל מודים, כי בו אנו צריכים לבקש סבת חלק גדול מעצמיתנו והיינו בהוה. אבל תכונת פעולתו של הכח הזה הן לא נתבררה עוד כל צרכה, ועוד הדעות שונות בזה למפלגות שונות. כמוני הלא תדע גם אתה, כי מפלגה אחת יש בעמנו, ובה הרבה אנשים של צורה, האומרת כי „העבר הקרוב לנו", בהשתמשו לחפצו הטוב באמצעים שכבר עבר זמנם, גרם, להפך, להחליש את האמונה, להקטין כבוד התורה ולמעט כחות האומה. השאלה הזאת היא איפוא אחת מאותן הדעות הצריכות עוד בירור. ומה אם תבוא מפלגה זו לברר את דעתה ב„המליץ" במתינות הדרושה — התתן מקום לדבריה אי לא? אם תתן, הבטחה זו שהבטחת פה, בנוגע אל „העבר הקרוב", מה תהא עליה? ואם לא תתן מקום אלא לדברי „המימינים" הרי עזבת „שביל הזהב" ועשית את „המליץ" לאורגן של מפלגה אחת, ואיה איפוא „בירור הדעות", ואיה „השלום"?— אחר זה עוד: „המליץ יפיץ חכמה ודעת" — טוב מאד! ומה ראית להוסיף עוד ביאור ארוך לדברים מבוארים כאלה, באמרך, כי „ימצאו בו הקוראים מאמרי מדע ברוח היהדות", כי יתאמץ ביחוד „לתת לקוראיו מושג נכון מכל חדשה בחכמה אשר על פיה נבין דברי תורתנו הקדושה" — כל הדברים האלה, המזכירים לנו את „התורה והפילוסופיא" או „תעודה בישראל", למה הם באים? האמנם חיים אנו עוד הפעם בזמן שאין היהודי רשאי לעסוק בחכמות חיצוניות אלא בשביל למצוא בהן חזוק לדברי תורה? — היסטוריא כללית לרוח היהדות כבר יש לנו, והאמנם עלה הנסיון הזה יפה כל כך, עד שתאמר „לתקן" גם יתר המדעים ברוח כזה? —

ואולם לא להתוכח אתך בעצם הענין מגמתי בזה. על יסוד הסבלנות הנני מודה, שרשאי אתה לפרסם ב„המליץ" גם „מאמרי מדע ברוח היהדות", משלך ומשל אחרים, אם אך תמצא נחת בכמו אלה. אבל מה שאחפוץ לדעת הוא זה: יש בקרבנו מפלגה אחת, החושבת, כי כבר עברו לספרותנו ימי „שעשועיה", ותחת „מאמרי מדע ברוח היהדות" נחוצים לה הרבה יותר מאמרים על היהדות ברוח מדעית. ההבדל הזה הוא — כמו שתודה גם אתה — לא הבדל הסגנון בלבד. ובכן, היש מקום ב„המליץ" לבירור הדעה הזאת ולמאמרים על עניני היהדות בהסכם עם הדעה הזאת? אם יש, טוב היה להגיד כן מפורש, ואם אין, מדוע אין?

בהמשך דבריך הודעת פעמים אחדות, כי „גאוני הדור חכמיו וסופריו" מחזקים את ידיך ודורשים טובת „המליץ". בודאי טוב ונעים לראות ראשי הכתות השונות תחת דגל אחד. אבל, למען ישארו כלם יחד נאמנים בבריתם

בגליון ההוא על דבר „משפט המליץ בימים יבאו״; אך זאת אולי יפלא בעיניך, אם אומר לך, כי בדבריך אלה לא מצאתי את כל אשר בקשתי, ותחת זה מצאתי את אשר לא בקשתי. מה שבקשתי ולא מצאתי הנני תולה בחפצך לקצר, אבל מה שלא בקשתי ומצאתי הוא דבר הסובל פירושים שונים ונותן מקום לטעות בנוגע לרוח „המליץ״ בימים יבואו. כי על כן הנני מרשה לעצמי לפנות אליך בבקשה גלויה, שתברר דבריך ותפרש סתימותיך, בתקותי. כי הבירור הזה יביא תועלת גם ל„המליץ״ גם לסופריו וקוראיו, ביחוד לסופריו...

„המליץ יהיה מכ״ע לכל בית ישראל, בו תתבררנה דעות כל מפלגות עמנו וחפצן, והמליץ יהיה למליץ בינותן להרבות שלום בישראל״. כך אתה מבטיחנו, והבטחה זו, כשהיא לעצמה, בודאי טובה היא ויפה; ועם זה אין ספק גם כן, כי יש לפעמים באמת (כדבריך) „משמיעי דבר אחד בסגנונים שונים, החושבים איש את אחיו למתנגדים גדולים, רק באשר איש לא ישמע שפת רעהו״; ולחלוקי דעות כאלה טובה אולי גם עצתך, להשתמש במדת „המתינות״, כדי להטעים לכל אחד דעת חברו, ואולי עי״ז יעשו שלום ביניהם, בראותם כי דעה אחת לשניהם. אבל האמנם לא תודה, כי יש בישראל גם כתות אשר לא הסגנון בלבד יפריד בינידן, כי אם בעצם דעותיהן רחוקות הן זו מזו מרחק רב? ובמקום שההבדל הוא פנימי ועצמי, כל מה שנוסיף לברר את הדעות וכל מה שנוסיף מתינות, כן הפקחנה יותר עיני שני הצדדים לראות כל עומק התהום אשר בין דעותיהם. השלום בין שתי כתות כאלה לא יוכל על כן להתכונן על יסוד האחדות בדעות — מטרה שלא תושג לעולם — כי אם רק על יסוד איתה המדה הקדושה, אשר אין זכר לה בדבריך: מדת הסבלנות בעניני אמונות ודעות, המאחדת לבותיהם של טובי עם ועם בעבודת עמם הכללית, למרות הפירוד שביניהם בדעותיהם הפרטיות, ומבלי שידרשו אלו מאלו, כתנאי מוכרח להשתתפות הכחות, קרבנות שכליים או מוסריים בדברים המסורים ללבו של אדם והשכונו עם נפשו.

חפץ אני להאמין, כי כך היא גם דעתך, אלא שקצרת. ובאמרך איפוא אחרי כן: „בשביל הזהב נלך מבלי לנטות ימין ושמאל״, היתה כונתך להודיע מראש לכל המפלגות — שכולן עומדות על ימין או על שמאל — כי לא יהיה „המליץ״ לכלי מבטאה של שום אחת מהן בלבד; ואם אתה, בתור אדם וסופר, נוטה הנך בלבך לזו או לזו, הנה בתור עורך, לא תישא פנים אלא תמדוד לכלן במדה אחת ותתן לכלן לברר דעותיהן, למען יהיה „המליץ״ למופת ברוח הסבלנות, כדי „להרבות שלום בישראל״.

אבל אם כן מה פירושם של דברים אלו הבאים אחרי זה: „המליץ״ יפיץ אור על העבר... להבין כי גם העבר הקרוב לנו, פעל הרבה מאד

ה.*)

סבלנות!

(מכתב גלוי אל עורך „המליץ“).

שמחתני, ידידי, בבשורתך הטובה, כי עוד מעט וישוב „המליץ“ לראות אור; שמחתני משנה שמחה בהודעתך, כי אתה תעמוד בראשו בתור עורך.

„המליץ“ הישן — למה נכחד? ישן היה. למרות השתדלותו תמיד להחליף כח ולחדש נעוריו בכל עת לרוח העת, לא יכול למחות כליל איתות הזקנה מעל פניו, ויש אשר בין שורותיו ראינו עולה מן הארץ דור שכבר מת, עם מנהגים וענינים זרים לנו, והעורך הזקן עומד ומשתעשע באהבה באורחיו אלה, כאשר הסכין לעשות לפנים בימי נעוריו. ברגעים כאלה היינו אנחנו, בני ההוה, רגילים לעמוד מרחוק, להביט בעיני חמלה על כל המחזה, ולבנו יכאב בקרבנו בזכרנו, כי כל אלה „המנהגים והענינים“, שאנו קוראים להם „זקנה“ היום, ילדות היו לקוראי „המליץ“ בשכבר הימים, אלא שהזמנים נשתנו ואנחנו עמהם; מי יודע איפוא אם גם מנהגינו וענינינו היום לא יחשבו כסימני זקנה בעיני הדור הבא אחרינו? . . . מחשבות כאלה כסו על כל מגרעות „המליץ“ הישן, עד כי עצמנו עינינו מראות בו כל רע, ואת הטוב קבלנו בתודה כפלים.

עתה, במות העורך הזקן, נפסק הקשר בין „המליץ“ ההוא ובינינו, והדרת השיבה אשר סבבתהו סרה מעליו. מאת „המליץ“ החדש יש לנו צדקה לדרוש הרבה יותר, ולא נאבה סלוח לו ככל אשר סלחנו להולך לפניו. העורך החדש מוכרח על כן להיות קרוב לנו, בני דורו, הרבה יותר בכל הפרטים: בהשכלתו, בטעמו, בנמוסו, בהלך רוחו, בסגנון לשונו. ובחשבי אותך, ידיד נכבד, לאיש כלבבנו, שכל הדברים האלו בו, לא יפלא איפוא, כי שמחתי בהגיע לידי הגליון הנדפס, שבו הודעת „לחותמי המליץ“ כי אתה תהיה עורכו מעתה; לא יפלא גם זאת, כי בחשק ובעיון קראתי את דבריך

*) נדפס ב„המליץ“ ה׳ שבט תרנ״ד, כשהתחיל מכה״ע הזה לצאת מחדש (לאחר שנפסקה יציאתו איזה זמן לרגלי מות מיסדו „ארז״) על ידי המו״ל והעורך העומד בראשו עתה.

כי סוף סוף יקומו לעזרת רעיוננו גם „אנשי מעשה" אמתיים, בעלי כח ונסיון מספיק, ומה שלא יכלו הם עתה להשיג בכל כחם ועמלם, „יעשה על נקלה, כמו מאליו, „כשיהיה הדור ראוי לכך".

ואם כן הדבר באומות העולם אשר לכם עמהם, מה נאמר ומה נדבר אנחנו? —

כי על כן מצטער אני כל הימים, בראותי מעט הכח אשר לנו, חו"צ, הולך וכלה בעבודה סיזיפית, המסוגלת רק לקרר לב העם, הקר גם בלעדי זה, בהראותה לו את שפליתנו ואי־יכלתנו להוציא אל הפועל איזה דבר מתוקן כל שהוא; יעל כן הנני מגיד וחוזר ומגיד תמיד, כי לו הקדשנו את מיטב כחנו זה לתקון הלבבות, לעבודת החנוך הלאומי על יסוד „חבתדציון", והיינו נותנים לה ל„חבה" זו את הזמן הדרוש לצמיחתה וגדילה, — אז היו ימים באים, ולו גם בדור שלישי או רביעי, שהלב העברי היה מקבל על ידה את הצירה הנאותה למטרתנו, ושאיפותינו המעשיות היו מוצאות להן אז פועלים יותר מומחים מקרב העם. ובהגידי זאת, יודע אני אמנם, כי שומע אין לי בין המון ההוכבים; כי הם, וביחוד, הללו מהם שכל עצמם אינם אלא „בעלי מחשבות" — סופרים, מורים, תלמידים, צעירים חסרי נסיון, וכדומה — הם אוהבים ביותר להראות כבקיאים ב„עולם המעשה" ינדחקים ונכנסים לעולם זה בלי הרף עם הצעות ופעולות, אשר לא תמיד נוכל לאמור עליהן אף את השבח המסופק: אם לא יועיל, לא יזיק". כל זה לא נעלם ממני, אבל — מה בכך? אם אחרים לא ישמעו, טוב שנשמיע הדברים לנו לעצמנו. כי גם אנו בעצמנו, אני ואתה ומתי מספר אשר אתנו, צריכים חזוק, לבל נתביש מפני המלעיגים עלינו ומחרפים אותנו ב„אידיאליסמוס".

חזק איפוא ונתחזק! יבקשו אחרים את „החיים" רק בעבודת־ידים, הגדולה מכחם, ואנחנו נמצא חיינו בעבודת הרוח, איש איש במה שכחו גדול. הסופר יכתוב, הדרשן ידרוש, המורה יורה, התלמידים ילמדו ויתקנו עצמם בשביל העתיד, העסקנים יעזרו לכל אלה ויישרו לפניהם את הדרך, — וכולנו יחד נשאף רק למטרה אחת: לראות את רעיוננו הולך ומשתרש בלבבות. את השאר נוכל בנפש שקטה להניח להעם, שיעשהו באופן הדרוש ועל ידי פועלים הגונים בזמן ובמדה שיהיה לבו מוכן ומתוקן לכך.

כ"ו שבט תרנ"ד.

על עצמו, ובלי טענות ומענות יתאמץ לעשות את הדרוש. אבל עתה מה אנו רואים? חובבי ציון (או יותר נכון — אחדים מחו"צ) משמיעים קול, צועקים אל העם, אל ראשיו ורבניו, בשם הצדק האנושי, בשם כבוד האומה, בשם „חבת־ציון", — צועקים וצועקים ואינם נענים. העם אינו מרגיש כלום, ממעמקי לבו לא ישמע מהאה היה נגד המעשה, וכל השאלה היא בעיניו רק — אם מותר או אסור מצד ד"ת לעשות כן; ומאחר שהעושים עצמם רבנים הם, הנה נוטה הוא לחשוב, שודאי יש להם על מה לסמוך, ועל כן ימתין במנוחה עד שיפסקו יתר הרבנים את „השאלה". והם, אלה הרבנים עצמם אשר מצאו „היתר" לחבת־ציון הם מחשים וניתנים על ידי זה מקום לחשדם, שמא מצאו היתר גם למעשה זה. ומכיון שהכתב מתיר והלב שותק, מי יתבע עוד עלבון הצדק האנושי, עלבון שם האומה ומוסרה הטוב, עלבון „חבת־ציון" ובעליה? ומה בצע איפוא בכל „העבודה", אם כה אין לא רק ללדת, כי אם אף להגן על מה שכבר ילדנו בעצב ובחבלים נוראים; אם הרצון הרע של איזו יחידים מספיק להביא בסכנה את הכל, ואין חולה עלינו ועל עבודתנו מכל העם ומנהיגיו?

„אך עבודה יש כאן, ובמקום עבודה ישם חיים".

כן אמנם, אבל מושג העבודה כולל לא רק עבודת ידים, שתוצאותיה נראות תיכף לעין. חברי „אגודת השלום" — הבקיאים גם כן „בהויות העולם" אולי לא פחות מטיבי חו"צ — מקהילים קהילות ברבים, מדברים, כותבים ספרים, מוציאים עתונים, ובכלל, משתדלים בכל האמצעים שבידם „לזרוע על תלמי הלבבות", ולזה הם קוראים „עבודה", ובזה הם מאמינים להתקרב למטרתם, אע"פ שלא נעלם מהם, כי לא הם ולא המון העם שבשבילו הם עמלים לא יוכלו עוד לעשות מאומה להוציאת רעיונם אל הפועל ממש, וכי, לפי מצב־המדינות הכללי, אין שום אפשרות גם לקוות שיצא אל הפועל בקרוב. אלו היה הדבר נמסר לידי חו"צ, היו מוצאים בודאי, כי עבודה כזו, שאי אפשר למששה ביד, לאו שמה עבודה; כי „לשבת ולחכות עד שיהיה הדור ראוי לכך, אטרופיא מוחלטת היא"; וקרוב להאמין, שהם היו בוחרים יותר בעבודה שיש בה ממש, למשל, היו מקדישים כחם והונם להשיג איזו הניתות וחרבות מתוך אוצר של כלי זין והיו מכתתים אותן לאתים ומזמרות בקול ענות גבורה, גלבם שמח לראות הבטחת־השלום של הנבואה מתקימת לעיניהם . . . אבל רעיון השלום נמצא, לאשרו, בידי אחרים, היודעים „איך עושים היסטוריא", והם עוסקים להם במנוחה בהפצת רעיונם וזריעתו בלבבות ואינם יראים כלל מפני „אטרופיא", בדעתם, כי זריעה זו היא העבודה היותר מוכרחת והיותר קשה בכל ענין חדש, וכי רק על ידה יוכלו לקוות,

לעשות איפוא את היהדות בצורתה זו ליסוד החנוך והספרות, לעורר בלבבות את השאיפה החיה הזאת ולהשתדל בכל האמצעים שתשתרש ותתחזק עד שתהיה לחלק אורגני מן הנשמה היהודית, „לכח חי העומד ברשות עצמו", — זאת היא, כמדומה לי, הדרך היחידה לשחרר לב העם ולשוב ולהביאו בברית עם חיי העולם כולו, מבלי לתת את צורתו העברית כופר חירותו.

ואולם, אם זאת היא המטרה שהציבה לה „חבת־ציון" בראשית הולדה, ואם כך מבינים אותה כל חו"צ מאז ועד עתה — בזה מודה אני שאפשר להטיל ספק. אבל לו גם נניח שלא נולדה „חבת־ציון" בתחלה אלא לשם מטרה מעשית מוגבלת, הנה אין זה טעם מספיק להפריעה מלהציב לה, לאחר שנולדה, מטרה יותר רחבה ומלהבין יותר מבראשונה את ערכה ותועלתה לתקון חיי האומה, או לפחות — את הדרך המובילה למטרתה המעשית ההיא. כי הן גם זה הבנין המעשי עצמו, אשר בשבילו אנו נכונים, כנראה, לשכח כל השאר, אינו יכול להבנות, כאשר עינינו רואות, כל זמן שלב העם נמצא במצב כזה. לשוא מחזרת „ישיבת ציון"[1]) על הפתחים לבקש לה הסכמת הכתב; גם גורלה הוא כגורל כל אותם התקונים הטובים בחיינו, אשר למרות ההסכמות המשתמעות לתרי אפי שהצליחו להשיג מצד הכתב, הנם מתנהגים בכבדות ובעצלתים, באין להם יסוד בלב. ויסוד נכון בלב לא יהיה לשום ענין לאומי בתוכנו, וגם „ישיבת־ציון" בכלל, כל זמן שלא נכבשה דרך ישרה בין הלב והעולם החיצוני על שדה היהדות עצמה. „נאבד כסף וילך לטמיון" — סוף סוף מוכרחים אנו ומוכרחים נהיה להודות, כי „כח אין ללדת".

בשעה שכותב אני דברים אלו יש לפנינו משל אחד קרוב שיוכל להפיץ מעט אור על הענין. כידוע לך, נעשתה בירושלים לפני איזו ירחים תועבה נוראה. איש נקי וידוע־שם נמסר למלכות על ידי מלשינות בדויה, אשר תוכל להביא רעה רבה לא להנאשם בלבד, כי אם לכל ענין ישוב הארץ. נצייר לנו איפוא, כי נעשתה התועבה לאחר מאה שנה, וחבת־ציון הצליחה בינתים להיות לתורה שבלב, המצוה ואינה מצווה, — מה היה עושה אז העם בהגיע לאזניו השמועה? בודאי ובודאי לא היה נושא פנים להרבנים בעלי־המעשה, אף אם כבוד תורתם היה חביב עליו אלף פעמים יותר מעתה, אלא פולו כאיש אחד היה מתעורר כרגע לעשות כל מה שביכלתו בשביל לתקן המעות בהוה ובעתיד. הכח החי שבלב, בהרגישו סכנה קרובה מאיזה צד, ימצא תיכף, כמו בדרך אינסטינקטיבית, את אשר עליו לעשות בשביל להגן

[1]) [שמו של ספר ידוע, הכולל „הסכמות" רבנים על „חבת ציון" וישוב א"י, שמסרת אחד הסופרים לאספן, בפנותו בשאלה ובקשה אל הרבנים הנ"ל, לחוות דעתם על הענין].

כן הדבר. רב ופסי וכל עדתו אינם אכזרים כל עיקר; לבם לב בשר, אלא שהדל להיות חיי עצמו, וכל הכרותיו, רגשותיו וחפציו נסוגים אחור ומתבטלים מפני „קוצו של יוד" אחד.

ומלב חולה כזה אך לשוא נבקש התעוררות עצמית ותנועה חזקה באיזה ענין שלא מן הכתב. ההגיון, הנסיון, השכל הבריא, הרגש המוסרי — כולם קצרי־יד הם למשכו אחריהם ולהוליכו בדרך חדשה לאיזו מטרה חפשית. כל שאלה פרטית, איזו שתהיה, בנוגע להטבת חיינו הפנימיים, פוגשת על כן בהכרח על דרך פתרונה (כמו שהראה הנסיון) את המכשיל הכללי הזה, וכל המבינים בעם רואים זה כבר, כי אין עצה להיטיב את המצב בפרטים, בלתי אם ירפא תחלה הלב בכלל.

שאלת כל השאלות בחיינו הלאומיים היא איפוא: היש אפשרות למצוא תרופה למחלה הנושנת הזאת? היוכל עוד הלב העברי לשוב ולהתנער משפלותו, לשוב ולהתקשר עם החיים בלי אמצעי, ולהשאר בכל זאת לב עברי?

התנאי האחרון הוא העושה את השאלה קשה ביותר. את הדרך לתחית הלב בכלל הראתה לנו „ההשכלה" בדור שלפנינו: לעזוב את האבות לנפשם ולתקן לב הבנים בהשכלה אנושית על ידי החנוך והספרות. אבל את הבטחתה, לשמור גם את התנאי ההוא, לא יכלה ההשכלה למלאות, כמו שיעיד הדור שנתחנך על ידה. בהיותה מולדת חוץ, נקל לה יותר לברוא לבעליה לב חדש לגמרי מאשר לרפאות את הלב הישן ממחלתו ולהניח לו עם זה את צורתו העברית. שאלתנו תוכל איפה למצוא תשובה שלמה רק אז, כאשר ממקור פנימי, מתוך עצם היהדות, יצא זרם של חיים חדש לתקון הלבבות, אשר יבא גם הוא אל לב „הבנים" באמצעות החנוך והספרות, להיות שם לאחדים עם זרם החיים הכלליים היוצא מתוך ההשכלה ולמנוע בכה את האחרון מלשטוף ולמחות את „הצורה העברית".

וזרם של חיים כזה יוצא באמת בעת האחרונה „מתוך עצם היהדות" בצורת אותו הרעיון שאנו רגילים לקרא בשם „חבת ציון", אף על פי שהשם הזה צר ביותר מהכיל את המושג במלואו. „חבת־ציון" זאת אינה לא חלק מן היהדות ולא הוספה עליה, כי אם היהדות עצמה בשלמותה, רק בשנוי המרכז. היא אינה מוציאה מגבולה את הכתב ואף לא באה להוסיף עליו או לגרוע ממנו בדרך מלאכותית. כי אם זאת כל מגמתה, שיהיה המרכז לַכל — שאיפה היה בלב לאחדות האומה, לתחיתה והתפתחותה החפשית, לפי רוחה, על יסודות אנושיים כללים.

סופרינו בדור העבר לא ירדו לעומקו של החזיון הזה וראו סבתו הראשית באבירות־לבם של הרבנים, שומרי הכתב, אשר בשביל „קוצו של יוד" נקל להם להחריב בית ומשפחה, ולבם לא יכאב. „דרך שלום לא ידע, חמלה לו זרה, ידע רק חרוב והחרם, הטריף ואסיר" (יל"ג). ועל כן פנו הם, הסופרים, אל העם עצמו, ובהראותם לו בצבעים נוראים את המרחק שבין הלב והכתב, האמינו לשית איבה על ידי זה בין שניהם ולהכניע את האחרון תחת הראשון. אבל טעות גדולה טעו. באמת אין שום הבדל בין „נשמת רב ופסי" לנשמת הגוי כולו. בשעה שנפסל הגט היה אולי גם לבו של רב ופסי מלא חמלה על האומללים לא פחות מלבם של „כל הנצבים שם", אשר, לפי עדות המשורר, „רגזו איש תחתיו ויכסם צלמות". אך לא רק הרב עצמו לא היה מסופק אף רגע, מי מן הלב והכתב נדחה מפני מי, כי אם גם הם, הנצבים שם, לא השבו כלל להטיל דופי במעשה הרב, וכל שכן בהכתב עצמו, ואם הם רגזו תחתיהם, אין זה אלא כמו שירגז אדם תחתיו בראותו אסון פתאומי הבא מסבה טבעית שאין לשנותה. טרגידיא כזו, אשר בלב „עם ספרותי" היתה מעוררת תנועת הרצון לבער את הרע, אינה יכולה לעורר בלב „עם הספר" יותר מרגשי עצב, כמו לו מתה „בת־שוע" מיתה הטופה תחת חופתה; אבל חלילה לו מהתמרמרות והרהורים רעים נגד הכתב.

יותר קרוב לאמת הוא ציורו של סופר יהודי אחר (Zangwill) הכותב אנגלית לאנגליים על חיי היהודים בלונדון. גם הוא מצייר תמונה נוראה מעין „קוצו של יוד", רק בסגנון אחר לגמרי. „רב ופסי" שלו (אצלו — רבי שמואל) היא בעצמו אבי „בת־שוע" (חנה), והוא אוהב את בתו אהבה עזה ושמח לראותה מאושרת באהבתה את דוד בחירה. ופתאום, כשהוא יושב ומשיח עם „החתן" בחבה יתרה, נודע לו מתוך שיחתם, שזה האחרון כהן הוא, וברגע זכר מה שקרה לחנה לפני זה: פעם אחת, כמסבת רעים, נתן אחד הצעירים טבעת על ידה ובדרך שחוק בטא עם זה גם נוסח הקדושין, באופן שהוצרכה אחרי כן להתגרש ממנו, ובשביל זה נחשבה הבתולה התמימה לגרושת בעל. השאר מובן מאליו. מצב נפשו של רבי שמואל ברגע זה נורא מאד, אבל דבריו הראשונים הם: „ברוך ה', הנה נודע לי הדבר בעוד מועד". דוד, עם־הארץ שגדל בין האנגליים, אינו מבין כלום ובשום אופן לא יוכל להאמין, כי זאת היא תורת היהדות, והנה הוא קורא לרבי שמואל בשם כל קודש, בשם הצדק והחמלה, לחוס על שתי נפשות ולבלתי הרוס אשרן בשביל צחוק תמים של איזה אויל. אבל רבי שמואל עונה על כל זה בלב נשבר: „מצות התורה היא, ואנו חייבים להכנע מפניה". הסצינה ארוכה ומלאה רגש וסוף דברי רבי שמואל הם: „האם תחשבו, כי לא הייתי נותן נפשי בעד אשרה של חנה? אבל הקב"ה הטיל עליה את המשא הזה, ואני איני יכול אלא לשאתו עמה יחד".

עמדם גם שניהם, העם וספרו, וצורתם לא תשתנה הרבה במשך הדורות, באשר לשניהם יחסרו הכחות המניעים לזה: להעם — יחס ישר, בלי אמצעי, בין הלב ובין כל אשר מחוצה לו, ולהספר — התקוממות־הלב (היוצאה מן היחס ההוא) נגד אותם הדברים שאינם עוד לפי צרכיו.

ועם הספר הנני באמת זה קרוב לאלפים שנה, אך לא מראשית ימי קדם. אין צריך לאמר בימי הנביאים — מהם נתרחקנו כבר כל כך עד שאין אנו מוכשרים אף להבינם — אלא עוד גם בימי הבית השני לא חדל הלב מלחיות ולפעול „בכח עצמו"; עוד הרגיש עצמותו והאמין בכחו במדה גדולה כזו, עד שהרשה לו לבקש בקרבו את תורתו, את הקריטריון לדברי הכתב: „דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה". ואם על ידי היחס הישר בינו ובין העולם החיצוני נתרחק הלב לפעמים מרוח הכתב, לא יכול אז להכנע ולבטל את הכרתו כי אם, אדרבא, התקומם „נגד אותם הדברים שאינם עוד לפי צרכיו", וההתקוממות הזאת הכריחה את רוח הכתב להתפתח גם הוא בהסכם עם הצרכים החדשים. אם הלב בדרך התפתחותו הגיע להכרה ברורה, כי „עין תחת עין" היא אכזריות בלתי נאותה לאומה בת תרבות, והכרת הלב היא עוד באותה שעה אבטוריטט שאין למעלה ממנו, — הלא אז הדבר מובן, כי גם האבטוריטט האחר, הכתב, לא יוכל לדבר בלשון אחרת, ואין ספק איפוא, כי „עין תחת עין זה ממון".

אבל כל זה נשתנה אחרי כן. תורה שבעל פה, אשר שמה הראוי לה באמת הוא „תורה שבלב", נתאבנה גם היא בדברים שבכתב, ולב האומה נתמלא כולו רק הכרה אחת ברורה והזקה: הכרת אפסותו המוחלטת והשתעבדותו הנצחית אל הכתב. „קול אלהים בלב האדם" אין לו עוד שום ערך ואבטוריטט כשהוא לעצמו, ובכל שאלה משאלות החיים לא הוא המכריע, אלא „כתיב ספר ונהור". ולא זו בלבד, אלא גם להסכים לדברי הכתב אין הלב רשאי עוד: „אל תאמר אי אפשי בבשר חזיר, כי גם זאת תחשב לו להוצפה יתרה, כעבד שמסכים לדברי הרב „שעישה מדותיו רחמים ואינן אלא גזורות", — אלא ישתוק ויעשה כמצווה עליו. במצב כזה אין פלא, כי נמצאו מפרשים אשר תורת־הלב של הלל נראתה להם כמרידה נגד הכתב, ולא נתקררה דעתם עד שהוציאו את המאמר הזה, תפארת התלמוד, מידי פשוטו, כאלו „לחברך" היא רמז להקב"ה: „אל תעבור על דבריו, שהרי עליך שנאוי שיעבור חברך על דבריך" (פירש"י). ולעמת זה, אין ספק, כי לו היה „עין תחת עין" כתיב לא בתורת משה, כי אם בתלמוד בבלי, וביאור המשפט הזה היה נמסר איפוא לא לחכמינו הקדמונים, כי אם למפרשי־התלמוד, — אז היו הם מקבלים עליהם את הדין כפשוטו, והרבנים והעם היו משתקים ביד חזקה את הרגש המוסרי שבלבם לבל ישמיע קולו נגד הלכה מפורשת, והיו חושבים להם זאת לצדקה.

גם היום בעבודה זאת, ובכלל, בכל עבודה רוחנית שאין לה יחס ישר להעבודה המעשית בארץ ישראל, רק בזביז הכחות על ענינים טפלים, בעת שאנו חייבים, לפי דעתם, להקדיש מיטב כחותינו להעבודה המעשית ההיא, ואין אנו רשאים להסיח דעתנו ממנה אפילו בזמן שתנאי החיים אינם נאותים לה. „נאבד כסף (בא"י) וילך לטמיון — כתב אלי באלו הימים חו"צ אחד מן המפורסמים — אך עבודה יש כאן, ובמקום עבודה שם חיים . . . אך לשבת ולהכות עד שיהיה הדור ראוי לכך, אז נביא כל כחותינו לאטרופיא מוחלטת . . . מה לנו כעת ולספרות? כבר אלפים שנה הננו עם ספרותי, ובכל זאת באנו עד משבר וכח אין ללדת".

הדברים האחרונים האלה הם בעיני המפתח להבנת ההשקפה הזאת, אשר בעל המכתב לא יחיד היא בה: „אלפים שנה הננו עם ספרותי", עסקנו רק ברוחניות, ובכל זאת, או בעבור זאת, באנו למה שבאנו; לפיכך חייבים אנו עתה, בחפצנו להשיג מטרה מעשית ידיעה, לעזוב עבודת הרוח, כדבר בלתי מועיל אי גם מזיק, ולהצטמצם רק בעבודה גשמית. זה הוא, כמדומה לי, קשר המשפטים כמוחם של בעלי השקפה זו.

הם אינם רואים איפוא, כי לו היינו באמת „עם ספרותי", לא היינו צריכים אולי להתאונן על כי „כח אין ללדת"; כי אסוננו הוא מה שאין אנו עם ספרותי, כי אם — עם הספר. ההבדל בין שני אלה גדול מאד. הספרות, כמו העם, כח חי היא, הפושט צורה ולובש צורה. דור הולך ודור בא, והעם חי בכולם; ספרים הולכים וספרים באים, והספרות חיה בכולם. „עם ספרותי" אפשר לקרוא איפוא רק לזה, שחייו וחיי ספרותו, הדורות והספרים, הולכים ומתפתחים יחד, הספרות לפי צרכי הדור, והדור לפי רוח הספרות. להעם הספרותי תעודת הספרות היא לזרוע על תלמי הלבבות רעיונות וחפצים חדשים ולעזוב אחרי כן את הזרע הרך להשגחת הלב, שיקלטוהו, יצמיחוהו ויגדלו בכח עצמו ולפי צרכיו, עד שיתהפך לבסוף לחלק אורגני מנפש האדם, לכח חי העומד ברשות עצמו, בלי שום יחס עוד למקורו הספרותי, כמו שאין עוד יחס בין כחו ופעולתו של איזה סופר גדול ובין אותה „כריסטומטיא" שלמד בילדותו. — אבל „עם הספר" הוא עבד הספר, עם שפרחה נשמתו מתוך לבו ונכנסה כולה לתוך דברים שבכתב. לו תעודת הספר היא לא להעשיר את הלב בכחות חדשים, כי אם, אדרבא, להחלישו ולהשפילו עד שלא יעיז עוד לפעול ולהתפעל „בכח עצמו ולפי צרכיו", אלא הכל רק באמצעות הכתב. כל חזיון טבעי או מוסרי המסוגל לעורר איזו תנועה בלב מוכרח להביא אתו הסכמה שבכתב על שהרשות נתונה לו לעשות זאת, וגם אז אין ההתעוררות עוד פשוטה וטבעית, כי אם לפי תכנית מיוחדת, מלאכותית, הקבועה ומוגבלת מראש, על כן יעמדו על

הסיפר את דבריו אמת וקולו לא ישמע? כמה פעמים, בכמה תמונות שונות בכמה סגנונים שונים, הבעתי כבר את הרעיון היסודי אשר אנו עסוקים בו עתה; העשו דברי איזה רושם ניכר? לא עשו עד עתה ולא יעשו גם עתה ולא יעשו גם דבריך אתה ואלף כיוצא בנו. כל זאת ידעתי, ואעפ״כ לא נמנעתי מלשנות הדבר עוד הפעם, מבלי להשגיח על מהתלות סופרים שונים, הקוראים אחרי זה כבר: „רוח רוח תפסיה להאי גברא״ . . . לפי שיודע אני, כי יש גם רשמים בלתי ניכרים ונראים, הפועלים בכל זאת בלחישה במעמקי הנפש, למרות רצון בעליה; לפי שיודע אני עם זה, כי יש לפעמים רגעים בחיי גוי ואדם שבהם מוכשרים הם ביותר לקבל רשמים ידועים, ומה שלא צלחה אלף פעמים תצלח אז בפעם האלף ואחת, ואז יקיצו לתחיה גם הרישמים הראשונים אשר במתים נחשבו ויצטרפו יחד לחשבון גדול. כי על כן, ידידי, רק ברכה אחת אוכל לתת לך ואתה קח מאתי: יהי רצון שלא יפול לבך עליך ולא תתיאש, אף אם בהשקפה ראשונה ידמה לך, כי שבו דבריך ריקם ועקבותם לא נודעו . . .

י״ג סיון תרנ״א.

ד*).

תורה שבלב.

(מכתב שני אל עורך ה„פרדס״).

לפני שנתים וחצי, כשכתבתי אליך, ידיד נכבד, את מכתבי הראשון, היה לבי נוקף אותי על כי בעת צרה כזו אני עסוקים בשיחות נאות, והשתדלתי שם על כן למצוא מענה אם ישאלונו הקוראים: „מה תתן ומה תוסיף לנו הספרות במצב כזה?״ — עתה הנה ראיתי אמנם בשנים האחרונות, כי העם, למרות מצבו הנורא, מקבל באהבה את „השיחות הנאות״ ואינו שואל כלום. בעיני המין הקוראים אין עבודתנו הספרותית צריכה עוד איפוא להצטדקות, אדרבא, כנראה, מבינים או מרגישים הם עתה את נחיצותה ורב ערכה הרבה יותר מאשר לפנים. אבל לעמת זה, הנה בין חבריני ב„חבת ציון״ יש הרואים

*) נדפס ב„פרדס״ ב׳ (אודיסא תרנ״ד.)

האלה אשר ברוח העם פנימה, אלא שבקנאתה הגדולה להצורה הלאומית החיצונית, תביט בעיני אהבה וחמלה גם על המגרעות האנושיות ההן ולא תתן לנגוע בהן לרעה, כאלו הן הן עצם הצורה היהודית ובלעדן לא תוכל להתקים. וכבר זכינו לשמוע מפי טובי סופרינו הלאומיים, כי „חסרון הסדר הוא הסדר אצל היהודים", כי כך נאה לנו איפוא, לעשות הכל בערבוביא ולהכות למעשי נסים, שיצא לנו עולם מלא ומסודר **מתוך תהו ובהו**...

„**היה אדם באהלך**" — זאת היא איפוא התורה הגדולה החסרה לנו עד כה וזאת היא גם תעודת הספרות עתה. עליה לזכור לפחות עתה את אשר היה לה לדעת עוד בראשית התנועה, כי „האדם באהל" הוא המניע הגדול אשר כחו ותבונתו יתגלו בכל המעשים החיצוניים, וכל זמן שהאדם הזה לא יכיר חלאתו מעליו ולא יהיה מוכשר להיות ליסוד חזק אל הבנין החדש, — לשוא יבנו הבונים ולשוא נעמול לתת צורה חדשה מתוקנת אל חיינו הלאומיים: **האדם** המשחת ארב לנו בהדך ובכל אשר נפנה יעמוד לשטן על דרכנו.

יום צרה הוא גם יום תוכחה. תחת סבל צרות רבות ורעות יכוף האדם את ראשו ולבו פתוח אז לקבל באהבה ורצון דברים היוצאים מן הלב. תשתמש נא איפוא ספרותנו בשעת הכושר הזאת, ותחת לקרוא את ההלל על ישראל ועל לאומיותו, על יפיפותו של שם והכמתו יצחקתו, תחת לנטוע בלב בני עמנו גסות רוח המביאה לידי עצלות ושמות, — תחת כל אלה תפקח נא עיני העם על מחסוריו הפנימיים, על התכונות האנושיות הנשחתות הממררות את חייו, על חסרון אחדות וסדרים בכל דרכיו ובכל מעשיו, על חסרון רגש כללי ועבותות חברתיות חזקות, על מריו וקשי ערפו נגד גדוליו ומנהיגיו, על האהבה העצמית המושלת באישי העם במדה נוראה, על אהבת ההתראות וההתגאות המכסה תחתיה שפלות פנימית, על הנטיה להתחכמות יתרה בכל הדברים, המעידה על עניות דעת וחוסר הגיון ישר, — וכאלה וכאלה אשר תבקש ותמצא; תדבר נא כל זאת באזני העם השכם ודבר, השכם ודבר מבלי לסגת אחור ולהתיאש אם לא תראה תיכף פרי בעמלה; תדבר נא לא בכיפה וסערה, לא בשחוק ומהתלות או בתוכחת־זעם — גם בלעדה רבו מכאובי העם, ולב נשבר ונדכא גם אלהים לא יבזה — כי אם באמרי נועם המישבים את הלב, בלשון רכה, בדעה מיושבת ועל הכל — בלב תם, לב אוהב וכואב.

ואתה, ידידי, אם לבך כלבי בדבר הזה, אם רוח כזאת נושבת בספרך אשר אספת, אז היה נא בטוח כי לא לשוא עמלת בו. לא אברכך אמנם כי יצליח ה' את דרכך וישמע העם לקולך ושב רגע אחד להיות לבריה חדשה: לא אשא את שם ה' לשוא. מי כמוני יודע, כי לא אחת ולא שתים ידבר

לאהוב זמירות יפות בבתי תיאטראות ובבתי כנסיות, לרדוף גם אחר חכמה המכבדת ומעשרת את בעליה, אבל „באהלו" פנימה נשאר „היהודי" מה שהיה: עבד עם כל התכונות התלויות בשם זה, אשר דבקו בו בימי גלותו. גם בבתי התפלה „המתוקנים" מתקוטטים לפעמים עד הכאה בעד כבוד מדומה, וגם בהיכלי אריסטוקרטים עברים שוררית שפלות הנפש וכריעה והשתחויה . . . דיסהרמוניה כזו בין הרוח וצורתו משכה אליה סוף סוף עיני אחדים מסופרינו, ויבהלו למראה הבריה המשונה הזאת, אשר יצרו ביגיעה רבה. אך לתקן לא יכלו עוד, כי כבר הרחיק העם ללכת בדרכו זה, עד שבאו מקרים חיצוניים שונים ועזרו על ידם. המקרים האלה הכריחו את העם לעמוד בחצי דרכו, והם היו לו לראי מלוטש, לראות בו את צורתו המוזרה המעוררת גועל נפש. אז באה הכמה בלבו וראה והבין, כי אך שקר נחלו לו מאשריו, כי הלבישוהו מלבישי זרים, אשר לא יאותו לרוחו, ויעשיהו למנוד ראש לאוהביו ולאויביו גם יחד. ימני אז החלה גם להספרות תקופה חדשה. הסופרים, אשר כבר גם קודם לזה נפקחו עיניהם והתחילו להתנגד בקול דממה דקה לאותה הצורה אשר עמלו בה שנים רבות — מצאו עתה עוז בלבבם להרים קולם ולהלחם בכל כחם בעד „הצורה היהודית", אשר הם עצמם עשו בה מכות וחבורות. עתה נשתנה חצי הפתגם הנזכר ותורה הדשה תלמד הספרות את העם, לאמר: היה יהודי בצאתך; ועם זה קבלה גם „היציאה" עצמה מובן חדש, יותר נכבד, אך גם כבד יותר . . . התורה הזאת מצאה לה אמנם מהלכים בקרב העם בזמן קצר. הצורה הלאומית הדשה נעורה, ויעיר שם ורחל היהודי לצאת כיהודי, לא כאותו היהודי האומלל אשר הציגה לפנינו ספרות ההשכלה במהתלותיה, כי אם כיהודי מלפנים בזמן שבית המקדש היה קים... אבל פתאום לא נדע איך ימדוע, והנה נגלה לעינינו עוד הפעם החזיון הישן: גם התנועה ההדשה הזאת נטתה הצדה ותלך ארחות עקלקלות. „היהודי בצאתו" הוא נכה רגלים, פוסח אנה ואנה ועושה צעדיו בלי דעת ובלי סדרים, והספרות עומדת ומביטה בתמהון ולא תדע איכה נהיה הדבר.

אבל הסבה היא פשוטה. גם הפעם התחילה הספרות שלא כדרכה: שמה לבה ראשונה אל ההתגלות החיצונית של החיים, אל ה„לאומיות" ושכחה את ה„אנישיות", את הרוח הפנימי, שבו הכל תלוי. סבלנות חסרה לה על כן מהרה להוציא את „היהודי" מאהלו, עוררתהו להתגלות במעשים גדולים, בבנין רם ונשא, הדורש קודם כל יסוד עמוק וחזק, ובחפזה שכחה שם באהל את „האדם" ותעזבהו עוד הפעם לנפשו עם כל מגרעותיו, אשר נחל לו במשך הדורות ואשר עמדו ויעמדו תמיד לשטן להיהודי ולא יתנוהו לעבוד עבודתו הלאומית כראוי, לתקן ולשכלל את חייו החיצוניים על פי התכנית אשר הראתהו הספרות . . . ולא לבד שלא חשבה הספרות לתקן את המגרעות

תיכף עקבות פעולתם בצורת החיים החצונית, והם בוחרים איפוא בדרך הקצרה אשר ילכו בה אנשי המעשה. תחת להיטיב את הרוח האנושי אשר בקרב העם, הם יוצאים למלחמה על צורתו החיצונית, משתדלים לבנות בנין חדש, מבלי שום לב אם יוכל היסוד הישן לשאתו. ולפי שתחסר להם היד החזקה אשר לאנשי מעשה ולא יוכלו להוציא הפצם אל הפועל למרות רצון העם, לכן מוכרחים הם להשתמש לזה באמצעים ספרותיים, להתגנב אל לב העם על ידי אונאת דברים; מתאמצים להוכיח בסופיסמים שונים, כי תכונת העם עצמו מתנגדת לצורת־חייו החיצונית; מגנים עליו את הצורה הזאת, בתתם לה תמונה של קריקטורא זרה ומשונה; ולעומת זאת יציגו לפניו את החיים שהם רוצים בהם בתמונה יפה ונשגבה, והכל בהגזמה והפלגה הרחוקה מן האמת. באמצעים כאלה יצליחו אמנם לפעמים להשיג מטרתם, לעורר בלבות בני עמם גיעל נפש אל דרכי חייו אשר אהב ותשוקה עורת אל האידיאל אשר יראו לו סופריו מרחוק. אבל הנצחון הזה אין לו רגלים, כי כמעט ישמע העם לקולם ויתחיל לשנות באמת את חיין החיצוניים לפי חפץ הספרות, והנה נראה לעין, כי כל הבנין רעוע הוא, באין יסוד לו, ולא יארכו הימים והעם יסור מן הדרך אשר התוו לו סופריו ויפוץ למסלות שונות עקלקלות, בלי סדר ובלי מטרה, כצאן אשר אין להם רועה. כי הרוח הפנימי לא יוכל להכנע לאורך ימים תחת עול הצורה החדשה, אשר לא תתאים לתכונתו, ובשימו את חותמו עליה, ישחית הודה ויהפכה לגונים שונים, עד שלבסוף לא יכירוה הסופרים עצמם, ובדאבון לב יראו את משוגתם, כי הביאו רק מבוכה וערבוביא בחיי העם והיטיב לא היטיבו לו.

ובדרך הזה האחרון בחרה ספרותנו החדשה מיום היותה. בראשונה, בימי ההשכלה היתה כל מגמתה לתת לחיי עמנו החיצוניים צורה אירופית, ולמצב הרוח הפנימי לא שמה לב. „היה אדם בצאתך ויהודי באהלך״ — זו היא כל התורה כלה של ספרותנו אז. „אדם בצאתך״ — אך האדם בצאתו לא יוכל עוד להשאר אדם מפשט בלבד ומוכרח להתלבש באיזו צורה, ואם איננו יהודי, הרי הוא רוסי, פולני, אשכנזי וכו׳. את הסוד הזה ידעו סופרינו, אבל השכילו להכחידו תחת לשונם, וכדי למשוך לב העם אחרי הצורות הנכריות אשר אהבו, הסתירו אותן תחת צורת „אדם״, והפכו בזה רק את הלמוד התלמודי, לאמר: אוה״ע קרואים אדם ואין אתם קרואים אדם. לעמת זאת עזבו לגמרי את „היהודי באהלו״, לא השתדלו להיטיב את הרוח החיה בקרבו, את התכונות המוסריות והחברתיות, אשר הן הנה היו למקור כל אותם החזיונות המעציבים בצורת־חייו, וככה הצליחו אמנם לחבב על עמם את הצורות החיצוניות החדשות, ובני ישראל התחילו להתיפות, לשנות לשונם ובגדיהם,

השונה בכל עם, אשר ילבש הרוח הפנימי, בצאתו מן הכח אל הפועל, ואשר בלעדה לא יֵרָאה ולא יִמָּצא בעולם העשיה.

ומאז מעולם נמצא מפני זה באמת ישני דרכים לתקון החיים בכל עם ועם: דרך תקון ה„אנושיות" ודרך תקון ה„לאומיות". אך ההולכים בזה ובזה לא יוכלו להחשב לשני מחנות העוינים זה את זה, כי אם להפך, העוזרים ומשלימים זה את זה, והם — סופרים ואנשי מעשה. האחרונים אין עיניהם אלא בצורת החיים החיצונית, ובשרואים פרץ ובדק בחיי עמם, במנהגיו, בחקיו ומשפטיו וכו', הם מישתמשים בכחם וממשלתם ומתקנים אותו תיקף, משנים את צורת החיים לפי הצורך, מבלי לחדור אל הרוח פנימה לבקש שם מקור המעוות במצב ה„אנושיות" ולהסיר את הסבה הזאת תחלה. תקנות כאלה נראות וניכרות איפוא תיכף לעשיתן; אבל תחת זאת אינן בראשונה אלא חיצוניות בלבד, בהלבישן את הרוח הפנימי צורה זרה, אשר לא תאות לו ואשר בכל רגע ורגע נכון הוא להשליכה מעליו. ועל כן צריך שיהיה כח המתקנים חזק למדי ומספיק להגן זמן רב ביד חזקה על הצורה החיצונית, כדי שתשוב היא ותפעול מעט מעט על הרוח לשנותו לפי טעמה.

לא כן הסופרים, אשר אין כחם אלא בפה. הם, אם יאבו לתקן את העם, צריכים לתקן את האדם תחלה. כי כל זמן שיש הרמוניא גמורה בין האנושיות והלאומיות, בין הרוח וצורתו, כל זמן שחייו החיצוניים יוצאים כתולדה מוכרחת מן היסוד הפנימי, לא יבין העם את חפץ הסופרים ולא ישמע אליהם. ועל כן, בעוד שהתקיפים אנשי המעשה מתחילים מן החוץ, מוכרחים הסופרים להתחיל מבפנים, להיטיב מצב ההרגשות האנושיות, המוסריות וההברתיות, בלב העם, או להשכילו בינה על פי חקי ההגיון האנושי. משני אלה הצדדים ישתנה האדם הפנימי מעט מעט, כפי הדרוש לצרכי החיים החדשים, ורק אז, בהיות הכל מוכן מבפנים, לא תצטרך עוד הצורה החדשה לכח וממשלה אשר יבראוה ויגינו עליה בחוקת היד; כי אז תתפרץ ה„אנושיות" המתוקנת פתאום החוצה, ומאליה תהרוס בפעם אחת את הצורה הלאומית הישנה, אשר לא תוכל עוד לשאתה.

פטר הגדול וסופרי צרפת במאה שעברה הם משלים מספיקים לכל זה.

הן אמנם לא תמיד יצלח בידי הסופרים לשנות ככה את הרוח בזמן קצר: הכל תלוי במצב העם והסתבכות סבות ומקרים שונים. אבל בכל אופן, כשהספרות הולכת בדרך הזה, היא בטוחה לפחות, כי לא תגרום נזק תחת תועלת, כי לא תביא מבוכה בחיי העם, לא תהרוס את צורתו הישנה בטרם נכנה היסוד לבנין חדש. אך יש אשר לא יוכלו הסופרים לעצור ברוחם ללכת בדרך ארוכה כזו, אשר תדרוש עמל ושקידה זמן רב, מבלי שיראו

הפעם רוח בספרותנו, עוד הפעם התיצבה בראש העם והתחילה להטיף ללאומיות, לישוב ארץ ישראל. סבות שונות עזרו להתנועה הזאת להתפתח במהירות גדולה, וכה אנו רואים אותה צועדת צעדי ענק לפנים, הלוך וקרוב אל „האידיאל" הספרותי. היש הצלחה גדולה מזו? אך לא! כאשר התגשם האידיאל במעשה, הננו מתחילים להביט בדאגה וחשד על הבריה החדשה הזאת, ובכל יום אנו רואים יותר ויותר, כי פניה שונים הרבה מאותה „התנועה הלאומית" שאנו רוצים בה ושוינו לנגדנו ברוח . . .

ככה תתהפך ספרותנו מצד אל צד ולא תצליח להוציא מתחת ידה דבר מתוקן, שתהא רוחה נוחה הימנו. מדוע? אם לא נאבה לתלות גם זה ב„מזלנו הרע", עלינו לבקש מקור הדבר באיזה משגה או חסרון המסתתר עמוק ביסוד ספרותנו החדשה; ואותו נמצא באמת, כאשר נשים לב אל דרכה אשר התיצבה עליו מיום הולדה.

בלי ספק ידוע לך החזיון הנפלא אשר נראה לפעמים בתולדות האמונות והדעות: יש אשר יחלקו בני האדם לשני מחנות וילחמו ימים רבים על דבר איזו דעה מפשטת, בהאמינם בכל לבם, כי מתנגדים הם אלו לאלו בדעה זו מן הקצה אל הקצה, בעוד שבאמת אין בין שתי הכתות אפילו סתירה כל שהיא, אלא ששתיהן רואות רק חצי דבר: הללו מביטים על הענין מצד אחד והללו מצד אחר, „ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי". מעין מחלוקת כזו נראה בימינו בין בעלי ה„אנושיות" ובעלי ה„לאומיות". שתי המלים האלה היו לשני דגלים בידי שתי כתות החושבות אשה רעותה לאויבתה בנפש. אבל אם ניטיב לראות, לא נמצא בין שני אלה המושגים שום סתירה, וכל ההבדל שביניהם אינו אלא ההבדל שבין הכלל ובין הפרט. הכל יודעים שאין מציאות מוחשית לשום מושג כללי, שכל איש, למשל, הוא בהכרח או ראובן או שמעון וכו'; רק במחשבתנו אנחנו הננו מפשיטים מעל הפרטים את צורותיהם השונות ומניחים רק את הסגולות היסודיות המשותפות לכלם, וככה יוצא לנו המושג המפשט המציין את הדבר הכללי ההוא, הנמצא בכל הפרטים, מבלי שים לב לאיתן הצורות הרבות והשונות שהוא מתלבש בהן, בצאתו אל הפועל בכל פרט בתור בריה מוחשית. — גם ה„אנושיות" במובנה החברתי (כלומר „הדבר הכללי" שבו נכיר ונרגיש אחדות המין האנושי) אינה מושגת לנו אלא בדרך ההפשטה, בעוד אשר ה„לאומיות" היא צורה מוחשית, אשר תתגלה בה האנושיות בכל עם ועם בהסכם עם תנאי חייו וצרכיו ותולדותיו. הראשונה היא הרוח הכללי והפנימי, אשר ממנו תוצאות החיים החברתיים בכל תמונותיהם, והאחרונה היא התמונה החיצונית, הפרטית,

לעצמם על השאלה הגדולה הזאת: מה תעודת הספרות עתה בקרבנו? איזה דרך עליה לבחור, למען תביא איזו תועלת לעמנו האמלל בשעת צרה כזו?

היו ימים, והם לא רחוקים עוד מאתנו, ששאלות כאלו היו מביאות אותנו לידי גיחוך. „מה תעודת הספרות ותועלתה?" — לפני עשר שנים היינו משיבים: להרוס מבצרי האולת ולהרבות השכלה בישראל; לפני שתי שנים היינו משיבים: לגדור פרצות ההתבוללות ולהרבות ישוב ארץ ישראל; אבל עתה — מה נשיב עתה? פרצות ההתבוללות נגדרות על ידי אחרים שלא בטובתנו; ישוב ארץ ישראל מתרבה כבר גם כן בלי עזרתנו ובמדה שלא פללנו ולא קוינו לה; ואם גם יש לנו סבות מספיקות להביט על הישוב הזה ביראה ורעד; אבל במה כחנו גדול להושיע? במה נוכל לעצור בעד מרוצת התנועה, אחר שהאופנים מתגלגלים כבר מאליהם ואינם צריכים לדחיפה הדשה מצדנו? או, אף אם היינו יכולים, האמנם זאת היא כל תעודת ספרותנו, להרוס היום מה שבנתה אתמול ולבנות היום כדי לסתור מחר?

ובאמת, זר ונפלא גורל הספרות העברית ביחוסה אל החיים. בנוהג שבעולם, הסופרים בוראים להם ברוחם אידיאל ידוע, רואים סוף מעשה במחשבה תחלה ומתאמצים אחרי כן לראות את „הסוף" הזה גם בפועל, להפוך את האידיאל לחיים מוחשיים בתוך עמם; ועל כן, כל מה שהעם הולך ומתקרב אל „הסוף", כן תתגבר בלב הסופרים האמונה בכחם וביתר עז עוד ילחמו בעד מטרתם, עד שיהיה נצחונם שלם והאידיאל יהיה לאמת מעשית. אבל בספרות ישראל אין הדבר כן. פה, כל מה שהחיים הולכים יקרבים אל הספרות, כן תשוב הספרות ותתרחק מהם, כאלו תבהל בעצמה למראה יצירי כפיה. שנים רבות נלחמה ספרותנו בעד „ההשכלה", רמסה ברגל קדשי בני ישראל, כל מנהגי עמנו ודרכי חייו היו מטרה לחצי־מהתלותיה השנונים, ותחת זה הרימה עד שחקים את ההשכלה „בת השמים" ואת החיים האחרים אשר מחוץ לחומתנו; ובעשותה כל זאת במשך זמן רב ובדעת וכשרון, וגם תנאי החיים עזרו על ידיה, — הצליחה סוף סוף לראות את „האידיאל" יוצא אל הפועל מעט מעט. ומה עשתה אז? תחת לשמוח לנצחונה השלם הקרוב לבוא התחילה פתאום לסגת אחור; כה וכה נשמעו פתאום קולות סופרים שונים, מגבורי ההשכלה, הקוראים אל העם לעמוד או גם לשוב אחור, כי הרחיק ללכת. כאלו רק עתה הבינו, לתמהון לבבם, שהילד הנולד על ברכיהם איננו זה אשר קוו לו. . . . אבל העם, אחר שכבר נתעורר ומצא דרכו, לא חפץ עוד לעמוד או לשוב אחור בעקבות מדריכיו לפנים; החיים הלכו הלאה מאליהם. ויד הספרות קצרה מלעצור בעדם. אך מה שלא עשתה הספרות עשו החיים עצמם. שנויים גדולים בחיי העם באו פתאום מן החוץ, והתנועה כלפי „ההשכלה" נעצרה במהלכה ביד חזקה. אז קמה עוד

להסירם. וכאשר יבקש כמו שראוי לבקש, בדעת וסבלנות הדרושה, יבוא גם היום אשר ימצא . . .

„אבל — שומע אני אתכם מתאוננים — כמה ארוכה היא דרך כזו וכמה רחוקה היא תקוה כזו!"

כן, אחים! „רחוק רחוק מאד מאתנו החוף אשר אליו נשא את נפשנו. אך לעם נידח זה אלפי שנה גם הדרך היותר רחוקה לא תוכל להיות ארוכה ביותר".

את הדברים היקרים האלה של בעל האבטאימנציפציא, אשר הצבתי בראש מכתבי כבתבם וכלשונם, צריכים אנו לכתוב על דגלנו באותיות של זהב.

י"א טבת תרנ"ב.

ג.*)

האדם באהל.

(מכתב אל עורך ה„פרדס").

מאסף חדש! — מקנא אני בך, ידידי, כי תמצא עוד עוז בלבבך להביא עתה ספר חדש למחנה ישראל. בעת רעה כזאת רבים ישחקו ילעגו לנו ויאמרו בלבם: מה הסופרים האמללים עושים? העת להם עתה להשתעשע בשיחות נאות, בשעה שמהומה ומבוכה ממלאות כל חללו של עולמנו הקטן ומכל עברים נשמע אך זעקת שבר? השתות יהרסון, הכתלים נוטים לנפול, וכל הרגלים ממהרות לרוץ אל אשר ישאן המקרה — והם יושבים ועוסקים בדברים בטלים! מה תתן ומה תוסיף לנו הספרות במצב כזה? — תנחומין? הבל המה; עצות והצעות? כבר היו לנו לזרא, כבר ידענו על פי הנסיון, כי בעצות טובות לא יושע ישראל, כי עצות דורשות מעשים, מעשים דורשים עושים, ועושים — אוי לנו אם אינם ואוי לנו אם ישנם . . .

כן הדבר, אומץ רוח דרוש עתה ביתר שאת לכל העוסקים בספרות. אבל אומץ רוח בלבד לא יספיק עוד להצדיק פעלם. עד שידעו להשיב להם

*) נדפס ב„פרדס" ספר א' (אודיסא תרנ"ב).

ישראל בצביונו האמתי, בין רב או חכם או סופר, בין אכר או אומן או סוחר? — לך לארץ ישראל ותראהו . . .

על זאת הקיצונו, והנה לנגד עינינו החיים כמו שהם, תמונה אחרת לגמרי. „מחלת הנפש" הישנה שוררת באירופא בכל עז, ושאלת היהודים עם כל המסתעף ממנה ממלאה כל הלבבות, באפס מקום עוד לשאלת היהדות, הדורשת גם היא תפקידה בחזקה . . . גדולי ישראל מתאספים וחוזרים ומתאספים לדעת מה לעשות ביהודים, „איזו ארץ תוכשר להיות להם למקלט בטוח", וחובבי ציון ירגנו באהליהם ויקראו: „איזו ארץ? מה זו שאלה? ארץ ישראל!" — ולעמתם מחנה גדול של „בני הקולטורא החדשה" יזכירו את „המכשולים החיצוניים", אשר ישנם באמת ואשר אינם אלא בדמיון, ומבקשים להשכיח לגמרי את הארץ הזאת ולא תִזָכר ולא תעלה עוד על לב. והנה זה בא בעל האבטואימנציפציא לעמוד בתָוֶך בין שניהם ואומר: צדקתם יחדו! ארץ ישראל אינה יכולה להיות מקלט בטוח להיהודים, אבל יכולה וגם צריכה להיות זאת להיהדות.

עתה, הגידו נא, למי נסבים אנחנו, א"י להיהדות אי להיהודים? —

מה טוב היה אמנם, לו יכלנו להשיב: לשניהם יחד, לעם ישראל! אבל בדאבון לב מוכרחים אני להודות, כי לתשובה כזו עוד לא הגיעה השעה, לא רק מפני „המכשולים החיצוניים", כי אם, עוד יותר, מפני המכשול הפנימי: כי עוד לא עם אנחנו, כי רק יהודים אנחנו.

ובכן, להיהדות או להיהודים?

חובבי ציון עוצמים עיניהם מראות מה שבחוץ ומה שבפנים ומשיבים: „ליהודים ויהי מה!" — בעל האבטואימנציפציא רואה תחלה מה שבחוץ ומשיב: „לא להיהודים", וחוזר ורואה גם מה שבפנים ומוסיף: „כי אם להיהדות". אבל אנחנו נותנים עינינו קודם כל במה שבפנים שוקלים את היהדות בא"י ופעולותיה, אשר ראינו בחלום, כנגד היהודים בא"י ופעולותיהם, אשר ראינו בהקיץ, — ומשיבים: להיהדות תחלה, וסוף היהודים לבוא, כאשר יחדלו להיות „רק יהודים" . . . כי אז, כאשר תשוב היהדות למקורה, ומכל ארצות פזוריהם, גם מן המקלט היותר בטוח, יכונו היהודים את לבם באהבה אמתית כנגד ירושלים של ההוה, לא של העבר ושל העתיד בלבד, — אז לא יצטרכו עוד לחכמים כפינסקר, שיעוררו בלבם רעיון האבטואימנציפציא על ידי חקירות שכליות; כי מאליו יתעורר, כתולדה מוכרחת מתוך הרגש, כלומר, מתוך רגש האהבה להיהדות וארצה. ואז, כשיצא הרעיון הזה מן הלב ולא יהיה עוד „יליד השכל וההגיון" בלבד, אז לא יסוג אחור גם מפני „המכשולים החיצוניים", כי אם יבקש עצות ותחבולות

מתחלה שמעו ויתמהו ויצחקו בלבם. אבל מעט מעט הורגלו בזה והתחילו בעל כרחם לחשוב את הלשון הזאת כאחת הלשונות. ובראותם את חבריהם הנוצרים נותנים גם כבוד להשפה הזקנה, שבה נכתבו „הספרים הקדושים", התחילו גם הם, בני דת משה, לזכור ולהזכיר, כי בשפה זו דברו אבותיהם באיזה זמן קדום, וסוף סוף התחילו גם ללבוש גאות . . . ורבים גלו פתאום גם חן ונועם בצלצולה והשתוקקו ללמוד לדעתה. ומכיון שרבו החפצים ללמוד, נמצאו גם מלמדים, „מורי עברית מארץ ישראל עצמה", אשר יבכרו אותם על פני המורים שלידתם בחו״ל, כמו שמבכרים בכל שפה אחרת חיה את המורים אשר מארצה יצאו.

וכשראתה האגודה כך, החליטה להרחיב חוג פעולתה ולעסוק גם בעניני לשון וספר. קודם כל יסדה בירושלים מכ״ע עברי גדול ונכבד, הנערך ע״י חכמים מומחים לדבר ומלא מאמרים מצוינים על דבר תכונות הארץ ויושביה וקדמוניותיה, על דבר מצב ישראל בכל הארצות, הייהם וצרכיהם וכו׳. מכ״ע זה קנה לו שם טוב בין כל בני עמנו, וגם גדולי כה״ע באירופא ידעוהו בשם ויביאו דבריו בכבוד הראוי. וכשרבו קוראיו, רבו גם סופריו; ומשרבו סופרים מומחים בא״י, רבו גם ספרים טובים בשפת עבר, היוצאים לאור בא״י ונקראים בחשק ושקידה בכל ארצות הגולה. וכה גדלה הספרות העברית בכמות, ועוד יותר — באיכות . . .

אבל מה אאריך? בסגנון כזה נוכל להמשיך את חלומנו בלי גבול. כללו של דבר: יותר שהשתלמו המעשים בא״י — יותר הלכו ורבו המשתתפים בהם, ויותר שרבו המשתתפים בהם — יותר הלכו והשתלמו המעשים ויותר גדלה פעולתם על רוח בני הגולה.

התנועה הזאת, לפי שנתעוררה לא על ידי שאלת היהודים, כי אם על ידי זו של היהדות, לפי שלא היתה פרפור של קדחת מסבות מקריות והיצוניות, כי אם תנועה מסודרת מסבה מושכלת ופנימית, — על כן לא עשתה דרכה בחפזון ובהלה, לא השתמשה למטרתה באמצעים דמיוניים, בהפרזות והפלגות, המבלבלות מוהם של ההמון ובני הנעורים, כי אם הלכה והתפתחה לאט, במנוחה ושלוה, בלי קפיצות פתאומיות לפנים ולאחור, עד שלסוף, כעבור דורות אחדים, השיגה את התכלית הנרצה: בראה בא״י „מרכז לאומי רוחני" ליהדות, האהוב והחביב על כל העם ומאחד ומקשר את כל העם; מרכז של תורה והכמה, של לשון וספר, של עבודת הגוף וטהרת הנפש, „מיניאטורא" אמתית של עם ישראל כמו שהיה צריך להיות . . . עד שאיש עברי בגולה הושב לו לאושר לראות בעיניו פעם אחת את „מרכז היהדות", ובשובו לביתו הוא אומר לחברו: רצונך לראות טופס של איש

ולפי שמיסדי האגודה היו אנשים נכבדים ונבוני דבר ועשו הכל בהשכל ודעת ובזהירות ומתינות הראויה לכן הצליחו לקנות לאגודתם הרבה לבבות בארצות שונות ולאסוף גם סכומים הגונים, — ומיד יצאה האגודה לפעלה: התחילה ליסד קולוניות לעבודת האדמה מבחירי צעירי עמנו ילידי הארץ ביחד עם אנשים בריאים וטובים גם מחו״ל; התחילה גם ליסד בתי ספר שונים, לתורה ודעת, לעבודת־אדמה ואומנות, ובכלל — שמה לב לכל הדברים שיש בכחם להרים מצב היהדות ובניה בארץ. והכל ברוח אהבה אמתית להעם והארץ, בסדרים נכונים המתאימים למטרת־האגודה העיקרית, ובהשגחת אנשים ראוים לכך.

עברו שנים מספר, ומעשי האגודה נשאו פרי. קולוניות עבריות אחדות עומדות וקימות על בסיס נכון, ובעליהן עובדים את אדמתם מאהבה ואוכלים לחמם בשמחה; בתי ספר אחדים הספיקו כבר לגדל דור אחד של תלמידים הגונים, בעלי תורה וחכמה ודרך־ארץ, — ועוד כאלה וכאלה.

והקול נשמע בגולה, כי יש בא״י אכרים עברים אמתיים, כלומר אכרים אמתיים, החורשים וזורעים וקוצרים בידיהם ממש, ועברים אמתיים, אנשים מן הישוב, הבאים מן השדה בערב וקוראים ושונים, ויין לא ישתו לשכרה . . . אכרים עברים בדור האימנציפציא השלמה! חזיון כזה יקר מאד בארצות הגולה ולא יאומן כי יסופר . . . ומה יפלא איפוא, כי רבים מגדולי עמנו התחילו לבוא לא״י, כדי לראות בעיניהם את הפלא? ובשבאי וראו כל זה ויתר מעשי האגודה, הרגישו בלבם רגש אהבה עמוקה לארץ־אבותיהם ולאחיהם היושבים עליה, המפארים שם ישראל לעיני העמים בהיותם הטבעיים והבריאים; ואין צריך לאמור שנתנו ידם להאגודה, אלא שאחדים מהם קנו שם גם לעצמם נחלת שדה וכרם למזכרת נצח. ובעקבות הגדולים התחילו ללכת גם קטנים מהם, עד שהיה הדבר למנהג בישראל, שכל בעל בעמיו יחשוב לו לחובה ולכבוד להחשב במספר „מחבבי־ציון" ולבקר לפעמים את הארץ, בעת שהוא יוצא לחו״ל להנפש מעבודתו.

ונערי בני ישראל, שנתחנכו בבתי הספר של האגודה, התחילו לבוא לארצות הנאורות (כי כן תשלח האגודה את בעלי הכשרונות שבהם להשתלם בלמודים בחו״ל), והנה הפלא ופלא! צעירים משכילים, שאינם לא אשכנזים ולא צרפתים וכו׳ — שאינם כלום, אלא בני ישראל מארץ ישראל — ודי! הם יודעים אמנם לדבר בלשון עם ועם, אבל לשונם לעצמם היא לשון העברים הקדמונים (כי איתה קבעה האגודה בבתי ספרה בתור לשון הלמודים והתלמידים, כדי שלא להטיל קנאה בין חבריה ילידי ארצות שונות, אשר כלם, כידוע, פטריוטים גדולים הם בארץ מולדתם וקנאים עצומים גם בא״י כל אחד ללשון ארצו . . .). הסטודנטים האשכנזים והצרפתים וכו׳ בני דת משה,

בכל ארץ צורה מיוחדת, לפי רוח הארץ ההיא. שפת עבר עם ספרותה כמעט נשתכחה מישראל ולא נשאר לה אלא תפלת שבת ומועד, וגם זה לא בכל מקום. וככה יתפרדו בני ישראל לארצותם לגוייהם וכל חלק מהם ילבוש צורה מיוחדת לפי ריח עם הארץ, מבלתי יכולת להיות „מצוינים" כעם אחד ברוח אחד. רוב העם אינם מרגישים כבר גם את הצירך להיות מצוינים, והולכים וקרבים במנוחת לב אל קץ אומתם. אבל כה וכה נמצאים עוד אנשי־לב, המביטים בעצב ואנחה על גסיסת עמם, הגוי הגדול, לפחות בשנים ובחליפות היסטוריות, והנם מבקשים אמצעים, במה לשוב ולקרב את אבריו המפוזרים ולפחת בכלו רוח חיים חדשים. ואחר שנסו באופנים שונים ולא עלתה בידם; אחר שנוכחו לדעת, כי אי אפשר לברוא „פלשתינא צעירה" בטבור אירופא על ידי חקירות בתולדות ישראל . . . בא בלבם הרעיון לנסות דבר אל פלשתינא הזקנה, ארץ הורת היהדות, אשר לא חדלו בני ישראל להודות בקדושתה עכ"פ כיתר העמים ולהביט אליה מפני זה גם באיזו גאוה לאומית. את הקשר הלאומי הזה, עם כל רפיונו, מצאו „הלאומיים" לטוב לעשותו יסוד לאחדות האומה, בהיותו מוחשי ועומד מחוץ לגבול הארצות הנאורות השונות, באופן שיוכלו כל ישראל להשתתף בו, להשפיע עליו ולקבל השפעה ממנו. ולמטרה זו יסדו אגודה כללית, בלי הבדל ארץ מולדת, בשם „מחבבי־ציון".

את מטרתה זאת העיקרית — אחדות העם — לא מצאה האגודה לנכון לפרסם תיכף בראשית מעשיה. בקול הקורא ששלחה בכל תפוצות ישראל היא אומרת: „הנה הרבה אלפים מאחינו יושבים בארץ אבותינו ואוכלים להם הסד בחרפה, והחרפה הזאת חרפת כל ישראל היא: כי איך נוכל וגראה אדמת אבותינו נעבדת רק בידי זרים, ובני ישראל, עובדיה ושומריה לפנים, שהיו יכולים גם עתה לעבדה ולשמרה ולשבוע מטובה, נמקים עליה בעוני ובעצלות? ואיך נוכל ונראה כל העמים והדתות משתדלים לתקוע בה יתד הזקה, מרבים במחיר כל שעל ושעל מאדמת הקדש, בונים שם בתים טובים לאורחים והולים מאחיהם ובתי ספר ערוכים בכל לנערי בני עמם ודתם, ורק אנחנו, אשר הארץ הזאת, מלבד קדושתה, היא לנו גם ערש ילדותנו, — אנחנו כמו שכחנוה ולא נשים לב להרחיב גבול היהדות בארץ מולדתה מקדם? — כדי להסיר איפוא את החרפה הזאת מישראל, נוסדה אגודת „מחבבי־ציון", אשר מטרתה להרחיב גבול היהדות בא"י ולהיטיב את המצב החמרי והמוסרי של בני ישראל היושבים והמתישבים שם, על ידי יסוד קולוניות לעבודת אדמה ובתי חנוך ובתי חסד שונים, או גם על ידי אמצעים אחרים, כאשר תורה העת".

נקודות ההיקף, יתחדש הרוח הלאומי בכל הלבבות ויתחזק גם רגש האחדות הלאומית בהם . . . ומכיון שהגיע אדם במהלך מחשבותיו עד הלום, ואף גם אם לא עסק, כפינסקר, ימים רבים בישוב א"י, לא יוכל עוד לעצור בעד הרעיון הסמוך וקשור לזה בהכרח, כי רק „בא"י אנו יכולים וצריכים ליסד לנו מרכז לאומי רוחני" במובן הזה.

כך אני מבין את „היציאה הלאומית" (כן קרא הוא עצמו לרעיונו זה) של בעל האבטואימנציפציא.

ובזה הגדתי כל מה שחפצתי להגיד על אדות דעות המנוח ז"ל, ופה יכלתי אפוא לחתום את מכתבי, לולא היה רעיונו זה האחרון, בדבר המרכז הרוחני בא"י, יקר לי גם מצד עצמו ושוה בעיני להתבונן בו עוד מעט. אך אל נא תבהלו! מכאן ואילך לא תשמעו עוד חקירות מפשטות או „פלוסופיא" (כמו שרגילים סופרינו לקרוא לכל דבר אשר לא ביד יוקה). הן הנסיון הורני כבר, כי כה הסתבכו והתערבו בזמננו שתי השאלות הללו, של היהודים ושל היהדות, עד שאי אפשר כמעט להטעים לשום אדם, על ידי דברי שכל והגיון בלבד, את ההבדל הגדול שביניהן. אתה מתאמץ להוכיח, למשל, כי דבר פלוני, בכל היותו תשובה הגונה לאחת מהן, אינו תשובה כל עיקר להאחרת. והשומע ישמע ויִנעֵנע בראשו, כאלו הבין דבריך, ותוך כדי דבור הוא מוסיף: „כל זה טוב ויפה, אבל . . ." ואתה משתומם לראות, כי מן „אבל" והלאה חוזרים הדברים לקדמותם, לערבוב השאלות ובלבול הדעות, כאלו לא אמרת כלום . . . כי על כן למען נבין היטב, מה בין זו לזו, מוכרחים אני לצייר לנו במחשבתנו מצב דמיוני, שבו יקל לנו להבחין בין צרכי היהודים וצרכי היהדות. ואיני מבקש אפוא מכם אלא לחלום בהקיץ רגעים אחדים עמי יחד, — דבר אשר לא יכבד מאד על חובבי ציון שבמיתכם. נושאי דגל העתיד . . .

ובכן — הננו חולמים.

ובחלומנו, והנה האנטיסמיטיסמוס טרם יהיה בארץ, והתפתחות הדעות ההומניות לא נפסקה עדיין אדרבא, צעדה הרבה לפנים; שאלת היהודים היתה כבר לנחלת ההיסטוריא, וישראל שוכן לבטח בכל הארצות בצל אימנציפציא שלמה; ועם זה, כמובן, צעד גם הוא לפנים על דרך ההשכלה והאסימילציא החיצונית. במצב אושר כזה לא תעלה אבטואימנציפציא על לב שום אדם, ואם היה נמצא „בעל הזיה" כזה, היו הכל מביטים בפניו ברחמים גדולים. אבל לעמת זאת נתעוררה בלב רבים שאלה אחרת: שאלת היהדות במובנה הלאומי. הקשר שבין כל ישראל התרופף מאד, באין דבר אשר יחזקהו, באין גם צרה, אשר תדרוש עזרת אחים. מנהגי הדת והחיים קבלו

אליהם, — מה היה לו לעשות עתה, אחר שהנסיון הורהו לדעת, כי בא״י קשה ביותר להוציא את רעיונו אל הפועל וכי גם חו״צ „רק יהודים" המה? האם יכלנו לשית עליו חטאת, אם היה עתה פונה עורף לגמרי גם לציון גם לחובביה והיה מבקש איזו דרך אחרת להשגת מטרתו?

אבל את זאת לא עשה. הוא בא אמנם בימיו האחרונים לידי החלטה, אף הגיד כן מפורש לאחדים ממיודעיו (והכותב בתוכם), כי א״י איננה „הארץ אשר תוכשר להיות לנו מקלט בטוח", כי מצבה המדיני ויחס העמים אליה יעמדו שם תמיד לשטן לנו. ובכל זאת, לא עברו עליו לשוא שמונה שנות עבודתו בישוב א״י, וגם בהחליטו עתה, כי לא תצלח למקלט בטוח, לא יעין עוד, כמלפנים, לעזבה לגמרי ולקחת אתנו את „קדשי־קדשינו" לאיזו ארץ חדשה אשר נבחר. „את הישוב בארץ ישראל — הוסיף המנוח — עלינו למרות כל זאת, לתמוך ולהרחיב כפי היכלת. בא״י אנו יכולים וצריכים ליסד לנו מרכז לאומי רוחני".

ישוב א״י לא לשם אבטואימנציפציא כי אם לשם מרכז לאומי רוחני! — איזה דרך בא בלבי הרעיון הזה, אשר לא זכר לו במחברתו ולא יחס להצעתו שם?

כן תתפלאו בודאי. והפשטנים שבכם יוכלו אמנם לראות בזה רק מעין „פשרה" בין יאוש מוחלט מצד אחד ועמל שנים רבות מצד אחר . . . אבל כשאני לעצמי, מוצא אני בנפשו יסוד יותר עמוק לרעיונו החדש הזה.

ובאמת, הן בהחלטתו האחרונה, שיכולה האבטואימנציפציא להפטר מיסורי א״י, בבקשה לה „מקלט בטוח" אחר, — עוד לא הוסרו כל המכשולים מעל דרכה; עוד נשאר בכל תקפו הרקבון הפנימי, מחלת־נפשנו זאת אשר לא מצא לה תרופה עד כה. ומה בצע איפוא כי תמָצא לנו איזו ארץ מוכשרת, ואנו אין אנו מוכשרים? „הרגש הלאומי! מאין נקחהו?" — כי לא בדברים לבד אפשר לביאו מאין, זאת הורהו גורל מחברתו; כי גם זכרונות נכבדים אינם מספיקים להרימו עד מעלת־החום הדרושה, זאת הורוהו מעשי חובבי־ציון; ומאין איפוא נקחהו? איה נמצא מקור מוחשי ותמידי ללאומיות ישראל, אשר ישפיע חום וחיים על כל חלקי העם המפורדים ויטהר את כלם מן הרקבון המכלה אותם?

באמצעות מחשבות כאלה לא כבד הוא להגיע עד הרעיון, כי מה שחסר לנו קודם כל, עוד גם קודם „ההחלטה הלאומית", הוא מקום קבוע למרכז לאומי רוחני, אשר יהיה „מקלט בטוח" לא להיהודים, כי אם להיהדות, לרוח־לאומנו; אשר בו ובשכלולו ישתתפו כל בני עמנו מכל ארצות פזוריהם, וההשתתפות הזאת תקרב קרבת הרוח את הרחוקים זה מזה במקום ובדעות, ועל ידה, ואחרי כן גם על ידי השפעת המרכז על כל

החרפה הזאת בחברת הקטנים, שרוצים ואין להם, מאשר להוסיף ולשאתה ביחד עם הגדולים, שיש להם ואינם רוצים.

ככה היה פ׳ לחובב־ציון, או — אם אפשר לאמור כן — לחובב חובבי־ציון . . . ראה ונוכח בעל האבטואימנציפציא, שאין כח בדברים ובמופתי השכל לברוא יש מאין, והנה נראתה לו תנועת ישוב א״י בתמונת איזה יש, אם גם חלש מאד, ויתמכר אליה בכל לבבו, בהאמינו, כי לא יכבד כל כך לצור צורה נכונה לתהו־ובהו שכבר נמצא.

כשמונה שנים עבד פ׳ עבודתו לישוב א״י, ובמשך השנים האלה אסף נסיון רב, נסיון מר ומעציב. על כל צעד פגע במכשולים שלא היתה לאל ידו להסירם. הקולוניות המעטות והדלות, שנוסדו על רגל אחת, לא יכלו עמוד ודרשו תמיכה תמידית במדה מרובה, וחו״צ שבגולה, אשר אש אהבתם לציון בוערת על לשונם, ניכרו רק בכעסם על „מתנגדי הרעיון״, אך לא בכיסם: להתנדב לצרכי הישוב לא הרבו, אבל הרבו לחוות דעה ולאמור „קבלו דעתי״. בכל הזמן הזה, המעט כי לא הצליחו הו״צ לצאת מכלל כתה ולהיות לעם, אלא שלא הצליחו גם לבוא לכלל כתה אחת, להביא אחדות גמורה בקרבם פנימה. כל ימי פ׳ היו כעס ומכאובים, מלחמת עולם בפרוד הלבבות ונגינות, באינטרסים קטנים של יחידים ושל „צבורים״, וכדומה. „רקבון!״ — היתה הקריאה השגורה בפיו. ובאמת נגלה פה ביחוד ה„רקבון״ אשר בחיי עמנו בכלל. כי רק אז הלא יגלה כל רפיון כחו של החולה, כאשר ינסה לקום ממשכבו ולעמוד על רגליו . . .

בשתי השנים האחרונות, מאז היו חו״צ ל„חברת התמיכה״ ופ׳ לראשה האופיציאלי, נשתנה אמנם מצב הענין הרבה. עתה לא יכול עוד כל „נכבד בעדתו״ לקפוץ בראש ולעשות (או לדרוש שיעשו אחרים) מה שלבו חפץ. כלי־נשק יותר טובים היו עתה בידי „ראש החברה״ להגן בהם על השלום והסדרים. ועל ידי זה, ועוד סבות אחרות גדולות מזו, התחזקה והתגברה התנועה פתאום בבת אחת, עד כי בהשקפה ראשונה אפשר היה להאמין — ועל כן גם האמינו כמעט הכל — כי הקיפה באמת את כל העם ומעתה תתפתח בדרך ישרה והיה תהיה בקרוב להחלטה לאומית אמתית.

אבל החלום הזה לא ארך . . . מה שקרה אחרי כן הלא תדעו כמוני. עתה הנה נגלה ברור, וגם הדמיון היותר נלהב לא יוכל עוד לכסות, מה רבו מצד אחד המכשולים החיצונים בארץ ישראל, ומה גדול מצד אחר הרקבון הפנימי בישראל. — ואיזה רושם צריך היה כל זה לעשות בלב בעל האבטואימנציפציא? הוא, אשר גם מראש לא היתה לו א״י תנאי מוכרח לתקומת רעיונו ורק מאמונתו במציאות איזה „רגש לאומי״ בלב חו״צ התחבר

האינסטינקט, ואלה טובי העם, „בני הקולטורא החדשה" (ע' 29), אשר באו אל קרבם האידיאות של המאה הי"ח והי"ט, — הם, אם אף ירגישו את אנושיותם, עוד רב הדרך מזה עד הרגשת לאומיותם העברית: בני אדם הנה הנם, אך לא בני עמם. ואם גם יודו בצדקת המשפט ההגיוני הזה של המחבר: כי בהיותנו בני אדם, עלינו להפוץ להיות לעם ככל יתר בני האדם, — הנה יגיעו בזה רק להכיר נחיצות הדבר, אך לא להרגישו, והתולדה אשר תצא מזה תהיה איפוא גם אז „רק ילידת השכל וההגיון", לא „תולדה מוכרחת מתוך הרגש". עלינו לחפוץ! — כך מצוה ההגיון; אבל מה נעשה אם בכל זאת לא נחפוץ, כלומר, לא נרגיש חפץ כזה? או עוד יותר — מה נעשה אם חפצים אחרים, החיים באמת בלבנו, מתנגדים לחפץ כזה ומביאים אותנו לעַוֵת גם את משפטי ההגיון, כדי להוכיח שאין עלינו להפוץ כלל, שאין לנו גם רשות לחפוץ כלל?

וזה הוא מה שקרה באמת אחר צאת המחברת לאור. „בני הקולטורא החדשה" לא נבהלו מפני זעם לשונה ומופתי־הגיונה, ואדרבא, גם הם לא חדלו מאז ועד היום להוכיח במופתים ברורים בעיניהם, שאין לנו חפץ כלל בדברים כאלה, וכי כל רעיון האבטואימנציפציא הוא לא רק הלום הבל, אלא גם סם־מות מסוכן להקולטורא החדשה.

אך בין כה וכה, ובתוך היהודים שלנו, אשר מקרים שונים עזרו להם לבוא לא רק לידי הכרה, כי אם גם לידי הרגשה (אף כי רק זמנית) בנחיצות „מקלט בטוח", ועם זה הביאו רובם אתם מן „החדר" את „האינסטינקט הגנוז", כי רק ארץ אחת יש בעולם ששמה „ארץ ישראל", — נמצאו רבים אשר לא הרבו לחקור ולדרוש והתחילו להתעסק בפועל בישוב ארץ ישראל. להתעסק, כמובן, על פי דרכם: בלי חקירה קודמת, בלי שיטה קבועה, בלי סדר ובלי אחדות. התעסקות כזו לא יכלה אמנם למצוא חן בעיני חכם כפינסקר; אבל טובה היתה לו בכל זאת מחבוקי־ידיהם של המערביים. הן אמנם בחירת הארץ לא נעשתה, כעצתו על פי „אֶקספדיציא" של חכמי האומה, שבדקו ומצאו אותה טובה למטרתנו מכל הארצות; הן אמנם, תחת „דירקטוריום" לאומי, אשר ינהל כל הענין בדעת וכשרון, נוסדו אגודות אגודות, שכמעט לכל אחת היתה פרוגרמא מיוחדת עם „אידיאות" מיוחדות; הן אמנם, תחת „ההלטה לאומית", נראתה בתנועה זו רק התעוררות מתי מספר, רובם מדלת־העם; — אבל, למרות כל אלה, האמין לראות פה עכ"פ עקבות איזה צל של חפץ פנימי „לחיות ולהיות לעם", ובזה היה די למשוך אל „המתעסקים" האלה לב איש כמהו, שהיה תוכו כברו, ואחר שהכיר פעם אחת, כי הרפה היא לעמנו לשבת בטל ולהטיל עצמו על אחרים, בחר יותר לגול מעליו את

איפוא מטרת המחברת: להביאנו לידי החלטה זו, בהביאה אותנו לידי הכרת נחיצותה.

אבל פה הלא מוכרח היה מחברה לשאול את עצמו: אם רק מפני זה אין תקוה לעמנו מן האימנציפציא הבנויה על הדעות ההומניות, מפני שכל שיטה בחיים הבנויה רק על השכל, ולא ברגש יסודתה, רפת־כח היא ולא תוכל לנצח „מהלת־הנפש" המתנגדת לה, — אם כן הלא לשוא יעמל גם הוא לעורר את עמנו, על ידי ההכרה השלילית הזאת, לשיטת־חיים חדשה, אחרי כי גם היא, הכרה זו, „רק ילידת השכל וההגיון" היא, וההחלטה הלאומית אשר תצא ממנה, אף אם תצא, לא תהיה איפוא „תולדה מוכרחת מתוך הרגש"; בעוד אשר האינדיפירינטיסמוס הלאומי, האוכל אותנו בכל פה זה דורות רבים, הוא „מחלת הנפש העוברת בירושה מאבות לבנים"; ומה יתרון איפוא לרעיון האבטואימנציפציא על תקות האימנציפציא, אם גם שתיהן אין להן יסוד בלב. וכל ההבדל שביניהן הוא רק מה שלזו יחסר היסוד בלב אחרים ולזו יחסר בלבנו אנחנו, שגם כן לא בידנו הוא? —

ובאמת ראה פי׳ שאלה זו, אך לא נתן לה תמונה מוגבלת כזו ולא עסק בה בפרטות, לפי שלא יכול למצוא לה תשובה נכונה. באמונתו הגדולה בישרת הצעתו, האמין גם בכח דבריו, כי רב יהיה להוליד את ההחלטה הלאומית. אם החלטה שכלית כזאת תוכל להתקים הרבה ולשוב ולהוליד מצדה מעשים גדולים ונכבדים? הוא חפץ להאמין גם בזאת — והאמין.

הרגש הלאומי! מאין נקחהו? — יקרא במר נפשו — הלא זה הוא אסוננו הגדול, כי לא עם אנחנו, כי רק יהודים אנחנו" (ע׳ 12). והנה הוא הולך ומבאר את הסבות אשר המיתו בנו את הרגש הזה ומוסיף גם דברי תוכחה ומוסר היורדים חדרי בטן. אבל השאלה לא זזה ממקומה: מאין נקח עתה את הרגש אשר אבד לנו, אם כה או כה, ואשר בלעדו אין יסוד להצעתו? — היא מתנחם אמנם, כי עתה נשתנה מעט מצב הדבר לטובה. היציאה המובהלה לא״י, אף כי לא הצליחה, תוכל בכל זאת להיות לאות על האינסטינקט הנכון בלב העם, אשר הכיר, כי דרוש לו בית נאמן (ע׳ 17). ומצד אחר. הנה האידיאות הגדולות של המאה הי״ח והי״ט עשו רושם גם בעמנו. גם אנחנו נרגיש עתה את „אנושיותנו" ואין אנו עוד יהודים בלבד, אלא גם בני אדם, ובהיותנו בני אדם, נחפוץ לחיות ולהיות לעם, ככל יתר בני האדם (ע׳ 24). — אבל הנחמות האלה אינן מספיקות כלל. האינסטינקט בלב המון העם המבקש לחם, מלבד שמציאותו עודנה מוטלת בספק גדול, הנה אף אם ישנו, יסוד חלש הוא מאד לבנין גדול כזה. בעבודה כזאת צריך שישתתפו כל טובי העם, צריך שיתעורר חפץ אמתי לעשותה בלב אלו היודעים גם איך לעשותה, מבלי שילכו בעינים עצומות אל אשר ישאם

עלינו לשאת נפשנו עתה — אלה דבריו במחברתו — כי אם לארצנו. רק כברת ארץ גדולה דרושה לנו, אשר לנו תהיה ואדונים זרים לא יוכלו לגרשנו מעליה. שמה נביא אתנו את קדשי קדשינו, אשר הצלנו מתוך הפכת ארץ מולדתנו מקדם: את רעיון האלהות וכתבי הקדש. כי אך הם הלא המה אשר קִדשו גם את הארץ ההיא, לא ירושלים או הירדן. אולי אמנם תוכל ארץ־קדשנו להיות גם לארצנו, ואז — מה טוב! אבל קודם כל צריך לברר היטב — וזה לבד נכבד לנו לדעת — איזו ארץ תיכשר להיות מקלט בטוח לנדחי ישראל" (ע' 22, 23).

רק בזאת נבדל איפוא פ', בנוגע לא"י, מיתר חכמי עמנו אשר כגילו, במה שלא הבדילה לרעה מכל הארצות. ולוּ מצאה אז הצעתו אזנים קשובות בין אחינו שבמערב, אשר למענם ובשפתם נכתבה והיו שילחים „אֶקספּדיציא" לבקש „מקלט בטוח", היה הוא מוצא איפוא לנכון לחקור גם את א"י, אולי תצלח, „ואז — מה טוב!" — אבל אנחנו הלא נדע, כי אֶקספּדיציא כזו היתה בוחרת בודאי באחת הארצות אשר באמיריקא או באוסטרליא או אולי באפריקא, רק לא בארץ ישראל, — ואז היה גם היא מקדיש שארית ימיו לא לישוב א"י, כי אם לישיב הארץ הנבחרת ההיא, ושמו וזכרו היה נשאר אמנם לברכה כאחד מבני עמו הנאמנים, אך לא כאחד מראשי חובבי ציון.

אבל דבריו לא מצאו אזנים קשובות במערב, ואין להתפלא על זה כלל, אדרבא, עליו יש להתפלא: איך יכול גם לקוות, כי תשיג מחברתו את מטרתה, בעיד שהוא עצמו ראה והראה אבן נגף גדולה על דרכה מבלי הראות עם זה גם את האמצעים להסרתה.

הנה עיקר רעיונו במחברתו הוא זה: הוא מתאמץ להרוס בלב אחינו המערביים את בטחונם ב„אימנציפּציא" ותקותם להתפשטותה בכל הארצות על ידי התפתחות הדעות ההומניות. בהראיתו לדעת, כי השנאה לישראל מקורה ברגש טבעי עמוק, כי מחלת־הנפש היא, העוברת בירושה מאבות לבנים (ע' 5), בעוד אשר האימנציפּציא היא רק ילידת השכל וההגיון, ולעולם לא נוכל לראות בה תולדה מוכרחת היוצאת מאליה, בלי אמצעי, מתוך רגש הצדק אשר בלב העמים (ע' 9). כי על כן לא אימנציפּציא, כי אם אבטואימנציפּציא היא ישועתנו היחידה ולה אנו חייבים להקדיש כל כחנו, מבלי לסגת אחור מפני אורך הדרך וסכנתה, אחר שדרך אחרת אין לפנינו. וכדי לגשת אל העבודה הגדולה, צריך — וזהו הצעד הראשון הקשה ביותר — שיחליטו בלבם כל טובי בני עמנו להתיצב בפעם אחת על הדרך הזאת ולבלי עזבה עוד עד הגיענו אל אחרית חפצנו, או, בלשונו, דרושה לנו „ההחלטה הלאומית" (דער נאציאָנאַלע ענטשלוסס — ע' 23). וזאת היא

ב.*)

ד"ר פינסקר ומחברתו.

(מכתב גלוי לאחי ברוח).

Weit, sehr weit entfernt ist der Hafen, den wir mit der Seele suchen. Dem tausendjährigen Wanderer jedoch darf kein noch so weiter Weg zu lang sein.
„Autoemancipation!“

בשעה שקיראים אתם את מכתבי זה כבר ידעתם, כי פינסקר איננו עוד, וכבר שמעתם גם את האנחות הארוכות, שהתפרצו מלבות כל חובבי ציון, מקרוב ומרחוק, לשמע האסון החדש הזה. ומה יפלא? גם בימי גדולה וגבורה יבכו ויספדו אנשי החיל על שר צבא אהוב שמת, ואף כי בעת צרה ומבוכה כהעת הזאת לחו"צ; עת אשר מחוץ ירדוף אויב, ירדפו מקרים רבים ורעים שחוברו יחדו, ירדפו תלמידי שמעי בן גרא, ששה דרכם תמיד לרדוף נרדף ולהתאבק בעפר רגלי מי שהשעה משחקת לו, — ובבית. . . אך מה אספר לכם ולא תדעו? הלא גם אתם „בבית" ועיניכם רואות. —

ואולם, אם גם ירגישו כל חו"צ, כי אבדה גדולה אבדה להם במות פינסקר, הנה לא כלם יבינו את תכונת האבדה הזאת כמו שהיא, את היחס האמתי בין המנוח ז"ל ובין „הבתדציון". רוב חו"צ ידעוהו רק בתור „איש מעשה", העומד על גביהם ומנצח על אספת הפריטית, העמדה „הקערות" וסדור „התמיכה", ורק מעטים מאד ידעו גם את נפשו הפנימית על פי מחברתו הנפלאה. אלה האחרונים לבדם יודעים כי בעצם וראשונה היה פ' רק „לאומי", חובב עמו, ומתוך חבתו זו נולד בו רעיון ה„אבטואמנציפציא", מתחלה בלי כל יחס לארץ ישראל, ורק אחרי כן כאשר האמין לראות באגודות חובבי־ציון הצעד הראשון להתגשמות רעיוני זה, התחבר גם הוא אליהם. לו, לאיש שחונך מנעוריו על ברכי הספרות האירופית, זרה היתה האהבה העמוקה לארץ אבותינו, אהבה שאינה תלויה בדבר, אשר אנחנו, חניכי המקרא והתלמוד, מרגישים בלבנו מראשית ילדותנו. הוא ידע רק את „הארץ הקדושה", הקדושה לא קדושה לאומית, כי אם דתית בלבד, ועל כן — לא קדושה לעתיד לבוא כי אם לשעתה בלבד. „לא לארץ־קדשנו

*) נדפס ב„פרדס" ספר א' (אודיסא תרנ"ב) בשם „אבן למצבה".

תעלה ולהחזיר הרע לטוב במקל נועם ולא להכרית האברים כרופא כירורגי או לבוא עליהם במקל חובלים חלילה" (לשון הרב ז"ל באחד ממכתביו על אודות הצעת אחד הגאונים: „להפטר מיושבי גדרה ולהושיב אחרים תחתיהם", לפי שיצא הקול עליהם שאינם מדקדקים במצוות!). וכי יש בתוכנו אנשים — ואולי גם רבנים — כאלה, ואנחנו לא נדע, על זאת יהיה לנו לעד הרב הזה עצמו, אשר התהלך בקרבנו ימים ושנים ואנחנו לא ידענוהו. מי יודע איפוא כמה ר' מרדכי עליאשברג יש עוד בישראל ואנחנו לא נדעם!

אבל מדוע לא נדעם? מדוע הם נחבאים איש באהלו לעת כזאת?

חורף תר"נ.

הערה. לאחר שנה (י"ח שבט תרנ"א) פרסמתי ב„המליץ" עוד שנים ממכתבי הרב ז"ל עם הוספת דברים אחדים מצדי, בשם הכולל: „מלאך שלום". במכתביו אלה הציע הרב לפני ראשי חו"צ הצעה נכבדה מאד: למנות בהקולוניות בא"י ממונה מיוחד, אשר ישא שם „רודף שלום", ותעודתו תהיה להשגיח על הצד המוסרי שבענין הישוב, לדרוש בשבת ויו"ט על עניני עבודת האדמה ומעלותיה, לזרז את האכרים לכל הדברים הדרושים למצבם, להרחיק מביניהם מחלוקת וסכסוכים, ללמדם דרך ארץ ומדות טובות וכו' וכו'. המכתבים האלה יקרים מאד, כן מצד עצם נושאם וכן מצד גלותם לפנינו את נפש כותבם: אך לפי שבעל „שיבת ציון" כבר לקחם משם והזר והדפיסם בספרו (חלק א' עמוד 32—35), השבתי למותר לתת להם מקום גם בקובץ הזה.

יעוררו בלב צאן מרעיתם קנאה ושנאה דתית בשם ה׳ אלהי ישראל . . . רגילים אנחנו להביט על כל אלה במנוחת נפש, לראות את הקולות ואת הלפידים בעינים מפיקות מה שמפיקות, אך לא חרדת קדש, ולעבור הלאה, איש איש לדרכו אשר הלך בה עד כה. אבל פה, בקראנו את המכתב הזה, הכתוב גם הוא בידי רב וגאון, רק בנוסח אחר לגמרי; בראותנו, לתמהון לבבנו, כי רב וגאון מדבר דברי שלום ואמת ולבו מלא אהבה שאינה תלויה בדבר לכל העם כמו שהוא, בלי הבדל כתה; כי תחת לחרף, לקלל, לזעיק זעקה גדולה ומרה, לעורר מדנים בין אחים, הוא מדבר בנחת ובענוה ובנעימה, נותן צדק לכל פועלי צדק ומשתדל לחבר את הקצוות, להרבות שלום ואחוה ורעות בין העוסקים בעבודת הקדש „משני המינים״; — בראותנו זאת, אי אפשר שלא יתעוררו בנו — נהיה מאיזה „מין״ שנהיה — רגשי אהבה וכבוד לאיש אשר אלה לו; בעל כרחנו נטה אזן להקשיב רב קשב אל דבריו, היוצאים מלב טהור, ובעל כרחנו גם נודה במעמקי לבנו, כי דבר גדול ידבר אלינו הרב . . .

כמו שאמרתי למעלה, גם הרב שלנו דואג בכל נפשו לקיום הדת ושומר משמרתה כראוי לו, אלא שיודע הוא עם זה, כי „אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח״, ועל כן לא יהדר כליות ולב עמיק, לא ידרוש אמונה ביד חזקה. רק בדעתו שקיום האומה ואשרה הוא הפץ כללי המשותף לשני המינים גם יחד, לכן ישכיל להגן על הדת בשם הלאומיות, וידרוש בצדק מן „הלאומיים הטבעיים״, שיכבדו גם הם תורה ומצוה לשמה של הלאומיות . . . לבו ידאב אמנם לראות, כי „נפלגו כעת בעמנו חכמי התורה לחוד והחכמים הטבעיים לחוד״, אבל יודע הוא עם זה, כי אם יתקבצו כל הרבנים והגאונים שבעולם וירימו במרום קולם אף אלף פעמים ככה, תקצר ידם בכל זאת להשיב גלגל ההיסטוריא אחורנית, ועל כן הוא מסתפק במועט ומבקש ומוצא דרך ישרה, פשוטה וקלה: לחבר שני אלה „על ידי אנשים נפרדים״, „וכשהם מחוברים כאחד חוזרה השלמות הראשונה״ . . .

„כשהם מחוברים כאחד״ . . . אבל איך יתחברו כאחד, אם שני המחנות אינם זזים ממקומם בשביל להתקרב זה לזה? הנה אלה מזה לא יחשבו להם לחובה לוותר על חרותם הדתית במעשה אף כמלא השערה ושוכחים כי הדת קנאית היא בטבעה, ואלה מזה לא יאבו סלוח אף על מחשבה זרה וימתחו על אחיהם מדת הדין הקשה, אף אם „יקוב הדין את ההר״ . . . היש תקוה לרחוקים כאלה שיתקרבו בזמן מן הזמנים?

יש ויש! לו רק יש בתוכנו „אנשי־בינים״ כהרב הזה, אשר יעמדו בתוך בין שני המחנות וידעו לדבר בנחת וסבלנות לאיש ואיש כלשונו וכלבבו; לו רק יש בתוכנו „רופאים״ כאלה, היודעים „לרפאות חולי הנפש ברפואת

עם ישראל כלו, שצריכים ומוכרחים אנו לשתי האשיות יחד, אחת לא נעדרה. האחת, הקדושה, הדתית, היורדת מן השמים, היוקדת על מזבח לב עם ישראל לא תכבה, מים רבים לא יוכלו לכבותה וכל העגואיזמוס כליל יחלוף וכעשן יכלה; והשניה חכמה טבעית היא, אש ההארה שאנו צריכים לחדשה יום יום שלא תכבה, מפני יצר העגואיזמוס המצפה בכל יום להמיתה לאהבת הלאומיות הלזו ואומר לו לאדם: מה לך ולטובת הלאום? אדם קרוב אצל עצמו, ורוב כספך או כבוד ומעלה עולה ומכריע כל טובת הלאום כלו. כאשר אנו רואים יום יום אצל עשירי עמנו, שלא ידאגו רק לטובת עצמם, להרבות כבוד ביתם ולהשיג שמות הכבוד והמעלה להם ולמשפחתם, וגם זאת יחשבו כי ירבו בזה כבוד ישראל הדל ומבוזה בגוים, כי ימצאו במו יוצאים מן הכלל שאע״פ שהם יהודים, הממשלה תרוממם בין שרים ונדיבי ארץ בגלל חשיבותם ומעלות נפשם, ואחיהם הרבים מבוזים ונקלים בעיני העמים. גם הרבה רבבות כלים ומתים ברעב לעיני העשירים והמה לא ישימו לב, כי שמן בחלב לבם. על זה צריך לחדש אש הלאומי יום יום, וזהו אש הבאה מן ההדיוט שאנו צריכים להתלבט ללבותה ולהעלות שלהבתה.

והנה, בעוד היו ישראל על אדמתם היו התורה והחכמה מצויות ביחד, כי שאבו שניהם מרבותיהם, ממקור אחד אשר גם בו היו התורה והחכמה צמודות יחד. אבל מאז גלו מעל אדמתם הוצרכנו לשאוב שתי האשיות משני מקומות: תורה מאת גדולי ישראל והכמה מאת גדולי העמים, והלבבות נתמעטו ג״כ מצוק העתים, אשר קשה לכל אחד להשיג שתי האשיות ביחד לכן נפלגו כעת בעמנו חכמי התורה לחוד וחכמים הטבעיים לחוד, וכשאנו צריכים לעשות דבר כללי לטובת הלאום צריכים אנו לחבר שתי החכמות יחד ע״י שני אנשים נפרדים, הא׳ גדול בתורה והא׳ בחכמה, וכשהם מחוברים כאחד כבר חזרה השלמות הראשונה שזרחה לישראל מימי קדם״ . . .

ובכן, יש בנו לאומיים „דתיים״ ולאומיים „טבעיים״, „ואלו ואלו אך טובת ישראל ידרשו, אבל לפי דעתם ולפי דרכם״. הדבר הזה, שהכל יודעים אותו, אך לא אחד מן „הטבעיים״ ערב את לבו עד כה להגידו גלוי, בדברים ברורים, לכל העם, אדרבא, השתדלו להשכיחו בכל האפשר — את הדבר הזה נשמע פה מפורש יוצא מפי אחד מראשי „הדתיים״ . . . נשמע אמנם לא בפעם הראשונה, כי מאז התעורר הרעיון הלאומי בקרבנו לא חדלו רבים מן „הדתיים״ להראות באצבע כל היום על אחיהם „הטבעיים״ ולהזכירם תמיד את עונם, כי אש אהבתם לעמם לא אש דת היא, כי אם „אש הבאה מן ההדיוט״; „קול דברים״ כאלה נשמע אמנם יום יום מפי רבנים ומגידים, בכתב ובעל פה; אבל מה רב ההבדל בין תמונות הקולות ההם לאותה התמונה החדשה אשר בה יבואו הדברים האלה עצמם במכתב הרב שלנו! רגילים אנו לראות את רבנינו, בצאתם להלחם בעד „עלבונה של תורה״*) עם „העבדים המתפרצים״, והמה עוטים כמעיל קנאה, ומקל חובלים בידיהם. ממרום כסא כבודם, מלמעלה למטה, הם משליכים חצים ואבני בליסטראות על ראשי שנואיהם ומנגדיהם, מרעישים עליהם שמים וארץ, ובאף וחמה ובקצף גדול

*) [רמז למאמר אחד בשם זה שנתפרסם אז בכה״ע מאת אחד מגדולי הרבנים]

העמים, גם אש הדתית מתלקחת בתוככי הלאומיות ומוסיפה עליה מדורה גדולה, עד כי הדתית נעשה עיקר והלאומיות טפלה לה. והשניה, סבתם העיקרית היא, כבכל העמים, לאומיות גרידא, והדתית או שחסרה בם לגמרי או עכ״פ היא במדה מעוטה מאד, והלאומית עיקרית והדתית טפלה לה.

אמרתי „שני מיני חברים״ ולא יותר, מפני שרציתי שלא להרבות בחלוקות, כדי שלא לבלבל הדברים, אבל ודאי יש בזה כדי חלוקה לכמה מינים, מפני רוב הממוצעים בין שתי הקצוות, שזה בוחר לעצמו לקבל הדברים הללו כהדתיים והלז כהלאומיים וזה בוחר דרך אחרת כטוב וכישר בעיניו ובעיני חבריו להרבות ולמעט וכו׳ ואלו ואלו אך טובת ישראל ידרשו, אבל לפי דעתם ולפי דרכם. וכהשתנות הסבות אשר העלו שלהבת לבם, כן ראוי לפי דרכם השתנות ההנהגות של הקולוניסטים בסדרי חייהם וחנוכם את בניהם וכו׳ לכל מפעליהם. איש לפי דרכו (כאשר אקוה להוציא חבור קטן בזה לאור הדפוס, ברצות ה׳, שבו יתבארו כל השיטות, מה היא טובת הענין של הישוב ואיך ראוי להוציאו לאור, וגם פשר דבר לפי השיטות הממוצעות בין שתי הקצוות, אשר ראוי להחזיק בשביל האמצעי הנקרא „שביל הזהב״. ואשר בו ברכה ולא קללה לכל השיטות הנפרדות).

מדברינו מתבארת דעתנו, כי כל עוד שאין לאל ידינו לעמוד למנין ולברר ע״פ דעת רוב החברים איזה דרך ישכון אור אשר נבור לנו לעשותה מסלה לאחינו הנאחזים זה מקרוב בהקולוניות בארצנו, מחויבים אנו להלוך בדרך הרצויה לכל החלוקות, כי הלא בכל הדברים הכלל היותר גדול הוא „שאין לך כלי מחזיק ברכה אלא השלום״, ומכ״ש בדבר גדול וחדש כזה, אשר כמהו לא היה מימי חורבן בית מקדשנו וארצנו, שהשלום מוכרח בו וחלילה דבר קל יכול להפוך הקערה על פיה, ורבו מתנגדינו מימין ומשמאל, כאשר אדבר בזה ג״כ בהרחבה בספרי הקטן אשר אמרתי. הדבר הזה מסילוק המחלוקת מוכרח לנו כאויר לחי וכמים לדגים וכלחם לרעב, לבל תאמר החלוקה שכנגדה: „טוב לנו ההעדר מהקיום״, ונוספו גם הם על מתנגדי הישוב חלילה. ע״כ הזהירות מוכרחת בזה, והבלתי נזהר ועושה בהענין לפי דעת חלוקה אחת הוא מביא בסכנה עצומה כל הענין הקדוש והנורא הלזה, אשר הרבה נתלבטנו בו עד אשר הביאנו ה׳ לעמוד במקום הזה שאנו עומדים בו כעת. רבות עשינו, אבל כלא נחשב נגד מה שאנו מחויבים עוד לעשות עד הגיענו אל מטרתנו הקדושה.

והנה דעת לנבון נקל, כי דעת החלוקה הראשונה לפי דעת החלוקה הב׳ אין בה מגרעת, אפילו לדעת היותר רחוקים מן הראשונה, כי לדעתם ג״כ אינה אלא יתרון, שאינה צריכה לגוף הענין; אבל אם נלך בדרך החלוקה הב׳, הרי כבר נגענו לפי דעת חלוקה א׳ במגרעות עצומות, מעותים שלא נוכל לתקן וחסרונות שלא יוכלו להמנות, והיא השההתה לכל העם עם הארץ יחד וגורמת להאריך ולהרחיק מאתנו קץ תקותנו, לרומם קרן ישראל בכבוד. ואחרי כל זה, מי יערוב לנו ממרי נפש אלה, שלא ירימו גרזן להרוס כל אשר בנינו כלנו בזעת אפנו, חלילה, חלילה? ע״כ חכמים, הזהרו במעשיכם!

ולמען אחתום הענין בשלום לכל החלוקות, אדברה נא שלום באזני אדוני למען כבוד ארצנו ולמען כבוד חברתנו והעומדים בראשה. ואשא משלי ואומר: מצינו בקרבנות צבור, שנקרב חלבם ודמם בעד כלל האומה הישראלית לתת עליהם ברכה, היו בה ע״פ מצות התורה שני מיני אש, אשר השלהבת העולה מעליהם אש תמיד תוקד על מזבח ה׳ לטובת האומה. הא׳ ירדה מן השמים בפומבי לעיני כל, ככתוב בתורה, והב׳ מצותה להביאה יום יום מן ההדיוט. ככה אני אומר לעשות בכל עניני הצבור הנוגעים לכל

מאשר יעשו הקרובים שלא נתרחקו כל עיקר; אבל הפעם ניכרים דברי אמת, הפעם הכל מרגישים, כי כל הבכי והמספד הזה אינגו מן השפה ולחוץ כדי לערבב את השטן, כי אם יצא מן הלב באמת ובתמים: המשכילים מבכים על רב וגאון שמת ודמעותיהם על לחיים, דמעות פשוטות, אמתיות . . . האין זה חזיון יקר אשר לא נראה כמהו בישראל זה ימים רבים?

מה נשתנה איפוא הרב הזה — שישב בעיר קטנה בקצה ארצנו, ואנחנו בני הנגב גם את שמו לא שמענו עד השנים האחרונות — מכל הרבנים? במה זכה לקנות לו גם לבות אנשים כאלה, שאינם חולקים כבוד לרב אף במקום שאין חלול ה׳? האם במה שלקח חלק בעניני ישוב א״י? הן לא הרבה לעשות גדולות בדבר הזה, ואי אפשר להראות שום מעשה מיוחד לו שבשבילו זכה לחבה יתרה. או האם היה הוא מאלה הרבנים המגלים פנים בתורה שלא כהלכה בשביל לעשות לבני דורם מטעמים כאשר אהבו? — חלילה לו! ככל יתר חבריו שמר משמרת הדת התלמודית בכל פרטיה, לא נשא פנים לאיש ולא וִתר אפילו על אות אחת, על מצוה קלה שבקלות, אלא אם כן מצא לו חברים בבית המדריש (כמעשהו בדבר השמטה). ובמה איפוא היה כחו גדול למשוך אליו כל הלבבות?

על השאלה הזאת נמצא, כמדומה לי, תשובה מספקת במכתבי הרב ז״ל אשר כתב אל הד״ר פינסקר בשנת תרמ״ח על אדות עניני הישוב, ואשר בהם נראה כבאספקלריא מאירה את נפשו הטהורה ואת השקפותיו הנכונות על מצב רוח עמנו עתה. מסבות שונות לא אוכל לתת בזה לפני הקוראים כל המכתבים היקרים האלה, והנני מסתפק עתה רק באחד מהם (מן י״ט השון), היותר נכבד לענינגו, וגם זה בהשמטת דברים רבים, הנוגעים לענינים או אנשים פרטיים:

. . . „בכלל ראוי להיות נגד עינינו תמיד ולא יזוז מהן, כי חברתנו מורכבת משני מיני חברים אשר כל חלק מהם מרוחק בדעתו מהחלק השני הרחק גדול כממזרח למערב. כי אע״פ ששניהם שוים בדעת אחת, אשר זאת חובתם להושיב בא״י אנשים מישראל שיעבדו אותה עבודת שדה וכרם וגידול בהמות וכל השייך לזה, וזה יבוא ע״י קנית אחוזות שם מעט מעט ולבנות בהן בתים ואסמים ורפתים וכו׳ ולהושיב בם אנשי ישראל הראוים ומוכשרים לזה ואשר לבם חפץ לקבל על עצמם העבודה הזאת, להפוך ארין נשמה אלפי שנה לארץ מיושבת הנותנת לחם ושמלה לעובדיה, להם ולביתם בריוח, — בכל זה משתוים כל החברים ובטלה חלוקת הדעות ביניהם; אבל הסבה שעוררתם להדעת הזאת והשלהבת הבוערת בבתי נפשם להוציא לאור את דעתם הלזו היא משונה בעיקרה. האחת, סבתה העיקרית היא אש דתית, אשר תוקד על מזבח לבבם תמיד לא תכבה ואין דוגמתה בכל העמים, אשר ג״כ אש הלאומיות תוקד בלבבם לארצם בכל לב ונפש, אבל איננה דתית, רק לאומית טבעית, אבל יתרה עליהם שלהבת העולה מלב אנשי ישראל לארצם: היא, מלבד הטבעית הנטועה בטבע כל

דרך הרוח.

א.*)

רבי מרדכי עליאשברג.

תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. (רבי חנינא).

הרב הגאון ר' מרדכי עליאשברג, אחד מראשי חו"צ, נאסף אל עמיו, וחו"צ בכל מקום שהם הספידוהו כהלכה: הללו קראו עצרות לבכי ולמספד בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, הללו כתבו מאמרים מלאים קינה ונהי בכה"ע לישראל, ויש אשר אחזו בזה וגם מזה לא הניחו ידם, ויש גם אשר בחום לבם בקרבם אמרו לעשות לו שם עולם בישראל, אחדים יעצו ליסד לשמו דברים טובים שונים בחו"ל, ואחרים לא הסתפקו בזה ויתנדבו להקים את שמו על קולוניא שלמה בא"י; — הצד השוה שבהם, שכלם בכו רב בכי, עד כי לא היה בהם כח לבכות עוד, וידמו . . . הקולות חדלו מעט מעט, הדמעות חרבו, הלבבות נתקררו, העצות נשכחו, העולם שב למנהגו ואיש איש לדרכו ולבצעו, וגם בארץ גם בחו"ל לא נעשה ולא יֵעָשה דבר — הכל כהלכות גוברין יהודאין.

„קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול" — הגם הזה מתרחש לנו בכל יום, ואנחנו הורגלנו בו כל כך, עד שלא יעשה עוד שום רושם בנפשנו, כאלו מנהגו של עולם בכך וכן צריך להיות . . . ובכל זאת, יש תמונה עצמית גם לקול ואין כל הקולות שוים. ואם לפי התמונה הזאת הרוחנית נשפוט על „קול הדברים" אשר שמענו הפעם, עלינו להודות, כי אף אם גם פה לא נראה כל תמונה מוחשית „זולתי קול", אבל הקול הזה, כשהוא לעצמו, שונה הוא מאד משאר קולות כאלה אשר יגיעו לאזנינו יום יום.

הסכן הסכננו אמנם בשנים האחרונות לראות חכמים ומשכילים, רחוקים שנתקרבו, מתאבקים בעפר רגלי רבנים שונים, מסתכלים בפניהם בחן ותחנונים ומדברים באזניהם דברי חנף וחלקות במדה נפרזה. יתר הרבה

*) נדפס במאסף „כורת" (אודיסא תר"נ), בשם „אחד מבני ביתו של ת"ח".

וישובו לביתם". וחכמי התלמוד אחריה צוו גם כן מעין זה בנוגע אל הנכרי הבא להתגייר: לבאר לו קודם למעשה כל תוקף העול שהוא בא לקבל על עצמו, ולייעצהו, שאם אינו מרגיש בנפשו כח מספיק לשאת ולסבול הכל, „ילך וישוב לביתו". „רוח לאומנו" אינו סובל איפוא רמאות „לשם שמים". הכל צריכים לדעת את האמת, ורק אז נראה, מי הם „בעלי בטחון" הללו המתנדבים לסכן בנפשם בשביל האושר הכללי: היש בקרבנו כאלה אם אין?

ואם אין — ואקוה כי גם מתנגדי לא יאבו להכחישני אם אומר, כי עד עתה כמעט אין — אז שבה האמת ההגיונית למקומה ומביאה אותנו לידי החלטה מוכרחת, שאין אנו מוכשרים עתה ללכת הלאה נגד כל הכחות הגדולים המתנגדים לנו, ועלינו לחכות או עד שימָצאו לענינו אנשים גדולים, שימעיטו את המכשולים באופן שלא יהיו נעלים מכחנו, או (מה שידרוש עוד זמן יותר ארוך) עד שיגדל כחנו — כלומר, בטחוננו האמתי — לפי גודל המכשולים.

„העולה לארץ אבותינו — אומר אחד המשיבים — צריך לדעת מראש שעליו להתאבק עם מפריעים שונים, אך החבה להארץ, אומץ רוח, צריכים להתגבר ולפנות הדרך; והשני קורא אחריו: „יבואו אנשי המעשה ויקפצו לתוך הים כנחשון!" — על הדברים האלה יכול אני להתום שמי בשתי ידי, או יותר נכון, כבר התמתי שמי על דברים כאלה לא אחת ולא שתים. וכך צריכים היו ה„בקיאים" לדבר תמיד אל העם, מבלי להקטין מדת „ההתאבקות עם המכשולים" או להפוך את הים ליבשה. ורק אם דברים כאלו יקנו לבבות, אם יעמדו לנו „נחשונים" בדעת, לא בטעות, רק אז נוכל לקוות, כי נעשה ונצליח על יסוד האמת הפסיכולוגית. אבל, כמדומה לי שלא אפריז על המדה, אם אומר, כי זאת היא הפעם הראשונה שאנו שומעים דברים כאלו מפי ה„אופטומיסטים" שבחו״צ. ואלמלי לא באה ה„אמת" אלא להביא אותם לידי הודוי הגדול הזה באזני כל העם, לא מעט היא התועלת שיצאה ממנה.

עוד יש לי דברים להשיב גם על אדות שאלת החנוך, כלומר, שאלת הדבור העברי בבתי הספר בא״י. אבל צריך אני להודות, כי פה הנני רואה באמת מצדדים שונים עקבות אותה „התשוקה שבלב" המביאה לידי בטחון. מי יודע איפוא? אולי יגדל כח הבטחון הזה לעשות נפלאות . . .

לונדון, כ״ו תשרי תרנ״ד.

ועל כן צריך, לדעתי, שגם בענין ישוב א"י ידעו כל ישראל מצב הדברים כמו, ידעו מה רבו ומה עצמו המכשולים על דרכנו, ואם „כל ישראל חו"צ הם", אם יש בלבם אותה התשוקה הדרושה, אז תבוא לרגלה גם האמונה בכחם, ולמרות הכל יתאמצו ללכת הלאה, להתגבר על המכשולים, וסוף סוף — נקוה — גם יצליחו בכח הבטחון הזה עצמו. אחד המשיבים מבטיחנו אמנם, כי כל ה„אמת" שספרתי גלויה וידועה היא מכבר לכל הבקיאים שבחו"צ. לו יהי כן. אבל עלינו לזכור, כי אותם „הבקיאים שבחו"צ" אינם אלא מעוררים, תומכים, מקהילי קהלות ברבים; בעוד אשר המתעוררים, האנשים מן העם, אשר עליהם יעלה הגורל להתיצב פנים אל פנים לעמת הכחות המתנגדים לנו שם בארץ ולשאת על שכמם כל המשא — אלה אנשי החיל האמתיים אינם מן הבקיאים שבחו"צ, כי הבקיאים שבחו"צ מסתירים מהם את „בקיאותם". וזו היא איפוא כל מטרתי במאמרי ממין הזה, שיהיו גם הם, בני העם הנכונים לצאת אל המערכה עצמה, בקיאים בענין לאמתו, ורק אז, כשידעו את הכל ויאמרו „אף על פי כן", נדע, כי גם הם בעלי בטחון הם במובן אמתי, ואז — יהי ה' עמם ויעלו ויסבלו וילחמו ושמם ישאר לברכה. אבל כל זמן שהבקיאים אינם יוצאים אל המערכה והיוצאים אינם בקיאים, אין לנו רשות לסמוך על כח הבטחון, מפני שבאמת לא ימָצא הבטחון אלא בלב אותם הבקיאים, בעוד שהעולים עצמם (מעט מאד יוצאים מן הכלל) אין בלבם תשוקה אמתית לעצם הענין, כי אם לאותו האושר הגשמי שהם מקוים להשיג בא"י על נקלה. במחנם היא איפוא רק טעות מחסרון ידיעה, ועל כן איני מתקים על הרוב אלא כל זמן שהטעות מתקימת, כלומר עד שבאים לארץ ופוגשים את ה„אמת" הערומה.

„נחשון קפץ לתוך הים!" — קורא אחד ממבקרי. כן. אבל נחשון ידע, כי קופץ הוא לתוך הים, ובכל זאת קפץ, על כן נוכל לאמור, כי בטחונו היה בטחון אמתי. ואולם אם היה משה שם מכוה על פני נחשון ואומר לו: „לך הלאה אל תירא, כי כבר נהפך הים ליבשה", ונחשון היה מאמין בו וקופץ, — מה היה עושה נחשון זה מיד כשהרגיש בטעותו? בודאי היה חוזר וקופץ לאחוריו ופיו מלא אלות, או מרוב פחד ובהלה פתאומית היה יורד תהום . . .

רגילים הם סופרינו הלאומיים לבקש בתורתנו את רוח לאומנו. יעשו נא כן גם בנדון זה. התורה אמרה: „ויספו השוטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו". אין חפצה, שיעלימו מאנשי החיל את הסכנה הנשקפת להם, כי אם להפך, להכין לבם קודם שיצאו למלחמה, ואם אינם מוצאים בלבם את הכח הדרוש לעמוד במקום סכנה, „ילכו

מלחמת הקיום, והאמת הזאת מלמדת, כי גדול כח הבטחון להתגבר על מכשולים שונים שמוצאה האמת העיונית. ואחד המשיבים בקש ומצא, כי גם אני בעצמי אמרתי לפני שנים אחדות, כי „לחכמה התפארת וההוד ולבטחון הגדולה והגבורה"*).

אם הבנתי היטב את כונתם, רוצים הם לאמור כך: יש אמת הגיונית ואמת פסיכולוגית. ההגיון שוקל זה לעמת זה את הכחות השונים, המתאבקים בחיים, ובמצאו, כי כח המכשולים גדול מכח האיש או העם הנלחם נגדם, יחרוץ משפט, כי לא יצליח זה במלחמתו. אבל יש בחיי הנפש עוד כח אחד, שמציאותו אינה תמידית, נורמלית, ושעל כן לא יביאהו ההגיון על הרוב בחשבונו, והוא יכול להכריע את הכף לצד בעליו, למרות כל חשבונות ההגיון. הכח הזה הוא — האמונה והבטחון. התשוקה הגדולה להשגת מטרתו מביאה את האיש או העם להאמין בכחו ולבטוח בעצמו, כי יעשה ויוכל; והאמונה הזאת והבטחון הזה עצמם הם כחות פסיכולוגיים נפלאים, המהפכים את החלש לגבור ומביאים פעמים רבות את בעליהם למחוז חפצם, למרות כל המעצורים, אשר במדת ההגיון הקר גדלו הרבה על הכח התמידי והנורמלי של אלה הנלחמים בהם.

ואם באמת היתה זאת כונת חברי הנכבדים, כמו שזאת היתה כונתי אני באותם הדברים שהביאו בשמי, אז לא נשאר לי אלא להתפלא ולהשתומם על התולדות ההפוכות מן הקצה אל הקצה שמוציאים בני אדם לפעמים ממשפט יסודי אחד. הלא את התורה הזאת — תורת האמונה והבטחון — אני משנן בקהל זה שנים אחדות בתמונות שונות, והיא היא שהביאתני גם לכתוב את ה„אמת" הראשונה והשניה!

כי אמנם, גדול כח הבטחון כשהוא נובע ממקור פנימי, ממקור התשוקה שבלב אל השגת התכלית; כשבעל הבטחון יודע תכונת הדרך שהוא אומר ללכת בה ואת אבני הנגף אשר עליה, אלא שתשוקתו גורמת לו להאמין בעצמו ולחשוב את נצחונו לדבר בלתי נמנע. אבל לא כן הוא אם אין הבטחון הזה אלא שגיאה מחסרון ידיעה, אם לא התשוקה שבלב היא סבתו, כי אם מה שאין האדם יודע, כי דרך פלונית בחזקת סכנה היא, והושב בטעות, כי נקל לו להשיג חפצו. במצב הזה הבטחון איננו הכח המתגבר על הכל, כי אם, להפך, כח שלילי הוא, מכשול חדש נוסף על המכשולים החיצוניים. כי מיד כשיפגוש האדם הזה בכח שכנגדו ויראה את משוגתו, יסוג אחור בבהלה ומורך לב, ובהיותו בלתי נכון כלל למלחמה, הסכנה קרובה, כי יבוא לידי יאוש מוחלט.

---

*) עי' להלן: „כתבים בלים".

ג.*)

למאמר שני.

לא אכחד אמנם, כי נלאיתי כבר להיות איש מדון לאחי כל הימים, וכמעט שגמרתי בדעתי לבלי הוסיף עוד לדבר בקהל בעניני הישוב המעשי. אבל התשובות שבאו ב„המליץ" על מאמרי „אמת מארץ ישראל" השני מכריחות אותי לדבר עוד דברים אחדים אך הפעם.

את תוכן התשובות האלה אפשר להלק לשנים: תשובות על איזו מעשים או משפטים פרטיים שבאו במאמרי, ותשובה אחת כללית על ערך ה„אמת" כולה, מבלי שים לב לפרטיה. על הראשונות לא אאריך בזה, ורק בקצרה אומר, כי בהרבה מהן יחסו לי המשיבים דברים שלא אמרתי מעולם. למשל: לא אמרתי שצריך להתיאש לגמרי מן התקוה על הכנסת הכרמים והיין, אדרבא, אמרתי, כי עוד הדבר מוטל בספק ויש תקוה, אלא שעד עתה נמצא הענין עוד במצב הנסיון, ורגילים בני דעה למעט בפעולות בכל האפשר כל זמן שלא נגמרו הנסיונות ולא נמצאה הדרך הנכונה. כן לא אמרתי, כי „מבלעדי תהו ובהו לא מצאתי מאומה", אדרבא, אמרתי, כי מצאתי „שנוי גדול לטוב" בהלך רוחם של הקולוניסטים ויחוסם לעבודת־האדמה. וכן לא עלה על לבי לאסור עתה נטיעת כרמים רק מפני שיש בהם משום „עסק", אלא מפני שעוד לא נתברר אם עסק טוב הוא זה; ואם בכל יתר העסקים סומכים על „המזל" ואינם מרבים בחששות, הנה חשבתי כי הישוב בא"י יקר לנו יותר ואין לנו לקשר עתידותיו בספקולציא מסחרית מסופקת, אשר יכול להיות כי לא תצלח ואז יפול גם הוא עמה יחד. — משלים כאלה יכלתי להוסיף עוד, אבל אסמוך על הקורא, שאם הדבר נוגע עד לבו, יבקשם וימצאם מעצמו. — עוד על איזו פרטים אחרים יש לי אמנם מה להשיב, כמו ע"ד ממשלת תוגרמה, ע"ד הועד הפריזי ועוד. אבל המשיבים עצמם יודעים היטב, כי בענינים כאלה אי אפשר להגיד הכל גלוי ברבים, ובעל ברחו עלי להניח להם את דבריהם בזה. עיקר מגמתי פה היא איפוא לדבר ביחוד על אותה התשובה הכללית אשר הזכרתי.

המשיבים אומרים, שיש שני מיני „אמת": אמת עיונית ואמת מעשית, וכי אף אם כך היא ה„אמת מארץ ישראל" כמו שהצעתי אותה, הנה אין זו אלא אמת עיונית, בעוד שבעולם המעשה אמת אחרת שלטת, אמת של

*) נדפס ב„המליץ" ה' חשון תרנ"ד בשם „תשובה קצרה".

אפס ואינם רואים „תכלית" לעבודתם*); ראוי איפוא לרחם עליהם ולתת להם „התכלית" המבוקשת — וזה הכל! ממילא מובן, כי מדת הרחמים אינה קפדנית להבחין בדיוק גדול בין פועל ופועל מצד ערכם העצמי ביחס לכלל הענין, וכל שכן שאינה נוטה לבור מכלם רק כעשרה או רק כחמשה ממאה ולהוציא עליהם כל הכסף אשר יאָסף, מבלי שים לב ל„תכליתם" של כל המון הנשארים. אדרבא, כבר נראה נטיה לעשות לקריטיריון בדבר הבחירה לא את האדם, כי אם את הכיס, ולבכר ככה את אלה שיש להם בכיסם סכום מסוים, כדי שתהא אפשרות לזכות ב„תמיכה" זו מספר יותר גדול.

ובכן יש לדאוג הרבה, כי גם הפעם נחטיא המטרה; כי „טובת הפועלים" אשר לשמה יאָסף עתה הסכום הזה, לא תהיה גם היא אלא טובה פ ר ט י ת, „שכר מצוה בהאי עלמא" לאיזו עשרות אנשים, ב ל י ב י ר ו ר ש ל ם, אשר יוסיפו אולי עוד קולוניא אחת או שתים מן הטופס הישן, והנסיון האמתי, החסר לנו לטובת הענין בכלל, לא יצא אל הפועל גם עתה.

ודאגה זו היא שהביאתני לשוב ולשנות בזה עוד הפעם מה שאמרתי כבר כמה וכמה פעמים: „כי לא ה כ מ ו ת הוא העיקר לנו עתה, כי אם ה א י כ ו ת"; כי כל זמן שלא נלמוד להביט על פעולותינו הדלות לא כעל איזה דבר חשוב מ צ ד ע צ מ ו, כי אם כעל אמצעי למשוך אל הענין כחות יותר גדולים, כל זמן שלא נבוא לידי ההכרה הזאת ולא נעשנה ליסוד לכל פ ר ט י מ ע ש י נ ו, — נפזר מעט כחנו לריק ולבהלה, במעשים מבולבלים ומקוטעים, ולמרות כל דרישותינו ותוכחותינו, תשאר „הבת ציון" בתוך החוג הצר, שהיא סגורה בו עתה מקוצר ידנו, ותוסיף להחשב בעיני רוב העם וגדוליו — מי יודע עד מתי — רק כענין „שעשועים" של איזו מאות בעלי הזיה בלבד.

כ"ז אדר תרנ"ג.

---

*) עי' למעלה עי' ל"ט.

במושבותיו ביד חזקה. לא בהם האשם, כי אם בנו. מדוע אין ביכלתנו עד עתה להראות באצבע על איזו קולוניא בא"י, ולו גם קטנה ככף איש, ולאמר לכל: „כזו ראו והתבוננו, מה בין ארץ ישראל לשאר ארצות; כזו ראו והתבוננו, מה בין אכרים בני חורין לעבדי־הפקידות"? מדוע פזרנו עד כה את כל כחותינו הדלים בתמיכות מתמיכות שונות לקולוניות של „בדיעבד", אשר ידענו היטב, כי נוסדו מעיקרן על יסוד רעוע ולא תוכלנה להיות למופת? — „רחמנות" היא אמנם מדה טובה, שעמנו מצטיין בה מאז מעולם; אבל טובת הענין הכללי היתה דורשת מאתנו להקדיש עיקר כחותינו להגשמת ענין הישוב בבנין קטן ושלם, אשר מן המסד עד הטפחות יהיה בנוי „לכתחלה", על פי תכנית מדויקת ומוגבלת, ואשר היה יכול להראות לכל באופן מוחשי, כי לא נשפיק בהזיות ודמיונות.

ואולם, לא להזכיר ראשונות ולשוב ולעורר מחלוקת ישנה מגמתי בזה, כי אם דאגה לעתיד אשר בלבי רוצה אני להסיח לאחרים.

כידוע, נתעוררו לפני איזה זמן אחדים מטובי הו"צ לאסוף סכום מיוחד בשביל „הפועלים" העובדים בא"י בתור שכירי־יום. ומני אז באים לקופת הועד לעתים קרובות סכומים שונים מערי המדינה למטרה זו. הסכומים האלה הם על הרוב קטנים מאד; אבל רבוי הנותנים יוכיח, כי משך אליו הרעיון הזה לבות רבים, באופן שאפשר להאמין, כי במשך הזמן יתקבץ על יד סכום הגון אשר יספיק ליסד קולוניא אחת קטנה מבחירי הפועלים. עתה הגיעה איפוא הישעה הטובה, שנוכל להשיב מחשבות על דבר יסוד קולוניא אמתית, אשר תגישים בקרבה את „הישוב" בצורה נכונה, מבלי שנצטרך עם זה לשחת יהמינו על הקולוניות שכבר ישנן. בין ארבע מאות פועלים, הנמצאים בא"י, לא כבד יהיה למצוא מעשרים עד שלשים הראוים מכל הצדדים לדבר הגדול הזה, לא רק מצד כחם הגופני ובקיאותם בעבודה, כי אם גם מצד תכונות נפשם, התפתחותם הרוחנית ודבקותם ברעיוננו. כלום חסר איפוא אלא להוסיף התאמצות בדבר קבוץ הסכום הדרוש ולהכון לע"ע לקראת הצעד השני הזה על „הדרך החדשה", כדי שיֵעָשה בזמנו בכל תוקף הזהירות הנחוצה, בהיות לנגד עינינו ערכו של „הנסיון" הזה ותוצאותיו לעתיד, בתור מופת מוחשי לעיני כל ישראל.

כך הבנתי אני את ההתעוררות הזאת בדבר הפועלים וכך האמנתי שיבינוה גם אחרים. אבל, חבל! טעות היתה בידי. עוד לא נאסף גם עשירית הסכום הדרוש, וכבר אראה סימנים מובהקים, כי רבים מן המשתתפים בדבר אינם מביטים עליו כלל מצד התועלת הכללית באופן הנזכר, אלא פשוט, עוד הפעם „תמיכה" חדשה ברחמים רבים: הפועלים האומללים עובדים בזעת

ומה תוצאות כל עמלם, אז נבין, כי הפעם עומדות רגלינו באמת על „דרך חדשה", דרך האיכות.

וחדשה היא אמנם הדרך הזאת לא בכלל, כי אם רק ביחוסה למעשינו אנחנו. בנוהג שבעולם, אדם ממציא איזה אמצעי חדש להספקת איזה מצרכי החיים החמריים, והדבר דורש הון רב להוציאו אל הפועל, — הוא יושב תחלה ימים ושנים בחדרו ועושה נסיונות שונים, עד שתעלה בידו להגשים את המצאתו במעשה. והמעשה הזה, כשהוא לעצמו, אינו כלום בערך אל המטרה שרוצה הממציא להשיג. אבל עיקר כונתו במעשהו הקטן הוא להראות על ידו את אמתות המצאתו, למען יוכל למצוא לו חֶבר קפיטליסטים אשר יואילו להקדיש לזה את הקפיטל הדרוש. יודעים הם אֶדיסון וחבריו, כי לא בנקל ימצאו אזנים קשובות בין בעלי היכלת, אם יבואו אליהם רק בלשון מדברת גדולות, ועל כן יקדישו תחלה בעצמם כל כחם והונם לעשות נסיונות בסתר חדרם, ולא ירעישו את העולם בהמצאותיהם עד שיוכלו להראותן באופן מוחשי.

גם בהספקת צרכי החיים הרוחניים יש „המצאות", ו„חבת־ציון" היא בלי ספק אחת מהן. וכשם שיתר הממציאים הם על הרוב הסריהון, כך גם חו"צ לא יוכלו להתפאר ברוב עשרם וכחם. ועל כן הוזה גדולה היא מצדם אם יאמרו לגשת בעצמם אל המלאכה הגדולה, להוציא את עצם „ההמצאה" אל הפועל. כל עיקר פעולתם תוכל להיות רק כפעולת שאר הממציאים: הגשמת המצאתם במעשים שלמים ומתוקנים, אשר עם כל מיעט כמותם יהיה כחם רב מצד איכותם לקנות מעט מעט גם לבותיהם של אלה, אשר להם הכח החמרי והעוז המוסרי, למען יואילו הם להשתדל בהוצאת הענין אל הפועל בכל מלואו.

וכי למטרה כזו היו מספיקים גם כחותינו המצומצמים ופרוטותינו המעטות, לו רק השכלנו להוציאם תמיד באופן הראוי, — על זאת יעיד בית־הספר שאנו עסוקים בו. באמצעות סכום קטן ודל יש לנו תקוה להראות לכל בני עמנו בדרך נסיונית, מה היא „חבת־ציון" ביחס אל החנוך העברי. ובאמצעות סכום יותר גדול אמנם, אך גם כן לא גדול מיכלתנו, היינו יכולים להראות כמו כן בדרך נסיונית, מה היא חבה זו גם ביחס לעבודת האדמה. חו"צ מאמינים באמונה שלימה, כי אין ארץ בעולם שתוכל לגדל אכרים עברים, בכל רוחב מובנן של שתי המלות האלה ביחד, כארץ ישראל. אבל אמונה זו, כל זמן שאינה יכולה להשען על נסיון מוחשי וכל תקפה היא בראיות למודיות והשתפכות הנפש, לא תוכל לפעול הרבה על לב בעלי־היכלת. להנם מתמרמרים אחדים מאתנו על הברון הירש ועוזריו, על כי נתנו היתרון לארגנטינא; להנם מתרעמים אחרים על הברון רוטשילד ופקידיו, על כי ידו

ומקצתם ספרדים: ותחת לחלקם לשתי כתות נפרדות — דבר שאין לו שחר — העמסנו עלינו את העמל לעשות לנו ילדי ישראל, בלי הבדל מוצא. בשעה שכותב אני דברים אלו כבר הגענו כמעט לתכלית חפצנו. ילדינו מבינים כבר כל מה שמבארים להם בלשון עברית, ועונג גדול הוא עד מאוד לראות שני ילדים, אחד ספרדי ואחד אשכנזי, יושבים ומספרים זה עם זה בלשון אבותינו״.

ועונג עוד יותר גדול הוא — נוכל אנחנו להוסיף מצדנו — לשמוע דברים כאלו מפי המנהל הנכבד, אשר חברת כי״ח שמה עליו משרה זו. את העונג הזה במלואו יוכל להרגיש רק מי שיודע את הרוח השוררת עד כה בבתי ספריה של הכי״ח בכל הארצות. נגד הרוח הזאת נלחמו לשוא סופרים שונים בכה״ע העברים. המבול הגדול של מליצות יפות לא שטף אף אות אחת מן הפרוגרמא שקבעה לה החברה בראשיתה. ורק עתה, זאת הפעם הראשונה, שומעים אנו קולו של אחד ממורי הכי״ח, והקול קול יעקב, והקול עולה מן הארץ! האמנם רק מקרה הוא? . . .

והאמנם — אשאל לנפשי — רחוק כל כך להאמין, כי סופו של הבית הזה (אם יתפתח גם הלאה בדרך הישרה) לעשות רושם גם על יתר בתי הספר של הכי״ח, בארץ וגם בחו״ל? הן משפט קדום הוא שנשתרש עמיק בלבות אחינו המערביים, כי אין הקולטורא שורה אלא על מי שנתחנך ברוח אחת האומות הנאורות שבאירופא. את המשפט הזה לא יבטל הבל פיהם של סופרינו, אף אם יתרגזו ויתקצפו אלף פעמים ככה. אבל מה יהיה אם אחר איזו שנים יתיצבו לפני אחינו הזה כהכחשה חיה, מאות בחורי ישראל שנתחנכו ברוח עברית טהורה על אדמת אבותינו ואינם נופלים עם זה מחניכי בתי ספר אירופיים בידיעותיהם ונמוסיהם וכל יתר „הסימנים" של הקולטורא החדשה? טיפּס עברי כזה לא נברא עדיין, ובני המערב אינם מאמינים באפשרותו, — אבל לכשיִבָּרא? . . .

בית הספר ביפו צריך איפוא להיות בעינינו כעין נסיון, לדעת בעצמנו ולהראות גם לאחרים, כמה גדול כחה של היהדות הלאומית ביחס אל החנוך. והנסיון הזה, אם יֵעָשה בכל הזהירות והשקידה הדרושה, יוכל להיות אחרי כן, כשיעלה יפה, ליסוד תורת החנוך העברי, ובדרך מעשית יתן לנו פתרון השאלה החמורה הזאת, שהיתה עד כה רק לנושא מאמרים ודרשות בלי כל תוצאות במעשה*).

וככה אנו רואים, כי סכום קטן, כארבעת אלפים פר׳, כשאיכות הוצאתו מכוונת אל המטרה באופן נאות, יוכל לדביא תועלת אין קץ לגרום שנוי עיקרי במהלך החנוך אשר סוף סוף בו תלוי גם מהלך חיינו בכלל . . . ואם נזכור עם זה כמה פעמים ככה הוציאו הו״צ שנה שנה. זה כעשר שנים,

*) עי׳ עוד ע״ד ביה״ס הזה למעלה ע׳ נ״ב.

ב.*)

בית הספר ביפו ושאלת הפועלים.

בין פעולות ועד „החברה לתמיכת עבודת האדמה בא״י“ במשך השנה שעברה נמצאת אחת אשר תוכל להחשב כצעד ראשון על דרך חדשה. הועד החליט לתת מקופתו ארבעת אלפים פרנק לשנה לצרכי החנוך של בני האכרים והאומנים בא״י, והסכום הקטן הזה נתן היכלת לחובבי ציון ביפו להוציא אל הפועל את המחשבה אשר מלאה את לבבם זה כמה: ליסד בא״י בית ספר עברי — „עברי“ לא רק באיזו דברים טפלים והצוניים, כי אם בעצם רוחו הפנימית; אשר לא יהיה קנין איזו חברה או כתה מיוחדת, כי אם ישא עליו חותם לאומי כללי. בית ספר בצורה כזו הנה נוסד עתה ביפו, וגם חברת „כל ישראל חברים“ שמה עינה בו לטובה והואילה לתמכו תמיכה חמרית ורוחנית.

רק ירחים אחדים עברו מאז נוסד הבית, והנה הגיע להועד הנזכר מכתב מאת המנהל, מן 6 פברואר, אשר תוצאות ממנו הנני מעתיק פה לעברית (גוף המכתב כתוב צרפתית):

„הנני מתכבד להציע לפניכם ידיעות אחדות ע״ד ביה״ס שיסדנו ואשר אתם ביחוד הסבותם בזה על ידי העזרה שנתתם לענין החנוך בעין יפה. אחשוב כמעט ללא יועיל להרבות דברים ע״ד רוב הטובה שעשיתם לאחינו פה, בהניחכם אבן הפנה במוסד כזה, אשר עתיד נכבד מאד צפון לו.

מספר התלמידים הנמצאים כעת בבית ספרנו הוא כמה שיוכל הבית להכיל, כלומר 121, והם מתחלקים כך: במחלקת ההכנה — 37, במחלקה א׳ — 35, במחלקה ב׳ — 33, במחלקה ג׳ — 16. מהם משלמים שכר למוד 49, ויתרם בחנם.

תלמידינו כבר הסכינו למשמעת, אוהבים את הבית ואת המורים ומתחילים כבר לעסוק בלמודיהם בשקידה הראויה . . . במשך שלשת החדשים התקדם הענין הרבה יותר מאשר היתה לנו רשות לקוות מראש . . .

לשון צרפת תהיה לנו כאמצעי ללמד בה את הלמודים הכלולים בפרוגרמא שלנו: גיאוגרפיא, היסטוריא כללית, תולדות הטבע, חכמות נסיוניות, יסודי הגיאומטריא וכו׳. למוד הענינים האלה יתחיל מיד כשירכשו להם תלמידינו את השפה הצרפתית במדה הדרושה לזה, כלומר, בעוד שלשה חדשים בקירוב.

את העברית אנו מלמדים בתור שפה חיה ותוצאות הדבר נפלאות הן. תלמידינו לומדים עברית בשיטה מושכלת: דקדוק, התלמדות בלשון, קריאה בספרים מפורשת ומבוארת ברחבה. בשלש המחלקות הראשונות העברית היא גם השפה המדוברת. בשיטה הזאת, המובה מאד גם מצד עצמה, היינו גם כמעט מוכרחים לאחוז, בהיות תלמידינו מקצתם אשכנזים מגולי רוסיא, שאינם יודעים עוד לשון הארץ,

*) נדפס ב„המליץ“ ג׳ ניסן תרנ״ג, בשם „הכמות והאיכות“.

מתנגדי, מן הטירדות הארוכות על דבר „הצרות והתלאות", אשר בהן יחשבו להוכיח לי, כי לא עת עתה להרבות ב„פלוסופיא" — רואה אנכי, כי „חבת ציון" הולכת ומתבוללת בשאלת „היציאה", לא רק במעשה, כי אם גם במחשבה; כי עתידים חובבי ציון להתהפך בקרוב לפילאנתרופים פשוטים, שאינם מבקשים אלא איזו תרופה פַּליאטיבית למחלת היום, מבלי לדאוג דאגת מחר . . . המקרים הרעים בהיינו טמטמו את הלבבות וערבבו את הדעות, והננו נוטים לשכוח את הכלל מפני הפרטים, „חיי עולם" מפני „חיי שעה", ועוד מעט ונחדול לעסוק ב„פלוסופיא", כלומר לראות בחבת ציון „תשובה שלמה ונצחת לשאלת היהדות" באחרית הימים, ונהיה רק „חברה" אחת בין יתר החברות הצדקניות, שכל מטרתן להביא איזה מספר מעניי עמנו לאיזה מקום בטוח לפי שעה. אלא שאנחנו נתן היתרון בזה לארץ ישראל, מפני ששם יש לנו „עָבר" יפה, קברים יקרים . . .

אבל, אם הדבר כן, הלא חזרה למקומה אותה השאלה שנשאלה לפני שמנה ירחים: אם „חבת ציון" אינה גם היא אלא תשובה חלקית לשאלת היציאה הכללית, מה יש לנו צדקה לעשותה לשאלת השאלות, ל„שבולת" של היהדות הלאומית בעוד שרק אחד אחוז ממאה ילך להשתקע בא"י? ואם הצרות הזמניות הן סבה מספקת להשביח מלבנו את הדאגה לעתיד לבוא ולהפריענו מלעבוד במתינות ובדעה צלולה בשביל מטרה כללית לימים רחוקים, אם כן — מוסיף אני לשאול — מה יש לנו צדקה להתאונן על אבותינו כי בכל משך ימי הגלות לא השתדלו להניח אבן הפנה בא"י לאושר הדורות הבאים? האמנם צרותיהם היו קטנות משלנו? ובכל זאת, הן נשמע התאוננות כזאת פעמים רבות מפי חובבי ציון.

ככה נראה בדאבון לב, כי אם אמרתי במאמרי „שאין שיטה ואין סדר ואין אחדות במעשינו" (למעלה ע' ל"ב) — הגדתי בזה רק החצי, ולמען תהיה התמונה שלמה, צריך להוסיף עוד, שאין שיטה ואין סדר ואין אחדות גם בדעותינו, ובכל פנות שאנו פונים נראה רק בלביל — בלבול המעשים ובלבול הדעות.

ב' אב תרנ"א.

בראיש הענין דרשתי, שישימו בו סדרים כאלה, אשר ימשכו אליו את הראוים לו וירחיקו מעליו את הבלתי ראוים (ראוים ובלתי ראוים ע"פ מדת כחותיהם הגופניים והמוסריים ואהבתם את העבודה ואת השלום וההסתפקות); מאת הסופרים והדרשנים דרשתי, שיבינו את אשר הם עושים ולא יאספו לבנינגו חומר לא יצלח על ידי בשורות בדויות והצעות רעיועות; מאת אנשי המעשה העוסקים בבנין דרשתי, שלא יבנו להם במות במות ולא ישחיתו את הבנין הכללי על ידי מעשיהם הנפרדים והמבוהלים; ובכלל לא אל המון האומללים המבקשים תשובה לשאלת הלחם היו דברי — הם יוצאים במנוסה וחפזון במצות הרעב, ואולת היא להאמין כי יש כח בדברים לעצור בעדם — כי אם אל ראשי העם ומנהיגיו, אל סופריו ויועציו אשר בכל מקום, המראים לו באצבע על ארץ ישראל ומשתדלים לאסוף שם רק גל של אבנים, בלי הבדל בין שלמות ושבורות, בלי סדר ואחדות ובלי תמונה מוגבלת.

העבודה! בושה תכסה פני בהרבותי דברים בענין פשוט כזה. אבל מה אעשה, ורואה אנכי מדברי המשיבים עלי, כי גם טובי חו"צ שכחו מעוני ומרוב עבודה את „האלף־בית" של שיטתנו, וכשבא אחד והזכירם, הם מביטים עליו בתמהון ולא ידעו מה הוא שח, כאלו ידבר דברים חדשים שלא שמעום מעולם, „חקירות ופלוסופיא מעולם האצילות"! לפי דבריהם, מביט אני על הישוב „כעל תנועה לתחית האומה במובן הרוחני, אך לא במובן החמרי"; חפץ אני להושיב בא"י „אנשים אשר לא לאכול מפריה ולשבוע מטובה הם צריכים"; ובתמימות נפלאה ילמדוני ארחות חיים, כי „בעולם העשיה" אי אפשר לאדם בלי אכילה ושתיה, וכי על כן יש רשות גם להמתישבים בא"י לבקש שם תשובה לשאלת האכילה. כל בעל הגיון ישר יתפלא בודאי, איכה נהיה הדבר, שאני, החי בעולם האצילות ושאלת הלחם לא נחשבה בעיני למאומה — אני מתנגד לכל אותם „העסקים" בעבודת האדמה שאחריתם מוטלת בספק, לכל אותן האגודות התלויות על בלימה ועתידות להרבות עניות ותגרנות בארץ ישראל; בעוד שהם, היודעים ומודיעים, שהבאים לא"י צריכים לאכול מפריה — הם מוצאים הכל טוב ויפה, ששים ושמחים על כי הישוב מתרבה, יהיה באיזה אופן שיהיה, מבלי שים אל לב, כי הישוב הזה לא יהיה אלא חורבן אם שאלת „מה נאכל" לא תמצא תשובה בצדה באופן נאות להפצנו ותצטרך לחזר אחר תשובות משונות ושפלות, כאותן שבחוץ לארץ . . .

אולם לא זאת היא עיקר מטרתי פה, להראות למבקרי, שלא קראו כהלכה את הדברים שהם משיבים עליהם, כי אם על ענין אחר יותר מפליא ויותר מעציב אחפוץ להעיר בזה, והוא מה שאמרתי למעלה, כי מכלל דברי

בארץ זו או זו. ועל כן אין הכלל מחויב לעצור בעד מי שיהיה, הרוצה לסכן בעצמו וללכת לכל אשר ישאהו רוחו, כדי לבקש אושר או עושר ולעשות שם מה שלבו חפץ. — לא כן בארץ ישראל. שם הנה „האחד ההוא האחוז ממאה" לא בריה בפני עצמה הוא, כי אם אבן אחת, קטנה או גדולה, למוסדות בנין שלם, אשר ממנו תוצאות לקיום כלל העם ולאשרו וכבודו באחרית הימים. ולפי שבתכונתו וצורתו של היסוד הזה תלוים כל עתידות הבנין, וכל אבן ואבן אשר בו נוגעת איפוא לאושר הכלל כלו, לכן מחויב הכלל להשגיח היטב, שיהיה החומר חזק והתכנית טובה ומתאימה למטרת הבנין הכללי; או, בלי משל ומליצה, עלינו להשתדל בכל כחנו שיהיו העולים, ביחוד, הראשונים, מניחי־היסוד, „לא ערב רב של גולים עניים ורודפי עושר, אשר לא יצלחו לכל, כי אם אנשים בריאים וטובים וישרים, אוהבי עבודה וחיים בשלום ובסדרים נכונים" (למעלה ע' מ"ב). כי רק מאנשים כאלה אפשר לקוות, שבאמת ובתמים יתמכרו לעבודה גופנית על אדמת אבותיהם ויחיו חיים פשוטים ובריאים, ורק בהם נוכל להאמין, שבבקשם בא"י תשובה לשאלת „מה נאכל", ישאו ברומיה ובסבלנות כל עמל ויגיעה, ולמרות כל המעצורים, ילכו באומץ רוח על דרכם אשר בחרו להם פעם אחת, עד שימצאו לשאלתם תשובה הגונה בעבודה כשרה ומועילה בזעת אפם אשר תעשה אותם למופת לכל העם ותקנה לדם גם לבית אזרחי הארץ. מה שאין כן אם יבואו לא"י „ערב רב של גולים עניים ורודפי עושר", בתקותם למצוא שם לחמם על ידי איזו עבודה שתהיה, או להתעשר מהכנסות גדולות, כמו שהורגלו בגולה, אז הסכנה קרובה, כי בראותם שהתקוות הגדולות אשר הביאו אתם לא באו, יתנפלו על כל „פרנסה" אשר תשיג ידם אף אם לא נקיה, לו רק קלה כחפצם. ומלבד ההריסה הפנימית אשר תצא מזה, הנה יעוררו עלינו גם שנאת האזרחים על ידי ההתחרות בכל משלח יד עם כל התולדות הבזויות והמדות המגונות היוצאות ממנה, וסוף סוף, „תחת למצוא תשובה שלמה ונצחת לשאלת היהדות, נוסיף רק שאלת היהודים גם בארץ אבותינו" (למעלה ע' מ'), ותקותנו האחרונה תכרת לנצח.

במובן הזה אמרתי באמרי, כי „ישוב א"י איננו תשובה על שאלת „מה נאכל" של כל יחיד ויחיד, כי אם על שאלת החיים של הכלל כלו", ורק תם או מתמם יכול לפרש את הדברים הפשוטים האלה כאלו אמרתי, שכל יחיד ויחיד הבא לא"י צריך לדאוג רק לטובת הכלל ואסור לו לחשוב מחשבות על דבר „מה נאכל"! לא העצים והאבנים עצמם דואגים לאחרית הבנין כלו, כי אם הבונים הם המשתדלים לבחור בחומר טוב וחזק להניח הכל על מקומו הראוי לו, וממילא יהיה כל הבנין חזק ויפה. לא מאת המתישבים דרשתי איפוא שילכו ויתישבו לטובת הכלל בלבד, כי אם מאת העומדים

ישראל, צרכי הכלל שהם באמת צרכים כלליים של הכלל כלו וצרכי הכלל הנקראים כן רק מפאת היותם צרכי אנשים פרטיים רבים כל אחד לעצמו; ולוּ הבדיל בין המושגים האלה כראוי, היה מבין מדעתו, כי חובבי ציון, בהיות כל מטרתם רק הצרכים הכלליים, אינם אלא אנשים נפרדים כיתר אחיהם בכל הנוגע להצרכים הפרטיים של אישי הכלל; כי את האחד הזה האחוז ממאה אנו מבקשים ובו אנו רואים תשובה לשאלת הקיום של הכלל, מבלי שים לב לצ"ט חלקים של המון בית ישראל, כלומר, המון פרטים רבים, אשר ישארו פה. היקף העגול כולל המון נקודות רבות, אבל רק הנקודה האחת אשר במרכז היא הנשמה המחיה את כלן. אנו בוכים אמנם על צרותיהם של אלפי אנשים מישראל האובדים במלחמתם בעד קיומם הפרטי; אך להם אנו אומרים: אל תחובבו ציון, כי דבר אין לחבת ציון עם צרות הפרט. רק לאלה שאוהבים את עמם בלבם ומבקשים תשובה לשאלת קיומו הכללי — להם אנו אומרים: חובבו ציון *).

ובכתבי אז את הדברים האלה, הייתי בטוח, כי לא גליתי בזה אמיריקא חדשה, כי אם הזכרתי רק את היסוד הראשי שעליו נבנתה שטת „חבת ציון" וגלוי וידוע הוא לכל המחזיקים בה. ובאמת, כפי שאוכל לשפוט ממכתבים פרטיים ומדברים שבע"פ, מצאו אז טובי הו"צ את תשובתי זאת נכונה ומספקת ולא היה בתוכם אדם שערער עליה.

כי על כן גם בלכתי לא"י, גם בשובי משם ובכתבי את ה„אמת", שויתי את הרעיון הזה לנגדי תמיד ולפיהו הוצאתי משפט. ובחשבי אותו לפשוט ומובן כל צרכו לכל חו"צ, רמזתי עליו רק במלים מעטות בראשית מאמרי ואחרי כן השתדלתי רק להראות, שמעשינו אינם רצוים, בהיותם בלתי מתאימים לכונתנו הרצויה. אבל בזה לא הייתי מסופק כלל, שהכונה אחת היא לכלנו. ואם הכונה אחת היא, הלא גם תולדותיה כמוה; אם כלנו רואים בישוב א"י תשובה „לשאלת הקיום של הכלל", הלא כלנו מוכרחים להודות, כי הבדל גדול יש בין היציאה לא"י ולשאר הארצות. כשאדם מישראל הולך לבקש לחמו באיזו ארץ אחרת, הוא עישה זאת „על אחריותו בלבד". מצא שם מה שבקש — מוטב, ואם לא, הנה נוסף עוד אחד על עניי הארץ ההיא והרי הוא למשא על עם הארץ או על בני ישראל הגרים שם, מבלי שיגע הדבר לכלל ישראל. וכן אם מתנהג שם שלא כהוגן, משתמש לבקשת פרנסתו באמצעים מגונים וכו', הרי הוא חוטא להארץ ההיא ולבני ישראל הגרים שם, אשר אולי ישאו את עונו; אבל לכלל העם לא עשה כלום, ואחת היא לנו, אם יגור העני או החוטא בצפון או בדרום, אם יטפלו בו אחיו הגרים

*) עי' למעלה ע' כ"ג—כ"ה.

מלואים
ל„אמת מארץ ישראל".

א.*)
למאמר ראשון.

בבואי בזה לדבר דברים אחדים על אדות התשובות שבאו ב„המליץ" על מאמרי „אמת מארץ ישראל", אין מגמתי להתוכח עם המשיבים על פרטי דבריהם. ה„אמת" העיקרית, אשר רק בשבילה נכתב המאמר ההוא וכל הפרטים שבו לא באו אלא לחזקה — היא, כאמור בראשיתו, „הצורך המוחלט בפעולה נאחדת ומסודרת"; והאמת הזאת תשאר אמת, גם מבלי אשיב על טענותיהם של מתנגדי, וכל „השירות היפות", כל הזעקות והבכיות, כל התוכחות והחדודים — לא יזיזה ממקומה. על כל אלה ביחד אפשר לי להסתפק באותה התשובה הקצרה הישנה: „אני אומר לכם דברים של טעם ואתם אומרים מן השמים ירחמו". ומה גם עתה, שמהלך המעשים, מאז נכתב מאמרי עד היום, יוכל להיות לשופט ביני ובין מתנגדי, ובמקום שהמעשים מדברים דבר שפתים למותר.

ובכן, לא להשיב על הפרטים באתי בזה, כי אם לשוב ולברר בקצרה את הרעיון הכללי אשר היה לי ליסוד בכל דברי מאמרי ההוא, ואשר המשיבים, במתכון או שלא במתכון, נתנו לו תמונה זרה ונשחתה.

לפני שמנה ירחים, כשיצא אחד מטובי סופרינו להתאונן ברבים על כי בעת רעה כזו, שהצרות הולכות ומתגברות ומצב אחינו ברע מאד, יצמצמו חו"צ כל כחותיהם „בארבע אמות של עפר ארץ ישראל" ;ועל כל השאלות הם משיבים: חובבו ציון! ולא ישימו על לב, כי „רק אחד אחוז ממאה מכל המון בית ישראל ילך להשתקע בא"י וצ"ט חלקים ישארו פה", — אז עניתי אני על הטענה הזאת, כי שגה הסופר, בערבו יחד שני מושגים: עם ישראל ובני

*) נדפס ב„המליץ" י"ד אב תרנ"א בשם „בלבול הדעות".

ובחצי ליל תשעה באב עמדתי לפני „הכותל". קהל זקנים ונערים ישבו לארץ. הללו בכו על ספר הקינות, הללו למדו מדרש איכה, והללו פלפלו בהלכה, אם מותר לישב אחוריו כלפי הכותל. למרות חפצי, זכרתי עוד הפעם את אשר הגיתי לפני שנתים במקום הזה על דבר חורבן ציון וחורבן ישראל, וצללי אבותינו הגבורים, אשר פה, בלילה הזה הקריבו למות נפשם בעד ארצם ולאומיותם, נראו לי כאלו עוטרים אותנו מסביב ומביטים בתמהון על בני־בניהם אלה, היושבים על מצבת קבורת כבודם וספרים בידיהם . . .

יפו, י"ח אב תרנ"ג.

בן־דעתו בכל לבבו ונפשו ויחפוץ באמת לחנך ברוחו את תלמידיו. ואם נזכור עם זה, כי גם ספרי חנוך טובים אין לנו עוד ועל המורה לברוא בעצמו יש מאין, — אז נבין, מה קשה למצוא מורה עברי הגון, ואז נבוא לידי הכרה, כי „שאלת החנוך העברי“ היא באמת בעיקרה ויסודה „שאלת המורים“, וכי כל זמן שלא יחונכו המורים עצמם בהסכם לתעודתם הגדולה, ישאר „החנוך“ הזה רק דבור יפה ולא יותר.

הנה איפוא פה לפני חו״צ, המבקשים „מעשים“, מקום להתגדר בו, ומה גם שהשעה משחקת עתה למעשה כזה. בית־ספר נוסד ביפו בשנה זו, אשר העומדים בראשו חפצים בכל לבם ועמלים בכל כחם לעשותו לבית־חנוך לאומי במובן אמתי. גם חכ״ח מביטה עליו בעין יפה ונכונה לתמכו בכל אשר תוכל, למען יעלה ויצליח בדרך הרצויה לנו. ומדוע איפוא לא ננסה להקדיש את הבית הזה לחנוך מורים עברים משכילים, אשר מראשית נעוריהם יתקדשו ויוזמנו לתעודתם הגבוהה, ומן הבית הזה יצאו ויפוצו בארץ ישראל ובגולה וישאו אתם את דגל היהדות לכל קצות הארץ? אין ספק, כי הרבה מן המורים האלה היתה חכ״ח בעצמה מקבלת לבתי ספריה, ויתרם היו גם כן מוצאים להם שדה רחב ידים, ביחוד בארצות המערב ואמיריקא, לזרוע על תלמי לב בני נעורינו זרע היהדות, אשר יביאו אתם מארצה ומולדתה. ותבואת הזרע הזה — מי יוכל לראות כל גדלה מראש? האם לא היה זה, בכל אופן, צעד ענק קדימה, השקול, לפחות, כנגד עשר קולוניות? — אמת, כי למען הרם בית הספר למדרגה כזו, אין די באותן הפרוטות שמקדישים לו חו״צ בקולי קולות בימי התנעתם ושמחת לבם; רבבות כסף דרושים יהיו להוצאותיו שנה שנה, וכחות מוסריים גדולים, להשגיח עליו בתמידות ולפתחו ולנהלו אל תעודתו בדרך ישרה. אבל בזאת יבחני נא „אנשי המעשה“, ואם את הדבר הזה לא יהיה בכחם לעשות, מה יש להם צדקה לדבר על אדות מעשים אחרים, הדורשים כח וכסף אלפי פעמים ככה? . . .

וגם הפעם, כמו לפני שנתים, אחר שהתבוננתי תחלה על מצב הארץ בכלל והקולוניות בפרט, עליתי באחרונה ירושלימה, אבל — מה רב ההבדל! אז, בימי התירות הפרועה, בעת שחבר „דיליגטים“ באו לכבוש את הארץ בקול ענות גבורה ואיש לא מחה בידם, — אז באתי ירושלימה לעשות את הפסח בקול המון חוגג. ועתה, בעת אשר „חָלִים“ הוגים במשבותינו ואינם נותנים להניח אבן על אבן ועל מבוא ירושלים הפקדו שומרים לבלי תת ליהודים לבוא שעריה עד ישבירו זכיותיהם לשבת בארץ או יתנו ערובה כי יעזבו בקרוב את העיר, — עתה באתי לבדי ונכנסתי בלאט, כגנב, שלשה ימים לפני תשעה באב.

נסיון, ולא בשנה ולא בשנתים יגיעו האכרים לחיים טובים. אבל בכל אופן, הנה נדע אז, כי הם עמלים ואנו עמלים בשביל דבר של קימא, שאינו תלוי הרבה בשוק המסחר הכללי, וכי כל הקרבנות מצדם ומצדנו סופם בודאי להיות לתועלת להתפתחות הענין בכלל.

זה הוא, כמדומה לי, כל מה שאפשר לעשות עתה בנוגע להעבודה החמרית. אבל יותר הרבה יכולים חו"צ לעשות גם עתה בדרך מוסרית. הכרת המצב האמתי והאמצעים הנכונים היא כבר מצד עצמה צעד גדול לפנים. על חו"צ איפוא להפיץ בעם את ההכרה הזאת ולבלתי העלים דבר, בין טוב ובין רע, למען ידעו כל הבוחרים בציון, מה יש לנו ומה יחסר לנו, ולא ישלו נפשם בתקות שוא ולא ילכו בדרכים מעוקלים.

וכשאני לעצמי, אינני רואה עם זה גם שום סבה מספקת לחשוב יסוד אגודה כללית גדולה, כמובן המבואר למעלה, לדבר נחוץ מצד עצמו. הנגע העיקרי הוא רק מה שבעלי הכח בעמנו עודם רחוקים מאד מרעיוננו ולא יצאו לפנינו בכחם והונם. אבל זה עצמו הן מחייב אותנו להשתדל בהרחבת הרעיון בין כל מפלגות עמנו, ביחוד בין בני הנעורים, למען יעשו הבנים בשעתם מה שלא יכלו או לא רצו האבות לעשות.

ובזה הגענו עוד הפעם לשאלת החנוך ברוח הרצויה לנו. השאלה הזאת היא באמת אבן הפנה בכל הענין ואינה מיוחדת כלל לארץ ישראל לבדה. כי גם חנוכם של בני הגולה נוגעים אל עניננו לא פחות, ואולי עוד יותר, מזה של בני א"י. כמו שאמרתי למעלה, אי אפשר לצאת ידי חובת החנוך הזה בשנון פרזות עבריות עם איזו ידיעה שטחית וחיצונית במקרא ודברי הימים. חנוך עברי כזה, כשהתלמידים עוסקים גם בלמודים כלליים ובלשונות אירופיות, גורם, להפך, להוליד בלבם רגש של בוז וקלות ראש ביחוסם לעמם ולקנייני הלאומיים, הנראים להם כקטנים והלא־ערך בהיותם ידועים להם רק בצורה אנקדוטית, בלי השקפה מאחדת ונהירה. — אבל, לאסוננו, הנה חנוך עברי יותר עמוק ויותר מתאים להשכלת זמננו הוא על הרב בלתי אפשרי במצבנו עתה, מטעם פשוט: מחסרון מורים הגונים. כבר ידוע לי ממקור נאמן כי חכי"ח מצטערת גם בעצמה על שאין הלמודים העבריים תופסים מקום כראוי להם בבתי ספריה, והיא תולה הקלקלה בחסרון מורים. ובאמת, הן החנוך העברי בזמן הזה היא מלאכה גדולה וכבדה מאד, הדורשת מאת המחנך לא רק ידיעה רחבה בכל ענפי היהדות, כי אם גם השכלה כללית וכשרון פדגוגי במדה מספקת. ועם זה צריך שיהיה גם בחיצוניותו ובמדותיו בן־תרבות במובן אירופי, כדי שיכבדוהו התלמידים כאחד המורים הכלליים ולא יחשבוהו ל„מלמד"; לפי שאין התלמיד שם לבו כראוי אל הלמודים, אלא אם כן מכבד הוא את המורה. יותר על כל אלה צריך, כמובן, שיהיה המורה עצמו

את לבו ואינו מקבל עליו שום אחריות, אלא מוסר את הקרקעות אל הקונים שמלאו ידי מהם לגמרי (כן לפחות נראה מן המודעה שהדפיס בהמליץ). ומי יודיענו איפוא הקרקע כשרה לעבודה?

אבל לעֻמת זה, יש עוד עבודה יפה להרב בהשגחה מצדו של הקולוניות שכבר נוסדו כבר. הקולוניות החפשיות שאינן תלויות בדעת הברון ופקידיו ולא נתבנית מאז. כבר העירו על כי רובן מיוסדות רק על הכרמים והיין ובכסף [illegible]. הנה כבר שנשיו [illegible] לא אפשר עוד לתקן הבקעה, ברוח כבר רוב אדמתן נטועה גפנים. עתה מוכרחים אנו לעשות כל מה שבכחנו שתוכלנה להתקים על היסוד הרעוע הזה, ולא תהיינה תלויות [illegible] על [illegible] אולי הברון, אחר ימים ושנים. לכבוש דרך היין אל בשוק הגדול. [illegible] הקולוניסטים [illegible] גם מן [illegible]; אבל הקולוניות החפשיות אינן יכולות [illegible] על זו [illegible] תלוים לכן [illegible] כבר עתה. [illegible] מוטלת איפוא על הרב בכל מקום [illegible] אמצעים בעוד מועד [illegible]. בעוד [illegible] היין עוד קטנה בידה, כי [illegible] לא [illegible] אין למכור יין הקולוניות האלה לא מחוץ [illegible] — [illegible] עוד אין כל כח להלחם [illegible] — כי אם מחוץ יין עברי מארץ ישראל אשר כל [illegible] של הקולוניות עבריות [illegible]. כי [illegible] אבל [illegible] אשר לא [illegible] מן [illegible] [illegible] כל [illegible] ומכל [illegible] על כל [illegible] אינו [illegible] כי אין זה אלא [illegible] כי אולי [illegible] [illegible] אל יין [illegible] הקולוניסטים [illegible] גם הקולוניות החפשיות להתקים [illegible] [illegible] קרוב להפיר בו.

כדבר הזה [illegible] הקולוניות [illegible] ולא יהיו [illegible] על [illegible] אני [illegible] עוד [illegible] החפשיות אחרות [illegible] את [illegible] מאד, שלא [illegible] קבועה. [illegible] (עתה לא [illegible]) [illegible] גם עתה [illegible] לא [illegible] על ידי [illegible] [illegible] אפשרות לעמוד [illegible] על [illegible] [illegible] עם [illegible]. ואם הדבר כן, הנה [illegible] אם [illegible] את [illegible] כל [illegible] את אלה מן הקולוניסטים אשר [illegible] גם שם להיות רק כורמים [illegible]. [illegible] זה [illegible] בכל [illegible] (כאשר האמור למעלה) את אלה [illegible] להיות לאכרים [illegible]. אין [illegible] כי גם [illegible] עד [illegible] רבות. [illegible]

ומלמדים לתלמידיהם מתוך כתבם. ממילא מובן, כי לא כל מורה מסוגל לתרגם ולהמציא מבטאים חדשים במקום שאינם, והמלאכה הכבדה מביאה את המורה גם לקצר ככל האפשר, ובאין לו יכולת לבאר כראוי את הענינים גם בעל פה — כי הביאור הזה בשעת הלמוד הוא גם כן בלשון עברית — יוצאים הילדים מבית הספר בידיעות צנומות ומקוטעות, וכל רכושם הרוחני הוא אוצר מלים עברי עם איזו קרעים מענינים שונים, עברים וכלליים, שלא נקלטו היטב במוחם.

היסוד השביעי הוא איפוא: החנוך הלאומי האמתי יושג בארץ ישראל, כמו בגולה, על ידי ידיעה נכונה בלשון עברית ובספרות ישראל וקורותיו, אשר תמָסר להילדים בשיטה מושכלת ותהיה מכוונת מתחלה ועד סוף לקשרם בחבלי אהבה וכבוד לעמם וארצם ולעורר בם את התשוקה לעבוד עבודת עמם ולהיות להועלת לתחיתו הלאומית. ולמטרה זו לא יזיק כלל אם, כל זמן שאין שפת עבר מוכשרת לכך, ילמדו את המדעים גם בא״י באיזו לשון אירופית, לו רק ילמוד הנער עם זה את חובתו, להשתמש בידיעותיו לצרכי אומתו.

על היסודות האלה צריכים חו״צ לכונן עבודתם לעתיד, אם יחפצו להביא תועלת ולא מבוכה בעניני הישוב.

ובכן, קודם כל עליהם להסיר מלבם לגמרי את המחשבה על דבר הרחבת הישוב בכמות בעת רעה הזאת. לא יחס הממשלה אלינו ולא מצב הארץ ודרכי הישוב עתה מסוגלים לכך. לדבר הזה צריך היה שתוסד אגודה גדולה ועשירה בארצות המערב (ביחוד ראויה לזה אנגליא, כמו שגליתי דעתי כבר לפני שנתים וכמו שיודו עתה כל הנבונים בא״י), אגודה שתהיה לה הרשיון מצד ממשלת תוגרמה להושיב יהודים חדשים כחפצה ותוכל להשען בעת הצורך גם על ממשלת ארצה, והיא תקבל עליה לעשות כל הנסיונות הדרושים, כדי למצוא את הדרך היותר נכונה ליסוד קולוניות חדשות והרחבת המסחר והאומנות בא״י, וכחה הגדול תהיה למחסה תמיד על המתישבים כנגד הרשות המקומית ותשמרם מלכת ארחות עקלקלות בכל עניניהם, כמו שעושה (או, לפחות, עמל לעשות) הברון הירש בארגנטינא. — בלי אגודה כזאת אי אפשר עתה לעשות אף צעד אחד הלאה. בפריז נוסד אמנם ועד מטעם „הנדיב", המקבל על עצמו קנית קרקעות, או יותר נכון, מכירת הקרקעות שקנה הנדיב זה כבר. אבל בזה לבד עוד לא נוכל להסתפק. לא מקנה הקרקע הוא העיקר, כי אם (כמו שהורה הנסיון) הסכסוכים והמכשולים הקשים הבאים אחרי כן, בהצבת הגבולים, בנין הבתים, אופני ההתישבות, דרכי העבודה, היחס התמידי אל הרשות, המעשר, וכדומה. ולכל אלה לא ישים הועד הפריזי

התישבו בארץ בעת האחרונה, והם מוצאים את העזר הדרוש מצד הקונסולים שלהם, ובכל זאת נמצאים הם במצב מלחמה תמידית עם סדרי המקום, ובקושי גדול ובצעדים קטנים מאד כובשים להם את דרכם.

ומזה יוצא יסוד ששי: התישבות אנשים פרטיים בערי הארץ לשם אומנות או מסחר גורמות על הרוב רק התגברות הקונקורנציא באותם הענפים המעטים שכבר אחינו בהם התישבים מאז, ועל ידי זה — הריסות מצבם של החדשים עם הישנים גם יחד, וסוף סוף, תחת הפצנו להרבות מספר אחינו בערים, אנו גורמים, ששנם הרבה מן התושבים מבריחים לעזוב את הארץ. טובת הישוב דורשת איפוא לבלתי גשת אל הרחבת המסחר והאומנות עד שאפשר יהיה לעשות זאת בכחות גדולים אשר יתאחדו לאגודה אחת מסודרת היטב, ובתנאי שתוכל האגודה להשען עם זה גם על כחה של איזו ממשלה אדירה.

החנוך הלאומי. כשאנו מתבוננים מקרוב על מצבנו עתה בארץ ורפיון כחנו, נשא עינינו בהכרח אל העתיד ונחפוץ להאמין, כי דור נולד יהיה טוב וחזק ממנו והוא יצעד קדימה בדרך הרצויה לנו. ועל כן אין ספק, כי חנוך הילדים באופן מתאים למטרתנו הוא אחד מענפי־עבודתנו היותר נכבדים. והנה בשנים האחרונות הצליחו כה ע לקבוע בלבנו האמונה, כי בתי הספר בא״י הם היותר מתאימים לחפצנו, בתתם לתלמידיהם חנוך עברי לאומי ביחד עם ידיעות כלליות מספיקות. אבל באמת אין הדבר כן. ישנם בא״י שני מיני בתי ספר: הללו שנוסדו על ידי אחינו המערביים עוד לפני התעוררות התנועה הלאומית, והללו שנוסדו אחרי כן (ביחוד, בהקולוניות) לרגלי התנועה הזאת. בהראשונים שמים לב ביחוד להשכלה כללית ולשׂפות אירופיות, אבל בנוגע אל החנוך העברי, אינם עולים הרבה בערכם על בתי הספר ממין זה אשר באירופא, וחניכיהם שואפים על כן בהכרח, בעזבם את בית הספר, לצאת למרחב, אל העולם הגדול, ויוצאים את הארץ בכל עת שיוכלו. והאחרונים, והם המה המתפארים ביותר ברוחם הלאומי, רואים את הרוח הזה בדבור פה בלשון עברית ובלמוד כל המדעים גם כן בעברית. מרחוק כל זה יפה ונעים, אבל השומע באזניו, איך יגמגמו בלשונם המורים והתלמידים יחד, מחסרון מלים ומבטאים, הוא מרגיש מיד, כי „הדבור״ הזה לא יוכל לעורר בלבו של המדבר או השומע רגש של כבוד ואהבה אל השפה המצומצמת, והשכל הרך של הילד (הלומד עם זה על הרוב גם צרפתית) ירגיש עוד ביתר עוז את הכבלים המלאכותיים אשר ישים עליו הדבור העברי. אבל יותר עוד מן הדבור מצד עצמו רע ומזיק למוד המדעים השונים בעברית, באין לנו עוד ספרי למוד טובים, לא רק למדעים כלליים, כי אם גם ללמודי היהדות, והמורים מתרגמים כל אלה בעצמם מספרי למוד בלשונות אירופיות

ממעשי הברון, שאי אפשר להטיל ספק בו. בהקילוניות של הברון נוכל ללמוד באופן בולט ביותר, כי אחד המעצורים היותר גדולים על דרך התפתחות הישוב הוא — התמיכה התמידית בכסף. עצלות ורפיון ידים, ערמה וגנבת דעת, פזרנות יתרה, אבדן רגש הכבוד, ועוד מדות כאלה, המביאות רקבון בעצם שרשי הישוב, הן כלן תוצאות השטה הזאת. לו חפצתי להביא בזה ראיות מפורטות, הייתי צריך להזכיר שמות פרטים; אבל החזיון הזה גלוי וידוע כל כך לכל הקרובים אל הענין, עד שאיננו צריך לראיות. והנני מקוה, כי לא אמצא מתנגדים בין הו"צ שבארץ ישראל, אם אשים ליסוד המישי את המשפט הזה: צריך להדול לגמרי מלתת תמיכה בכסף למי שיהיה. רק בדברים המוכרחים לעבודת האכר (קרקע, בנינים, בהמות, כלי עבודה וכו') — בהם אפשר לתמוך לפעמים את הראוים לכך ולעזבם אחרי כן לנפשם ולעבודתם, בלי כל תקוה להשיג איזה סכום להוצאות ביתם וכדומה, זולתי לצרכי צבור.

מסחר ואומנות. כל ההולך לא"י דרך מצרים ישתומם בהכרת על ההבדל הגדול שבין שתי הארצות האלה, הסמוכות זו לזו, בנוגע למצבן האיקונומי. האחרונה פורחת ומתפתחת יותר ויותר, בעוד שהראשונה נשארה בגלותה ושוממותה, בלי חיים ותנועה. הסבה הראשית לזה היא — הבדל הממשלות וסדריהן. במצרים יד אנגליא שלטת ובכל יכלתה משתדלת להנהיג סדרים נכונים ולהקל ליושבי הארץ את עבודתם בכל משלח יד; בעוד שבא"י הממשלה עצלה ופרועה, והבא לעסוק פה במסחר או באומנות יפגוש באלפי מכשולים שאין לאל ידו להסירם. הדרכים שוממים והעברת הסחורה (או החמרים הדרושים) ממקום למקום תעלה ביוקר גדול; הממונים על המכס ויתר הפקידים עושים כל מה שביכלתם למרר חיי האומללים שיש להם עסק עמהם; הבצות הממלאות את הארץ (שאפשר היה ליבשן) מולידות את הקדחת בכל שנה במשך ירחי הקיץ, מחלה שעל הרוב אינה מסוכנת אמנם, אבל בהתהלכה ירחים אחדים ובהפילה למשכב אנשים רבים מאד, מביאה היא ערבוביא ופרעות במהלך המסחר ומפריעה את האומן מעבודתו (האכר אינו מסובל כל כך בעבודה בירחים הללו); ובכלל, לפי מצב הארץ עתה, אין סדר ואין בטחון בשום ענין, ובלי סדר ובטחון אי אפשר למשא ומתן להתקים, וממילא תמעט הדרישה גם על מלאכת האומנים. הסוחרים והאומנים מילידי הארץ או היושבים כבר בארץ שנים רבות ויודעים היטב רוח המקום — מורגלים כבר בכל אלה ומוצאים על הרוב אמצעים שונים איך לעמוד בפני המצב הפרוע. אבל איש אירופי הבא מחדש, וכל שכן אם רוצה לעסוק באיזה ענף חדש, לא יוכל עמוד, אלא אם כן ימצא לפחות משען חזק בממשלת ארץ מולדתו, וגם זה לא יספיק תמיד. סוחרים אחדים מיהודי אוסטריא ואשכנז

הנה נשתנה הדבר, ורבים מאד בין הקולוניסטים נאנחים על כי אדמתם נטועה גפנים ואין להם יכולת לעסוק בזריעה. האמת צריך אמנם להגיד, כי גם עתה אין עוד נסיונות ברורים אשר יורונו בפרטות דרכי העבודה הזאת לפי תכונת הארץ; אבל בכלל, מודים פה עתה כמעט הכל, שאין אדם ראוי לשם עובד אדמה אלא אם כן מוציא לחם מן הארץ ועיסק בגידול בהמות ועופות, כלומר, שבורא לו בעצמו את החמרים הדרושים למחיתו ומחית ביתו ומקנהו, מבלי שיעריך את עבודתו לפי שויה בשקלים; וגם בזה מודים, שיש אפשרות לעביד עבודה כזו גם בא״י ולשבוע להם, וכי רק חסרון הרצון האמתי גרם לנו, שאין עד כה אף קולוניא אחת אמתית.

ומזה יוצא היסוד השלישי: הרחבת הקולוניזציא, כשתגיע השעה המוכשרת לכך, צריכה להתכונן על עבודת האדמה בזריעה ולא על „עסקים בנטיעות, וממילא — על ידי המוכשרים להיות אכרים אמתיים, ולא על ידי סוחרים בעלי חשבונות.

האגודות. מכל השאון הגדול של השנים האחרונות על דבר יסוד אגודות להתנחל בארץ בדרך נוחה וקלה, על ידי אדמיניסטרציא שתעבוד את האדמה במשך חמש או שש שנים, עד שיהיו הכרמים מכניסים הרבה, — מכל השאון הזה יצאו רק שתי קולוניות, שבהן ארבע אגודות עוסקות בנטיעות על ידי פועלים. אבל גם האגודות האלה הולכות ורופפות ועומדות להפרד עוד קודם הזמן המוגבל, וגם הטובה והעשירה שבכלן כבר נלאתה לתת ולהזור ולתת שנה אחר שנה להוצאות־העבודה המרובות. מן הנסיון הזה אנו למדים, כי אגודות כאלו, המקבלות על עצמן להוציא ולא להכניס במשך שנים רבות, אין סיפק להתקים, ובהתפרדן קודם זמנן, בעת שהכרמים (אי הנטיעות האחרות) נצרכים עוד לעבודה מרובה עד שיתנו פרים נראות רעה להישוב בכלל ומביאות אסון על רבים מחבריהן.

ועל כן נוכל לקבוע יסוד רביעי: גם הישוב באגודות אגודות אפשר יהיה (עוד הפעם: כשתגיע השעה המוכשרת!) רק לשם מזרע תבואות, והחברים צריכים להיות בעלי הון, שיוכלו להוציא במשך שנה או שנתים כל הסכום הדרוש להתישבותם הגמורה, ובמשך העת הקצרה הזאת תעסוק אדמיניסטרציא בזבול השדות והרישה וזריעה ובנין, עד שיהיה הכל מוכן, ואז תתפרד האגודה וחבריה יתנחלו בארץ בתור אכרים פשוטים, אשר ימצאו תיכף לחמם מפרי אדמתם, ורק אז יעסקו בעצמם גם בנטיעות, אם יחפצו.

התמיכה. רבים מתאוננים, כי בכל המליונים הרבים שהוציא הברון עד כה על ישוב הארץ לא הצליח אף לתת לנו, לפחות, נסיונות ברורים, שמהם נלמוד מה לקרב ומה לרחק ולא נגשש כעורים באפלה. יכול להיות, כי צודקת היא הטענה הזאת בכלל, אבל נסיון גדול אחד יצא לנו בכל זאת

שנות ערלה, וכמות היין החדש קטנה היא עוד מאד, ובכל זאת כבר תעלה השאלה הזאת על כל לשון, והקולוניסטים הורידו לארץ ראשם ודואגים מאד לאחריתם. לפי שנסיון השנה הזאת הורה ברור, כי בארץ עצמה אין כבר גם עתה מקום לכל היין, וההוצאה לחו״ל אינה בטוחה לע״ע, וקשה מאד למצוא שוקים קבועים, אשר יוכל יין א״י להמכר שם במחיר מספיק. הברון רוטשילד עוסק אמנם בטושבותיו בנסיונות שונים ורצונו להראות, כי א״י מוכשרת להוציא יין משובח ביותר, אשר לא יירא מפני הקונקורנציא. אם יעלה הדבר בידו — אי אפשר עוד לדעת. אבל בכל אופן יעבור עוד זמן רב, והרבה רבבות כסף יאבדו, עד שנדע אחרית דבר; בעוד שהקולוניות החפשיות צריכות פרנסה ואינן יכולות להמתין. עד הימים האחרונים עמדה על הפרק עוד שאלה אחרת קודמת לזו — שאלת היקב. כי בעת שנטעו כל הקולוניות כרמים על יסוד „החשבונות״ הידועים, שכחו הכל להביא בחשבון את היקב הדרוש לעשית יין, שעולה עם הכלים הדרושים עד למאות אלפים. עתה אמנם יש תקוה, כי יהיה יקב מרכזי להקולוניות החפשיות שביהודה, אבל בזה עוד לא נושענו, כל זמן שלא נמצא פתרון לשאלת היין. בשנה שעברה שלמה האדמיניסטרציא בראשון לציון מחיר הגון בעד הענבים, וכל קולוניסט הכנים על כן מכרמו סכום מסוים, והנה הריעו הו״צ תרועה גדולה, כי עוד מעט והיו ה„ראשונים״ לבני חורין„ לעשירים, למאושרים; ולולא הגזרה, היו בודאי נולדות על סמך זה קולוניות חדשות עם רבבות גפנים בפעם אחת. ולא נמצא בתוך הו״צ אף פקח אחד אשר ישאל: וכי מאין ידענו שהמחיר הזה הוא הטבעי, האמתי, כלומר, אשר ישיב אל כיס הברון עם ריוח ידוע על ידי מכירת היין? כי אם לא כן, הלא אין גם זה אלא „תמיכה״, אם גם בדרך כבוד. ובאמת, הנה נשמע עתה, כי מוצאה האדמיניסטרציא את עצמה מוכרחת להוריד בשנה זו מחיר הענבים, כדי שתוכל להוזיל גם מחיר היין. ומי יודע אם בשנים הבאות לא ירד המחיר עוד יותר, אחר שלע״ע אין שום מדה טבעית למוד בה את המחיר האמתי של היין החדש, וממילא — גם של הענבים החדשים.

היסוד השני הוא איפוא: צריך לחדול לגמרי מנטיעת כרמים חדשים עד שיתברר היטב מה אחרית היין.

מזרע תבואות. הנני מודיע בשמחת לב, כי שנוי גדול לטובה מצאתי הפעם בהלך רוחם של רוב הקולוניסטים בנוגע לעבודת שדה. אז, לפני שנתים, שחקו על ה„אידיאליסמוס״ שלי לא רק סופרינו שבחו״ל, היודעים כל הלכות הישוב מרחוק „ברוח מבינתם״, כי אם גם הקולוניסטים עצמם חפצו אז להאמין ושיאמינו אחרים, כי אין אדמת א״י מסוגלת לזריעה וכי לאיש ישראל אין כל „חשבון״ להיות אכר פשוט על האדמה הכחושה הזאת. עתה

להתישב בארצותיהן המועטות באוכלוסין; בעוד אשר פה בארץ, לא די שאין אנו יכולים לקוות עתה שום עזר, אלא שגם ידוע ברור, שהממשלה תניח מכשולים על כל צעד גם לעתיד, לפי שאין דעתה נוחה מהתישבותנו. הסופרים בבה״ע, בדברם תמיד על „גזרת הכניסה״, גרמו לבני חו״ל לעשות להם מושג בלתי נכון מתכונת הגזרה, כאלו כל עיקרה היא רק על הכניסה, ומכיון שהצליח אדם להכנס לארץ באיזה אופן שיהיה, הרי הוא בטוח, כי ישב כל ימיו בשלוה ולא יירא רע. אבל האמת היא, להפך, כי הממשלה בקונסטנטינופול אינה מקפדת הרבה על הכניסה ונותנת כמעט לכל דורש את הרשיון („תזכרה״) להכנס לארץ ולישב שם שנים או שלשה חדשים. אבל, לעמת זה, אינה רוצה עתה בשום אופן, מפני טעמים מדיניים, להניח ליהודים חדשים להתישב בארץ ישיבת קבע, וכל שכן לקנות קרקעות ולבנות בתים. ולפי שיהודי המערב ואמיריקא מוצאים חסות בצל הקונסולים שלהם, אשר לא יסכימו למתוח על בני ארצם גזר דין זה, המתנגד לתנאי הברית שבין ארצותיהם והתוגרמה, לכן תצמצם האחרונה את כל התנגדותה עוד ביותר שאת לעמת יהודי רוסיא, ובדברים ברורים ונמרצים גלתה את מחשבתה, לבלי תת להם להתישב בארץ. אין ספק איפוא, כי ככל אשר ירבו המתישבים והמתנחלים באיסור על ידי ערמות שונות (הממשלה יודעת כל הדרכים האלה!), כן תגדל חמת הממשלה העליונה יותר ויותר, ואין שום דבר אשר נוכל לבטוח בו, כי סוף סוף לא תעשה הקירה והדרישה מדויקת ולא תגרש ביום אחד את כל אלה שאין להם רשות לשבת פה. אך לו גם נניח, כי אפשר יהיה גם אז להשאר בארץ בחסדי הפקידים המקומיים הנה הודע מה הוא פקיד תוגרמי בעת שגורל היהודי בידו — היא יבכים, כי טוב המות מחיים כאלה, המסורים בידי עלוקות. שמוצצות דם קרבנותיהן מפה אחר מפה ואינן נותנות להם מנוח כל עוד רוח בהם.

יסוד כל היסודות צריך איפוא להיות מעתה: לעשות רק מה שנוכל לעשות בהכשר, בדרך אופיציאלית, ולבלי השתמש בשום ערמה ותחבולה לגנוב דעת הממשלה.

הכרמים. לפני שנתים, בעת שעמדו להוסד קולוניות הרשות רבות יכולן על יסוד מטעי כרמים, שאלתי אז את השאלה הגדולה: „אנה יבוא כל היין הזה? *) ובשאלתי זאת הבאתי עלי קולות רוב חו״צ, אשר חשבו ומצאו, כי אין אושר כמטעי כרמים בא״י. עתה הנה בסבת הגזרה לא נוסדו הקולוניות החדשות ההן, וגם בהישנות לא רב עוד מספר הכרמים שעברו להם כבר

*) עי׳ למעלה, מאמר ראשון.

פניהם הדלים, תנועותיהם הזרות ומלבושיהם המשונים — הכל מתאים למראה הכותל הנורא. ואנכי עומד ומסתכל בהם ובכותל, ומחשבה אחת תמלא כל חדרי לבי: האבנים האלה עדים המה על חורבן ארצנו, והאנשים האלה — על חורבן עמנו; איזה משני החורבנות גדול מחברו? על איזה מהם נבכה יותר? — ארץ כי תחרב, והעם עודנו מלא חיים וכח, — יקומו לה זרובבל עזרא ונחמיה והעם אחריהם וישובו ויבנוה שנית; אך העם כי יחרב, מי יקום לו ומאין יבוא עזרו? —

ולו באה בי באותה שעה רוח ר' יהודה הלוי ויכלתי לקונן כמהו על שבר בת עמי, היתה קינתי מתחלת לא „ציון", כי אם — „ישראל".

כ"א אייר תרנ"א, באניה מיפו לאודיסא.

מאמר שני*).

(ממסעי השני בשנת תרנ"ג).

עוד הפעם עומדות רגלי על אדמת אבותי ועוד הפעם עלה עלי הגורל לגלות בקהל מה שאחרים כסו עד כה. לא קלה היא אמנם העבודה הזאת ולא נעימה; אבל, מכיון שהתחלתי במצוה זו לפני שנתים, אחשוב לי להובה לעשותה גם עתה, ומה גם כי בדבר אחד קלה היא עתה יותר הרבה ממה שהיתה אז. כי אז, בימי „התנועה הגדולה", יחיד הייתי כמעט בדעתי והוכרחתי על כן להרבות בראיות על כל דבר, כדי להוכיח צדקתי; בעוד אשר עתה, בעת שאנו אוכלים פירותיה של התנועה ההיא, והנסיון עצמו היה למורה דרך ה„אמת", — עתה נפקחו גם עיני רוב יושבי הארץ לראות נכוחה, ודעה אחת ושפה אחת שוררת בין כל טובי חו"צ אשר בארץ ישראל; באופן שאינני רואה צורך להאריך, אלא אציע בקצרה את הדברים היסודיים, שנתבררו עתה על פי הנסיון, ואעידה לי מראש את הכרינו שבארץ ישראל, הרואים הכל מקרוב: אם שקר בפי או העויתי הישרה — יבואו ויטפחו על פני.

הממשלה. המכשול היותר גדול על דרך התפתחות הישוב הוא יחס הממשלה אליו. כל קולוניזציא חדשה דורשת בהכרח עזר וסעד מצד ממשלת המקום, וכל הממשלות הנאורות הומכות באמת בכל אשר בכחן את הרוצים

*) נדפס ב„המליץ" ג'—ה' אלול תרנ"ג.

העניים היו יודעים גם הם, כי יש תקוה לאחריתם, אם אך יעבדו באמונה; וסוף דבר — היינו מוצאים בא"י אחר עשר או עשרים שנה המון גדול מאחינו, לא ערב רב של גולים עניים ורודפי עושר, אשר לא יצלחו לכל, כי אם אנשים בריאים וטובים וישרים, אוהבי עבודה וחיים מגיע כפם בשלום ובסדרים נכונים. אנשים כאלה לא היו מעוררים בעת הראשונה כל שנאה מצד עם הארץ, לפי שלא היו מתגרים בו ולא היו באים בגבולו. ואף אם ברבות הימים אפשר שתביא הקנאה לידי שנאה, אין בכך כלום. כי עד אז יוכלו אחינו כבר להחזיק מעמד בארץ על ידי מספרם הרב, אחוזותיהם הגדולות והעשירות, אחדותם וסדרי חייהם הטובים.

מובן מאליו, כי כל האמור בזה אינו אלא בדרך כלל, כדי להראות רוח חברה כזו. ואם היתה באמת עומדת להוסד היתה מוצאה לה גדולים וטובים ממני, שיערכו לה את תקנותיה הפרטיות.

ואולם, אין לשכוח, כי לפי מצב הדברים עתה תכבד העבודה על החברה בראשיתה. לא על נקלה נוכל לעצור בעד שטף האמיגרציא המבוהלת לא"י, אחר שכבר הורגל ההמון לבקש לו שם מפלט; לא על נקלה יניחו גם הספיקולנטים את מקומם וילכו להם בשלום; לא יחדלו גם אלה מקרב הארץ כרגע, אשר ינסו עוד לבלבל מוח ההמון על ידי „הצעות" גדולות ואגודות מתעשרות; גם סופרי ישראל לא יחכמו פתאים לבלי הוסיף עוד להרעיש העולם על כל מקרה קל ערך אשר נפל בארץ. מקום אחד ישנו עוד אמנם בא"י אשר לא נגעה בו יד עד כה, הוא כבר עבר הירדן. שם, הרחק ממקום הרעש והמבוכה, היתה החברה יכולה להחל מעשיה במנוחה, ולפעול אולי משם מעט או הרבה גם על מהלך הענין במערב הארץ. אבל, לאסוננו, התחילו כבר הספיקולנטים לתת עיניהם גם בכבר ההוא, ורבים מן העולים עתה הושבים כבר מחשבות להתנחל שמה. „עבר הירדן" עולה עתה על כל לשון ביפו, וכבר נמצאו גם סופרים המרימים קולם בכח וקוראים באזני כל ההמון: „לעבר הירדן!" — כנהוג. ובכן, יכול להיות, כי לא יארכו הימים ונראה גם שם את כל החזיונות אשר הורגלנו בהם ביהודה ובגליל, והחברה אשר אמרתי, אם אין חלומי זה דברים בטלים בלבד, תהיה מוכרחת להתחיל מעשיה בתוך כל השאון והבהלה, ומלחמה כבדה תהיה לה מבפנים ומבחוץ, מלחמה הדורשת כחות רבים, סבלנות גדולה ובינה יתרה.

מלא רעיוני עצב, אחר אשר תרתי את הארץ וראיתי מה שראיתי ביפו ובהמושבות, באתי ערב פסח ירושלימה, לשפוך שיחי וכעסי לפני „העצים והאבנים", שארית מחמדינו מימי קדם. ראשית דרכי היתה, כמובן, אל „הכותל". שם מצאתי רבים מאחינו יושבי ירושלים עומדים ומתפללים בקולי קולות.

הלא הם המה עתה העושים, ומה יעשו ואיך יעשו — כבר ראינו. אחד הוא אמנם „הועד הפועל„ ביפו, המביא באמת תועלת רבה ועושה סדרים כפי יכלתו, אבל „יכלתו" מוגבלת מאד, מסבות שונות, היצוניות ופנימיות, שמקורן גם הן בתכונותיהם ומצבם של אחינו ההם אשר מקרבם יצא . . .

לא נשאר לנו איפוא כי אם לפנות אל אחינו שבמערב, ביחוד — באנגליא, המתעסקים הרבה בימים האחרונים בשאלת ישוב א"י. אם בין המתעסקים האלה ישנם באמת, כמו שמספרים כה"ע, אנשים גדולים מילידי הארץ, אז היו יכולים עוד לתקן את המעֻוָּת ולתת לכל הענין את הצורה הנאותה לו. הם, אנשים שהורגלו לחיי סדרים ויודעים מה היא פעולה מתוקנת ועם זה יש להם גם כל האמצעים הנחוצים — הם היו צריכים ליסד חברה לאומית גדולה לישוב א"י. קודם כל ישלחו לשם קומיסיא של מומחים שונים, אשר תשוטט בארץ לארכה ולרחבה במשך שנה או שנתים ותעשה נסיונות ותקבץ ידיעות נכונות מכל הדברים הנוגעים לישוב הארץ ועבודתה. ואחרי כן תשתדל לקנות כל אחוזה העומדת למכירה; תשתדל בהשכל ודעת, בזהירות יתרה ובלי שאון ורעש . . . את כל קרקעותיה תחלק החברה לשני מינים: לאדמה שרובה לזרע ומעוטה לנטיעות, ולאדמה שכולה לנטיעות. על הראשונה תיסד קולוניות תיכף, תחלקה לחלקים, המספיקים למחית איש וביתו, תעשה חשבון, כמה יעלה מחיר כל חלק עם בית ורפת וכל הבהמות והכלים הדרושים, הכל לא ביד רחבה, כי אם המוכרח בלבד, ואז תמכור כל חלק עם כל השייך לזה לאנשים בלתי עשירים, אשר המצאם ראוים, לפי תכונותיהם וכחותיהם, להיות אכרים בא"י, ותעשה להם גם הנחות באופני התשלומין, לפי ראות עיניה, ובלבד שימלאו כל התנאים שתשים לפניהם מראש, בנוגע לסדרי חייהם ועבודתם. האדמה ממין השני תעבוד החברה בעצמה על ידי פועלים עברים, אשר תבחנם ותמצאם ראוים לכך, וככלות שנות העבודה לכל כרם או פרדס ויהיה נכון למכירה, תמכרהו החברה לאחד מחבריה, ואת הפועלים אשר עבדוהו באמונה במשך כל השנים תושיב על האדמה ממין הראשון, תתן להם „חלק" עם כל הנלוה לזה, בתנאי שיהיו על פי חקים ידועים, ואת החוב ישלמו מעט מעט במשך שנים רבות.

בשיטה כזו היתה מקבצת על יד אדמה מרובה במחיר לא יקר ומבלי שתשלוט בה עין רעה; הקונקורנציא והספיקולציא היו בטלות מאליהן, כי כל אלה הנותנים עתה ידם לאגודות שונות, המבטיחות להם כרם לאחר זמן, היו בוחרים יותר להשתתף בחברה כזו ולקנות מאתה כרם גם כן לאחר זמן. ולא היה איפוא עוד כל „קונה" לקרקעות בלעדי החברה; אלה הרוצים להתנחל בארץ תיכף על יסוד עבודת האדמה היו מוצאים גם כן הכל מוכן לפניהם, ואם אך יהיו באמת מוכשרים לזה, ישיגו הפצם בלי הוצאות מרובות. הפועלים

הימים אפשר שנראה שם חזיון אשר עוד לא היה לעולמים: שאלת העבודה והרכוש, בטרם עוד הספיק הרכוש ליהנות מפרי העבודה . . .

אך לא זו בלבד, אלא שבכלל אין מדרכנו ללמוד מאומה מן העבר בשביל העתיד. הן זאת בודאי יכלנו ללמוד מדברי ימינו בעבר ובהוה, עד כמה מוכרחים אנו להזהר לבלתי עורר עלינו חמת עם הארץ על ידי מעשים מגונים, עד כמה איפוא עלינו להיות זהירים בהנהגתנו עם עם נכרי שאנו באים לגור בתוכו מחדש, להתהלך אתו באהבה וכבוד, ואין צריך לאמר בצדק ובמשפט. ומה עושים אחינו בא"י? ההפך ממש! עבדים היו בארץ גלותם, ופתאום הם מוצאים עצמם בתוך חרות בלי גבול, חרות פרועה שיכולה להמצא רק בארץ כטורקיא. השנוי הפתאומי הזה הוליד בלבם נטיה לדיספוטיזמוס כאשר יקרה תמיד ל„עבד כי ימלוך", והנם מתהלכים עם הערביים באיבה ואכזריות, משיגים גבולם שלא בצדק, מכים אותם בחרפה בלי כל סבה מספקת ומתפארים עוד כי כן יעשו, ואיש אין אשר יעמוד בפרץ ויעצור בעד הנטיה הבזויה והמסוכנת הזאת. הן אמנם צדקו אחינו באמרם, כי הערבי מכבד רק מי שמראה לו גבורה ואומץ רוח; אבל במה דברים אמורים, כשמרגיש עם זה שהדין עם מתנגדו; לא כן אם יש לו צדקה לחשוב את מעשי מתנגדו לעשק וגזל משפט, אז, אם גם יחריש יתאפק עד עת קץ, אבל עברתו שמורה בלבו ונוקם ונוטר הוא מאין כמוהו.

ומה אוסיף עוד? האספר לקוראי על דבר המדות המגונות השולטות בעלי־הגולה, על דבר שנאת חנם פריד הלבבות מחלוקת של הבל בשביל מקום בבית הכנסת וכו'? — אך הן גם במה שספרתי אמרתי די, במדומה לי, להוכיח לנו, כי „לא זה הדרך" להשגת המטרה, וכי אם נוסיף ללכת בדרך הזאת, לבלות ימינו וכחותינו בפעולות נפרדות ומבולבלות, בלי ההכנות הדרושות, בלי אורגניזציא מעולה, בלי מנהיגים הגונים בלי שטה וסדר, — אז יכול להיות אמנם, כי סוף סוף יצלח לנו להושיב בארץ איזו אלפים כורמים ויוגבים אשר ברבות הימים ימצאו לחמם בנחת או בצער, כידי שמים או כידי אדם; אך עד המטרה העקרית — קרוב לודאי שלא נגיע לעולם ותחת למצוא תשובה שלמה ונצחת על שאלת היהדות, נוסיף רק שאלת היהודים במקום שלא נמצאה עד כה — בארץ אבותינו . . .

מה לעשות איפוא? אל מי נדבר, אל מי נפנה, מי ילך לפנינו ומי ישמע לקולנו?

מחסדי „נדיבים" יחידים, אף אם צדקתם כהררי אל, לא יִוָּשַׁע ישראל: זאת הורה כבר הנסיון. גם מאחינו במזרח אירופא אין לקוות הרבה. מצבם החמרי והמוסרי והמדיני לא יתן להם לעשות גדולות ומה גם לעמוד בראש.

מצומצמת והכרחית בלבד, אשר לא תביאהו לידי חלומות של עושר ואדנות, הכל לפי מספר נפשות ביתו והעובדים שבם. — ותחת התשובה הזאת, אני שומע עוד גם היום וכוחים וחקירות על דבר כמות הסכום הדרוש, כאלו כל השאלה לא היתה אלא: כמה יהיה לאדם בכיסו ויהיה מוכשר להיות מן האכרים הראשונים על אדמת אבותינו. הללו אומרים חמשת אלפים רו״כ, ואחרים פוחתים והולכים עד שני אלפים, וכלם יחד לא ישימו אל לב, כי רבים הביאו לארץ יותר מן הסכומים האלה ולא עלתה בידם עד כה לחיות מפרי אדמתם; כי האמצעים החמריים והמיכריים הדרושים לעבודת האדמה מתיחסים אלו לאלו על הרוב בערך מהופך: כל מה שירבה הון אדם, כן ימעט חפצו וכשרונו לחיות חיים פשוטים בעבודה גופנית. וחבת ציון, אע״פ שרבים אומרים לנפשם כי נכונים הם להקריב על מזבחה כל חייהם ואשרם, הנה כשהם באים לידי נסיון, אין כחה גדול להפוך משרש את נטיותיהם ותאות לבם שהביאו אתם מן הגולה.

בשנים האחרונות נולדה מפלגת עולים חדשים — מפלגת „הפועלים״, והם אנשים הבאים לא״י לעבוד עבודה אצל אחרים בתור שכירי יום. בהשתדלות „ועד הפועל׳ הם מוצאים עבודה באחת הקולוניות החדשות, מקבלים שכר טוב לפי המקום (ערך 1 ½ פרנק ליום), אשר יספיק להם גם לקבץ על יד איזה סכום, והפקידים, אנשים ישרים וחו״צ באמת, מתנהגים עמהם בחסד וברחמים ומשתדלים להיטיב מצבם בכל דאפשר. כל פועל מעם אחר במצב כזה לא היה מוצא סבה להתאונן הרבה על גורלו, אך לא כן פועל עברי בא״י. אמרתי „בא״י״, כי מאמריקא אני שומע בשורות טובות גם מאת הפועלים העברים: פלוני ופלוני מצאו להם עבודה המספקת באמצעים למחיתם והרי הם מאושרים וועצים גם לקרוביהם שיבואו שמה וימצאו גם הם אושר כזה. אבל בא״י אין הדבר כן. פה גם המבקשים להם ומוצאים אותו במחיר עבודתם יחשבו עצמם כקרבנות לטובת הכלל, ולהם איפוא הצדקה לדרוש בעד זה תשלום גמול מכל ישראל. רבים מאלה, כעבור להם איזה זמן תבחל נפשם בעבודה כזו, שאינה מעשרת ולא מכבדת את בעליה, והנם מוצאים כי אין כל „תכלית״ בזה לעתיד, ולבם יזעף על הכלל, אשר לטובתו הם עמלים, והוא, כפוי טובה, לא ישלם להם כגמולם, לא יקנה להם שדות וכרמים וכו׳. טענות כאלו נתפרסמו בימים האחרונים באחד מכה״ע הוו״ל בירושלים, ואפשר שמעתי מאנשים נאמנים בא״י, היודעים את הפועלים מקרוב, אין זו דעת יחיד, כי אם הד קולם של פועלים רבים.

גם מן הנסיון הזה אין אני לומדים מה שאפשר ללמוד, ויש בא״י משתדלים להרבות מספר הפועלים מאחינו בדרך מלאכותית, לא מילידי הארץ — זה היה בודאי טוב ומועיל — כי אם מן החוץ, באופן שברבות

שדי לאיש רק לבוא לא"י וימצא שם כל הידיעות צבורות ומונחות לפניו, ולא יעלה על לבם, כי כל ה„בקיאות" קלוטה מן האויר, ובאמת אין איש יודע עד מה.

אבל עד שנתמה על העדר הידיעה בדברים שאין לנו בהם עוד נסיונות מספיקים, אלא שיכלנו לדעתם ממקורות אחרים הלא נתפלא עוד יותר על כי לא יוכלו או לא יחפצו אחינו להוציא תועלת מן הנסיון שכבר יש לנו.

הנה כעשר קולוניות עומדות וקימות זה שנים אחדות ולא אחת בהן עוד יכולה להתקים בלי תמיכה. שקר בפי הבשורה שנתפרסמה בכה"ע, כי באחת הקולוניות חדלו רבים לקבל תמיכה בשנה זו. בכל השתדלותי ודרישתי, לא זכיתי לראות אף איש אחד אשר יחיה רק מפרי אדמתו בלבד. ומדוע? האמנם צדקו האומרים כי ארץ אבותינו אוכלת יושביה? האמנם רק לשוא יהרוש החורש ויזרע הזורע שם ומאומה לא ישא בעמלו? — חלילה! גם בארץ ישראל, ככבל הארצות, עובד אדמתו ישבע לחם, וגם בשנה זו, אף כי לא מבורכת היא, יראה הנוסע מצדי הדרכים שדות פוריות ועמקים עוטפים בר. הערביים עושים ואוכלים, האשכנזים עושים ואוכלים, רק עלינו בלבד יצא הקצף! מדוע איפוא?

התשובה האמתית, שכל נבוני דבר בא"י מסכימים לה, היא: כי הקולוניסטים הראשונים הביאו אתם אמנם אידיאליסמים הרבה, ואחדים מהם — גם כסף מעט או הרבה, אך לכלם חסרים הכשרונות והתכונות המוכרחים לעבודת אדמה, ואינם מסוגלים להיות אכרים פשוטים, לעבוד עבודה קשה הם ובני ביתם ולהסתפק עם זה במועט היותר אפשרי. אין צריך לאמר המשכילים, אלא גם האנשים הפשוטים שביניהם אינם אוהבים הרבה את העבודה בשדה המשביעה לחם, ועל כן נהפכו רובם סוף סוף לכורמים בלבד, והרי הם יושבים ומחכים להכנסותיהם העתידות לבוא, ומרוב טובה לעתיד ישכחו את ההוה: לא ישימו לב הרבה לגן הירק אשר מאחרי ביתם, לא יגדלו בהמות ועופות במדה הדרושה, הערביים מביאים להם חמאה, ביצים וירקות, והם קונים הכל בכסף מלא, וגם מלאכת כרמיהם נעשית לא תמיד בידי עצמם. יש אמנם גם יוצאים מן הכלל, אבל אלה כלם עניים, שאין להם אדמה במדה מספקת.

מן הנסיון הזה הלא אפשר היה להוציא תשובה ברורה על השאלה הנשמעת יום יום: מי יעלה לארץ להתנחל בה בתיר עובד אדמה? — מי שיביא עמו כל האמצעים הדרושים לזה, החמריים והמוסריים. האחרונים — כלומר, אהבת העבודה, סבלנות, אומץ־לב וכו' — במדה גדושה, אשר תכשירהו לשאת ולסבול זמן מה עד שישיג מטרתו, והראשונים — במדה

שאלה בעניני עבודת שדה וכרם אשר לא נשמע עליה תשובות שונות וסותרות זו את זו. שאלו, למשל, את הקולוניסטים: כמה גפנים נכון לטעת על שטח דונם אחד? ותשמעו תשובות שונות המתחילות מן 400 והולכות ויורדות עד 225. וכן הדבר בשאלות אחרות. וכל שכן בנוגע למזרע תבואות ולנטיעות עצי פרי שונים, שהכל נעשה רק על פי השמועה, איש מפי איש, ולפעמים איזה מקרה בודד, איזו מלה שהתמלטה מפי אחד „הבקיאים" נעשה ליסוד, שעליו הולכים ובונים איש בעקבות רעהו ומודיעים גם לכל שואל, כדבר ברור שיש לו סמוכים מן הנסיון. — הטוב לארץ לתת לה שביתה אחת לכמה שנים? יש אומרים טוב וראוי, ואחרים אומרים שהשביתה תקלקל עוד. — כמה שערים תוכל לתת אדמה בינונית בשנה בינונית? — הערביים מוצאים (כפי הנשמע!) חמשה או ששה שערים. אבל מזה אין ראיה — יאמרו אחרים — כי עבודת הערביים פסולה וכלי מחרשתם לא יצלחו, ואם היו חורשים בכלים אירופיים, היו מוצאים הרבה יותר. לעמת זה יאמרו אחרים, כי תכונת הארץ אינה סובלת מחרשה אירופית. והנה ידוע לכל יושבי הארץ, כי רבים מן האשכנזים וגם ערביים עשירים עובדים בכלי אירופא, ואם כן הלא נקל היה לקבץ ידיעות סטטיסטיות ממקומות שונים ולשמוע תשובה ברורה מפי הנסיון. ובכל זאת, אין יודע. — השמעת, הקורא, מימיך, כי כמעט כל הבתים בא"י לחים הם ביטות הגשמים ומזיקים לבריאות, ביחוד, לחולי החזה? לא שמעת, אע"פ שקורא אתה בתמידות כל הידיעות הבאות משם. אבל הדבר כן הוא. והנה, לפי דעת בונים מומחים שדברתי עמם על זה, אפשר היה להסיר על נקלה את הנגע הזה על ידי אמצעים שונים בבנין הבתים. אך איש לא ישים לב לחקור את הדבר. — גם בנוגע למשפטי הארץ על דבר מקנה קרקעות, שהכרה ידיעתם מורגש על כל צעד, עוד נגשש כעורים באפלה ועוד אין לנו גם איש אחד נאמן אשר ידע לפחות לקרוא ערבית כראוי. ואחב"י קונים קרקעות בעד אלפים ורבבות, מבלי שיוכלו לדעת ברור, אם שטרי המקנה והבניה נכתבו כהלכה, ומוכרחים להשען בזה על ידיעות פורחות באויר.

ואם כך הדבר בנוגע לעבודת האדמה, ישאלה שהכל עוסקים בה, קל וחומר בשאלות המסחר וחרושת המעשה, שאין לנו בהן כל ידיעה נכונה, וכל העצות וההצעות שנאמרו ונכתבו בזה אינן אלא השערות בלבד. במשך ימי שבתי בארץ קבלתי מכתבים רבים המלאים שאלות בענינים האלו. אידה ולא אבוש, כי לא עניתי לאיש דבר, מחוסר ידיעה. גם „הועד הפועל" אשר ביפו מקבל מכתבים כאלה יום יום וגם הוא על הרוב עובר עליהם בשתיקה, ואם לא אשגה — גם כן מסבה זו. השואלים התמימים האלה, בראותם את הבקיאות הגדולה שמראים סופרי ארץ ישראל בכל ענין, מאמינים בודאי

ומריעים תיכף בכתב ובע"פ, על כל מקרה קטן וגדול ביפו תהום כל העיר, והכל, הגרים והאזרחים, מן הדילינט עד האחרון שבפיעלים, זקן ונער, יודעים עד היסוד כל מהלך הענין וחושבים להם לחיבה להוות דעה ולהתוכח על כל הדברים בשוקים וברחובות. סופרים קצרי ראות בודקים אחרי כל הבאים לארץ, יספרו כל צעדיהם, למען יוכלו לבשר בקהל רב, כי אלה ואלה באו ואלה ואלה יבאו, זה קנה וזה קונה וזה חושב לקנות וכו', ולא דעת ולא תבונה להם לראות את התולדות המרות היוצאות מזה. אין צ"ך לאמר, כי גם פה, כבכל הידיעות הבאות מא"י, הרבה שקר וגוזמא (כמו שקרה זה לא כבר לאחד השלוחים, היושב בארץ זה כשלשה ירחים ועוד לא הצליח לקנות אדמה, ופתאום נתבשר בכה"ע, כי כבר יסד קולוניא וב"ה עישה חיל וגם שלום לו עם הערביים שכניו), אלא שגם פרסום האמת מביא נזק רב: מצד אחד, שומעים בעלי האחוזות (ויש גם מאחינו המשמיעים להם זאת), כי היהודים באים בהמון רב לקנות אדמה, ומפני זה עולה מחירה מיום ליום; מצד אחר, אנו מושכים עלינו ועל מעשינו עיני הממשלה ועם הארץ, ובטרם עוד עשינו איזה דבר ממשי, הננו משתדלים כמו בכונה, שתשלוט בנו עין רעה . . . ומצד השלישי, וזה אולי קשה מכלם, שומעים אחינו שבגולה, כי מרבים העם לעלות, ובכח מדת החקוי מתעוררים לעלות גם אנשים שאינם ראוים לכך, שעליתם רעה להם ורעה לארץ, ומוסיפים שם מבוכה על מבוכתנו.

במצב כזה, לא נתפלא כלל, אם במהרה בקרוב אי אפשר יהיה למצוא בא"י אדמה למקנה, אם הממשלה התורקית תתחיל עוד הפעם להניח מכשולים על דרכנו, אם המעשים המכוערים יעוררו גועל נפש בכל טובי עמנו, ותחת „התנועה הגדולה" תבוא אז ריאקציא נוראה . . .

על שפת ים כנרת יש קולוניא אשכנזית קטנה, אשר שם ישבנו לנוח, בעברנו אני וחברי מראש פנה לטבריא. בבואי בדברים עם הפקיד, נודע לי, כי זה לא כביר קנו הפרנציסקנים בבית ארץ גדולה, המשתרעת מן הקולוניא ההיא עד הירדן. המקום הזה הוא באמצע הדרך בין טבריה לצפת וקרוב להקולוניות הצפוניות שלנו מקום שאחינו עוברים ושבים בו ומחפשים שם קרקעות למקנה, ובכל זאת לא נודע דבר המקנה הזה לאיש מאתנו. זכרתי את דרכינו אנחנו ואומר בלבי: אשרי „הגוי", שאומר מעט ועושה הרבה וכל מעשיו בדעת וסדרים.

ועל חסרון דעת וסדרים בכל מעשינו יעיד לנו עוד חזיון אחר, אשר יאדמו פני מבושת מדי דברי בו. אחר עשר שנות עבודה וכתיבת אלפי מאמרים ומסעי הרבה תרים משכילים, הננו עוד גם עתה נבערים מדעת בכל השאלות הנוגעות לישוב הארץ, ואפילו בדברים יסודיים שידיעתם מוכרחת. כמעט אין

מובן מאליו, כי כל זה אינו אלא פרי „ההתגודדות" ופעולותיהן הבודדות והנפרדות של האגודות השונות, מה שלא היה אפשר כלל בעבודה אחת כללית היוצאת ממרכז אחד ומסודרת כראוי. לולא רבו הקונים, יחידים ושלוחי אגודות, הדואגים איש איש רק לנפשו ולאגודתו, לא היו גם אנשי הבינים פרים וישורצים במדה כזו. ועל כן נוכל לאמר בצדק, כי אשמים בכל אלה רק מעשינו המבולבלים והמבוהלים: „פרצה קוראה לגנב".

ברחובות יפו חזיון רגיל הוא עתה לראות זוגות זוגות הולכות ומתלחשות, וכל אחת מבטת לרגעים בעיני פחד וחשד על כל הצדדים, שמא חלילה נשמעים הדברים לאזני חברתה. לפעמים מתעלמים אחדים מהם פתאום ולא יבֹאו עוד זמן מה בחוצות העיר, ואז הכל מבינים, שבודאי הלכו בחשאי לאיזה מקום לראות את „הסחורה", ואחרי כן הם שבים, ואחרים מתעלמים, והכל בסודי סודות, מדאגת כל אחד שמא יקדמנו אחר. האנשים האלה הם המה „הקונים". מקצתם „יחידים", הרוצים לקנות קרקע רק בשביל עצמם, ומקצתם „דילינַטים", שלוחי האגודות השונות: שלוחי „הובבי ציון" שבעיר פלונית, שלוחי „דורשי ציון" שבעיר אלמונית, וכן הלאה, הכל רק לשם „ציון", ובכל זאת, תחת לעזור איש לרעהו, להועץ יחד בכל הדברים ולעבוד עבודה אחת למטרה אחת כאיש אחד בלב אחד, פונים כלם איש לעברו. ולא רק היחידים, כי אם גם הדילינַטים מתנהגים זה עם זה כאלו באו לקפח איש פרנסת רעהו, לפתוח חנויות הדשות זו בצד זו. החובבים והדורשים האלה, שלוחי עמנו בית ישראל, שוכחים לגמרי את הרוח אשר קבצם הנה; שוכחים, כי מלבד חפציהם הפרטיים של בני אגודה ואגודה, יש עוד מטרה כללית המשותפת לכלם, אשר בלעדיה כל מעשיהם הבל ותהו, ולפניה אין הבדל כלל בין בני אגודה זו לבני אגודה זו, לו רק יהיו הגונים ומוכשרים לעבוד את אדמת הקדש ולהיות היסוד לבנין בית ישראל. לולא השכחה הזאת, לולא היתה כל אגודה דורשת רק שלומה וטובתה, מבלי להקפיד על צרכי הענין הכללי, — היו אחינו, הבקיאים היטב בהלכות המסחר וההתחרות, מבינים מדעתם, כי רבוי העולים לארץ לקנות קרקעות יביא לנו רק הפסד מרובה, והיו משתדלים לבקש אמצעי, איך ליסד בארץ מרכז אחד, אשר אליו יפנו כלם בחפציהם מרחוק, וכל הדילינַטים הנכבדים היו יכולים אז להכבד ולשבת בביתם, ואיש זר לא היה יודע מספר הקונים וכמות האדמה הדרושה להם.

וכאשר נצייר לנו במחשבתנו את הקונים האלה מצד אחד, את הסופרים האורבים להדשות מצד אחר, ואת ה„אידיאליסטים" סתם, המשוטטים ברחובות יפו בלי כל עבודת מעשה, מצד השלישי — אז נוכל לעשות לנו איזה מושג מן המהומה והמבוכה, השאון והרעש, המלוים עתה את כל המעשים בא"י. על כל ארבע אמות, שאחינו קונים או רק חושבים לקנות, תוקעים

ומשתדלים להזיק איש לרעהו על כל צעד. ובאיזו אמצעים משתמשים! כל היעבה, כל ערמה ומרמה כשרות בעיניהם: משיגים בשוחד מכתבים וטלגרמות של אחרים, מחזיקים מרגלים המתהלכים חרש בכל מקום, כדי לדעת מעשי מתנגדיהם ומערבי־לב הקונים, ועל הכל — מפקיעים שער הקרקעות באופן נורא ומביאים חכמה בלב הערביים בעלי האחוזות . . . בבואי לארץ, התאוננו באזני אחדים מטובי אחינו שם, כי כר נרחב אחד עומד למכירה, ובו יותר ממאת אלף דונם אדמת־זרע טובה, אלא שהמוכר קצב מחירו עשרים פרנק הדונם, „ומחיר נורא כזה אסור לשלם, כי ישמעו יתר המוכרים, ונביא בזה רעה רבה לעתיד". עוד לא עברו שלשה ירחים ואחד הספיקולנטים קנה את הכבר ההוא במחיר „הנורא", עשרים פרנק הדונם. ובטרם השיג שטר מקנה באו אחרים והוסיפו על המחיר עד עשרים ושבעה פרנק. וכשראה בעל האחוזה כך, החליט לבלי מכור עוד את אחוזתו עתה, בתקותו כי שגעון הקונים ילך עוד הלוך וגדל. — שוב מעשה באחד משלוחי האגודות, המשתדל זה יותר מחצי שנה בהשיג כברת ארץ למקנה, וכבר קנה פעמים אחדות, ובכל פעם יבואו ספיקולנטים וישימו את המקנה לאל בנכליהם הרבים. בעת עזבי את הארץ קנה עוד הפעם אחוזה אחת והרבה במחירה מאד, בעשרים ושלשה פרנק הדונם. כמעט האמין כי סוף סוף השיג חפצו, ופתאום חזר בו בעל האחוזה, כי נמצאו קונים הנותנים לו מחיר כפלים! מאליו מובן, שעוד לא השתגע שום אדם עד לשלם באמת קרוב לחמשים פרנק בעד הדונם, וכל כונת המוסיפים לא היתה איפוא אלא להזיק.

מעשים כאלה נשמע עתה בא"י יום יום וכבר הורגלו בהם ולא יעוררו עוד כל תמהון. גם הנכבדים מילידי הארץ התחילו כבר להתערב בעניני „הרעיון הגדול" שלנו; גם מהם קמו לנו כבר „בעלי טובה" המתעסקים בישוב א"י . . . ומדוע לא? במה נופלים הם מן הספיקולנטים העברים, הרואים גם הם בכל הענין רק אמצעי לעשות עושר מדם אחיהם? אשמע בנחמה אם לא שמעתי אחד מהם אומר בפה מלא: „אני איני אלא סוחר ודבר אין לי עם אחרית סחורתי וגורל קוניה. אם לא יצליחו במעשיהם וישבו לעמת שבאו או ילכו לאבדון, מה לי ולהם?" — ובעיני ראיתי מכתבו של אחד הסרסורים העברים, שבו יודיע לאיש־בריתו בעזות מצח, איך עלתה בידו להוליך שולל את שלוחי אחת האגודות אשר האמינו בו, ותחת לעזור להם במקנה האחוזה שנתנו עיניהם בה, הניח מכשולים על דרכם, והם לא ידעו, „והאחוזה תפול לנחלה לנו ואי"ה נרויח הרבה" . . .

ובידי האנשים האלה נמצא עתה כל גורל הישוב! גם הרעיון היותר נעלה יוכל להרחיק מעליו כל ישרי לב, כשידים כאלה ממששות בו.

ומה בכך? — רגילים ראשי האגודות לענות — הן לפי תקנותינו אסור לחבר להתישב בארץ במשך כמה שנים, עד שיהיה הכל מוכן לפניו. ועד אז, אם נראה כי חשבונותינו מוטעים, לא נתן להעניים לעלות. וסוף סוף על ידי מעשים כאלו יעבור שטח אדמה גדול מידי הערבים לידי ישראל.

אבל בטענה זו יש שגיאות רבות. ראשונה, הנה העניים, הממשכנים כלי ביתם כדי להשתתף באיזו אגודה (מעשים שהיו), לא יוכלו על נקלה לשכוח את החלום הנעים אשר היה שעשועם ימים רבים. ואף אם אחרי כן יצעקו המיסדים בקול. כי טעו בחשבון, והעניים אל יהינו לעלות, — לא תועיל להם צעקתם, כמו שאין מועילות עתה אזהרות הועד מאודיסא, וא״י תתעשר באלפי עניים חדשים מקבלי תמיכה או נועים ברעב. שנית, יש ידים מוכיחות, כי למרות התקנה הנזכרת, יתישבו בארץ חלק גדול מן החברים עוד קודם הזמן, כי לפי המצב האֵיקונומי עתה בחוץ לארץ, תקופת פרנסת רבים יום יום, ואנשים כאלה, שמצבם מחיבם חובת גלות, כאשר יש להם אחוזה באיזו אגודה, לא ילכו לבקש להם מנוח זמני במקום אחר עד שתהא להם רשות להתנחל בארץ. ובאמת נתקבלו כבר בא״י, בזמן היותי שם, מכתבים מחברי אגודות, המבקשים להם פתחון פה לעבור על התקנה הנזכרת. שלישית, הנה גם בעלי הון שבאגודות כאלו לא כלם יביאו ברכה לארץ בשבתם בתוכה. כי מיסדי האגודות, כידוע, אינם מדקדקים הרבה עם חבריהם בכל הנוגע לתכונותיהם המוסריות וכשרונם לעבודה גופנית, לו רק ישלמו את המוטל עליהם בכסף מלא. ובענין דק ובכוך כזה אי אפשר לראות מראש כל המבוכה אשר יביאו אתם אנשים שאינם מהוגנים, אף אם בעת הראשונה תהי בטנם מלאה.

אך נוסף על כל זה, הנה גם הדבר הטוב האחד הנמצא בכל המעשים האלה — מקנה הקרקעות, יצא שכרו בהפסדו בעת הזאת, מחסרון אחדות וסדרים. מי שלא ראה איך קונים ומוכרים עתה קרקעות בא״י לא ראה התחרות בזויה ונתעבה מימיו. כל הנעשה בין התגרים והסרסורים הקטנים באחת מערי „התחום" אינו אלא צדק ויושר לעמת הנעשה כעת בארץ. בבואי שמה, לפני שלשה ירחים, נמצאו רק שתי חברות של ספיקולנטים (קוני קרקעות כדי למכרן חלקים חלקים), וכבר אז ראינו כי עתידה הספיקולציא להיות למוקש להישוב. עתה הנה באה ונהיתה! במשך זמן קצר פרצו ורבו הספיקולנטים באופן מבהיל, ובעזבי את הארץ עזבתי שם כבר שש חברות כאלה, ובלי ספק עוד ירבו, מלבד מחנה גדול של סרסורים ופקידים קטנים, בהם חייטים וסנדלרים, שעזבו את מלאכתם בשביל „המסחר" הזה, ואנשי מרמה שונים מן העולים החדשים, אשר אחדים מהם, לבשתנו, קנו גם אדמה לעצמם ונושאים עליהם שם „קולוניסטים לעתיד", — וכלם מתחרים ומתגרים זה בזה

מעט. ועל כן נראה בכל מעשי הישוב מעין ספיקולציא של הבורסא, אשר על דגלה כתוב: עושר או מות!

כי עם ישראל הוא „עם חכם ונבון" לכשירצה — זה הוא דבר שאי אפשר להכחיש, אבל מדה אחת דבקה בו יותר מבכל שאר העמים ותשיב חכמתו אחור — היא מדת החקוי. דברו אל בני ישראל השכם ודבר על נחיצות איזה ענין ותועלתו, הוכיחו כל זה באותות ובמופתים ברורים — לשוא! רק אחד בעיר ישמע לקולכם, וההמון ממקומו לא ימוש. ואולם, יקום נא מי שיהיה ויעשה את הדבר, ואפילו שלא כהלכתו ובלי יסוד נכון, מיד הוא מוצא לו תלמידים רבים, ההולכים בדרכיו ומחקים את מעשיו בעינים עצומות. מן המדה הפחותה הזאת היתה יוצאת תועלת רבה לענינגו, אם עבודתנו היתה באמת עבודה כללית, שבראשה אנשים גדולים ונבוני דבר. כי אז היו הצעדים הראשונים נעשים כהלכה, והעם היה מחקה אתם ועושה צעדים הרבה כמותם. אבל לפי מצב הדברים עתה, שאין שיטה ואין סדר ואין אחדות בכל מעשינו, שכל איש־רוח (ולפעמים גם משגע ממש) הושב עצמו למשיח קטן וקופץ בראש להושיע את ישראל, — עתה אין לשער את הנזק היוצא מן המדה הזאת. די למי שיהיה ליסד בעירו איזו אגודה, ולו גם על יסוד רעוע וחשבונות של תהו, מיד יוצאים רבים בעקבותיו, ואגודות כאלה, כמעט בלי כל שנוי, תוסדנה בזמן קצר עוד בערים רבות, בלי כל חקירה ודרישה, אם יש ממש בדבר, מבלי לשאול תורה מפי הנסיון, ומבלי שים אל לב, כי לא כל מה שאפשר במקום אחד, אפשר בכל מקום, ולא כל מה שיפה להבר אנשים נבחרים ואוהבי ציון באמת, הקרובים זה לזה בדעותיהם ותכונותיהם, יפה גם לכל אספסוף של אנשים מן השוק . . .

בימים האחרונים התחילו בקולוניות של הנדיב לשים לב לגדול תולעת המשי. בראשון לציון וזכרון יעקב עושים כעת נסיונות בזה, ויש תקוה. אבל עוד לא כלו הנסיונות, עוד לא ידע גם המשגיח על זה (כמו שהגיד לי בעצמו) את תוצאות הדבר בפרטות, וכבר נמצאו באי י בעלי חשבונות גלהבים, שערכו חשבון פרטי ליסוד „אגודת אלף" חדשה למטע עצי תות ומעשי המשי! המשגיח הנזכר, שראה את החשבון, השתומם למראה עיניו. אבל, למרות אזהרתו, לא יפלא בעיני כלל, אם אשמע בקרוב בשורה טובה בבה"ע, כי באחת הערים נולדה למז"ט אגודה כזו, וברוך ה׳ ותעשיר, ואז לא יהיו ימים מועטים והאגודה האחת תוליד בדמותה ובצלמה עוד עשר אגודות, ותחת הגפנים והיין, נשמע אז כל היום שיחת זקנים עם נערים על דבר התות והמשי . . .

בכה״ע, הנה לא עלה היין יפה ברל״צ בשנה שעברה ולא יכול לבוא בשוק אירופא. הן אמנם, לפי דברי הבקיאים, אפשר לתלות זאת בסבות מקריות שונות ואין לנו להתיאש עוד; אבל בכל אופן, יותר מתקוה טובה אין עוד כל מאומה, והתקוה הלא תוכל להשאר מעל, כלומר, אפשר שהיין החדש לא יוכל להשיג בשוקים הרחוקים מחיר גדול, לפי ערך הוצאות המשלוח והמכס, ואז הלא ימכר רק במדה מוגבלת, בפנים הארץ ובהפים הסמוכים, ואם יטעו אחינו אלפי רבבות גפנים בזמן קצר, אנה יכנס אז כל היין הזה ומה יהיה מחירו? אם העשירים, היושבים בחו״ל ומוציאים חלק קטן מכספם במטע כרמים בא״י, לא ימצאו אז חמשים למאה כחשבונם — אין רע; אבל אותם הבינונים או העניים, המשקיעים כל הונם בעבודת כרמם הקטן ובכליון עינים יחכו ליום המאושר, כשישבו איש תחת גפנו ויתענגו על קול צלצול הכסף הרב אשר יקבלו מחיר יינם. — אם הם טועים בחשבון, והכנסת הכרם לא תספיק להם גם די מחיתם, מה תהא אז עליהם ועל ישוב הארץ?

ההשקפה הזאת על מטעי כרמים הנהוגים עתה ועל הסכנה הנשקפת לישוב הארץ אם יִבָּנה על יסוד כזה — אינה שלי בלבד כי אם של רוב המבינים בא״י. והאסטנסים מוסיפים עוד, כי סימן רע הוא למצבו המוסרי של עמנו אם יחפוץ לעשות את ארצו כולה משקה, להפוך כל אדמת הקדש לשדה שכרון גדול . . . ואפשר שגם בטענה אידיאלית כזו יש קורטוב של אמת. אבל איך שיהיה, אין ספק, כי אם היתה התנועה יוצאת ממקור טהור ונשענת על ידיעות נאמנות אז לא היה אפשר כלל שתלבוש צורה כזו. כל אלה שרוצים להתעשר ואינם רוצים לעבוד, היו מבקשים אז את עשרם במקום אחר, ולארץ ישראל היו באים רק אנשים מישראל שהארץ ועבודתה חביבה עליהם מצד עצמה, לא מצד ההכנסות הגדולות, אנשים אשר באמת ובתמים מאסו בחיים של בזיון ופזור הנפש וילכו לארץ אבותיהם בהחלטה גמורה לעזוב כל מדותיהם המגונות תולדות המסחר ולהתמכר בכל לבבם לעבודה גופנית עם מנוחה רוחנית. אנשים כאלה לא היו מסכנים בעצמם ליסד כל עתידותיהם ועתידות הארץ על איזו השערה שעוד לא נתבררה כל צרכה, אלא היו בוחרים יותר לקנות להם שדות זרע ולהוציא להם מן הארץ בזעת אפם, ועם זה היו יכולים לנטוע גם כרמים בעתות הפנאי, לאט לאט, לא על ידי אחרים ובלי הוצאות מרובות. אם ברבות הימים היה היין מכניס הרבה, מה טוב, ואם לא, היו מסתפקים במועט ואוכלים לחמם בשמחה. לא כן עתה, שרוב הבאים לארץ אינם באים אלא על יסוד אותם החשבונות, המבטיחים להם הכנסה מרובה תמורת עבודה מעטה (או רק תמורת השגחה על עבודת אחרים), ורק על מנת כן הואילו להתנחל בארץ אבותיהם, — עתה, מובן מאליו, שאין להם כל חשבון להתעסק בעבודת אדמה פשוטה, הנותנת רק

הם מאמינים להביא תועלת לישוב הארץ על ידי בשורות טובות בדויות מלב. מרגישים הם, כי ההמון הגדול רחוק מאד מאהבת ציון, והאמת לבדה לא תספיק למשוך לבו, על כן הם מתירים לעצמם לשקר „לשם שמים", להלל ולשבח את הארץ ואת פריה בהגזמה יתרה, לפרסם ברבים מכתבים שונים „מהתם", שנכתבו בידי נערים או בעלי הזיה או גם — אוי לי אם אומר — בידי שרלטנים המפריזים על המדה בדעת וחשבון. כאלו אין די לארץ אבותינו שתהיה ככל הארצות, להשביע לחם כל עובדיה באמונה, אלא צריך שתוציא גלוסקאות וכלי מילת מאליה, בלי יגיעה יתרה. באמצעים כאלה הצליחו אמנם לעורר אהבה בלב רבים, אך לא אהבת ציון וישראל, אף לא אהבת העבודה הגופנית וחיי אכרים, כי אם אהבת ה„עסק" החדש בפרי הגפן, הנותן לבעליו, לפי דבריהם, שכר טוב מגשך ומרבית. המון הגונים, סרסורים וכדומה חשבו ומצאו על פי הבשורות האלה, כי „הרעיון הגדול" טוב מכל עסקיהם, בתתו ריוח גדול ובדרשו רק יגיעה מעטה. וככה היתה ארץ קדשנו לקליפורניא חדשה, המושכת אליה עיניהם של מבקשי „פרנסה קלה" ו„מחפשי אוצרות", מינים ממינים שונים.

מן המקור הזה יצאו כל „החשבונות המדויקים", אשר על פיהם נוסדו ונוסדות בכל יום אגודות שונות למטע כרמים. מי בין הנקראים „חובבי ציון" לא ידע עתה בעל פה השבון הכרמים והעושר הרב השמור לבעליהם? מי לא ידע, כי כך וכך גפנים עולות לבעליהן בכך וכך, כי כל גפן תביא כך וכך ענבים, ומן הענבים יעשו יין, והיין יהיה טוב ומשובח מכל היינות וימכר בכל העולם ביוקר גדול, וכי אחרית כל אלה היא כך וכך (מספר הגון) למאה? אנשים שלא ראו מימיהם צורת גפנים, יושבים ודורשים בנוסח של בקיאים על מעשי הכרמים והיין, עורכים חשבונות מפורטים ומבטיחים „הכנסות" גדולות, וכל העם שומעים ושמחים ומוחאים כף ורואים בזה „עקבות משיחא". ואמנם יש בזה מעין עקבות משיחא, אם גם במובן אחר . . .

ידעתי אמנם, כי דברי אלה יעירו עלי חמת רבים, אבל לחוב קדוש אחשוב לי לפרסם את האמת: עד היום הזה אין לנו עוד כל נסיון אשר נוכל להשען עליו ולדעת על פיו, מה יש לקוות מן הכרמים החדשים בא"י. כל הקולוניות, הישנות והחדשות, הולכות בעינים עצומות בעקבות הגננים של הנדיב. אם בראשון לציון יתחילו לטעת גפני „בורדלו", וטע כל העם „בורדלו", ואם ישובו הנוטעים בראשון לתת היתרון לגפני „מלבק", ושב כל העם להפיש „מלבק" בגרות, מבלי שים אל לב, כי כל האורחים הצרפתיים האלה גם יחד אינם אלא נסיונות חדשים על אדמת הקדש, אשר עוד לא נודעה אחריתם, וכי למרות ההבטחות של הספיציאליסטים הצרפתיים ולמרות השקרים שנתפרסמו

דרכי חיין, להתהפך מסוחר לעובד אדמה, — אז, אם באמת ובתמים נחפוץ להשיג מטרתנו בארץ אבותינו, לא נוכל עוד להעלים מעינינו, כי למלחמה כבדה אנחנו יוצאים וכי למלחמה כזו דרושות הכנות גדולות: דרושה ידיעה ברורה ופרטית ממצב שדה המערכה ותכונותיו, דרושה שיטה שלמה וקבועה אשר תגביל מראש כל הפעולות העתידות, דרושים כלי נשק טובים — לא חרב וחנית, אך רצון אדיר ואחדות שלמה — ויתר על הכל דרושים מנהיגים בקיאים ומוכשרים לכך, אשר ילכו לפני ההמון, יאחדו ויסדרו כל הפעולות בהסכם עם צרכי המטרה, ואיש לא ימרה את פיהם. רק בתנאים כאלה נוכל לקוות, כי למרות כל המכשולים, עשה נעשה וגם יכול נוכל, כי אין דבר עומד בפני רצונו ואחדותו של עם שלם.

העיקר הגדול שהכל תלוי בו הוא איפוא לא כמות מעשינו, כי אם איכותם, ומן הנקודה הזאת עלינו להשקיף על מצב עניננו עתה בארץ, אם לא נחפוץ לרמות את עצמנו ואת העם המאמין בנו.

הננו שמחים לראות בחו״ל, כי הנטיה להתנחל בא״י הולכת ומתגברת בעמנו. השמחה הזאת היתה צודקת רק בשני תנאים; אם, מצד אחד, היה העם יודע מצב הדברים כמו שהיא, אם כל החפצים לעלות לארץ היו יודעים מראש את אבני הנגף אשר יפגשו על דרכם, את העבודה הקשה אשר עליהם תהיה לעבוד עד שימצאו בארץ — לא הון ועושר, כי אם — לחם לאכול, ובכל זאת היו חפצים לעלות, והיינו בטוחים אז, כי באמת ובתמים גמרו בלבם לשאת עליהם עול העבודה, והיינו יכולים לקוות, כי רובם יהיו גם מוכשרים לעשות ולקים את אשר קבלו עליהם; — ומצד אחר, אם היה כבר הכל מוכן לתנועה כזו, אם היו בידינו כבר כל הידיעות הנחוצות למפעל גדול כזה, אם היו לנו אנשים, אשר יעמדו בראש התנועה ויאחדו את כל החמרים הנפרדים לבריאה אחת שלמה, ואשר ילכו לפני העם להורותו את הדרך הנכונה בכל המעשים ולשמרו מעין רעה, משטן משחית ומאוהבים מסוכנים . . .

אבל די לשבת בא״י רק זמן קצר ולהתבונן על כל הנעשה בעינים פקוחות, למען דעת, כי התנאים האלה גם שניהם עוד חסרים לנו לגמרי.

בכל אומה ולשון, הסופרים והדרשנים המעוררים לאיזו תנועה חדשה הם אנשים של צורה, היודעים עת ומדה לכל חפץ ומבינים איך ומה לדבר, בשביל לנהל את העם בדרך טובה. גם בקרבנו, לו היתה „התנועה" באמת תנועה ישרה וכללית, היו עומדים לה בודאי סופרים ודרשנים כאלה, אשר ידעו לחשב דרכם ולהזהר בדבריהם כראוי. אבל עתה, שבאמת אין לנו אלא פרכוס של אברים מדולדלים, כל אחד לעצמו, יעשו גם בעלי הלשון איש הישר בעיניו, מבלי התבונן הרבה אל תוצאות דבריהם. בהתלהבותם היתרה

מפני שאין הערביים אוהבים לטרוח הרבה בהוה בשביל עתיד רחוק. ועל כן לא בכל יום אפשר למצוא אדמה טובה למקנה. לא לבד האכרים, כי אם גם בעלי אחוזות גדולות אינם מוכרים בנקל אדמה טובה שאין בה כל מגרעת. רבים מאחינו, שבאו לקנות קרקע, יושבים בארץ זה ירחים אחדים וכבר תרו אותה לארכה ולרחבה, ואת אשר הם מבקשים עוד לא מצאו.

רגילים אנו להאמין בחו״ל, כי הערביים הם כלם פראי מדבר, עם הדומה לחמור, ואינם רואים ואינם מבינים את הנעשה מסביב להם. אבל שגיאה גדולה היא. הערבי, ככל בני שם, הוא בעל שכל חד ומלא ערמה. כל ערי סוריא וא״י מלאים סוחרים ערביים, היודעים גם הם לנצל את ההמון וללכת בעקבה עם כל אשר דבר לו עמהם, הכל כנהוג באירופא. רואים ומבינים הערביים, וביחוד יושבי הערים, את מעשינו וחפצנו בארץ, אבל הם מחשים ועושים עצמם כלא יודעים, לפי שאינם רואים במעשינו עתה שום סכנה לעתידותיהם, והם משתדלים איפוא לנצל גם אותנו, להוציא תועלת מן האורחים החדשים בהיות לאל ידם, ועם זה שוחקים לנו בלבם. האכרים שמחים בהוסד בתוכם קולוניא עברית, לפי שמקבלים שכר טוב בעד עבודתם ומתעשרים והולכים משנה לשנה, כמו שהראה הנסיון; ובעלי האחוזות הגדולות שמחים לקראתנו גם הם, לפי שאנו משלמים להם בעד אדמת אבן וחול מחיר רב, אשר לא ראו לפנים גם בחלום. ואולם, אם תבוא עת אשר חיי בני עמנו בא״י יתפתחו כל כך, עד שידחקו מעט או הרבה רגלי עם הארץ, אז לא על נקלה יניח זה את מקומו . . .

רגילים אנו להאמין בחו״ל, כי הממשלה הטורקית חלושה היא ופרועה כל כך, עד שלא תשים לב כלל לכל הנעשה בא״י, ובעד בצע כסף נוכל לעשות שם הכל, ומה גם אם יהיו צירי ממלכות אירופא למחסה לנו. אבל גם בזה נשגה מאד. ה בכשיש״ הוא אמנם כח גדול בטורקיא, וגם רבי המדינה לא יעמדו בפניו. אך עלינו לדעת, כי השרים הגדולים הם עם זה גם פטריוטים וקנאים עצומים לדתם ולממשלתם, ובשאלות שיש להן איזה יחס לכבוד אחת מאלה ימלאו חובתם באמונה ולא יועיל כל הון, וגם התערבות הקונסילים בענינים כאלו תביא עוד לפעמים רעה תחת טובה, כידוע לי ממקורות נאמנים.

נוסף על כל זה עלינו לזכור, כי גם עקבות הקולטורא החדשה נראו כבר בארץ כה וכה. מסלת הברזל מיפו לירושלים תשלם בקרוב, והקול נשמע, כי כבר נתקבל רשיון הממשלה לבנין מסלה אחרת יותר נכבדה, מחיפה לדמשק. קול תרועת הלוקומוטיב יביא בלי ספק שנוים גדולים במצב הארץ ויושביה, והעבודה תכבד עלינו עוד יותר . . . וכאשר נצרף כל זה אל המכשולים הכלליים, הטבעיים והמוסריים, אשר בהכרח יפגוש על דרכו כל המון רב הבא להשתקע באיזו ארץ חדשה, ומה גם בהתעתדו לשנות שם כל

אשר במהלך „התנועה", למען ידעו לשפוט גם הם, אם מתאימות פעולותינו עתה לתכלית הפצנו ואם אין לנו סבה לדאוג לעתידות הענין, למרות החזיונות היפים אשר נפגוש כה וכה: גם שגיאה אחת תאבד לפעמים טובה הרבה, ואף כי שגיאות רבות ויסודיות . . .

„לארץ ישראל או לאמריקא?" — השאלה הזאת, שהולידה בזמנה ספרות וכוחית שלמה, חדלה כמעט להתעורר עוד בשנים האחרונות. כי הטובים שבשתי הכתות הוכרחו ברבות הימים להודות אלו לאלו במקצת. הדורשים בשבח א"י הודו למתנגדיהם, שאין א"י יכולה עתה לקבל כל המון בני עמנו הנודדים מארץ מולדתם, ביחוד סוחרים ואומנים, המבקשים מקור למחיתם תיכף ואין בהם כח להבין כל הדרוש לעבודת האדמה ולחכות לפרי עבודתם. והכת האחרת הוכרחה להודות גם היא, שאין אמריקא מסוגלת לקבץ אל תוכה במקום אחד המון רב מבני ישראל ולהעמידם על הקרקע, בשביל ליסד שם מרכז עברי. התשובה האמתית היא איפוא: גם לאמריקא גם לארץ ישראל. הצד האיקונומי שבשאלת היהודים צריך לבקש תשובתו באמריקא, בעוד שהצד האידיאלי, הצורך לברוא לנו מרכז קבוע על ידי ישוב המון גדול מאחינו במקום אחד על יסוד עבודת האדמה, למען ידע ישראל וידעו גם אויביו, כי יש מקום תחת השמים, ולו גם צר מהכיל כל העם, אשר שם ירים ראש גם היהודי כאחד האדם, בזעת אפו יוציא לחמו מן הארץ וברוח לאומו יברא לו תנאי חייו בעצמו, — הצורך הזה, אם יש לו תקוה להמלא, אין זה אלא בארץ ישראל.

ואם כן, אם ישוב א"י אינו תשובה על שאלת „מה נאכל" של כל יחיד ויחיד, כי אם על שאלת החיים של הכלל כלו, הלא הדין נותן, כי בעוד אשר לאמריקא ילך לו כל החפץ, על דעתו ועל אחריותו בלבד, יהיה ישוב א"י מסור בידי כלל העם, וכל צעד וצעד יהיה מדוד ונעשה בדעה צלולה ומיושבת, בהשגחת ראשי העם ומנהיגיו, למען יהיו כל המעשים מכוונים למטרה אחת, ולא יבואו אנשים פרטיים במעשיהם הבודדים ויהפכו את הקערה על פיה. אך למען נבין עוד יותר את הצורך המוחלט בפעולה נאחדת ומסודרת, עלינו עוד להתבונן אל מצב הארץ עתה ביחס למטרתנו ואל אבני הנגף אשר על דרכנו.

רגילים אנו להאמין בחו"ל, כי א"י היא עתה כמעט כלה שוממה, מדבר לא זרוע, וכל הרוצה לקנות בה קרקעות יבוא ויקנה כחפץ לבו. אבל באמת אין הדבר כן. בכל הארץ קשה למצוא שדות־זרע אשר לא יִזָּרעו; רק שדות־חול או הרי־אבן, שאינם ראוים אלא לנטיעות, וגם זה אחר עבודה רבה והוצאות גדולות לנקותם ולהכשירם לכך, — רק אלה אינם נעבדים,

אמת מארץ ישראל.

מאמר ראשון*).

(ממסעי הראשון בשנת תרנ״א).

אחר שנים רבות שעברו עלי בהגיונות והמיונות על דבר ארץ אבותינו יתהית עמנו בה, זכיתי עתה סוף סוף לראות בעיני את נישא חלומותי, את ארץ הפלאות ההיא, המושכת אליה רבבות לבבות מכל העמים ומכל המדינות. בשלשה חדשים עשיתי בארץ, ראיתי את חרבותיה — שארית חיה לשעבר, התבוננתי אל מצבה האומלל בהוה, אך ביחוד שמתי לב אל העתיד, ובכל אשר התהלכתי היתה שאלה אחת נגד עיני תמיד: מה תקותנו פה לאחרית הימים? האם מוכשרת עוד הארץ לשוב ולהיות, ואם מוכשרים בני ישראל לשוב ולהחיותה? — על שאלת הארץ לא כבד היה לי למצוא תשובה: די ללכת הלוך ונסוע בה ימים אחדים לראות את הריה ועמקיה, שדותיה וכרמיה, הנותנים פרים למרות כל עצלות הערביים למען דעת, כי עוד לא נס לחה וכבחה אז כחה עתה, לתת חיים ואושר לרבבות בניה, אשר ישיבו אליה בלב שלם ובידים חרוצות יעבדוה. אבל לעמת זה, לא נקל היה למצוא תשובה על שאלת ישראל, להביא במשפט את הכחות הפועלים, ללמוד מן המעשים על עושיהם, עד כמה מסוגלים הם להביאנו עד המטרה הדרושה.

עתה הנה עזבתי את הארץ משאת נפשי עזבתי בלב נשבר ורוח נכאה. דמיוני לא בן חורין הוא עוד עתה להגביה עוף כמלפנים לא הלום נעים לי עוד הארץ ויושביה וכל מעשה שם, כי אם אמת מוחשית, המוגבלת בצורה ידועה ומורכבת מחזיונות ידועים, טובים ורעים, שאי אפשר לי להעלים עין מהם. מן האמת הזאת רוצה אני פה לגלות טפח — את הטפח היותר מכוער; רוצה אני לא להיות „כנור לשירי ציון“, להלהיב דמיון הקוראים ורגשותיהם על ידי ציורים נעימים — כנורות כאלה יש לנו כבר די והותר, המישנים אותנו בזמירות יפות — כי אם כל חפצי, להפך, לעורר את אחי באהבת ציון משנתם המתוקה, להציע לפניהם, כעד ראיה, את החלק הרע

*) נדפס ב„המליץ“ י״ג — כ״ד סיון תרנ״א.

להשיב לעמנו את רוחו אשר יצאה מקרבו? האמנם אין תרופה למחלתנו, כי מחלת הזקנה היא, ומעט מעט ינתק פתיל חיינו מחוסר כח?

לאלה, ורק לאלה, אנו משיבים — ותשובה אחרת אין: — חובבי ציון! . . .

ה׳ כסלו ורנ״א.

היסודית, בערבו יחד שני מושגים שונים: אהבת עם ישראל ואהבת בני ישראל, צרכי הכלל שהם באמת צרכים כלליים של העם כלו, וצרכי הכלל הנקראים כן רק מפאת היותם צרכי אנשים פרטיים רבים, כל אחד לעצמו. לו הבדיל בין המושגים האלה כראוי, היה מבין מדעתו, כי חובבי ציון, בהיות כל מטרתם רק הצרכים הכלליים, אינם אלא אנשים נפרדים, כיתר אחיהם, בכל הנוגע לצרכים הפרטיים של אישי הכלל, לאותן הצרות שהוא קורא „חיי שעה". והבדלה זו היתה מוגעתו כמו כן מבוא עלינו בטענה אחרת מעוררת שחוק: „כי רק אחד אחוז ממאה מכל המון בית ישראל ילך להשתקע בא"י וצ"ט הלקים ישארו פה", — לפי שהיה מבין מדעתו, כי את „האחד" הזה האחוז ממאה אנו מבקשים ובו אנו רואים תשובה לשאלת הקיום של הכלל, ולא באותם צ"ט חלקים של „המון בית ישראל", כלומר, המון פרטים רבים, אשר ישארו פה. היקף העגול כולל המון נקודות רבות, אבל רק הנקודה האחת אשר במרכז היא „הנשמה" המחיה את כלן. בימי הבית השני היה חלק גדול של „המון בית ישראל" מפוזר ומפורד בין העמים, ויהודי אלכסנדריא עלו הרבה בחכמתם, ואולי גם בעשרם, על אחיהם שבירושלים, ובכל זאת אין תולדותיהן של העדות המפוזרות אלא סניף לתולדות העם בארצו בעת ההיא, ציורים צדדיים המלוים את התמונה העקרית.

הסופר הנכבד בוכה במר נפשו, ואנו בוכים עמו, על צרותיהם של רבבות בני ישראל, האובדים במלחמתם בעד קיומם הפרטי, ואם יש בתוכנו (כעדותו) העונים לעניים האלה המבקשים לחם: „חובבו ציון!" — שוטים הם ואין מביאים ראיה מן השוטים. אדרבא, לכל האומללים האובדים בעניים ומבקשים עזרה בחבת ציון, להם אנו אומרים: אל תחובבו ציון, כי דבר אין לחבת־ציון עם צרת הפרט; להם אנו אומרים: בכו, אומללים, על העת החדשה הזאת, על ה„השכלה" של הדור הנאור הזה עם כל „שאלותיה", אשר עקרה מלבנו את המדות הטובות, את הרחמנות, את האהבה לצדקה וחסד, את הדאגה לצרכי הצבור והיחידים, שהיו אבותינו מצוינים בהן, — ואנחנו עם עני ודל, במה נוכל להושיעכם?

אך הן עוד רבים בישראל אשר מצבם הפרטי לא הורע כל כך אשר יאהבו עם זה את עמם בלבם ורוצים בקיומו הכללי, והם, בראותם כי חומת אחדותנו הולכת ומתמוטטת באין יסוד לה, כי הדת לא תעצור עוד כח לאחד את הלבבות, והרגש הלאומי הולך הלוך וחסור ועוד מעט ויכבה הזיק האחרון, כי בנינו ובנותינו נתונים לעמים אחרים ויוצאים אחד אחד לבלי שוב אלינו עוד, — בראותם כל זאת, הם שואלים זה לזה בלב נשבר ורוח נכאה: האמנם אין עצה ואין תבונה לקבץ את הנדחים, לאחד את הנפרדים,

כחיק לכל חי במצב כזה, וברגע אחד למדנו לדעת את עצמנו; נפקחו עינינו לראות, כי תעינו עד כה בעולם של דמיון והזיה, כי דעותינו לא היו דעות, הרגשותינו לא הרגשות, כי רדפנו אחר מטרות שאינן מתאימות כלל לתכונות נפשנו האמתיות, למהלך־חיינו הטבעי, וכל מעשינו והשתדלויותינו לא היו אלא אחיזת עינים ומעשי קופים בלבד . . .

ומני אז — מתאונן הסופר הנזכר בשם „ה„אחרים" — בטלו השאלות וניטל טעם הספרות, נשברו ה„צעצועים" ושבת שחוק הסופרים, והכל נצטמק ונצטמצם בארבע אמות של „עפר ארץ ישראל", ועל הכל אין לנו אלא תשובה אחת: חובבו ציון!

כן! לפי שכל השאלות שנשאלו לפנים אינן עוד עתה שאלות לעצמן, כי אם כלולות ותלויות כלן בשאלה אחת: שְׁאלת הקיום. ועל השאלה הזאת אנו משיבים באמת — ותשובה אחרת אין: — חובבו ציון!

שאלת הקיום, השאלה היסודית שהכל תלוי בה, עומדת על הפרק ומבקשת פתרונים לה, וסופרנו זה זוכר בגעגועים את השאלות המדומות שבלינו בהן ימינו לפנים! אשריהו, כי לבו רחב כפתחו של אולם, רחב כל כך, עד שיכול להחזיק בקרבו שני הפכים כאחד ולא חלי ולא מרגיש, כי בהיותו, מצד אחד, מתגעגע על השאלות של ספרותנו מדור העבר, הוא מתאונן עם זה, מצד אחר, על אבדן הצדקה והחסד ובטול ה„שתדלנות" והדאגה לצרכי הכלל, ותולה גם את אלה בחבת ציון, מבלי שים אל לבו, כי אם נחפוץ לבקש איזה „שעיר" אשר ישא עליו חטאות־הקהל האלה, לא נמצא יותר טוב וראוי לזה מאותה הספרות עצמה של הדור העבר, שידעה רק לשאול הרבה מבלי להשיב כלום, ועל ידי שאלותיה וספקותיה ושלילותיה עזרה הרבה להרחיב הפרץ בעמנו, לנתק את הקשר בין אבות ובנים ולהבזות בעיני הדור החדש קניני עמם הדל וחוג צרכיו הצר. וחובבי ציון מה? הם באו לעולם בכלות הכל, אחר שהרס השלום המדומה את מבצרינו מקדם, והמלחמה החדשה שבה ותהרוס את הדמיונות מעת השלום, אחר שנשאר ישראל קרח מכאן וקרח מכאן, טובע בים צרה ויאוש ואין מנוס ואין מפלט, — רק אחרי כל אלה קמו חו"צ לעורר ישנים ולקרוא להיי עולם...

אינני נשפט עם סופרנו על שגגתו, בחשבו חובבי ציון לאלפים ולרבבות, בעוד שאינם באמת אלא יחידים בכל מקום; אינני נשפט עמו גם על שגגתו האחרת, בהאשימו את חו"צ, כי סלקו ידיהם לגמרי מחיי שעה, בעוד שהכל יודעים, כי על הרוב הם הראשונים לכל דבר שבצדקה; — מניח אני לו אלה השגגות המקריות, אך לא אוכל להניח לו את שגגתו

שראינו אחרים ממלאים ספרותם „שאלות החיים", ועשינו כן גם אנחנו, כדי להדמות אליהם בכל דרכינו . . .

ופתאום, בשעה שישבנו במנוחה, בטוחים מפחד אויב, ועסקנו בשאלות ותשובות הללו שיצרנו לנו בעצמנו, — והנה קול רעש גדול ומבול של חצים ואבני בליסטראות . . . המלחמה החלה שנית, ואנחנו דלים וריקים, ערומים מכל. —

אותה שעה היתה שעת קריסיס נוראה, אשר כמעט לא נהיתה כמוה מיום גלות ישראל מעל אדמתו. כי בכל הימים הרבים אשר התהלך עמנו מגוי אל גוי, היה תמיד נכון ליום צרה, יכול לפעמים לקדם פני הרעה, יכול להכנע ולסבול לעת הצורך, ידע למצוא לו ניחם וגם תקוה, ואיש ברעהו מצא עזר בצר לו. אך עתה — אין כל. העם קרוע לכתות שונות המתגרות זו בזו בשביל אותן „השאלות", אנשי חסד נאספים מפני המטריאליסמוס שבא בגבולנו עם „השאלות", עוסקים בצרכי צבור באמונה כלו ואינם, לפי שתועלת אנשים כאלה היתה גם היא לשאלה, לפי שחשבנו לנו לקלון, לאות עבדות ושפלות, ללכת בדרכי אבותינו בענינים אלו, והשם „שתדלן" היה לכנוי של גנאי המעורר שחוק ולעג על שפתי הדור החדש, הנאור, המרגיש ערכו ומרים ראשו כאחד האדם . . . ותקותיהם ונחמותיהם של אבותינו — אלה נחשבו בעינינו לשאלות שנפתרו כבר . . .

דע את עצמך — הלמוד הקדמוני הזה, ככל למוד מוסרי, לא יובן להמון בני אדם כל צרכו ולא יכנס עמוק אל הלבבות, עד שיביאו החיים עצמם וילמדוהו בלי אומר ודברים. אבל מציאות למוד זה מעידה, כי עוד בימי קדם שמו החכמים לבם אל החזיון הנפלא שאנו רואים פעמים רבות, כי לא ידע האדם את עצמו, אע"פ שהוא קרוב ביותר אצל עצמו. יש אשר יאמין האדם בכל לבו, שכך וכך הן תכונות נפשו, כך וכך השקפותיו, נטיותיו, שאלותיו ובקשותיו בחיים, ובאמונתו זו יחיה ויתהלך ימים ושנים, על פיה יציב לו מטרות ידועות וירדוף אחריהן בכל כחו, בהאמינו, כי כך נאה לו לפי טבעו ונטות רוחו, — ופתאום, לרגלי איזה מקרה נכבד, תבוא מהפכה בכל הלך רוחו, ועיניו תפקחנה לראות, כי כל ימיו לא היה אלא טועה לא ידע את עצמו; כי כל אותן המטרות השונות, שנדמה לו כאלו מרגיש הוא בצרכן, לא היו באמת אלא מלאכותיות, חקוי מעשי אחרים, בלי כל יסוד אמתי בנפשו הוא; כי מתחת לעולם המדומה הזה היה טמון בעמקי לבו עולם אחר של השקפות ונטיות אחרות, והוא לא ידע.

במקרה הזה קרה גם אותנו באותה שעה של סכנת מות ויאוש. כי כשחזרנו על כל הצדדים ומצאנו רק תהום רבה מסביב, כשראינו הארץ רועדת תחת רגלינו ואין לנו מעמד, התגבר בנו פתאום חפץ הקיום בכל עזו,

עוד אל המטרה, על כן פנו אל אחד מחברינו באותה הבקשה הקדמונית:
לכה נא ארה לנו... אולי נוכל נכה בהם על ידי פצעי אוהב...

אבל גם עלילת שוא, אם תחפוץ למצוא מאמינים בה, צריכה להשען על מעשים שהיו, בתתה להם רק תמונה חדשה, לפי צרכה; בעוד אשר עלילה זו, שמעלילים עלינו מתנגדינו, חלושה היא כל כך, עד שדי לנו להזכיר בדרך כלל את המעשים מן העבר הקרוב, למען נראה, כי אין כל דבר אשר תוכל להשען עליו, אשר תוכל לפחות לשנות את טעמו באופן נאות לחפצה.

סגולה מיוחדת היא למלחמת הקיום, שהיא עצמה נותנת לכל חי, בדרך התפתחותו, את כלי נשקו הנחוצים לו וראוים לו לפי מעמדו בעולם: קרנים לשור, כנפים לעוף, אינסטינקט ידוע לדבורה, שכל ובינה לאדם, ותכונות ומדות ודרכי חיים מיוחדות לכל עם ועם לפי מצבו ויחוסו לעמים אחרים. בדרך כזו רכש לו גם עמנו, במלחמתו הארוכה בעד קיומו, תכונות ומדות ודרכי חיים המתאימות למצבו בארצות גלותו ומסוגלות להגן עליו מפני חצי השנאה והקנאה השואפות לכלותו בכל רגע. מן המקור הזה יצאה הסבלנות בלי גבול, יצאה אחדות הצבור עם ריבות היחידים, יצאו כל ה„חברות" השונות והמשונות, יצאו כל מעשי הצדקה והחסד של צבור ושל יחיד, ובכלל, כל אותה האורגניזציא החזקה מבפנים וכל אותם הדרכים, הידועים בשם „שתדלנות", כלפי חוץ. כל הענינים האלה ביחד, שאויבינו רגילים לחרפנו בצד הרע שבהם, ואנחנו רגילים להתפאר בצד הטוב שבהם, — אינם באמת לא שבח ולא גנות לנו, כי מאליהם יצאו, כתולדה מוכרחת מתנאי חיינו בארצות נכר, וגם את הטוב גם את הרע קבלנו מהם, מתנאי חיינו אלה, בתור כלי נשק למלחמתנו בעד קיומנו האומלל.

ולפי שכל אלה לא היו אלא דברים חיצוניים שהולידו בנו תנאי החיים כתרים בפני הפרעניות, לכן, כשנשתנו תנאי החיים בעת החדשה, ובחפזנו אמרנו, כי שלום יהיה לנו מעתה ועד עולם ואין לנו צורך עוד במגן וצנה, — מהרנו מיד להשליך מעלינו כל כלי נשקנו אלה כדברים אין חפץ בהם; מהרנו, מבלי לחכות עד שיכתתו גם שונאינו את חרבותם וחניתותיהם... ככה הלכו לאבדון בזמן קצר כל המדות הטובות של אבותינו: אחדות, צדקה, רחמים, כבוד הורים ומורים, התעסקות בצרכי צבור וכו', וככה הלכו לאבדון גם דרכי ה„שתדלנות" של אבותינו, ונשארנו בלי כל מגן ומחסה לעת צרה שלא תבוא. תחת כל אלה בראה לנו העת החדשה ספרות שלמה של „שאלות" שונות אשר לא שערון אבותינו. לא שלכל השאלות האלה היה יסוד ושורש אמתי בנפש העם וחייו, לא שהגיע זמנן של כלן לבקש להן פתרונים ולא שיכלו למצוא פתרונן בספרותנו על ידנו, אלא מפני

פצעי אוהב.*)

בשעה שצרו הרומאים על ירושלים מסביב, מחוץ שכלה חרב ובבית שרר הרעב, ובחורי ישראל הגרו שארית כחם להלחם באויבי עמם בלי כל תקוה לנצחון, — באותה שעה ישבו זקני תלמידי חכמים ביבנה ועסקו בהלכות טומאה וטהרה. אנשי המלחמה התמרמרו אמנם על הפרושים האלה, הפורשים מן הצבור ועוסקים בחיי עולם, בעת שאחיהם בני עמם נתונים לחרב, לבזה ולשבי; אבל אנחנו יודעים עתה, כי צדקו הפרושים מהם, כי גבורי ישראל, אשר מסרו נפשם אז על „חיי שעה", מתו אמנם מות ישרים וזכרם לברכה, אך לא הם במלחמתם הצילו את עמנו מכליה, כי אם אלה הפרושים השלוים, אשר היטיבו לראות מראשית אחרית, כי אפסה כל תקוה לעמם אז להבנות עוד מחיי שעה, ועל כן שמו את לבם לחיי עולם, לבנות עולם חדש לדורות יבואו, אשר יחיו בן בגוים.

עתה, בימינו, הנה נשתנה הדבר מן הקצה אל הקצה: בחורי ישראל עוסקים בחיי עולם, וזקני הדור תובעים מהם עלבונם של חיי שעה, ולא עוד אלא שגם המושגים עצמם נתחלפו: מה שהיה אז חיי שעה הוא עתה חיי עולם, ולהפך . . . אך השנוי היותר גדול היא, שאז היו אלה ואלה מוסרים נפשם על חיי שעה או על חיי עולם, ועתה — הללו עוסקים בחיי עולם בשעה שאינה לא יום ולא לילה, והללו, בעלי חיי שעה, יוצאים ידי חובתם בצעקם חמס על בעלי „חיי עולם", כי באשמתם נאספו אנשי צדקה וחסד, בטלו השתדלנים, נצטמקה הספרות וחדלו „השאלות" בקרבה וכו'.

את הטענות האלה שמענו בימים האחרונים מפי סופר נכבד אחד, אשר, לפי עדותו, קבל אותן בלחישה מאת אחרים, בבקשה לפרסמן ברבים, והוא, עם היותו בעצמו חו"צ נאמן, קבל עליו את הטורח הזה ומלא את בקשתם. הדבר הזה הוא אמנם סימן יפה לנו, אות כי מרגישים מתנגדינו, שאינם יכולים עוד להלחם בנו בגלוי, בדרך ישרה, על כן ילכו ארחות עקלקלות וישתמשו בבת קול; רואים הם, ששנאה גלויה מצדם אינה קולעת

---

*) נדפס ב„המליץ" י"ג כסלו תרנ"א, בתור תשובה על מאמר אחד בשם „חיי עולם וחיי שעה", שנדפס לפני זה במכה"ע הנזכר, נגד הו"צ.

חבר „כהנים" כזה — קראו להם „חובבי ציון" או בכל שם אחר אשר תבחרו — נחוץ גם לחבת־ציון בארץ ישראל ובחוץ לארץ. אלה מהם, שהיכולת בידם לעלות לארץ, יעלו ויאחזו בה והיו ליתר העולים למורי דרך, למלאכי שלום ונתנו מרוחם עליהם, בהיותם למופת בקרבם לעבודה, לסבלנות, לאהבה, לאחדות. ואלה אשר מצבם לא יתנם לעלות לא"י, עוד שדה־עבודה רחב־ידים לפניהם גם בחו"ל: לעשות נפשות להרעיון (לא רק חברים להחברה), לטהר את הלבבות ואת המעשים מכל אותם הדברים העומדים לשטן לנו מימי עולם, ועל הכל — לגדל ולחנך את הדור הבא ברוח נכון, שיהיה מוכשר יותר ממנו לגשת אל המלאכה הגדולה. וכל זה לא ברעם ורעש, לא בקול ענות, כי אם בנחת ובענוה, כדרך העובדים עבודה לשמה . . .

אם בין כל המון חברי החברה, הדשים גם ישנים, ימצא אף אחד ממאה הראוי לשם „חובב ציון" במובן הזה — לא ידעתי. אך בזה מאמין אני באמונה שלמה, כי בלעדי „כהנים" כאלה אין תקוה להבת־ציון להתפתח כראוי, לא מן הנדבנים המקשקשים בפרוטותיהם ולא מן הדברנים והכתבנים המצלצלים במליצותיהם ואף לא מן העסקנים המבקשים „עסקים" טובים וחשובים למצאם בארץ ישראל; כל אלה ביחד אינם אלא חומר לבנין, עצמות יבשות, אשר לא תחיינה עד כי תבוא בהן הרוח על ידי „אנשי הרוח".

כ"ד אלול תרמ"ג.

שוקלים בשכלם את נטל הקורה הגדולה — עוני וחוסר כל — אשר הסירו מעל שכם הקולוניסטים, לעמת הקיסם -- החקים המעיקים — אשר יעמיסו עליהם, וחושבים מפני זה, כי החובה על הקולוניסטים לשאת הכל בדומיה וסבלנות ולהודות לנדיבם על רוב חסדיו עמהם. אבל הם, הקולוניסטים, מרגישים בלבם את הצער שגורם להם הקיסם בהוה, ואת כובד הקורה לשעבר אינם מרגישים עוד . . .

ומחזות מעציבים כאלה — הלואי שאשגה — נראה ברבות הימים גם באותן הקולוניות הנוסדות עתה על ידי בעלי הון, שבאים להתישב בארץ לא מאהבה, כי אם מסבות שליליות. „כובד הקיסם", אשר הוליד את המחזות האלה שם, הוא ישוב ויוליד כדמותם גם פה, באין בלבבות רגש אחר יותר חזק שיכריע את הכף כנגדו . . .

הנה זה הוא נצחוננו הגדול בצורתו האמתית וזה כל פריו. מי שמוצא הכל כאן ישלם תרומתו לקופת החברה וילך וישוב לביתו שמח וטוב לב. אבל „חובבי ציון הראשונים" — היוכלו להסתפק בזה גם המה?

אנשי ריב היו חובבי ציון לכל המפלגות עד הימים האחרונים. עתה הנה שבתה אמנם המלחמה החיצונית, רצה ה' את דרכיהם וגם איביהם ישלימו אתם, ובכל זאת עוד לא הגיע זמנם לישב בשלוה, להתבולל לגמרי ביתר העם בתור „חברי החברה" ולעזוב מעתה את כל הענין להתפתחותו הטבעית. עוד אורב מוסרי יושב להם בחדר מבפנים הקשה אולי הרבה יותר מן האויב החיצוני, בהיות מעשהו במחשך ולא כל עין תראהו. רק מי אשר במבט חודר יביט אל עמקי המעשים, הוא יראה ברור, כי אף אם קרובה עתה „חבת ציון" בפי העם, רחוקה רחוקה היא עוד מלבבו; כי רק סבות חיצוניות ומקריות עשו לנו את כל החיל הזה, וסבות חיצוניות ומקריות אחרות יכולות לשוב ולהפוך הכל . . .

ואולם, המלחמה הזאת, נגד האויב הפנימי, מלחמה בשלום היא: לא גבורת גבורים דרושה לה, כי אם — עבודת כהנים.

כל רעיון חדש, בין דתי בין מוסרי או חברתי, לא יקום ולא יהיה בלעדי חבר „כהנים" אשר יקדישו לו חייהם ויעבדוהו בכל נפשם ובכל מאדם, אשר יעמדו על המשמר תמיד, לשמור עליו מכל פגע רע, ובכל מקום סכנה יהיו הם הראשונים למסור נפשם עליו. הרעיון החדש הוא דרך לא עבר בה איש, וכל דרך כזו בחזקת סכנה עומדת. לא מאת המון העם, החפץ חיים, נוכל לדרוש איפוא, ולא עליו נוכל לסמוך, כי יכבוש דרך לפני הרעיון בחרף נפש. זאת יעשו הכהנים, אשר להם הכח והעוז המוסרי הדרוש לזה, והעם יבוא אחרי כן, בהיות כבר הדרך כבושה וסלולה לפניו.

אחריתם. לא מפני שמסופק אני בעצם הדבר, אם יש שכר לפעולת האכר בא"י, כי אם מפני שלבי נוקף אותי, ויש לו על מה לסמוך, שמא אין בין העולים האלה — למרות היותם חברים להחברה — חובבי ציון אמתיים במספר הגון, אשר יעלו ויתישבו בארץ לא מסבה פרטית ושלילית, כי אם מאהבתם לעצם הענין, ואשר יהיו על כן מוכשרים גם לשאת ולסבול בעדו. כי לשאת ולסבול מעט או הרבה מוכרח כל המתישב בא"י, וגם בעלי הון בכלל, ואולי בעלי הון עוד במדה יתרה. לפי שכל אותם המותרות והתענוגים, שהעניים אינם מרגישים כלל בחסרונם, נעשו לבעלי הון על ידי ההרגל כטבע שני ובלעדם חייהם אינם חיים. ולו גם תתן להם הארץ את יבולה תמיד ביד רחבה וימצאו לחמם במנוחה וכבוד, אך הלוכסוס האירופי שהורגלו בו מאין ימָצא להם? ושנוי האויר, וזרות המנהגים ההדשים, וחסרון ידיעת הלשון, ועזיבת אחים ורעים — כל אלה ודומיהם מצטרפים גם כן לסכום גדול של צער ועצבון לב. ובמה גדול איפוא כח האנשים האלה לקבל יסורי הארץ באהבה, אם האהבה להארץ עצמה לא תמָצא בלבם במדה מספקת? איפה יבקשו נוחם בצר להם, אם לא ימצאו במעמקי לבם את הנוחם הגדול, כי „מכאוב עמם יסבלו ובחבורתם נרפא לו"? —

הן אמנם, הסבות הפרטיות אשר הגיעו אותם לבקש להם מנוס בארץ אבותיהם — כי בחלה נפשם במשא ומתן התלוי בשערה או כי נלאו נשוא עוד בוז ומשטמה, וכדומה — הסבות האלה עודן קימות ועומדות, ולו שקול ישקלו כל יסורי הארץ לעמת הטוב אשר תתן להם תמורתם, באכלם לחמה בשלום, בלי רגזה ודאגה, הלא יוכלו למצוא בזה די נוחם לנפשם. אך חשבונות כאלה מקומם במוח, והלב מרגיש מה שמרגיש ולא ידע חשבון. הצרות האחרונות, אף אם קטנות הן, משכחות את הראשונות, אף אם גדולות היו. אבותינו במדבר, כשהתאוו תאוה למאכלים שהורגלו בהם, זכרו במר נפשם את הדגה אשר אכלו במצרים חנם, את הבצלים ואת השומים; כל אלה, שחסרונם היה מורגש להם באותה שעה, זכרו, ואת העבודה הקשה, את החומר והלבנים — שכחו, כי לא הרגישום עוד. מי שרוצה לשפוט מזה על שפלות נפשם וקוצר דעתם, אינו אלא טועה: הם היו רק בני אדם פשוטים, כמונו, וגם להם חסרה „חבת ציון", כלומר, האהבה להארץ אשר הלכו לרשת לא היתה עוד בלבם לרגש חי וחזק במדה הדרושה בשביל לכבות את הצער שגרם להם חסרון השומים והבצלים . . .

מן המקור הזה יצאו גם כל הסכסוכים בין הקולוניסטים והפקידים בהקולוניות שכבר ישנן בא"י, העומדות תחת חסות „הנדיב הידוע". מי הצדיק ומי הרשע? יש שמטילים האשמה על הקולוניסטים ומצדיקים את הפקידים, ויש עושים להפך. אבל האמת היא, כי אלו ואלו צדקו יחדו. הנדיב ופקידיו

צעד הדיש הוא לה לפנים. אבל עד כמה ישיגו בזה „חובבי ציון הראשונים" את מטרתם המה, כלומר, כמה מיליונים צריכה החברה לקבץ על יד עד שתגיע לכונן באורח צדקה וחסד אותו הישוב העברי בארץ ישראל הדרוש לחפצנו, וכמה שנות־מאה תעבורנה, באופן היותר טוב, עד שיצטרפו פרוטותיה להחשבון גדול כזה? — בשאלה זו עסקו לפני איזה זמן שני סופרים בכה"ע וחשבו ומצאו, אם לא אשגה, כי המיליונים יעלו ליותר מאלף, ומאות־השנים — לארבע־עשרה! . . .

בפעולותיה החמריות קצרה איפוא יד החברה מהושיע, ולולא הקולוניות העניות שכבר ישנן ותמיכתן עלינו, אפשר היה לפקפק גם בעצם הדבר, אם שיטת „התמיכה" מביאה תועלת להתפתחות הענין . . . נשאר לנו אם כן רק הצד המוסרי שבמציאות החברה, אשר בהשקפה ראשונה נאמין באמת, כי מוליך הוא ישר אל המטרה. כי לפי רבות מספר חברי החברה כן יתגדל ויתקדש בעיני העם הרעיון שבשבילו נבראה, וכן ירבה (כמו שראינו בשנה זו) אנשים בעלי הון אשר יעלו לא"י וייסדו שם קולוניות עשירות שלא יצטרכו לצדקה וחסד.

אילו! אבל בלבי אני לא איכל להמלט מן הספק, אם „רעיון הישוב" ההולך ומתפשט עתה ביחד עם החברה הוא זה הרעיון הגדול של אותם „העניים אנשי הרוח", אשר קראו לו מתחלה „חבת ציון", אף כי גם השם הזה אינו מציין היטב את המושג . . . כל אשר עינים לו יראה, כי בין החברים החדשים ישנם רבים הרואים בחברתנו רק רע מוכרח, כלומר, אחת התרופות למחלתנו האֵיקונומית; והמון העם בכללו רואה בה רק תמונה הדשה לדבר שבקדושה ישן נושן, אשר עד כה התגשם בצורת „החלוקה" ועתה לבש עוד צורה שניה ונקרא בשם „תמיכה". את המושג ההמוני הזה תשתדל החברה עצמה להגדיל ולהאדיר, והדין עמה, כי יש בזה תועלת למטרתה. ואם באמת יצלח חפצה בידה, וברבות הימים תהיה גם „מצות התמיכה" חביבה על העם כמצות החלוקה עתה, עד שיראי אלהים ישתתפו בה, כבכל המצות, כדי לקנות להם חלק לעוה"ב, ונדיבי העם יתנדבו לה, כבכל מעשי הצדקה, לפי שנדיבים הם, — אם באמת תגיע החברה בזמן מן הזמנים עד הלום, תוכל אז בצדק להתגאות במעשיה ולשמוח בחלקה. אבל „חובבי ציון הראשונים" אשר יהיו עוד בימים ההם ואשר ראו את הרעיון בהולדו — היוכלו אז לשמוח בחלקם גם המה? . . .

אך סוף סוף הלא גם בעלי הון עולים לא"י ומיסדים שם קולוניות עשירות לעינינו, ומה לנו עוד?

יתן להם ה' את הברכה! ואולם, כשאני לעצמי, אעצור בעד שמחתי ולא אמהא כף למראה הנהדר הזה, עד שתעבורנה שנים אחדות ונראה מה

אבל הנצחון הוא גם שכרון מסוכן, המביא לפעמים את בעליו לידי עצלות ובטלה, ובעוד הם יושבים בחבוק ידים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו גדולתם, יבוא רקב בפרי נצחונם ויבלע וישחית הכל והם לא יראו ולא יתבוננו.

עקבות שכרון כזה נראה, כמדומה לי, בימים האחרונים גם בין חובבי ציון. גם המנצחים האלה נכונים, כפי הנראה, לעזוב את המערכה ומבקשים לישב בשלוה, בהאמינם כי כבר עשו את שלהם, כי עתה, אחרי אשר שבתה המלחמה, אין הפץ עוד לעניננו באנשי חיל, כי אם בגבאים, אשר יגבו את המס מאת המנוצחים . . . וככה נבלעים הם אחד אחד בין חברי החברה ולא נודע כי באו אל קרבה, והשם „חובב ציון", לפי שמושו החדש בכה"ע, נעשה כמעט לשם משותף עם „חבר לחברת התמיכה", באופן, שהמיליונר המשליך כספו כאבנים לכל עבר, אם ישליך כלאחר יד גם מאה רו"כ לקופת חבריתנו, עתיד להיות בקרוב לא רק „חבר נכבד" של החברה, בהסכם לסעיף ידוע מספר התקנות, כי אם גם „חובב ציון נכבד" . . .

במצב כזה לא למותר הוא „להפוך את המטבע" ולהשקיף על נצחוננו גם מצד אחר, אולי נמצא אז, כי עוד מקום הניחה חברת התמיכה לחובבי ציון הראשונים להתגדר בו וכי ימהרו אלה להנפש ממלאכתם בטרם עוד כלוה.

„מטרת החברה — כה יורנו ספר תקנותיה — היא רק זאת האחת: לעשות צדקה וחסד עם היהודים היושבים בסוריא ופלשתינא ומתפרנסים שם מיגיע כפם, ביחוד מעבודת האדמה". זאת היא תעודת החברה, ותעודה אחרת אין לה ואי אפשר שתהיה לה. וכדי למלאות תעודתה זו כראוי, כדי למלאות משאלות כל האכרים והאומנים הנזקקים לצדקה וחסד, צריכה היא רק לדבר אחד: לכסף. ועל כן תשתדל בצדק להרבות מספר חבריה ולאסוף נדבות מכל בעלי צדקה ואנשי חסד. אחת היא לה, מי הוא הנותן ולשם מה נותן, העיקר הוא — כמה נותן, וכל המרבה ליתן הרי זה לא רק משובח, כי אם גם „מכובד". — מנקודת־מבטה זו תיטיב החברה לעשות גם במה שהיא משתדלת אצל אנשים מפורסמים בעמנו, שידברו טובות באזני העם על „מצות ישוב א"י", ולא תשים לבה לסגנון דבריהם וטעמם ונמוקם, לא תעמיק לחקור על הרוח השורר בם ומאיזה צד יפעלו, כי כל אלה אינם ענין לתעודתה: היא תבקש רק שיכנסו הדברים אל הלב ויתעוררו רבים וירבו המתנדבים.

ככה תתקרב החברה למטרתה היא בדרך ישרה הכבושה מכבר לכל מעשה צדקה וחסד בישראל ובעמים, וכל פרוטה ופרוטה הבאה אל קופתה

הכהנים והעם.*)

בעניני חובבי ציון, גם בארץ ישראל גם בחוץ לארץ, נעשו בשנה הזאת שנוים גדולים ונכבדים מאד. עוד לא נוכל אמנם לדעת עתה כל תוצאות השנוים האלה לעתיד, אך זאת נרגיש בנפשנו, כי בכל אופן תהיינה התוצאות רבות־ערך, ולפי מהלך הענינים, נוטים אנו גם להאמין, כי השעה משחקת לנו והמקרים עוזרים על ידינו ומובילים אותנו למטרתנו בדרך ישרה.

ובאמת, הנה מצד אחד ראינו השנה בפעם הראשונה אנשים בעלי הון עולים לא"י וצרור כספם בידם, לקנות נחלות שדה וכרם ולבנות קולוניות חדשות על יסודות נאמנים, לא בחפזון ובהלה ומבלי לצפות לרחמי נדיבים; ומצד אחר הנה גם אגודות חו"צ אשר בחו"ל לבשו בשנה זו צורה חדשה על ידי יסוד החברה לתמיכת אכרים ואומנים בא"י ברשיון ממשלת ארצנו. על חובבי ציון הראשונים, שהיו מתי מספר, מפוזרים ומפורדים, ורובם עניים אנשי רוח, נוספו עתה חברים חדשים למאות, עשירים וסוחרים מעולם המעשה. ומי יודע אם לא גדל עוד מספרם הרבה פעמים ככה, לולא נפתח בזה מקור חדש ל„כבודים" ו„עליות", וממילא גם לתרעומות וצרות־עין של מכובדים שלא נתכבדו כל צרכם . . . וכל החברים הרבים האלה, המפוזרים על פני כל ארץ מולדתנו הרחבה, לא יתפרדו עוד לאגודות אגודות כמלפנים ולא יוכלו עוד לבנות להם במות במות כמלפנים, כל עיר לעצמה; „לא יוכלו", אף כי הנטיה לזה עוד מבצבצת ועולה לפעמים, אך יד חזקה, בצורת „ספר התקנות" של החברה, אוחזת בם ומאחדת את כלם בעל כרחם מסביב למרכז אחד.

קולוניסטים בעלי הון מעבר מזה וחברה מקוימת בעלת אלפי חברים מעבר מזה — היפלא איפוא, כי נשמע עתה קול רנה וישועה באהלי חובבי ציון, כי אלה העניים „אנשי הרוח", אשר הרימו ראשונה את הדגל וישאוהו בשארית כחם עד הלום, מבלי פנות לכל הבוז והלעג אשר שפכו עליהם אויביהם מכל עברים, — כי הם יעלו עתה על הבמה בעינים מפיקות גאון ועוז וזר נצחון על ראשם?

*) נדפס ב„המליץ" ה' תשרי תרנ"א.

יש לסמוך בדברים אלו על דעת אבטוריטטים מפורסמים. אך אם נתבונן היטב בדברי חבולסון שהעתיק המבקר, נתפלא עוד יותר על זה האחרון, כי מצא בהם סבה מספקת להוציא על עמו גזר דין קשה כזה. חבולסון אומר, כי „ליהודים לא היה כמעט מעולם קשר אמיץ בין שבטיהם. רגש של לאום שלם לא התפתח אצל בני שם כראוי. בני כל שבט בפני עצמו, כגוף אחד, מחוברים היטב בינם לבין עצמם, אך להשבטים ביחד חסר רגש האחדות". ואת החזיון הזה הוא תולה באינדיבידואליסמוס, „הנראה ביותר בתכונת בני שם". — אבל מי יתן ינדע, במה יבדל בטבעו רגש של לאום שלם מרגש האהבה וההתחברות לשבט אחד? ואם האינדיבידואליסמוס — ולא סבות חיצוניות — הוא אשר לא נתן לשבטי ישראל להתחבר יחד „בקשר אמיץ", איך נתן עם זה לבני כל שבט בפני עצמו להתחבר היטב „כגוף אחד"? הן מי אשר יחוש בנפשו הצורך והיכולת לדחות תועלתו הפרטית מפני הצלחת הכלל שהוא מתחשב עליו, ולו גם יהי הכלל הזה שבט קטן ודל, כבר עבר גבול האינדיבידואליסמוס וכבר מוכשר הוא איפוא לחוש גם „רגש של לאום שלם", אם אך אין לזה מפריעים חיצוניים; ואין הבדל בין הרגש אשר יחוש הצרפתי לעמו ובין זה שיחוש יושב מונטונגרו לשבטו — אלא בכמות נושאם, אך לא בטבעם העצמי. ועל כן נראה באמת בכל הזמנים, כי בהיות תנאי החיים נאותים לזה אהבת השבט הולכת ומתרחבת עד האהבה הלאומית. בימי קדם נפלגו היונים לשבטים קטנים אשר נלחמו כל הימים איש באחיו, ורק בזמן מאוחר הגיעו לרגש האחדות הלאומית. בימי הבינים היו ערי איטליא נפרדות זו מזו ומתגרות זו בזו, ובכל זאת הגיעו האיטלקים באחרונה לרגש לאומי חזק. ובעת החדשה, מי לא ידע מה היו האשכנזים עד לפני איזו עשרות שנים? „עוד שמורה בזכרוננו — יאמר אחד מגדולי חכמיהם[1]) — העת אשר שמענו חרפתנו בצדק, כי מכל עמי אירופא הנאורים אין גם אחד אשר יחסר לו כמונו רגש לאומי חזק ובריא. ומה אנו רואים בהם עתה?

כללו של דבר, כל האומר שאין רגש לאומי יכול להמצא בבני שם בכלל או בבני ישראל בפרט — רגש אשר לדעת אחד מגדולי חכמי דורנו נראו עקבותיו גם בבעלי חיים[2]) — עליו להביא ראיות יותר מבריעות.

ועד שתבואנה ראיות כאלה, „אל נא תרפינה ידינו ואל נא נדחק את הקץ. נרבה נא את אהבתנו לעמנו ואת חבתנו לארץ אבותינו ואלהי ציון יהיה בעזרנו".

י"ב אייר תרמ"ט.

1) Ed. Zeller, Vorträge, II, S. 434.

2) Du Bois-Reymond, Reden, I, S. 309.

בתכונותינו בהשתנות תנאי חיינו? — הנה מבקרי יושב והורש על תכונת עם ישראל כמו על דבר הקים ועומד בלי שנוי בכל זמן ובכל מקום. בעוד שאחד מחכמי דורנו המפורסמים בחר בנו מכל העמים להוכיח על ידנו אמתות דעתו, שהתכונות הלאומיות תלויות יותר בתנאי החיים וסדרי החברה מאשר בנחלת אבות, במצאו איתנו, להפך שנוים בתכונותינו בארצות שונות ומשתנים בזמנים שונים. הכל לפי תנאי חיינו ורוח העם אשר בקרבו אנו יושבים[1]).

כי על כן לא ארבה דברים על פרטי התורה אשר ישם פה לפנינו המבקר בנוגע לתכונות ישראל, ואשים לב רק לאותה התכונה המסוכנת שהוא מיחס לנו: חסרון הרגש הלאומי בטבע.

הנה אני אמרתי במאמרי כי בראותנו תורת משה מיוסדת כלה על הצלחת כלל האומה, עד כי לא מצאה צורך להשתמש באמונת שכר ועונש לעוה״ב (אמונה שהיתה ידועה במצרים בזמן קדום מאד) בשביל להניח דעת היחיד, — הלא יש לנו רשות לשפוט מזה על המצא אז רגש לאומי חזק מאד בלב כל העם או חלקו היותר נכבד. ורק מסבות היסטוריות שונות תש כחו של הרגש הזה אחרי כן. באופן שאין דבר מונע אותנו מלהאמין כי באמצעים נאותים אפשר להשיב ללב עמנו עתה מה שהיה לו כבר בימי קדם. — על זה משיב המבקר: אם התורה שמה עיניה אך אל האושר הכללי, אין זה מפני שבזמן מן הזמנים לא היה רוח האינדיבידואליסמוס בישראל, אבל מפני שהתורה היא מעשית והולכת בעקב המציאות. רואים אנו שהאדם הפרטי עלול לכל המקרים והפגעים שבעולם ואיך יכלה תורה מעשית כזו להבטיח את האושר הפרטי דבר שאי אפשר?

העבודה! הרבה עמלתי למצוא פתרון הדברים האלה ולא יכלתי. והלא היא הנותנת: אם התורה הולכת בעקב המציאות ואושר האדם הפרטי בעוה״ז הוא דבר שאי אפשר, ואם הרגש הלאומי לא היה עם זה במציאות גם הוא, וערך האושר הלאומי לא גדל כל כך בעיני העם — איך איפוא הסתפקה התורה בהבטחת גמול כזה, אשר לא הרבה יפעל על לבות אישי העם להיטיב מעשיהם בעבורו. בעוד שיכלה לעשות מה שעשו דתות אחרות לפניה ואחריה ומה שעשתה גם היא עצמה אחר דורות רבים כשהשעה היתה צריכה לכך: להבטיח לכל יחיד גמול מעשיו לעוה״ב?

ולכל הרחק הזה בא המבקר, מפני שמצא בדברי החכם חבולסון, כי כל בני שם אינדיבידואליסטים הם מטבעם. ואם כן אין לנו רשות ליחס רגש לאומי לישראל בשום זמן. — והנה אנחנו ראינו כבר למעלה, עד כמה

[1]) Henry George, Progress and Poverty, p. 352.

ושמונה מאות שנה לא ארכו לנו ולא שמנו לב כלל לישוב הארץ ולתשועת עמנו, ועכשיו שלא יכלנו לשכלל את הקולוניות במשך שש שנים רפו ידינו. האין אנו עמא פזיזא?" — ולא יתבונן איפוא, כי מה שהיא תולה בפזיזות אינו באמת אלא תולדה מוכרחת משיטת התועלת הפרטית. אלף ות"ת שנה לא שמנו לב לישוב הארץ, מפני שלא קוינו למצוא בזה איש איש את תועלתו הפרטית. בשנים האחרונות שמנו לב לישוב הארץ, מפני שעל פי „הידיעות והחשבונות" התעוררה בנו תקוה למצוא בזה איש איש את תועלתו הפרטית. אבל עתה, בראותנו, כי שכלול הקולוניות שנוסדו דורש זמן רב וכסף הרבה, הנה נודע הדבר, כי לשם התועלת הפרטית אין הענין שוה לנו לעסוק בו, ועל כן רפו ידינו בצדק, וישוב הארץ היה בעינינו לקופה של צדקה, שאיזו מאות „עניים מרודים" מתפרנסים ממנה בדוחק . . .

זאת היא איפוא שפת התועלת הפרטית. ולו עלתה באמת ביד המבקר להביא ראיות נאמנות על משפטי הקשה, כי רגש לאומי לא היה ולא יהיה בישראל ואישי העם לא יוכלו לעולם להתרומם מעל „לטובת עצמם ותועלתם הפרטית", כי אז — איש לאהלו, ישראל! אין לנו חלק בעמים ולא נחלה בארץ . . . אבל, לאשרנו, אין ראיותיו מסוכנות כל כך.

בכלל, הנה החקירות האתנולוגיות על דבר תכונות עם ועם הן כהררים התלוים בשערה ואין להם על מה שיסמכו. חכם אחד נסה לאסוף דעת גדולי החוקרים על דבר תכונות הערביים, וראה זה מצא: אחדים מחליטים, כי הערבי הוא איש מעשה, העוסק רק בדברים שישנם במציאות, וכח דמיונו חלש מאד, ואחרים אומרים, כי גם הערביים גם העברים הם בעלי דמיון חזק, ואצל הראשונים יגבר הדמיון תמיד על השכל. לעמת זה יחשיב שפּרֶנגר לדבר פשוט, כי שלטון הדמיון על השכל היא תכונה מתנגדת לרוח הערבי. ולדעתו, גלוי וידוע לכל, כי רוח בני שם בכלל היא אָבּיֶקטיבית; בעוד אשר לַסֶן ואחריו רֶנַן יחשבו גם הם לדבר גלוי וידוע לכל כי אבן הפנה בתכונות בני שם היא סובּיֶקטיביות[1]).

ואם הדבר כן בתכונות הערביים, עם שוקט על שמריו ובגולה לא הלך, מי זה איפוא יערוב לבבו להגביל בצמצום תכונות עם כמונו, המפוזר ומפורד בין עמים שונים זה אלפים שנה? מי האיש החכם ויבין לשים גבול מדויק בין התכונות הטבועות בנו מראשית ימי עמנו ובין אלה שהולידו בנו תנאי החיים בימי גלותנו, לספור אחת לאחת כל החליפות אשר סבלו אלו ואלו מדור לדור ומארץ לארץ, ולהגיד מראש מה שאפשר או אי־אפשר להשתנות עוד

[1]) A. Müller, Ztschr. für Völkerpsychologie, XIV, S. 435.

למטרה אחת וחפץ אחד? גם הפלוסופים בעלי „שיטת התועלת", אשר עמלו למצוא בבקשת התועלת הפרטית מקור כל הנטיות המוסריות וההברתיות, לא באו אלא להראית סבתן הראשונה של הנטיות האלה ואופן הויתן והתפתחותן, כדי להוציא מדעת האומרים, שמציאותן בלב האדם אצבע אלהים הוא. אבל בזה הכל מודים, כי על יסוד התועלת הפרטית לבדה, כמו שהיא מצד עצמה, לא תוכל להתכונן שום חברה מסודרת או עבודה כללית גדולה.

אך לו יהי כדבריו. נשמע נא את אשר תדבר אלינו שפת התועלת הפרטית בענין זה מפיו עצמו. „רוח עמי — יאמר — רחוק מרגש הלאומי. יוכיח להם חשבון הדוגמים, כי החרוץ במלאכתו ושונא מדנים ימצא באה״ק את אשר הוא מבקש, אם כחו במתניו והונו באמתחתו. הוא מודה איפוא, כי רק האיש אשר הונו באמתחתו ויחד עם זה כחו במתניו והוא חרוץ במלאכתו וגם שונא מדנים, — רק איש כזה ימצא באר״ק את אשר הוא מבקש, כלומר, תועלתו הפרטית. והנה מלבד שקשה מאד למצוא את התנאים האחרונים באיש ישראל אשר הונו באמתחתו שהרגיל להתפרנס מן האויר ולהקפיד על כבודו, עלינו עוד לזכור, כי איש כזה לא בנקל ימצא באה״ק את אשר הוא מבקש. כי לא לחם לאכול ובגד ללבוש בלבד יבקש לו בעל הון, אך כל המותרות והתענוגים אשר הסכין בהם. ואם בעצת תועלתו הפרטית ישאל, תשיב לו בודאי, כי אולת היא להוציא הונו בכברת ארץ בא״י, אשר באופן היותר טוב תדרוש עבודה קשה מבלי למלאות אף חצי תאותו. על אמתות המשפט הזה יעיד לפניו המבקר עצמו. הנה היא מספר, כי עיקר התנועה היתה גם אז (בראשית הישוב) בין העניים שהכו לדבנות על ידי המתנדבים, והעשירים עמדו גם אז מרחוק. בהורף תרמ״ב נסע לאה״ק הנוסע הראשון ועמו כתב אמנה מבעלי בתים רבים אשר מלאו את ידו לקנות בעדם כברת ארץ באר״ק. הנוסע קנה אדמת ראשון לציון „ואלה אשר מלאו את ידו לקנות בעדם אדמה הורו ממחשבתם". „מאותם שקנו החלקים בהקולוניא הנ״ל נסעו אך העניים והעשירים נשארו בביתם". „הסך הכולל מכל התנועה היה, כי באה״ק נשארו, מלבד מתי מספר, עניים מרודים". — ובכן, הלא הורנו הנסיון, כי אנשים אשר הונם באמתחתם אם אך לא יבינו שפה אחרת זולת שפת התועלת הפרטית, לא ילכו למצוא באה״ק את אשר הם מבקשים, מפני שמבקשים יותר ממה שימצאו שם. את מי איפוא יורה דעה חשבון הדוגמים ואל מי תדבר בישבה הארץ שפת התועלת הפרטית, אם מי שיש לו יכולת אינו רוצה, ומי שרוצה אין לו יכולת?

על השאלה ששאלתי במאמרי, מדוע צעד הרעיון אחורנית בקרב העם מאז החל מעשהו בקרב הארץ, יענה המבקר באנחה: „ראה עמא פזיזא, כי שכלול הקולוניות שנוסדו דורש זמן רב וכסף הרבה ותרפינה ידיו. אלף

פעולתנו להצטמצם, כי עוד דרכים רבים ושונים יובילו אל לב העם ועלינו ללכת בכלם.

לחנם איפוא ירבה מבקרי דברים כדי להוכיח, שלא היתה רשות לבעלי הרעיון „לחכות במעשיהם עד שיבראו לב חדש להמון בית ישראל להחיש את הרגש הלאומי", „כי הרעיון והמעשה משמשים אצלנו בערבוביא ואין לפנינו נשמע בלא נעשה, ואיך היה הרעיון של הישוב יכול לכבוש לפניו לבות המון בית ישראל בלי מעשה?" — כל זה אינו ענין לדברי, אחר שגם אני לא דרשתי מאת בעלי הרעיון „לחכות במעשיהם", כי אם אדרבא, לעשות כל מה שבכחם בשביל לעורר את האהבה הלאומית לארץ אבותינו, וממילא מובן, כי עבודת אדמת הקדש בידי בעלי הרעיון עצמם, בזעת אפם ודם לבבם, להיות מופת לרבים, — כי גם זה הוא בכלל „המעשים הטובים" המסוגלים ביותר לפעול על לב העם. אבל היכל הישוב בצירתו הנוכחית להתחשב על מעשים כאלה? הנה המבקר עצמו אומר, כי „בעלי הרעיון לא בראו את המעשה בידיהם", כי אם „דברו אל העם בארבע לשונות", והדברים שדברו היו מסוגלים רק לעורר תאות מבקשי אושר, שיעלו הם לא"י ויעשו. אנשים כאלה עלו באמת ועשו מה שעשו ונעשה להם מה שנעשה, והישוב היה למה שהוא עתה . . . ועל כן לא יפלא, כי צָעד הרעיון עוד הרבה צעדים אחורנית בפעולתו על רוח העם, ולב איש ישראל לא יחם למראה אכרים מאחיו האוחזים באֵת ומחרשה על אדמת אבותינו, כבימי דוד ושלמה. כי גם המעשים גם העושים אינם מסוגלים להחם לב עם אשר קפא מעוני ומזוקן . . .

אך הנה מבקרי חולק עלי גם בעצם הדבר ואומר, כי בכל האמצעים שבעולם לא נצליח לעורר בלב בני עמנו רגש לאומי חזק, כי מאז הייתה לגוי „רוח עמנו רחוק מרגש הלאומי הכללי, ואישי העם דורשים יותר טובת עצמם ותועלתם הפרטית", ואך לשוא נעמול להלחם ברוח העם ותכונתו הטבעית, „כי אין חכמה ואין עצה נגד תכונת העם". ובכן, לא מרצונם הטוב בחרו להם חו"צ דרך האהבה העצמית, אך מפני שדרך אחרת אין. „שפת הרגש הלאומי אינה מובנת להמון בית ישראל כראוי, נשתדל נא שידברו אליהם המעשים בשפה המובנת להם, היא שפת התועלת הפרטית, ואז מה שלא יעשה הרגש יעשה „חשבון התועלת".

והנה אני אמנם קצרה בינתי מהבין, איך תוכל „שפת התועלת הפרטית", שפת מלחמת הקיום, אשר תדבר לאיש ואיש בסגנון מיוחד לו, לפי מצבו ותאות לבו, ואיש לא ישמע שפת רעהו, — איך תוכל השפה הזאת לעמוד לנו במקום „שפה אחת ודברים אחדים" של הרגש הכללי המאחד כל הלבבות

הוא עצמו לרוחב ולעומק, לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח, ואז יבוא יום אשר גם ידינו תעשינה תושיה . . .

„אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב" . . .

ר"ח אדר"ש תרמ"ט.

מאמר שני*)

„אל נא נתקע עצמנו לדבר הלכה ורעיון יותר מדי, אל נא תרפינה ידינו במעשה, אל נא נדחק את השעה ואת הקץ, נרבה נא את אהבתנו לעמנו ואת חבתנו לארץ אבותינו ואלהי ציון יהיה בעזרנו".

ככה יחתום דבריו בעל הבקרת הארוכה שבאה ב„המליץ" על מאמרי הראשון, ומתוך הדברים הלא יוכל השומע לחשוב, כי היתה עצתי אני לחובבי־ציון, שיתקעו עצמם רק לדבר הלכה ויחדלו מכל מעשה, שידחקו את הקץ ולא ירבו את אהבתנו לעמנו והבתנו לארץ אבותינו. אבל למי שקרא את מאמרי בשום לב אינני צריך להגיד, כי בנוגע לשני הדברים האחרונים, אמרתי ממש ההפך מזה: לבל נדחק את הקץ בהשתדלותנו להוציא אל הפועל בכח האהבה העצמית דברים שלא הגיע עוד זמנם להעשות בכח הרעיון עצמו, כי כל זמן שלא תהיה „חבת ציון" לרגש חי ובוער בלב העם יחסר לנו היסוד אשר רק עליו תוכל הארץ להבנות, וכי על כן עלינו להתאמץ בכל כחנו להרבות אהבתנו לעמנו וחבתנו לארץ אבותינו. ואולם בנוגע להתעסקות „בדבר הלכה ורעיון" יעזיבת המעשה, אפשר באמת שקצרתי ביותר ונתתי מקום לטעות בכונתי, ואע"פ שמפורש אמרתי, כי רק במעשים טובים, ולא בדבר שפתים בלבד, יש לנו תקוה לנצח את הלבבות, אפשר שצריך היה עוד להוסיף — מה שבאמת יוצא מאליו מתוך המשך הדברים שם — כי כל זמן שלא הגיעה עוד השעה לעצם הרעיון לצאת לפעולה, תכלית כל מעשינו שאנו עושים עתה במתי מעט היא רק זאת: למשוך את הלבבות לענינגו, ורק מצד זה צריכים אנו להבחין איפוא בין טוב לרע ביחס לכל המעשים בארץ ישראל ובחוץ לארץ, ועל כן לא כמות מעשינו, כי אם איכותם היא העיקר לנו עתה, ולא בשכלול המושבות בלבד צריכה

---

*) נדפס ב„המליץ" ט"ו וי"ז סיון תרמ"ט. — בראשיתו באה פה רק התמצית מן הנדפס, בהיות רוב הדברים שם רק הכפלת מה שכבר נאמר במאמר שלפני זה.

בישראל, להרחיב מעט מעט ממשלת הרעיון בקרב העם, עד שיקומו לו פועלים אמתיים, שיהיו מוכשרים מכל הצדדים לעסוק בהוצאתו לפעולה.

אך לא כן עשו נושאי דגל רעיוננו. בהיותם גם בעצמם אנשים מישראל, שלאומיותם מעורבת בפרטיותם, לא נתנם לבם לנצור תאנה אשר יאכלו אחרים פריה בעת שיעלו כבר עשבים בלחייהם המה; לא היה די להם בעבודת העם, כדי להכין פועלים לעבודת הארץ, אלא רצו לראות בעיניהם זאת האחרונה עצמה ותוצאותיה. ועל כן, בראותם כי לקול קריאתם הראשונה, בשם התכלית הכללית, לא התעורר רצון העם כרגע להתחיל תיכף בעבודה זו, פנו לעזרת תכלית אחרת, פרטית, כחכמינו לפנים, ויצאו לקרוא קריאתם בשם הקבה הרעבה, הבטוחה למצוא לה תמיד אזנים קשובות. למטרה זו התחילו לפרסם „ידיעות" טובות, לחשב „חשבונות" יפים, שמהם יצא ברור לכל, כי כך וכך „דונם" אדמה, כך וכך בהמות וכלי עבודה, במחיר כך וכך, מספיקים בארץ ישראל למשפחה שלמה לאכול ולשבוע ולראות חיים נעימים; ובכן, מי האיש החפץ חיים ויש לאל ידו לקנות כל הדברים האמורים במחיר הקצוב, יקום ויעלה אל הארץ הטובה ויאושר הוא וביתו וגם לעמו ייטב בעבורו. לקול הקריאה הזאת נתעוררו באמת אנשים שונים ועלו אל הארץ הטובה לאכול ולשבוע ולראות חיים נעימים, ובעלי הרעיון הביטו וגהרו, מבלי להקור ולדרוש הרבה, מי ומי העולים ולשם מה עולים. האנשים האלה, שרובם לא התעתדו כלל לקבל יסורים באהבה בשביל תכלית כללית, בבואם אל הארץ ובראותם כי נפלו בפח ידיעות וחשבונות דמיוניים, לא נמנעו מאז ועד עתה מלהרבות שאון ומבוכה ומלבקש תכליותיהם הפרטיות בכל האמצעים שבידם, מבלי להבחין בין טוב לרע ומבלי שים לב לכבוד הרעיון המחולל . . . פרטי הדברים הלא ידועים וגלוים לכל.

ומה יפלא עתה, כי רעיון גדול כזה, בלבשו צורה פחותה כזו, לא יוכל עוד לקחת לבבות; כי בנין לאומי הנוסד על החשבון היפה ואהבת האדם לנפשו — ישוב ויפול למשואות, בהודע לכל העם, כי החשבון לא עלה יפה, ואהבת האדם לנפשו תזהירהו לעמוד מרחוק? . . .

לא זה הדרך איפוא. „המשיאות" האלה, אחר שכבר ישנן, אין אנו בני חורין אמנם להבטל מתקונן ושכלולן כפי יכלתנו. אבל עלינו לזכור עם זה, כי לא מהן תקותנו להצלחת הענין בכלל, כי לב העם הוא היסוד אשר עליו תבָנה הארץ, והעם קרוע ופרוע . . .

נשוב נא על כן אל הדרך אשר עמדנו עליה בתחלה, בעת לדת הרעיון, ותחת להוסיף לו עוד „משואות" חדשות, נשתדל, שישתרש ויתפשט

חלקו לעצמו ולבשרו מן האושר הכללי המקויה, וגם את הדבר הזה לא מנעה הדת מהם, בעשותה את הגאולה כמו טפלה לתחית המתים...

ככה נהפך לב העם בקרבו. האהבה הלאומית לא היתה עוד אהבה טהורה שאינה תלויה בדבר, והצלחת הכלל — התכלית העליונה שבני העם מקריבים לה את תכליותיהם הפרטיות; כי אם להפך: תכלית הכל היא מעתה לכל יחיד הצלחתו הפרטית, הזמנית או הנצחית, והצלחת הכלל אהובה עליו רק במדה שהוא עצמו יש לו חלק בה. ועד כמה נשתנה מצב ההרגשה במשך הזמן, נוכל לראות מזה, שהתנאים תמהו על שאמרה תורה: „האדמה אשר נשבע ה׳ לאבותיכם לתת להם״, והרי לא נתנה אלא לזרעם אחריהם, והאמינו למצוא רמז „מכאן לתחית המתים מן התורה״ (ספרי, עקב). אות היא, כי הרגש העמוק של אחדות כל הדורות בגוף האומה, השורר בכל התורה, כבר נחליש בזמנם כל כך, עד שלא יכלו עוד להבין את הבטוי „להם״ אלא ביחס לגופם הפרטי של האבות עצמם.

המקרים אשר באו אחרי כן, הצרות הנוראות והנדודים התכופים, שהגדילו עד לאין קץ דאגת כל איש ישראל לנפשו ולביתו, עזרו עוד יותר להחליש את הרגש הלאומי החלש, לצמצם עיקר רגשית הלב בחיי הבית ויתרם בחיי העדה (שצרכי היחיד מוצאים בהם הספקתם), מבלי השאר שריד כמעט לחיים הלאומיים של העם כלו. גם אותם היהודים המוכשרים עוד להרגיש בלבם לפעמים נטיה לעבודת העם, לא יוכלו על הרוב להתרומם על פרטיותם במדה הדרושה, להכניע לפני צרכי האומה את אהבת עצמם וכבודם, חפצי ביתם או עדתם. השטן הזה, ה„אני״ של היחיד והצבור הפרטי, מרקד ביניני בכל אשר נעשה לעמנו ומכבה את האהבה הלאומית בהתגליתה לעתים רחוקות, כי עצום הוא ממנה . . .

אל רגש אשר כזה באנו איפוא לבריא בכחו אמונה חזקה ורצון כביר, ככל הדרוש לבנין לאומי גדול!

מה היה לנו לעשות?

על יסוד האמור אין ספק, שצריכים היינו להקדיש ראשית פעולתנו לתחית הלבבות, להגדיל את האהבה לחיי הכלל, להאדיר את התשוקה להצלחתו, עד שיתעורר הרצון, והפועלים יעשו באמונה... העבודה הזאת היא אמנם קשה וארוכה מאד, לא לשנה ולא לעשר, ונעשית, כאמור למעלה, לא בדבר שפתים בלבד, כי אם בכל אותם הדרכים „שהלבבות נקנים בהם״. יכול להיות על כן, וגם קרוב לודאי, כי באופן הזה לא היינו מספיקים עד כה לעשות מעשים בארץ ישראל, מחסרון כח למעשים טובים ומיתרון זהירות ממעשים מקולקלים; אבל תחת זה היינו משתדלים ביתר עז לעשות עושים

שלשלת אחת ארוכה מחברת יחד כל הדורות, מימי אברהם יצחק ויעקב עד לקץ הימים; הברית אשר כרת ה׳ את האבות שומר הוא לבניהם אחריהם, ואם אבות יאכלו בוסר תקהינה שִׁני הבנים. כי אחד הוא העם בכל דורותיו, והאישים ההולכים ובאים בכל דור אינם אלא כאותם החלקים הקטנים בגוף החי, ההולכים ומתחדשים בכל יום, מבלי לשנות במאומה תכונת האחדות הכללית של הגוף כלו.

אם באמת הגיע בזמן מן הזמנים רגש האהבה הלאומית למדרגה כזו בלב עמנו בכלל, או לא היה זה אלא אידיאל מוסרי בלב חלקו היותר נכבד — קשה להגיד בבירור. אבל זאת נראה ברור, כי אחר החורבן הראשון, אחר שירדה האומה פלאים והצלחת הכלל התמוטטה כל כך, עד שגם טובי העם לא מצאו עוז בלבבם לקוות עוד; בעת שישבו זקני ישראל לפני יחזקאל ואמרו: „נהיה כגוים כמשפחות הארצות", „יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו", — בעת ההיא התחילו בני עמנו להתאונן ביותר על גורל האיש הצדיק האובד בצדקו, ונולדו החקירות הידועות, על דבר צדיק ורע לו, ביחזקאל, קהלת וכמה מזמורי תהלים (ויש אומרים שגם איוב נכתב באותו זמן); ורבים שלא נתקררה דעתם בכל התשובות האלה הרצו משפט, כי „אך שוא עבוד אלהים", כי „לשמש את הרב שלא על מנת לקבל פרס" — הוא מעשה אין תכלית לו. כאלו רק אז, כשהצלחת הכלל לא יכלה עוד להלהיב ולרומם את הלב, זכר פתאום האיש הפרטי, כי מלבד חיי הכלל יש עוד חיים מיוחדים לו לעצמו וכי גם בחייו אלה הוא חפץ עונג ואושר, ואם יצדק, יצדק לו.

מה עשו חכמי הדורות ההם? יצאו ודרשו, כי „העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא"; כי האושר אשר היחיד מבקש ינתן לו כאשר יכנס לטרקלין, ובלבד שיתקן עצמו בפרוזדור. כלומר, תחת התכלית הלאומית, שלא הספיקה עוד, נתנו למצוות הדת תכלית חדשה, פרטית, כצורך זמנם, והוציאו אותן בזה מתחת שלטון הרגש הלאומי. ובכל זאת, לא חדל גם זה האחרון מלחיות ולפעול עוד ימים רבים בחיי העם המדיניים, כאשר יעידו כל דברי ימי התקופה הגדולה ההיא עד מלחמות טיטוס ואדרינוס. אך מפני שהחיים המדיניים הלכו ונתדלדלו אז מיום ליום, הלכו החיים הדתיים לעמתם הלוך וגבור, ואתם התגבר יותר ויותר גם היסוד הפרטי על הלאומי בנפש אישי העם, עד שגרשהו גם משארית נחלתו: מתקות הגאולה העתידה. התקוה הזאת, השתפכות הנפש הלאומית, המבקשת בעתיד רחוק את החסר לה בהוה, הדלה במשך הזמן להרגיע את הלבבות בתמונתה המקורית, אשר לפיה „אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד". כי בני הדור החי לא מצאו עוד נוחם לנפשם בכל הטוב אשר ימצא את עמם באחרית הימים ועיניהם לא תראינה, אלא כל יחיד ויחיד דרש

לבם ער ורגשותיו מושלים בם — אליהם יפנו והם ישמעו. ועל כן צריך קודם כל שיהיו גם הם, בעלי הרעיון עצמם, אנשי־לב, המסוגלים מטבעם לצמצם כל חיי רוחם על נקודה אחת — רעיון אחד וחפץ אחד, אשר לעבודתו יקדישו כל ימיהם ויקריבו כחותיהם עד הנשימה האחרונה. כי רק מעשים טובים בהתמכרות שלמה מצדם, המעידים על המצא בלבם המה אמונה בלי גבול באמתות רעיונם ואהבה בלי מצרים לעבודתו, הם האמצעים היותר נאמנים לעורר אמונה ואהבה גם בלבות אחרים; באלה, לא בדבר שפתים בלבד, יכֻבּד הרעיון על פני כל העם. — ובלכתם בדרכים אלו, שהלבבות נקנים בהם, יש תקוה לרעיונם (אם אך יש לו איזה יסוד בצרכי הזמן) להתפשט מעט מעט ולעשות לו נפשות רבות המסורות לו בכל מאדן. ואף כי הנפשות האלה, שרגשות הלב הן הן גבורתן, אינן מוכשרות על הרוב להוציא אל הפועל, בכל חפצן הטוב, פעולות קשות הדורשות כח רב ותבונה ונסיון, — אין בכך כלום, כי ברבות הימים, כאשר יוסיף הרעיון להשתרש יותר ויותר בקרב העם בכלל, למצוא מסלות לכל בית ולכל משפחה, יגיע סוף סוף גם אל לב גדולי העם ומנהיגיו והכמיו. בעל כרחם יתחילו אף הם להרגיש פעולת הכח החדש המקיף אותם מכל צד. התנגדותם תלך הלוך ורפה, עד כי באחרונה יפָּגע גם לבבם ויתיצבו בעצמם בראש המחנה. אז יעלה הרעיון על במת החיים המעשיים, ובבטחון ועוז, בדעת וכשרון, יגשו בעליו אל המלאכה להוציאו אל הפועל, ויעשו לפעמים גדולות ונפלאות, למרות עיני „הנבונים וצלולי־הדעת אשר שחקו לפנים על „בעלי־החלומות".

בדברי ימי האמונות והדעות אפשר למצוא משלים לכל האמור במעשים שהיו, אך עת לשוב לעניננו.

הרעיון אשר אנו דנים עליו, אף כי תכליתו לא חדשה היא, אך בהיות אמצעיו רבי־הניגוד ואין ביכלתי להביא מופתים ברורים שיכריחו את השכל להסכים על אמתות משפטיו, — דורש איפוא חזוק האמונה והתעוררות הרצון בכח האהבה והחמדה אל התכלית. והאהבה הזאת (כלומר, אהבת היחיד להצלחת הכלל) לא זרה היא אמנם לעמנו. אך למען דעת עד כמה גדול כחה להוליד את האמונה ואת הרצון הדרושים להפיץ רעיוננו, צריכים אנו להתבונן תחלה על החליפות אשר עברו עליה ועל מצבה עתה.

בכל המצוות והחקים, הברכות והקללות, אשר שמה לפנינו תורת משה, רק תכלית אחת נגד עיניה תמיד: הצלחת כלל האומה בארץ נחלתה, ואל אושר האיש הפרטי לא תשים לב. כל איש ישראל היא בעיניה רק אבר אחד מעם ישראל, והטוב אשר ישיג את הכלל היא השכר למעשי הפרט.

לא במקרים בודדים איפוא, במעשי פלוני או אלמוני, כי אם עמוק מזה עלינו לבקש סבת כל הרעה. ואם כה נעשה, נמצא, כמדומה לי, את הסבה האמתית באותו „הנצחון" עצמו, אשר הגיע אליו הרעיון קודם זמנו באשמת בעליו. כי בחפצם לעשות גדולות בלא עת, עזבו את הדרך הארוכה של ההתפתחות הטבעית והורידו לעולם העשיה, באמצעים מלאכותיים, רעיון צעיר ורך, בטרם נתבשל כל צרכו, בטרם נתפתחו כחותיו כראוי, ולפי שדחקו את הקץ, על כן לא עמד טעמם בם ופעלם אין ידים לו.

המשפט הזה בודאי לא יפיק רצון מרבים, ועל כן אשתדל במה שיבוא לברדו כאשר תשיג ידי וכפי שירשני טבע הענין.

כל אמונה או דעה המביאה לידי מעשה מיוסדת בהכרח על שלשת המשפטים האלה: א) שהשגת תכלית ידועה הוא צורך מורגש ללבנו, ב) שפעולות ידועות הן האמצעים להשגת התכלית ההיא, ג) שהפעולות ההן אינן גדולות מכחנו ולא יגיעתן מרובה מכדי שויה של התכלית בעינינו. — המשפט הראשון יסודו בהרגשה פנימית ואינו צריך למופת, בעוד שהשני והשלישי מיוסדים על ידיעת הנמצאים והחזיונות אשר מחוצה לנו וצריכים על כן להסכמת השכל.

כי יבוא איפוא רעיון חדש להביא לידי מעשים חדשים, אז יש אשר בא רק לגלות אמצעים חדשים לתכלית חביבה מכבר, ועם זה יש ביכלתו להראות במופתים ברורים, עיוניים או מעשיים, כי האמצעים האלה מביאים באמת להשגת התכלית ונאותים לה לפי ערכה ולגוי לפי כחנו. חדוש כזה נופל כלו בחלקו של השכל בלבד, ועל כן אין להם לבעליו אלא לפנות במופתיהם אל הנבונים בעם, היודעים לשפוט מישרים, ואם יכירו אלה צדקת החדוש ויעשו מעשה על פיו, בטוח הוא בנצחונו גם בקרב המון העם. כי מעט מעט תפקחנה עיניו גם הוא לבחור בטוב. לא כן אם יחסר לו להרעיון החדש אחד מן התנאים האלה, כלומר, אם התכלית אשר יציב למעשינו איננה חביבה מכבר או לא במדה הדרושה לפי קושי האמצעים, או אם אין ביכלתו להכריח את השכל, על ידי מופתים ברורים, שיסכים לאמתית משפטיו בדבר הקשר שבין האמצעים והתכלית ובדבר הכח והיגיעה הדרושים לעשיתם, — באופן כזה, לא השכל, כי אם הלב הוא המליץ בינו ובין העם. כי לפי אשר יגדל בלבבות כח האהבה והחמדה אל התכלית, כן תגדל לא רק התעוררות הרצון להשתדל בהשגתה, למרות רוב היגיעה, כי אם גם — אמונת השכל באפשרות השגתה, למרות חסרון מופתים מספיקים. על כן דבר אין לבעלי רעיון כזה בראשית פעולתם עם „הנבונים", אנשי ההגיון היבש והחשבון הקר, כי לא מהם יבָּנו. רק אל כל אלה אשר

בהקיץ, התחילו עתה להודות בשפה רפה, כי אמנם יש בו אותות חיים וצריך לשים אליו לב.

מן העת ההיא החלה לו תקופה חדשה, ואם בסקירה אחת נביט על גורלו מאז ועד עתה, נראה עוד הפעם חזיון זר ונפלא. תחת אשר לפני זה הלך הלוך וגבור, הלוך והתפשט בכל פנות העם, ובעליו נשאו עיניהם למרחוק בלב שמח ויקוו לגדולות, — חדל עתה, אחר נצחונו, לקנות לו לבבות חדשים לבקרים, וגם המחזיקים בו כמו רפתה רוחם ולא יבקשו להם עוד מאומה בלתי אם לראות בשלותן של אותן הקולוניות המעטות והדלות שכבר ישנן, שארית כל מחמדיהם אשר ראו בחזון לפנים. אך גם את בקשתם זאת הקטנה לא ישיגו, והסכסוכים והמריבות והמעשים המגונים אשר מלאה הארץ אותם — הכל לשמו ולכבודו של „הרעיון הגדול' — לא יתנו מנוח לנפשם ויוסיפו להם דאגות חדשות בכל יום . . . ואחרית כל אלה מי יודע?

אם, כדברי אחד החכמים, יכאב הלב למראה אמונה גועת מזוקן, אשר דורות עברו שתו מכוס תנחומותיה, — מה גדיל הכאב, כאשר בראשית דרכו יכשל ויפול רעיון מלא כח עלומים, תקות דור הולך ועזרת דור יבוא! ובזכרנו עוד, כי הוא זה הרעיון העישה נפלאות לעיני בקרב עמים רבים, הלא בהכרח תתעורר בנו השאלה הישנה: מה נשתנינו אנחנו מכל אומה ולשון? או האמנם צדקו אלה מאחינו האומרים כי כבר חדלנו מהיות גוי ואין אנו מקושרים איש זה לזה אלא בחבלי הדת בלבד? אך הן האומרים כן אינם יכולים אלא להעיד על עצמם כי אמנם אין עוד להם ולנו זולתי שתוף הדת ושנאת שונאינו; בעוד אשר אנחנו, המרגישים בלבנו את לאומיותנו העברית, נשחק בצדק לכל הבא להכחיש, באמצעות ראיות היצוניות, את המורגש לנו בפנימיותנו בלי אמצעי. ואם כן, מדוע זה לא הצליח רעיון התחיה להאחז גם בקרבנו ולעשות חיל כאשר קוינו?

על השאלה הזאת אני שומע שתי תשובות שונות מפי הסופרים בכתבי העת. הללו מאשימים את „החלוקה" ורבניה וסופריה, והללו — את „הנדיב הידוע" ומלאכיו ומשרתיו בארץ ישראל; הצד השוה שבהם שאלו ואלו מתאמצים להטיל את האשמה על ראש אנשים ידועים שאלמלא הם היה ישראל נושע תשועת עולמים ולא נחלקו אלא אם ראובן ושמעון או לוי ויהודה הם המעכבים את הגאולה. אבל תשובות כאלה אינן מספיקות כדי להניח את דעתנו. כי נשוב ונשאל: במה גדול כחם של איזו אנשים פרטיים, יהיו מי שיהיו, להניח מכשולים על דרך הגוי כלו? ואם לא עלובה היא „תנועה לאומית" כזו, שהצלחתה תלויה ברחמי נדיב וצדקת משרתיו, שאינה יכולה לעמוד בפני „החלוקה" האומללה, הנלחמת על קיומה בשארית כחה?

לא זה הדרך!

מאמר ראשון*).

אחר הרבה שנות־מאה של עוני ושפלות מבחוץ ואמונה ותקוה לרחמי שמים מבפנים, בא בדורנו רעיון חדש ורב תוצאות להוריד לנו משמים את האמונה והתקוה ולעשות את שתיהן לכחות חיים, פועלים: ליסד על ארץ תקותו ועל ישראל אמונתו . . .

רעיונות היסטוריים כאלה נוצצים פתאום, כמו מאליהם, כשהשעה צריכה לכך, מגיעים להם מיד את הלבבות הראויים לכך, ומהם נפוצים והולכים בכל העם מסביב, כניצוץ הזה, שאיזו תחלה בדברים נוחים להתלהב והולך ומתפשט על העצים והאבנים. גם רעיוננו זה נולד ככה, מבלי אשר נדע להגיד בן מי הוא, ומצא לו מהלכים בין העומדים בתָּוך, כלומר, הללו שמצד אחד כבר נתרופפה אמונתם וכשל כח סבלנותם לחכות למעשי נסים, ומצד אחר עוד לא נתרופף הקשר בינם ובין עמם ועוד לא ותרו על זכותי להתקים כעם אחד. הלאומיים הראשונים האלה הרימו את הגלו ויצאו להלחם מלחמתו בקול ענות גבורה, ודבריהם, אשר יצאו מן הלב, נכנסו מעט מעט גם אל לבות רבים מיתר בני העם, ומימין ומשמאל נוספו עליהם חדשים יום יום, באופן שאפשר היה להאמין, כי לא יארכו הימים ויגיע מספרם לאלפים ולרבבות.

אך בין כה וכה נהיתה חדשה בעצם הענין: הרעיון נתלבש בצורת ישוב ארץ ישראל ויהי למעשה. למראה הפלא הזה השתוממו אוהבים ואויבים יחדו. הראשונים הריעו תרועת נצחון ובעליצות נפש קראו: הנהיה כדבר הגדול הזה, אשר רעיון בן־יומו יעצור כח לכבוש לו דרך בעולם העשיה? האין זה מופת ברור, כי לא חלום חלמנו? — והאחרונים, אשר עד כה בזו ולעגו לו, בחשבם אותו לדבר שבדו מלבם הוזי חזיונות וחולמים

*) נדפס ב„המליץ" י"ב אדר"ש תרמ"ט. באיזו מקומות שהנדפס היה כתוב ביותר (מפחד הצנזורא) שניתי פה הרצאת הדברים, מבלי לשנות את תכנם.

בלי איחור, והפתרונים שאנו שומעים מעת לעת רחוקים מן המציאות כרחוק שמים מארץ. והן לא יארכו הימים, וההצעות הדמיוניות, היפות כל כך, יצטרכו לפנות מקומן לעצם העבודה. ועלינו יהיה להראות בפועל, עד היכן מגיע כחנו החמרי והמוסרי לבנות את הבית הלאומי שהורשה לנו לבנות בארץ ישראל . . .

ובשעה גדולה וקשה כזו עומד אני לפני הקוראים — אולי בפעם האחרונה — על מפתן הקובץ הזה וחוזר שוב על אזהרתי הישנה שכל מאמרי הקובץ אינם אלא פירוש לה:

אל תדחקו את הקץ כל זמן שלא נבראו תנאי המציאות שבלעדם אי אפשר לו לבוא, ואל תקטן בעיניכם העבודה האפשרית בכל עת, בהסכם לתנאי המציאות, אף אם לא תביא את המשיח היום או מחר . . .

אחד העם.

לונדון, ד׳ סיון תר״פ.

שלא יראה בדמיוני יותר ממה שיש במציאות ויביא אחרי כן לידי יאוש והעדר אמונה בכל הדבר.

אבל הלא כלנו יודעים, איך נתפרשה הדיקלרציא בעת פרסומה, ובמה מן הגוזמא וההפלגה השתדלו להכניס בה רבים מן העסקנים והסופרים מאז ועד עתה. והעם היהודי שמע והאמין, כי אמנם קץ הגלות הנה זה בא ועוד מעט וארץ ישראל תהיה „מדינת היהודים“. גם העם הערבי, שבראשית הישוב בא״י ראינו אותו תמיד כאלו איננו, גם הוא שמע והאמין, כי באים היהודים לנשלנו מעל אדמתו ולעשות בו כרצונם. כל זה הביא בהכרח לידי סכסוכים והתמרמרות משני הצדדים וגרם במדה מרובה לאותו המצב שנתגלה בכל כיעורו ע״י המאורעות בירושלים בימי הפסח שעבר.[1] מן המאורעות האלה, ביחד עם מאורעות אחרים שקדמו להם, יכולים היינו ללמוד, כמה רחוקה הדרך מהבטחה שבכתב עד להתגשמותה במעשה, וכמה מכשולים, שלא בנקל אפשר יהיה להסירם, עוד מונחים על דרכנו. אבל, כנראה, לא למדנו כלום, ואך ימים מועטים אחר המאורעות בירושלים, כשנתאשרה ההבטחה הבריטית בסאנרימו, התחלנו עוד הפעם לתקוע „בשופרו של משיח“ ולהכריז על „הגאולה“ וכו׳. האישור ההוא, כמו שאמרתי למעלה, הרים את ההבטחה למדרגת התחיבות אינטרנציונלית, ומצד זה אין ספק שערכו רב מאד. אבל בעצמו של דבר לא נוסף כלום, ונוסח ההבטחה הישנה נשאר כשהיה, בלי שום שנוי. פירושו האמתי של נוסח זה כבר ראינו למעלה, אבל מפאת קצורו וסתמיותו הוא מניח מקום לאלה שרוצים בכך — כמו שהראה הנסיון בא״י — לצמצם כונתו הרבה יותר, כמעט עד לאפס. הכל תלוי איפוא ברצונו הטוב של „האפיטרופוס“, אשר עליו הוטלה החובה בסאנרימו להוציא את הדבר אל הפועל. ואלו היינו שמים לב אל המציאות כמו שהיא, היינו עוצרים בעד רגשותינו וממתינים עוד מעט עד שנראה איך מתפרש הכתב במעשה...

הארכתי אולי יותר מדי בענין זה, בהיותו היסוד לכל השאר. אבל באמת עומדות לפנינו עתה עוד שאלות קשות, פנימיות, המבקשות פתרונים

[1]) ירשוני נא הקוראים להזכירם, כי עוד לפני תשע ועשרים שנה, בשובי ממסעי הראשון לא״י, העירותי על הטעות הגסה שנשתרשה בתוכנו, בנוגע אל הערבים חושבי א״י, בחשבנו אותם ל„פראי מדבר“, „שאינם רואים ואינם מבינים את הנעשה מסביב להם“, בעוד שבאמת „רואים ומבינים הערבים, וביחוד יושבי הערים, את מעשינו והפצנו בארץ, אבל הם מחשים ועושים עצמם כלא יודעים, לפי שאינם רואים במעשינו עתה שום סכנה לעתידותיהם... ואולם אם תבוא עת אשר חיי עמנו בא״י יתפתחו כל כך עד שידחקו מעט או הרבה רגלי עם הארץ, אז לא על נקלה יניח זה את מקומו“. („אמת מארץ ישראל“. על פרשת דרכים I, כח).

כל אחד את ביתו הלאומי. ובמצב כזה אי אפשר עוד „שהבית הלאומי" של אחד מהם יהיה שלם ומקיף כל הכלול במושג הזה. כשאתה בונה ביתך לא בשדה ריק מאדם אלא במקום שיש בו עוד בתים ותושבים אחרים, הרי אתה השליט היחידי רק עד שער ביתך. שם, מבפנים, יכול אתה לסדר חפציך כנפשך. אבל מן השער ולהלן כל תושבי המקום שותפים הם, וההנהגה הכללית צריכה להקבע בהסכם לתועלת כולם. גם „בתים לאומיים" של עמים שונים בארץ אחת אינם יכולים לדרוש אלא חופש לאומי לכל אחד מהם בעניניו הפנימיים, והנהגת עניני הארץ המשותפים לכולם — על ידי כל „בעלי הבתים" יחד, אם היחס שביניהם ומצבם הקולטורי מכשירים לכך, או, אם עוד חסר תנאי זה — על ידי אפיטרופוס מן החוץ, שישגיח שלא יקופחו זכויותיו של איזה מהם.

כשהבטיחה איפוא הממשלה הבריטית שתעזור לבנות בארץ ישראל בית לאומי לעם היהודים ולא — כמו שהוצע לפניה: — שתעזור לשוב ולבנות א"י בתור ביתו הלאומי של עם היהודים, — הנה היתה כונת ההבטחה כפולה: א) הכרת הזכות ההיסטורית של עם היהודים לבנות לו בית לאומי בארץ ישראל והממשלה הבריטית מבטיחה לעזור לו בזה. ב) שלילת כחה של הזכות הזאת לבטל זכיתם של התושבים בהוה ולעשות את העם היהודי שליט יחידי בארץ. ביתו הלאומי של העם היהודי צריך להבנות מן החומר החפשי שעדיין יש למצוא בארץ עצמה ומזה שיכניסו היהודים עמהם מן החוץ או שיבראו בעבודתם, מבלי להרוס עם זה ביתם הלאומי של שאר התושבים. ובהיות שני הבתים נוגעים זה בזה ואי אפשר בניהם בלי סכסוכים וניגודי אינטרסים, ביחוד בתקופה ראשונה של בנין הבית הלאומי היהודי, שעדיין לא הונחו גם אבני־יסודו באופן הדרוש, — הנה בהכרח תדרוש ההבטחה, אם כי לא נאמר זה מפורש, שיתמנה אפיטרופוס על שני הבתים — כלומר על הארץ כולה — להשגיח על הדבר, שבעל הזכות ההיסטורית, מבלי להזיק לתושבי הארץ בעניניהם הפנימיים, לא יפגוש גם הוא מכשולים על דרך בנינו מצד שכנו, ההזק ממני לע"ע. וברבות הימים, כשיגיע גם הבית הלאומי החדש עד תקונו ויוכל להשען גם הוא, לא פחות משכנו, על הזכות של ישיבה ועבודה בתנאים מרובים, אז אפשר יהיה לעורר את השאלה, אם לא הגיעה העת למסור הנהגת הארץ „לבעלי הבתים" עצמם, שיתנו יד זה לזה וינהלו עניניהם המשותפים ביושר ובצדק, בהסכם לצרכיו של כל אחד מהם וערך עבודתו לתחית הארץ והתפתחותה.

זה, ולא יותר, הוא, כמדומה לי, מה שאפשר היה למצוא בדיקלרציא הבריטית. וזה ולא יותר צריכים היו המנהיגים והסופרים להגיד אל העם, כדי

אחדים חישבו, שאין כאן אלא שנוי סגנון בלי כונה מיוחדת. ולפיכך נסו פעמים אחדות אחרי כן, כשהיתה להם הזדמנות לכך במו״מ עם הממשלה, להעתיק את ההבטחה בנוסח שלהם, כאלו לא נשתנה בטאומה. אבל בכל פעם שעשו כן מצאו בתשובת הממשלה הכפלת הנוסח שבגוף הדיקלרציא. ללמדך שאין כאן מליצה בעלמא שאפשר לנַסחה כך אי כך, אלא שההבטחה מוגבלת באמת רק בפורמולא זו, עד כאן ולא יותר.

ותמה אני אם צריך להרבות דברים בשביל להסביר את ההבדל שבין שני הנוסחאות. אלו קבלה הממשלה הבריטית את הנוסח שהוצע לפניה: שתבָנה ארץ ישראל שוב בתור הבית הלאומי של העם היהודי, היתה ההבטחה יכולה להתפרש שהארץ, כמו שהיא נושבת עתה, נמסרת שוב לעם היהודי על יסוד זכותו ההיסטורית; הוא יבנה הריסותיה והוא עתיד למשול בה ולסדר כל עניניה לפי רוחו, מבלי להשגיח ברצונם או מיאונם של התושבים בהוה. לפי שבנין זה אינו אלא חדוש זכות היהודים הישנה, המבטלת זכות התושבים של עכשו, שבָנו ביתם הלאומי שלא בצדק על ארץ לא להם. אבל הממשלה הבריטית, כמו שהגידה מפורש באותה דיקלרַציא עצמה, לא רצתה להבטיח דבר שיזיק לתושבי ארץ ישראל של עכשו. ועל כן שנתה את הפּורמולא הציונית ונתנה לה צורה יותר מצומצמת. כנראה, חושבת הממשלה, כי עם הבא רק בשם הכח המוסרי של זכות היסטורית לבנות ביתו הלאומי בארץ הנושבת עתה על ידי אחרים, ואין חיל עצום ולא צי אדיר עומד מאחריו „להוכיח צדקתו", — עם כזה אין לו אלא מה שזכיתו נותנת לו באמת ובצדק, ולא מה שכובשי־עולם נוטלים לעצמם בכח הזרוע וממציאים להם „זכיות" שונות לחפות על מעשיהם. וזכות היסטורית של עם ביחס לארץ נושבת על ידי אחרים אין פירושה אלא זה: זכות לשוב ולהתישב בארץ אבותיו, לעבדה ולפתח כחותיה באין מפריע. ואם התושבים מתאוננים, כי באו זרים למוץ לשד הארץ ויושביה, באה הזכות וסותמת את פיהם: לא, בארץ הזאת לא זרים הם הללו, כי אם בני בניהם של בעלי הארץ לפנים, ומיד כשהם שבים ומתישבים עליה, הרי זה כאלו נולדו בה. ולא רק המתישבים בתור אזרחים פרטיים, כי אם גם הקבוץ כלו, בתור עם, מכיון שהוא והכניס לארץ זו חלק מכחותיו הלאומיים — אנשים, נכסים, מוסדים קולטוריים וכו׳ — הרי זה שוב ביתו הלאומי, ויש לו הזכות להגדיל ולשכלל את ביתו זה עד מקום שידו מגעת. ואולם זכותו זו ההיסטורית אינה מבטלת זכותם של שאר תושבי הארץ, הבאים בשם הזכות הריאלית של הישיבה והעבודה בארץ מדורי דורות. גם הם הארץ הזאת היא ביתם הלאומי בהוה ורשות להם לפַתח גם הם את כחותיהם הלאומיים כפי מדת יכלתם. המצב הזה עושה איפוא את ארץ ישראל למקום משותף לעמים שונים, המשתדלים לבנות שם

כמדומה לי, אחת הסבות שהקיבוץ הזה עדיין רבים רוצים, אם כי הרבה מתכנו אינו מתאים עוד למציאות של עכשיו. לא התוכן הוא העיקר כאן, אלא אותה השיטה שעל פיה השתדלתי לדון על השאלות שעמדו על הפרק בזמנים שונים, כלומר לפסוק הלכה לא על יסוד אותו „מי יודע?" המקיף בערפלי העתיד, אלא על יסוד המציאות השולטת כיום, או שתנאי החיים בהוה כבר נותנים סימנים לביאתה הקרובה. והשיטה הזאת עדיין יש צורך לשננה גם עכשיו. הן, נסי שקרה פעם אחת שנטה שיטה החוק מן המציאות לפני זמן קצר נעשה עכשיו במדה רועה להלך ממנה, הוא שגרם לכך, שהללו שהיו תמיד לנסים חושבים עצמם עתה למנצחים ודורשים בחוקה להמשיך שיטתם גם להבא ולעשות הכל על פי המשפט העיקר, שאם קרה דבר כזה פעם אחת מתנאים יוצאים מן הכלל, אפשר שיקרה חושבו גם להבא, ונוכל איפוא לבנות עולמנו לפי הבנו, מבלי להתחשב עם המציאות בהוה, ולסמוך על התקוות הגם בטוחצך לו. המשל היהודי אומר: „נגיאה שהצליחה לא הרלה מהות שגאוה". גם ששהקנבורה המרחיקה מן המציאות, במסמכה על מקרה יוצא מן הכלל, שאפשר שיבוא וישנה את המציאות לטובתה, — שיטה מטעה היא אף אם הצליחה פעם אחת. והיא מביאה להכניס בחשבון את היסוד המקרי הזה, שלעתים רחוקות יש שהוא מתערב במהלך החיים, ולעשות שיטה מתכנס לכך — שיטה שכלית, לשורת הצליחה המקרית.

עדיין לא נתפרשו כל פרטי מהלך „השיחות" הדיפלומטיות בלונדון שהביאו לפרסום הדקלרציא. אבל „ברי אחד" הגיעה השעה לגלות, לפי שדיעתו תקל על הקוראים להבין פירושה של הדקלרציא לאמתו.

„לעזור לבנין בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל"[1] — זהו טופס ההבטחה שנתנה לנו הממשלה הבריטית. אבל לא זה הוא הנוסח שהציענו לפניה העומדים מצד הציונים. הם רצו שיאמר: „לעזור לבנינה של ארץ ישראל מחדש, בתור הבית הלאומי של העם היהודי".[2] ובשהגיעה השעה המכרעת, שנכתבה נוסחת הדקלרציא בידי הממשלה, נמצא כתוב בה, במקום זה האחרון, הנוסח שהובא למעלה. כלומר, נמחק הרמז על שאנו באים לבנות מחדש את ביתנו הלאומי הישן („מחדש"), וגם זה, תחת המלים: „לבנינה של א"י בתור הבית הלאומי", נאמר: „בנין בית לאומי בארץ ישראל". המבינים הבינו מיד שיש דברים בגו, אבל

1) באנגלית: The establishment in Palestine of a national home for The Jewish People.

2) באנגלית: The re-establishment of Palestine as The National home of The Jewish People.

כששבתי מארץ ישראל בשנת תרע״ב ואמרתי מה שאמרתי במאמר „סך הכל" ועוררתי עלי בזה חמה עזה מצדדים שונים, — כתבתי אז דברים אחדים לביאור הענין, בתור „מלואים" למאמר הנזכר, ורוצה אני להזכיר פה לקוראים איזו מן הדברים ההם, לפי שנראים לי דברים בעתם. ואלו הם:

„בין כל מטרה והמעשים הנעשים לשם השגתה צריך שימצא איזה
„קשר טבעי, קשר של סבה ומסובב; צריך שנדע להשיב על השאלה: ,איך
„תושג מטרה זו על ידי מעשים אלו?' וכל זמן שאין קשר כזה במציאות
„ואין מה להשיב על אותה השאלה זולתי דברים סתמיים בלבד: ,אולי . . .
„מי יודע . . . הזמנים משתנים' . . . כל זמן שנמצא הדבר במצב כזה יש
„כאן אמנם תקוות חביבות, אידיאל לאחרית הימים, אבל אין כאן מטרה
„מעשית שתוכל לשמש בסיס לשיטה של עבודה. כי כל שיטה של עבודה
„מיוסדת בהכרח על ציור ברור (שכלי או דמיוני) משלשלת הסבות והמסובבים,
„המקשרת את הפעולות השונות זו לזו ואת כולן יחד אל המטרה . . . ושמא
„תאמר: מי יגיד את הבאות? הרי אפשר שיקרו דברים בלתי נראים
„מראש ויתנו פנים חדשות למציאות? כן, אפשר. אבל אין אפשר
„שכזה נעשה בסיס לשיטה של עבודה, ואין כאן עוד מטרה
„למעשים שבהוה, אלא חזון לב לעתיד לבוא". [1]

וכשנתים אחר שנכתבו ונתפרסמו הדברים הנזכרים התחילה המלחמה העולמית והביאה למה שהביאה, כלומר ,קרו דברים בלתי נראים מראש ונתנו פנים חדשות למציאות'. גם חיינו אנו נאחזו בסבך מאורעות העולם וגם המציאות שלנו קבלה פנים חדשות לרגלם. והרבה יש מה להגיד, וגם כבר הוגד, על טיבם של הפנים החדשות האלה, כן לחיוב וכן לשלילה, כן בגולה וכן בארץ ישראל. ואולם, כאמור למעלה, אין בכחי עתה להקיף את הענין מכל צדדיו ואין רצוני אלא להגיד מצדי איזו דברים על אחד מראשי ,הקוים' באותן „הפנים החדשות" שקבלה ,מציאותנו': על התרחבות אפקי העבודה בא״י על ידי הדיקלרציא הידועה של הממשלה הבריטית, שנתאשרה לפני זמן מועט ע״י המועצה העליונה של אספת השלום ויצאה מכלל הבטחה של ממשלה אחת לכלל התחיבות ,אינטרנציונלית'. הדיקלרציא הזאת נתנה „בסיס חדש לשיטה של עבודה', הניחה את ,המטרה למעשים שבהוה' מעשים גדולים ורחבי־אופק, אשר לפני זה היו רק נושאים לדרשות ומאמרים על דבר העתיד, בלי שום בסיס ריאלי בהוה. אבל יחד עם זה בראה הדיקלרציא כנפים חדשות לדמיונם של אלה שהורגלו גם לפני זה לבנות עולמם באויר, מבלי התחשב עם תנאי המציאות שבארץ מתחת. וזו היא

[1] על פרשת דרכים IV, קנ״ט.

הקדמה להוצאה החדשה.

הקובץ הזה בכל ארבעת חלקיו יוצא עתה מחדש. סימן הוא שעדיין מורגש צורך בו גם עכשו, אם כי מהרבה צדדים כבר נשתנו תנאי החיים וצרכיהם מעת שנכתבו המאמרים הכלולים בו, והרבה מן השאלות שהעסיקו אותי ואת בני דורי לפנים כבר עברו ובטלו מן העולם. לא פללתי שאזכה לכך לעת זקנתי, ומה גם עתה, ששאלתנו הלאומית בכלל ושאלת התחיה בארץ ישראל בפרט — שאלות אשר להן ולכל המתיחס להן מוקדש הקובץ הזה — קבלו, לרגלי המלחמה ותוצאותיה, צורה אחרת לגמרי, צורה שאיש מאתנו לא ראה ולא יכול לראות כי קרוב זמנה כל כך. עכשו אמנם שומעים אנו לפרקים קול ענות גבורה ותרועת־נצחון לאמר: „אכן עתה הכל חייבים להודות, כי היו „נביאים" בתוכנו, אשר צפו מראש את הבאות וידעו כי קרובות הן, וצפיתם זו הביאתם לכוין מעשיהם לאותו היום הגדול הקרוב לבוא". אבל תמה אני אם קריאות כאלה יכולות לעשות רושם. כולנו עדים איך בא הורבן העולם לפתע פתאום, ולא קם „נביא", לא בישראל ולא בעמים, אשר ראה באמת את האסון עומד מאחרי כתלנו והכין עצמו לקבל פני בואו, בכונו את מעשיו מראש למצב החדש.

איך שהוא ואני מרגיש בכל לבי, כי בצאת הקובץ בשעה כזו, צריך הייתי לתת בראשיתו איזו דברים אשר ירמזו, לפחות באופן כללי, במה נשתנו ובמה לא נשתנו השקפותי על השאלות שעסקתי בהן כל ימי, — אחר שהסער הנורא עקר משורש הרבה „אמתיות" ישנות והכריח כל בעל דעה לבקר שוב את תוכן עולמו הפנימי, את יחוסו לעצמו, לעמו ולחיי האדם והחברה בכלל. אבל מזלי גרם (ועוד יותר גרם אותו הסער עצמו), שדוקא בעת הזאת חליתי מחלה ממושכה, השוללת ממני זה כמה את היכולת להתבונן בעין פקוחה על כל הנעשה מסביב ולהטות אוזן קשבת לכל „האמתיות" המתהלכות עתה בעולם בכלל ובעולמנו בפרט; ואין צריך לאמר שאין בכחי לאסוף ולעבד את החומר הדרוש ולתתו לפני הקוראים בצורה ספרותית הגונה. אפשר שבמצב כזה יפה היתה לי השתיקה, ומה גם שבחרתי בשתיקה זה זמן רב גם מטעמים אחרים. אבל מודה אני, שקשה עלי מאד לעמוד מרחוק ולראות את קובצי, תמצית עבודת חיי, יוצא שוב אל הקהל, אחר שזה כבר כלה מן השוק, — ואני לא אלונו על דרכו, לפחות, בדברים מעטים — דברים שאין בהם אמנם כדי לבאר השקפותי על כל שאלותינו בהוה, אבל מראים הם, בכל זאת, לאן עדיין פונות מחשבותי בעיקרן ואיזו „שאלה" רוצה הייתי שיעזור קבץ זה לפתור כהלכה.

בתנועה זו משני אלו הצדדים יחדיו, איך נוכל לראות במנוחה ולשתוק, בנטותה מן הדרך המוליכה אל האידיאל הרוחני ובכלותה כחה בפעולות שאינן מסוגלות להביא ישועה לאומית כללית, לא חמרית ולא רוחנית?

בין יהודי המערב אחד הוא, כמדומה לי, זנגוויל, אשר הבין ערכה של שאלת האידיאל והגיד בפה מלא, שאין תרופה למחלת עמנו, ההולך ומתנונה, אלא או אידיאל חדש או שיבת ציון. אבל גם הוא רואה רק חצי דבר, בהפרידו בין שני אלה ומבקש את הרפואה בזה או בזה, בעוד שבאמת לשניהם כאחד אנו צריכים ואי אפשר לזה בלא זה. הציוניות בתור תנועה מדינית בלבד אינה מספקת, באין בכחה לכנס כל פזורינו ולשים קץ לצרותינו. אך לעֻמת זה, אין רעיון חי, אידיאל לאומי גדול, יכול להבראות בגולה, כשכחות העם, שנעקרו ממקום גִדוּלם הטבעי, צרורים ומונחים במסתרים, ואין להם יכולת לצאת למרחב ולהתפתח בדרך ישרה. חירות נחוצה לו לרוח עמנו, תנועה חפשית באוירו ההיסטורי, בשביל שיתעורר מתרדמתו הארוכה ויהיה מוכשר להחיות את האידיאל הלאומי ולתת לו צורה נאותה לפי צרכינו עתה, למען ישוב להיות למגן להעם המפוזר, לשמרהו מן הירידה המוסרית ולחזק כחו, שיסבול את הצרות עד עת קץ בדעת ובהכרה ברורה, שידע על מה הוא סובל ושכדאי לסבול . . .

ובכן הדבר גלוי, כי „צרת היהדות", כלומר אבדן האידיאל הלאומי אינה דבר נבדל לעצמו, אלא חלק עיקרי מ„צרת היהודים", וכל האומר: מה לנו ולשאלת היהדות בעת ששאלת היהודים מבקשת פתרון? — אינו יודע בעצמו מה שהוא מוציא מפיו. תשובה נכונה לשאלת היהדות היא ממלא חצי תשובה לשאלת היהודים — אותו ה„חצי" שאנו צריכים לבקש, וגם נוכל למצוא, בציון, בעוד שה„חצי" האחר לא בידנו הוא וגם בציון אינו . . .

וההכרה הזאת היא שהביאתני פעמים רבות לידי אותה „הבקורת השלילית" שמתנגדי מתמרמרים עליה כל כך. לא יראו האנשים האלה, כי השלילה לא לשם עצמה באה כאן, אלא לשם החיוב הכרוך בה; כי לא לרפות ידי העובדים מגמתה, אלא להפך, להצילם מרפיון ידים, שעתיד לבוא סוף סוף, כשיפקחו גם הם עיניהם ויראו, כי בזבזו את כחם ללא תועלת ממשית, כי את אשר בקשו לא מצאו, ואת אשר יכלו למצוא לא בקשו.

אך לא ארבה דברים עוד. הנה לפני הקוראים הספר עצמו עם כל „שלילותיו" ו„חזיונותיו", ומי שירצה לקרוא בשום לב, בלי משפט קדום ובלי חֵמה קַנאית, הוא ימצא מעצמו את היחס שבין המחשבות השונות, השליליות והחיוביות, המפוזרות בו בלי סדר ושיטה הגיונית, רק כמו שנולדו בי בקשר עם חזיונות החיים, שהם הם עוררוני מזמן לזמן להגיד לעם את אשר בלבבי.

אודיסא, כ״ה תשרי תרס״ב. אחד העם.

אלא מפני שהוא צריך להיות. לפיכך אין פלא, שאנו מרגישים בקושי השעבוד הרבה יותר מאבותינו, ועול הגלות נראה לנו כבד משא עוד. מהעדר אידיאל לאומי, שבשבילו נחיה ונסבול את הצרות כמוהם; ולפיכך יש לנו צורך בתחית האידיאל הלאומי הרוחני לא פחות מבתחית האומה עצמה. כשהמחלה ממושכה וקשה צריך החולה לחזק כחותיו הפנימיים לא פחות משהוא צריך לרפואת הגוף, כי בלעדי כח מוסרי שיעודדהו וישיאהו לסבול מכאוביו, ילכו גם כחות הגוף הלוך וחסור, עד שיכלו מאליהם קודם שתבוא הרפואה . . .

ולפי שמודיעה הציונות המדינית בעצמה, כי אין ביכלתה ליתן להעם החולה את הכח המוסרי הדרוש לו במכאוביו, וכי על כן קצר כח סבלנותו ואינו יכול להסתפק בהבטחות ליום רחוק. — לכן היא מתיצבת לפניו כרפואה שלמה הקרובה לבוא. ואלו היה הדבר באמת כן, אלו היתה ה„מדינה" עתידה להוסד בזמן קרוב ולקבץ אל תוכה את כל העם אשר בגולה, היינו יכולים אמנם לדחות לזמן מה מן השאלה האידיאלית. כי מה לנו לבקש „תכלית לצרותינו", אם הצרות עצמן כבר חולפות וקרבות אל קצן? „מאי דהוה הוה". אבותינו סבלו ואינם ואנחנו — עוד מעט ונחלץ מעול הגלות ונחיה במדינתנו ככל הגוים. שאלת האידיאל הלאומי היתה עוד אולי מציקה אז ליחידי סגולה, שאינם יכולים למחול גם על הצער שבעבר ולא תנוח דעתם בגאולה עניה כזו, אחר שצפינו לה אלפי שנה במסירות נפש. אבל העם בכללו היה מסתפק בזה שהגיע אל המנוחה בהוה, ולא היה אולי מרגיש כל צורך בבקשת פתרונים לשאלות רוחניות כאלו. — ולהפך, אלו היה כל ענין הציונות בעינינו דמיון כוזב שאין לו כל אחרית, היינו יכולים גם כן להניחהו למהלכו הטבעי מבלי הרבות בשאלות; להתענג, כאותם „המשוררים הציוניים", על „המראה הנהדר" בקרב עם כזה ושבשבי להושיע לעצמו בכחו הדל — ולשתוק. כי מה הפסד יש בזה, שיתרומם העם זמן מה בחזון לבו, עד שיכיר בטעותו וישוב „לשקו ולתעניתו"? ואם אולי יגרום הדבר, שאנשים יחידים יבואו אז לידי יאוש ויצאו מן הכלל, כמו שקרה לפנים, בימי התנועות המשיחיות. — מה בכך? אין הנזק הזה שקול כנגד שעה אחת של התרוממות הרוח בקרב עם עני ואומלל, ששעות כאלו מעטות מאד בחייו.

אבל אם אין אנו אוחזים באחת משתי הקצוות האלו; אם אנו רואים, מצד אחד, שרחוקה היא עוד הציונות מאד מן ה„מדינה", ושרחוקה ה„מדינה" גם לכשתקום, מלהיות באמת פתרון מוחלט לשאלת היהודים אשר ברובם ישארו עוד, מי יודע עד מתי, פזורים בעמים ונתונים בשעבוד; ואם אנו מאמינים עם זה, מצד אחר, כי מציון תבוא ישועת ישראל הרוחנית, כי שם במקום יצירתו של האידיאל הלאומי לפנים עלינו לבקש שנית אחר אשר אבד לנו בארצות גלותנו ואין בנו כח לשאת עול הגלות בלעדו; — אם אנו מסתכלים

כלל שיטפלו ביהדותם לעולם. שהרי כמה פעמים אנו מוצאים בטבע ובחברה כי מה שנברא תחלה לשם דבר אחר משתחרר ברבות הימים משעבודו לסבתו הראשונה ומתקיים גם בלעדה. אבל מכיון שהיהדות נבראה בשביל היהודים ולא רק בשביל היהודים, כי אם על ידי היהודים עצמם, שהקדישו לבריאתה ושמירתה מיטב כחותיהם במשך אלפי שנה, — הרי ניכר הדבר, שבודאי צריכים הם לה ואי אפשר להם בלעדה, שאלמלא כן לא היו עמלים בה כל כך. עם שלם אי אפשר שיעשה דבר אחד דור אחר דור רק על פי טעות בשקול הדעת, אלא הוא עושה כן במצות האינסטינקט של חפץ הקיום המושל בו.

ובאמת אין הדבר צריך להתבוננות יתרה, כשביל לראות, כי אמנם צריכים הם היהודים לדאוג ליהדותם לא פחות ממה שהם צריכים לדאוג לעצמם.

כי הנה אותו ה„חדוש" שלנו הציונים, בדבר נצחיותה של השנאה שבין ישראל לעמים, גלוי וידוע היה לאבותינו מימי עולם. הם לא קוו בשום זמן — עד ימי האימנציפציא — שתחדל השנאה להם וימצאו מנוחה בגוים. ואולם יחד עם זה היו הם גם מוכשרים לסבול את השנאה והשפלות החיצונית, מבלי להגיע על ידי זה לשפלות מוסרית פנימית, בהיותם יודעים היטב, בשביל מה הם סובלים. הם האמינו בלב שלם, כי ירידה זו עליה היא להם, כי „אמת" גדולה וקדושה שמורה בידם, שאין אחרים מכירים בה, ועל כן נשאו דגלה של האמת הזאת ברוח רמה, אם לא ביד רמה, ו„עליה הורגו כל היום". יודעים היו, שיש תכלית מוסרית לקיומם בעולם כתור עם סגולה. והידיעה הזאת הרימה את רוחם מעל לכל הצרות ונתנה להם יכולת לחכות בדומיה לביאת הגואל, שאז תנצח ה„אמת" שלהם את כל העולם, ואז ימצאו גם הם מנוחה עולמית. — ואולם אנחנו, כשהורגנו ובאנו, אחר התקופה הקצרה של חלום האימנציפציא, לידי הכרה זו, שאי אפשר לנו למצוא מנוחה בארצות פזורינו, — אנחנו אבד לנו בינתים אותו הכח המוסרי של אבותינו, להיות שפלים ומדוכאים מבחוץ וגבורי־רוח מבפנים, מפני שקרבתנו אל העמים ואל השכלתם החלישה בעל כרחנו את האמונה ההיא, שכל בני אדם זולתנו „משתחוים להבל ולריק" ורק בידנו שמורה האמת, ועל ידי זה נתדלדל האידיאל הלאומי בלב רבים מבני עמנו (וגם השאר הולכים וקרבים למצב זה מיום ליום), ולא נשארה להם אלא הידיעה השלילית, שאנו קיימים מפני שאין אנו יכולים לחדול מהיות, מפני שהרגש הלאומי לא חדל מלחיות בלבנו ולהפרידנו מיתר העמים. אבל הידיעה השלילית הזאת לבדה אינה מספקת. הרגש הלאומי הוא סבת קיומנו, אבל לבנו, המלא כעס ומכאובים, אינו מוצא מרגוע בידיעת הסבה בלבד; הוא מבקש גם תכלית לקיומנו במצב נורא כזה. לסבול תמיד ענוים קשים ולבלתי מאוס בחיים — זה אפשר רק בהיות המעונה יודע, שהוא חי וסובל לא רק מפני שאינו יכול למות,

בהיותי מקוה, כי כל מה שיתפשט הספר יותר, כן יוסיפו המחשבות הכלולות בו להכנס ללבבות, מדעת ושלא מדעת, למרות ההתנגדות לבעל הספר, אשר אולי עוד תגדל עתה, בהקבץ פה גם המאמרים החדשים, שיצאו מתחת ידי בשנים האחרונות[1].

המאמרים האלה, לפי רוחם, אינם אלא תוספת ביאור להשקפות ידועות שאני חוזר עליהן תמיד, אבל לפי צורתם הם על הרוב בקורת החזיונות החדשים שנגלו בתקופה האחרונה במהלך התנועה הלאומית, — בקורת שלילית, שהיא ביחוד גרמה להזק את האמונה בלב רבים, כי כל חפצי אינו אלא להרוס מה שבונים אחרים, כי אין לי בעולמי אלא איזו „יהדות" מפשטת הנראית לי בחזון, ולשמה ולכבודה הנני מוכן להשמיד את כל היהודים. ואני יודע אמנם, כמו שכבר אמרתי, כי אין בכחי לבטל את האמונה הזאת ואפשר שתתקיים גם אחר שתשתנה דעת הקהל, בנוגע לעצם הענין, ותתקרב יותר לדעתי. ואף על פי כן איני יכול לחתום את דברי מבלי לרמז בדרך כלל על מהותה של „הבקורת השלילית" הזאת.

השנאה לעמנו אינה עתידה לפסוק, כל זמן שאנו פזורים בין האומות, ואין כל עצה להכחידה. זה הוא ה„חדוש" הגדול שחדשו הציונים, ועליו בנויה כל שיטתם. כי מכיון שאין תקוה לנו בארצות גלותנו להנצל משנאת העמים וכל תולדותיה הקשות, הרי אין לנו דרך אחרת בלתי אם ליסד לנו „מדינה" מיוחדת, שלא תהא לשונאינו שליטה בה. והנה יוצאים ראשי הציונים לכבוש את ה„מדינה" בדרכים ידועים, בשביל לפתור שאלת היהודים פתרון מוחלט לעולם, והעם האומלל שָׂמֵחַ וצוהל וקורא „הידד!" — ובתוך כל השאון והתרועות הגדולות בא אדם ואומר: קודם כל זקוקים אנו לתחית היהדות, וגם ה„מדינה" צריכה להוָסד לשֵׁם תחית היהדות ובדרכים המוליכים למטרה זו. וכי יש להתפלא, כי רבו המתנפלים על האומר כן, הללו בכעס של קנאים והללו בשחוק של „פקחים", והכל תמהים ושואלים: וכי עכשיו הזמן לדאוג לאידיאל מפשט של יהדות, בעת שהיהודים בצרה גדולה ומבקשים להם „מקלט בטוח"? וה„צעירים" מוסיפים לצעוק בקול מר, כדרכם: „היהדות נבראה בשביל היהודים, ולא היהודים בשביל היהדות!"

והמליצה הזאת האחרונה אמנם נאה היא, אלא שאם נרד לעומקה נצטרך להוציא ממנה תולדה מתנגדת לזו שרוצים בה בעליה. אלמלי נבראו היהודים בשביל היהדות, היינו יכולים לאמור: עכשיו שנבראו, אין מן ההכרח

[1]) כדי שלא לשנות מן המטבע שטבעתי בקובץ הזה במהדורה הראשונה יקובצו המאמרים המאוחרים בחלק שני, מיוחד להם, והחלק הראשון כולל רק מה שבא במהדורה ראשונה וכמו שבא אז. רק במקומות מעטים ראיתי צורך לעשות תקונים קלים בסגנון הלשון, ואיזו הערות חדשות הוספתי עתה בשולי העמודים, סגורות בחצאי־מרובע, כדי להבדילן מן הישנות.

חזיון כזה הוא דבר מצוי. בין עם, בין כתה, בין יחיד, כשמהלך החיים מכריח את מתנגדיהם לקבל מהם את האמת, אין זה מחייב כלל, שבאותה שעה תחדל גם ההתנגדות להם עצמם. אדרבא, לפי שעקירת רגש מן הלב קשה לו לאדם יותר משנוי דעותיו, לכן נוטה הוא במקרים כאלה להפריד שלא מדעתו בין הדבר ובין אומרו: הדבר נכנס ללבו ונחשב בעיניו כקנין עצמי לו, ורגש ההתמרמרות, שהיה מכוון לפני זה נגד הדבר ואומרו יחד, נשאר גם הוא בתקפו, אלא שפונה עתה כלו רק נגד האומר בלבד.

לפנים היו היונים והרומאים שונאים את עמנו על דעותיו „הזרות", על רוח „השלילה" שבו, בכפירו באלהיהם, ועל נטיתו ל„הזיה", בעבדו לאל אחד שאין לו דמות הגוף. ואחרי כן, כשקבלו הם עצמם, ושאר העמים אחריהם, מקצת מן הדעות ההן ועשאון יסוד לתורתם החדשה, בתתם להן צורה אחרת, לפי רוחם, — שכחו את המקור ששמנו שאבו והתחילו להושיט לנו אותן הדעות עצמן בכלי חדש, כאלו היו אמתיות חדשות, שנגלו ראשונה להם ולא לנו, — והרי אנו שנואים להם כמאז על כפירתנו ועל הזיותינו . . . והדבר הגיע לידי כך, שגם מקרא מלא: „ואהבת לרעך כמוך" — הם מיחסים לעצמם ומונים אותנו בו, שאנו לא זכינו לתורה שלמה כזו. ואחד מטובי חכמיהם (J. St. Mill), כשהוכרח להודות ביושר לבו, שמצוה זו בתורתנו נאמרה, לא יכול להתאפק מקרוא: וכמה זר הדבר, כי שם נאמרה! . . .

נושא החזיון במשל הזה נעלה ומרומם הוא אמנם על כל דמיון. אבל חקי החיים החברתיים מתגלים בחזיונות קטנים כבגדולים, כמו שחקי החיים הפיזיאולוגיים מתגלים ביבוש כבאדם. ואם „שכחה" נפלאה כזו אפשר לה להמצא ביחס לעם שלם, כל שכן שאינה מן הנמנעות ביחס לאנשים פרטיים. מי האיש החכם מבעלי „התורות החדשות", הרועשות עתה בקרבנו, אשר יקרא את הספר הזה מראש ועד סוף בדעה צלולה, או אפשר שלא יעמוד פעמים רבות תוהה ומתפלא, במצאו פה השקפות ומושגים שנים שהוא רגיל לחשבם כקנין עצמי של אותן התורות, אשר בעל הספר „יחוע" ב„צר ואויבי" להן. . . כמה זר הדבר, כי פה נאמר זה! — או אפשר שלא יקרא ויחזור ויקרא אותו איש. —

אבל לא רבים הם הקוראים החכמים אשר יעמדו על „זרות" כאלה. הרוב הגדול קולט מתוך קריאתו ומתוך שמועתו מה שיפה לו, ואינו מבחין, מאין בא לו דבר זה או זה. ואמנם, למה לו להבחין? לגופו של דבר הרי באמת אין שום הבדל, אם פה או שם נאמר ראשונה. העיקר הוא, שהדבר נאמר ונתפרסם והיה לקנין הרבים.

ובשביל כך קבלתי עתה ברצון הצעת חברי, מנהיגי חברת „אחיאסף", להוציא את הספר הזה שנית, אחר שהמהדורה הראשונה כבר כלתה מן השוק,

הקדמה למהדורה שניה.

כשכתבתי את ההקדמה שלפני זו, בצאת הספר הזה ראשונה, לפני שש שנים ומחצה, לא פללתי ולא עלה על לבי, כי יבוא יום ואעמוד עוד הפעם לפני הקוראים בפתח הספר, בצאתו שנית במהדורה חדשה.

בידים רפות ובנפש מרה כתבתי אז מה שכתבתי, בראותי מסביב לי, בספרות ובחיים, התנגדות גלויה ומסותרת לכל מחשבותי ומעשי, או — מה שרע עוד מזה — הסכמה רפויה מן השפה ולחוץ, שלא יכלה להיות לבסיס למעשים טובים וקיימים... בכל פינה שפניתי הרגשתי, כי בודד אני בעולמי הרוחני וכמעט אין איש אתי אשר לבו שלם באמת עם כל אותן הדעות שהיו ל„מרכז רוחי" ואשר יהיה מוכן להקדיש כחו להגשמתן במעשה בכל מלואן מבלי לעמוד בחצי הדרך, — ורגש־הבדידות הזה המר לי מאד.

אז „עלה על לבי לקבץ לאחדים את המאמרים שיצאו מתחת ידי: אולי בהתחברם יחד יצליחו במשלחתם יותר מאשר עלתה להם בהיותם מפוזרים ומפורדים, ואם לא עכשיו, אולי לאחר זמן".

והנסיון הזה — כמדומה לי, שרשאי אני לאמור כן — עלה יפה במובן ידוע. מאז יצאו המאמרים האלה מקובצים יחד בספר הזה, נתפשטו ונקלטו בהרבה לבבות איזו מן המחשבות החביבות עלי, אשר בהשמעי אותן ראשונה נחשבו קצתן כהריסה מסוכנת וקצתן כהזיה אידיאלית ופגשו בהתנגדות נמרצה מצד ה„בונים" וה„נבונים".

ואולם בזה אין רצוני לאמור, כי נעשיתי אני בעצמי „מרוצה לקהל" וגם אויבי השלימו אתי. להפך, בשנים האחרונות גדל הקצף עלי מצדדים שונים אולי עוד יותר מאשר לפנים. חובבי ציון ה„מעשיים" ירבו „לצעוק חמס" עלי עוד ביתר עז, מעת שמהלך הישוב מכריחם להודות בלבם, כי ספקות שלי, שהיו למשחק להם, נעשו ודאיות; ולעומתם „נאיפיטים" נלהבים מבין הציוניים המדיניים אינם יכולים לסלוח לעוני הגדול, שהתרתי לעצמי לעשות ודאיות שלהם ספקות קודם שעשו כן הן עצמם... והאורתודכסים מרגישים בחוש נכון, שגם עתה אין להם סכנה לקרבני אפילו בשמאל, למרות היותי דורש בשבח ה„יהדות"; ולעומתם „צעירים" מחפשי־עולם קוראים אחרי בזעקה גדולה ומרה, שרוצה אני לכפות ידי עמי בכבלי היהדות של העבר ולהפרישו מן החיים של ההוה..

ובכל זאת אמרתי, כי הנסיון עלה יפה, מפני שבכל הקולות האלה שומע אני עתה לפעמים — מה שלא היה כן לפנים — גם הד קולי אני... משלי יתנו לי מתנגדי: והשפעת הספר הזה ניכרת מתוך דבריהם מבלי שירגישו בה הם עצמם.

וככה יצא הקובץ הזה, הכולל כמעט כל מה שנדפס מאתי מאז התחלתי לפרסם דברים בדפוס, בשנת תרמ״ט, עד היום. לא השמטתי כי אם איזו מכתבים ומאמרים קטנים, מפני שתכנם לא נחשב בעיני לשמרו משכחה, ומאמר אחד ארוך (חסידים ואנשי מעשה. „המליץ״ תרנ״ב). מפני שלפי סגנונו אי אפשר היה לנקותו כליל (כמו שעשיתי פה לכל שאר המאמרים) מכתמים „וכוחיים״ ביותר.

הקובץ הזה מוקדש איפוא כלו לרעיון „חבת־ציון״ במובן רחב ולשאלות עיוניות ומעשיות התלויות בו. גם אלה המאמרים המעטים, אשר בהשקפה ראשונה יֵראו כבלתי נוגעים בו, מקושרים אליו בכל זאת מאיזה צד ועל ברכיו נולדו. את זה חשבתי לי לחובה להודיע פה, בפתח הספר, למען ידע הקורא את אשר לפניו ולא יצטרך לקרוא הלאה, אם אין לו חפץ בעצם הענין.

ולפי שחושב אני את המאמרים האלה במדה ידועה לחומר היסטורי, על כן לא הרשיתי לי לעשות בהם עתה שנוים עיקריים בנוגע לתוכן הדברים, להבליע בהם דעות והשקפות חדשות, אף במקום שהייתי כותב אחרת, לו יצאו הדברים עתה ראשונה מתחת ידי, ואף במקום שידעתי, כי הקורא המבין ימצא כעין סתירה מזה למקום אחר. סתירות קלות מוכרחות להמצא בספר כזה, שחלקיו השונים נכתבו בזמנים ובמצבים שונים, כל אחד כדבר שלם ומיוחד לעצמו. אך הסתירות האלה יכולות גם הן להיות לחומר מועיל למי שרוצה לעמוד על אופני התפתחות הדעות.

לעמת זה התרתי לעצמי להקן הרבה את הלשון והסגנון, למחוק דברים שנראו לי מיותרים או בטויים קשים ששלט עטי „בעידן ריתחא״, לקצר בדברים שלא נאמרו אלא לשעתם, וכן לפרש לפעמים בדברים יותר ברורים מה שבא תחלה רק ברמז או בלתי מדויק כל צרכו. וכדומה מן השנוים שאינם נוגעים בגופו של דבר.

בנוגע לסדור המאמרים זה אחר זה, אחשוב למותר לבאר פה טעמי בכל הפרטים, אחרי כי סוף סוף אין הסדר, ביחוד בקובץ כזה, מעכב את הקורא מלקרוא בסירוגין ממקום שלבו חפץ. רק בכלל אגיד, כי השתדלתי לקרב את הקרובים בנושא ובסגנון ולשמור עם זה כפי היכולת גם סדר הזמנים.

אחד העם.

אודיסא, י״א ניסן תרנ״ה

שעברתי ושניתי, נעשה לי הדבר כהיתר. ובמשך הזמן גם כחובה, להכנס ברשות הסופרים בכל עת שנדמה לי, כי יש בלבי איזה רעיון שיוכל להביא תועלת מאיזה צד לבירור ענין זה, אשר האמנתי כי בו תלויה עתידות ישראל ואשר התמכרתי לעבודתו גם בדרכים אחרים, מעשיים.

לו הייתי סופר אמתי, כלומר, איש שנטיתו הפנימית דחפתהו לעולם הספרות והוא עובד עבודתו לשמה ורואה תעודת חייו בעשית ספרים ומאמרים ובכל שכר עמלו בקנית שם טוב בספרות, — כי עתה צריך הייתי להודות, שהצלחתי הספרותית גדלה הרבה יותר ממה שהיתה לי רשות לקוות, לפי מיעוט עבודתי; כי עתה, תחת להתלונן על „דעת הקהל", צריך הייתי, להפך, למצוא מענה על התלונות הצודקות מצד עצמן שאשמע לפעמים מפי קוראי ומבקרי: כי סופר שזכה לקהל קוראים חייב לכתוב הרבה, להקיף כל צדדי החיים, ואינו רשאי לפטור עצמו בשנים שלשה מאמרים קטנים לשנה ולא להשקיע כל כחו באיזה ענין אחד, ולו גם גדול ורם כהבת־ציון.

אבל מאחר שלא נחשבתי בעיני מעולם כסופר אמתי, כי אם רק כאורח בהיכל הספרות, אורח הנכנס לפרקים, לשם מטרה מיוחדת, והיוצא מיד כשנעשה חובתו; מאחר שלא זאת איפוא מגמתי בדברי, שינענע לי הקהל בראשו ויאמר „נאה אתה דורש", כי אם שישים לב לעצם הדברים ויתנהג בכבוד ראש להלכה ולמעשה, — הנה יש ויש לי להתעצב אל לבי, בעשותי חשבוני הספרותי ובראותי מה תוצאת כל עמלי לאחר שש שנים. כל האומר להכניס ללבבות איזה רעיון חדש, או נראה כחדש, ולהכניסו לא בתור רעיון בלבד, כי אם בתור אמת מורגשת, צריך אמנם לדעת מראש, כי לב בני אדם אינו „נייר חדש" שכותבים עליו בנקל, ואין לו על כן להתעצב ולהתיאש כשרואה אחרי כן, שאין דבריו נשמעים. אבל אם רואה אדם, שאין דבריו מובנים, כלומר, שאין הקהל רוצה להבינם על אמתותם, ויותר שהוא מוסיף יגיעה להטעים מה שבלבו בכל מיני טעמים שבעולם, כן מוסיפים אחרים יותר ויותר, הללו בזדון והללו בשגגה, להוציא מדבריו מה שאין בהם, או גם ההפך ממה שיש בהם ולקנטרו בשאלות ותרעומות שאינן ממין הטענה, — אם רואה כל זה ורואה גם הסבות לכל זה, והסבות האלה אינן מוכשרות לרומם את הרוח, אז אין להתפלא אם סוף סוף יתחיל להרגיש עיפות וידיו תרפינה . . .

וכשהרגשתי כי בעת האחרונה, כי אמנם עיף אנכי וידי הולכות ורפות, עלה על לבי לקבץ לאחדים את המאמרים שיצאו מתחת ידי עד כה: אולי בהתחברם יחד יצליחו במשלחתם יותר מאשר עלתה להם בהיותם מפוזרים ומפורדים, ואם לא עכשיו, אולי לאחר זמן, ובכל אופן יהיו כחומר ביד הבא לעתיד לחקור את הדעות והמעשים שהשתלשלו בדורנו מתוך „חבת־ציון".

מיטב הכחות להשגת „החיים האמתיים"; וכל מה שאינו מתאים לחובה זו או להתגשמותה במעשה, בין בהלך רוחנו מבפנים ובין בדרכי חיינו מבחוץ, היה אז הולך וכלה מאליו או היה משנה צורתו לפי החוש לה, והכל בשלום ובמישור, אין פרץ ואין צוחה . . .

התכונה המיוחדת להתרכזות האומה בציון היא איפוא — התרכזות רוח האומה בחבת ציון. וכל מעשה אשר יֵעשה בדורנו (ומי יודע עוד כמה דורות אחרינו) לשם „חבת־ציון", בין בחוץ לארץ ובין בארץ ישראל, צריך על כן להיות מכוון לא להתרכזות האומה, כי אם למה שלפניה, להתרכזות הרוח. ההבדל הזה אינו עיוני בלבד, אלא נוקב ויורד עד לעמקי המעשים. לתכלית התרכזות האומה מקדישים חובבי ציון כל כחם ועמלם להרבות „ישוב ארץ ישראל" בכמות, מבלי שים לב אל האיכות, ואחר כל העמל, יש רשות למתנגדיהם לשאול: מה יושיענו הישוב הקטן והדל הזה? אבל לתכלית התרכזות הרוח, לא קטן הוא הישוב הזה, כי אם גדול יותר מדי, וטובה היתה קולוניא אחת מתוקנת, שיהיה בכחה לחבב את הארץ על העם, מעשר קולוניות רעועות, שחבת הארץ מגינה עליהן... מצד התרכזות האומה חושבים חו"צ, כי אפשר להסתפק גם בהודאה במקצת, במציאת ישוב א"י או בתועלתו, וששים ושמחים גם על התנודדות קלה של מי מאנשי השם, המתפרשת בשבעים פנים, בתקותם שיתרבה על ידי זה הישוב בכמותו; אבל מצד התרכזות הרוח אין כל זה שוה כלום, כי כגודל ערכה של „חבת ציון" לתקן העם בהיותה למרכז הרוח, כן יקטן ערכה עד לאפס או עוד פחות מאפס (בהביאה לידי מעשים מקולקלים), כשאינה אלא אחת הנקודות אשר בהיקפו של איזה מרכז אחר . . .

המחשבות האלה עם כל המתיחס להן, אשר מעט מעט התרחבו ומלאו את לבבי ושעבדו להן את כל כחותי הרוחניים, שהיו עד אז מפורדים ופונים לצדדים שונים — הן שהוציאוני גם מסתר חדרי ועשוני לסופר בישראל. הרבה שנים עברו עלי בתור איש פרטי, הלומד ואינו מלמד, ולא עלה על לבי לבקש עטרת סופרים, העשויה מקוצים; ואם היה אדם מנבא לי שעתיד אני לבוא לידי כך, הייתי חושבו לנביא שקר, אחרי כי במחשבה כזו בלבד היה די להביא רעד בעצמותי. והנה בהיותי כבר בימי העמידה התגבר עלי החפץ, לראות „חבת־ציון" בפועל כמו שעלתה לפני במחשבה, והסיר מעלי „איתתא דצבורא". מתחלה אמנם רק לשעה קלה, לדבר דברים אחדים, לא כאחד הסופרים כי אם רק כאחד העם ולשוב ולרדת לעולמי הפרטי. אבל הדברים הראשונים ההם, שפגעו בהם מבקרים גררו אחריהם דברים שניים[1], ומכיון

[1] לא זה הדרך, מאמר ראשון ושני.

לה גבול. — נדמה לי, שאלו ואלו טועים הם ומתרחקים לקצוות, בעוד שהדרך הישרה מונחת באמצע. אמת היא, שאין עמנו במצבו המוסרי עתה מוכשר כל עיקר לעבודה לאומית גדולה. התרכזות האומה לא תצא על כן לפעולה בלי הכנה ארוכה קודמת לה; אבל הכנה זו אינה יכולה ואינה צריכה לצאת מתוך מלחמה שלילית: אינה יכולה, מפני שהשלילה לא תוליד את התכונות החיוביות המוסריות והחברתיות החסרות לנו; ואינה צריכה, מפני שאפשר לה לבוא בדרך יותר טבעית, מתוך „הכתרציון" עצמה, כלומר לא מתוך איזה הכתרציון שנעשית בשוק במחיר קצוב, ואף לא מתוך זו שאינה אלא השבחת השכל בלי שורש עמוק בלב, כי אם מתוך הכתרציון הממלאה את הנפש בתור יסוד היסודות, בתור מרכז הרוח.

התרכזות הרוח הוא חזון פסיכולוגי ידוע, ופירושו: התגברות איזה ענין חיוני בעמקי הנפש על ידי העניים שבה עד שמגיע באופן בלתי מורגש לאחדם כלם מסביב לו ולשעבד את כלם למטרתו המיוחדת לו ולשנות תכונותיהם לפי צרכיו. אחד מחוקרי הנפש, בדרשו על תולדות חיי של דרוין, הצליח לתת ציור בהיר מתהלך התרכזות כזו בנפשו של האיש הגדול הזה[1], ומה שאפשר ברוח האיש הפרטי אינו נמנע גם ברוח העם. ואם נשים עין בתולדות עמים שונים, או גם רק בתולדות עמנו עצמו, נמצא באמת הרבה הוכחות מענין זה: שבמשך תקופות ארוכות היתה נפש האומה משועבדת כלה לאיזה יסוד רוחני אחד, אשר הראה פעולתו על כל תכונות העם ודרכי חייו, ואף על אלה שבהשקפה שטחית לא נראה שום קשר בינו ובינם ועשה בהם שנוים עקריים בהסכם לצרכי מטרתו. וכל עבודתו הפנימית לא נגלתה לעין ולא הורגשה ללבבות בהעשותה.

ובכן, אם היתה גם הכתרציון משתרשת בלבות בני עמנו במדה גדולה כזו; אם היו כל המפלגות באות לא רק לידי הכרה ברורה, אך גם לידי הרגשה עמוקה, כי „תעודת ישראל" — תהיה באחרונה מה שתהיה — אינה יכולה להמלאות עד שיגיע עמנו תחלה לחיים אמתיים וטבעיים אשר יהיו יכולת לרוחו לפתח את סגלותיו, תחת החיים המלאכותיים כיום בהוה הצריכים לאמונה עורת או לסופיסטיקא חריפה בשביל למצוא בהם איזה טעם; — אם היתה הכתרציון באה עד הרום, אז היתה לאט לאט באה גם מחלוקת שלטה בכל מהלך הרעיונות והמעשים. לפי שאז היו הכל מרגישים בכל עוז כי התכונה היסודית והראשית של האומה כולה, של כל הצבורים הקטנים עם הגדולים, של חכמי העם ושריו ומדריכיו מכל המפלגות ושל כל יחיד ויחיד בפני עצמו — הוא: להקדיש כל

[1] Paulhan, L'Activité mentale pp. 483—504

האחרית; והנה היא עומדת „על פרשת הדרכים" ומתבוננת איזו דרך ישרה שתבור לה מעתה . . .

וההתבוננות הזאת הולידה רעיון „חבת־ציון".

שם „חבת ציון" רגיל כל כך על כל לשון, זה כחמש עשרה שנה, וכל כך השתמשו בו אנשים שונים למטרות שונות, עד שרבים מן „האסטטיקים" לא יוכלו לשמוע עוד בלי „עקימת שפתים", כאלו רואים „מעשי בית דין הבא מירושלים עם „חותם הכולל". אבל למרות השמוש התמידי הזה עוד לא נתבררה ולא הוגבלה כונתו ועודנו סובל פירושים שונים ורחוקים זה מזה. רק נקודה אחת יש במושג זה שהכל מודים בה והיא: התרכזות האומה בציון. מחוץ לנקודה הזאת, כן במה שאחריה וכן במה שלפניה, הדעות מסובכות ומבולבלות ואיש לא ישמע שפת רעהו. מה שאחריה היא אמנם „הלכתא למשיחא" שאין המחלוקת בה עושה רושם הרבה על תכונת המעשים בהוה, אבל בלבול הדעות במה שלפניה כבר גרם רעה רבה במעשה, ומי יודע מה יגרום עוד.

כשנולדה „חבת־ציון" שמו בעליה את עיניהם רק בנקודה ההיא ובמה שממנה והלאה, בעוד אשר לפניה לא ראו כלום. הם האמינו אז, שצריך ואפשר להתחיל תיכף בעבודת „התרכזות האומה". ואין הדבר חסר אלא איזו מאמרים בכה"ע לקרוא לרבבות ישראל, יהיו מי שיהיו, שיקומו ויעלו ויתישבו בארץ ישראל. המאמרים נכתבו איפוא, ומרבבות ישראל אשר „קמו" או מטילא, מסבות חיצוניות, עלו איזה מאות ונתישבו בארץ ישראל. אבל על פי הנסיון הראשון ותוצאותיו נפקחו עיני רבים לראות, כי הדבר הגדול הזה אינו „פשוט" כל כך, כי מכשולים רבים וגדולים מונחים על הדרך, אשר להסרתם צריך לא רק גוף בריא, כי אם גם נפש בריאה . . . ואחד מגדולי הדור יצא ודרש גם ברבים, כי פדות נפשנו קודמת לגאולתנו, כי אין שום מקום לאיזו עבודה לשם „חבת־ציון" עד שישתחרר תחלה רוח העם מן הכבלים הפנימיים העוצרים בעד גידולו והתפתחותו, וכי על כן צריכים משכילי העם ליאש לבם עתה מענין זה, שלא הגיע עוד זמנו, ולשוב לעבודתם השכלית שעסקו בה עד כה.

בימים ההם לא הייתי עוד לא סופר ולא „עסקן" ודבר לא היה לי עם צרכי הצבור ודעת הקהל, אך ביני לבין עצמי אוהב הייתי להתבונן בשום לב על כל הנאמר והנעשה בספרות ובחיים. וכשהתבוננתי על מצב „חבת־ציון" במעשה ועל הדעות החלוקות בה, שהללו דוחקים את הקץ ומאבדים כחם בבנין שאין לו יסוד, והללו דוחים את הקץ ומאבדים כחם בסתירה שאין

צרכם. ולא עלה על דעת מי מבעלי התורה הזאת לישאתה אתו באמת מבתלי בית המדרש החוצה, לנקות אף אצבע קטנה באופן מתאים למשרה אשר בזו. וחכמת ישראל, אשר גם לה נתנו תעודה גדולה, ללמדנו מה אנו ולרוממנו ברוח על כל תלאות החיים — לא ראתה אף היא הרבה לתעודתה בפועל. התקופה הקדמונית המקורית, אשר בה נוצר והתפתח רוח עמנו בדרך מיוחדת לו יצרה איפוא עשיר המפתח האמתי לפתרון כל השאלות והתמיהות. התקופה הזאת מלאכתה נעשית בעיקרה על ידי אחרים, העמלים בהריעתה בכל כחם ומשתדלים לבנותה בנין שלם על פי דרכם הם (והספרים היותר מצוינים שנכתבו בדורותינו על תולדות ישראל והתפתחות רוחו בימי קדם ובייחוד על כתבי הקודש וכל צפונותיהם, לא בידי ישראל נכתבו), והיא „חכמת ישראל" שלנו, שקועה בראשה ורובה במחשבי תולדות בתקופות הקשות, ואף גם פה רק לעתים רחוקות נראה מתאמצת לחדור אל עמקי היהדות הפנימיים לראות ולהבין לפתור את פליאת נשמתו הלאומית אשר עד נותרה בו. בעוד שעיקר עבודתה היא בהפיס עלילות וגזרות של אחרים עלינו, בעשית נפשות לצדיקים ולחכמים ולסופרים מכל הדורות, ובחיפוש מן הדברים, אשר כל לקחם הטוב הוא כי לנו הצדקה ולשונאינו בושת הפנים כי לטהרת כל ענינו ולהציגו עוד לא נמחה „צלם האלהים" מעל פנינו ועוד גם עצרנו כח ללמוד פרק בשיר מן הערביים ופרק בפלוסופיא מן היונים וכו'. הלקח הטוב הזה היה אמנם טוב לנו, לו נכנס ללב זולתנו, אבל את לבנו אנחנו, את צרכנו הראוי אל פנימיי האומי שיהיה לנו למשיב נפש בכל צרותינו — במה יכל למלאות? ובאמת מוצאים אנו דברים שהתגלגלו לפני חמשים שנה מקולמסו של אבי „חכמת ישראל", אשר יתנו מקום להשיב כי מתחלת בריתה של חכמה זו מיועדת היתה יותר לזולתנו מאשר לנו: שווירזכיותיו של ישראל — כתב אז צונץ — עתיד לצאת משווירזכיותיה של חכמת ישראל[1]).

כך היה מצב הדברים עד לפני זמן מועט, ולא נראה משום צד לא סימן ולא אפשרות לשנותו — ופתאום באו סבות חיצוניות ושנוהו, ואנחנו עדים היום לחזיון היסטורי שעוד לא היה לעולמים: כנסת ישראל מתחלת לתמוה על עצמה, לבקש תכלית חיה ואחרית נהירה לא רק משום דרוש וקבל שכר כי אם בשביל להיות בפועל אחד התכליות ולקרב בידיה את

---

[1]) Zur Geschichte und Literatur S. 21

בעת ההדפסה נודע לי, כי בנוגע להשקפת צונץ על תעודת „חכמת ישראל" כבר קדמני, אם גם למטרה אחרת, החו' רא"ה וייס בספרו החדש „זכרונותי" (ע' 144, 145), שיצא לאור בווארשא לפני איזו שבועות.

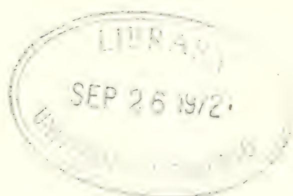
הקדמה למהדורה ראשונה.

Il y a de certaines vérités qu'il ne suffit pas de persuader, mais qu'il faut encore faire sentir.

Montesquieu.

מיום שיצאה כנסת ישראל בגולה אין אנו מוצאים בשום זמן שתעמוד על דרכה ותשאל לנפשה: אנה אני הולכת, על מה אני סובלת צרות שלא נשמעו בכל הגוים ומה תכלית מלחמתי בעד קיומי? — במשך דרכה והלכה שנותראה הלכה לה באמונה ובטחון, דור אחר דור, בדרך שכבשו לפניה מנהיגיה ומוריה בראשית ימי עניה; באהבה קבלה יסורים מן החוץ ובארכה נשאה עול כבד מבפנים ולא שאלה כלום ולא תמהה על כלום; לפי שעל כל השאלות והתמיהות הזמינו האמונה והבטחון תשובה כללית מראש: „לפום צערא אגרא". — בדורות האחרונים נשאה אמנם רוח העת המון רב מבני ישראל והעמידתם פתאום על דרך חדשה, אבל גם אלה, בעזבם דרך אבותיהם, ירשו מהם את האמונה והבטחון אם גם במובן אחר, והלכו גם הם לדרכם החדשה בלי התבוננות יתרה, מבלי הרבות מחשבות על „מה לאחור ומה לפנים". . . הן אמנם כה וכה נמצאו אנשים גדולים, אשר מלאם לבם לחקור ולדרוש, איפה היא התחנה האחרונה, שאליה תוליך ההיסטוריא את הזקן שבעמים, ואיזה „סם חיים" יפה לו בשביל להאריך ימיו עד שיגיע למקומו. אבל תוצאות כל החקירות והדרישות האלה לא היו אלא מחשבות עיוניות, שיחות נאות המרחיבות דעתו של אדם, מבלי שנראו עמהן עקבות שאיפה אמתית לשנות לפיהן ברב או במעט מהלך חיי העם ורוחו, שאיפה המלוה תמיד כל מחשבה חיה, מורגשת, שמבקשת את הדרך הנכונה בשביל ללכת בה באמת. הדרשה דָרשה גדולות ונכוחות על דבר „התעודה המוסרית הנשגבה אשר חלקה ההיסטוריא לישראל בחרה להצלחת המין האנושי, ואשר למענה הוא חי ועוד יחיה עד שימלאנה כלה בשלמותה, על דבר המאור הגדול שבתורת ישראל, או כמו שאומרים עתה, „חכמת ישראל" אשר יאיר עינינו לדעת את עצמנו ובו נמצא אותו „סם חיים" הדרוש לנו לאריכת ימינו; — כזה וכזה דרשה הדרשה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובאותה העת עצמה עולם העשיה כמנהגו נהג. „התעודה הגדולה" לא מנעה במאומה את המאמינים בה ואף לא את הדרשנים עצמם, מלשוות לנגדם תמיד, כסמל השלמות בכל הליכות החיים, אותם „התלמידים שלא שמשו כל

המעטפה מצוירת בידי יוסף בודקא.
נדפס ה. איטצקאווסקי, ברלין.

על פרשת דרכים

קובץ מאמרים

מאת

אחד העם

חלק ראשון

הוצאת יודישער פערלאג / ברלין
הוצאה חדשה
תרפ״א

אחד העם / על פרשת דרכים